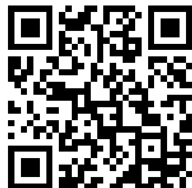

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR FINLAND

ÅRG. 4

1919

UTGIVEN AV P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL V. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS 1920
MERCATORS TRYCKERI A. B.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Till frågan om bosättningsförhållandena i Östra Nyland.

Av

HUGO PIPPING.

Uppsatser som citeras blott med angivande av författarnamnet: Hans Hildebrand Hildebrand: Folkens tro om sina döda. Ur vår tids forskning. 8. Stockholm, 1874. Oscar Montelius: Om högsättning i skepp under vikingatiden. Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 6, sidd. 149—189. Oscar Almgren: Vikingatidens gravskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen. Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen, sidd. 309—346. Uppsala 1904. Axel Olrik: Danmarks Heltedigtning I, II. København, 1903, 1910. Knut Stjerna: Skölds hädanfärd. Studier tillägnade Henrik Schück. Stockholm, 1905. Helge Rosén: Om dödsrike och dödsbruk i fornnordisk religion. Lund, 1918.

I Historisk Tidskrift för Finland, 1917, sidd. 199—211, 241—283 har vår främsta järnåldersforskare, dr Alfred Hackman, i anslutning till tidigare av honom gjorda forskningar, med styrka framhållit, att Nyland och särskilt Östra Nyland under järnåldern visar en anmärkningsvärd fyndfattigdom. Härav drager Hackman den slutsatsen, att Nyland under järnåldern varit folkfattigare än Egentliga Finland och Tavastland, samt att Östra Nyland under den ifrågavarande tidrymden nästan helt och hållet saknat en bofast befolkning.

Under den diskussion på ett möte av 'Svenska studenters historiska förening', som närmast synes hava framkallat dr Hackmans uppsats, hade jag tillåtit mig att framhålla, huru farligt det är, att av *luckor* i det arkeologiska bevismaterialet draga den slutsatsen, att ett visst område under en given tidrymd varit obefolkat. Svagheten hos de negativa bevisen har ofta förut framhållits och förnekas väl i stort sett icke heller av dr Hackman. Men i det speciella fallet Östra Nyland tillmäter dr Hackman fyndluckorna en ofantlig betydelse. Det skall icke förnekas, att

den av dr Hackman anförda statistiken synes överväldigande, men jag har dock ej kunnat värja mig för den tanken, att dr Hackman överdrivit dess beviskraft.

På det tidigare nämnda mötet tillät jag mig framhålla, att man känner till gravskick, om vilka arkeologien icke kan lämna några vittnesbörd, emedan de innebära ett överlämnande av den döde och hans tillhörigheter åt ett element — havet — som uppslukar allt i sitt gap. Dr Hackman upptager på sid. 270 denna tankegång — samt ett närbesläktat argument av Ailio — till bemötande. Dr Hackman menar, att man på denna väg icke kan förklara fyndfattigdomen i Östra Nyland, med mindre man vill antaga, att gravriterna och de religiösa föreställningarna i Östra Nyland skilt sig väsentligt från dem i Västra Nyland och i Tavastland. Detta är enligt Hackman synnerligen vågat, vare sig att man vill befolka järnålderns Östra Nyland med finnar eller med svenskar. Ty en skarp gräns mellan gravriterna förutsätter en *etnografisk* gräns. I det förra fallet får man ej fram någon sådan gräns mellan Tavastland och Östra Nyland, i det senare fallet icke mellan Nylands båda hälfter.

Till detta argument skall jag återkomma längre fram. Till en början vill jag yttra några ord om de på arkeologisk väg ouppvisbara gravriter, som omtalas i den fornskandinaviska litteraturen, samt om litteraturuppgifternas trovärdighet. För att övertyga icke-fackmän blir jag härvid tvungen att framdraga även sådana fakta, som dr Hackman känner bättre än jag.

Det kan icke förnekas, att den fornskandinaviska litteraturen till någon del är uppblandad med fantastiska element, till vilka verkligheten icke har att uppvisa någon direkt motsvarighet, och med fula anakronismer. Bland anakronismer i fråga om uppgifter angående likbehandling anför Almgren, sid. 339 en uppgift i Gånge-Rolfs saga, enligt vilken en gravhög byggts 'med mur och *tegel*' samt sid. 344, not 1 Egilssagans påstående, att liket av Kveldulf lagts i *kista*, innan det kastats över bord. Men i stort sett är det påfallande, vilken fast kärna av sanning sagorna och myterna visat sig äga i de flesta fall, där en kontroll varit möjlig. Bland de mest slående exemplen märkas följande. I Egilssagan omtalas, att Skallagrim fick med sig i högen sina smedsverktyg. I Norge har man mycket ofta funnit smedsred-

skap i gravar (Almgren, sid. 337). I Gisle Surssons saga berättas, att Gisle, då Torgrim begrovs i skepp, slungade en sten, stor som ett berg i skeppet. I en av Vendelgravarna låg i båtens akter och på dess botten en betydlig gråsten, utan att sten eljes förekom i gravfyllningen. Denna av Stolpe gjorda iakttagelse omnämnes av Montelius, sid. 170, Almgren, sid. 337, Stjerna sid. 121. Rosén, sidd. 128 f. tillägger (efter Petersen), följande uppgift: I en båtgrav från vikingatiden, som påträffats i Storedal i Norge, låg 'ved midten av og i denne baaten en temmelig firkantet sten, c:a 30 cm. paa hver side, et ganske bra mandslöft, som muligens hadde ligget oppe paa siden av liket. Ellers fandtes der ikke sten, ikke i baaten og ikke i haugfylden i det hele'. Båda dessa fynd sammanställas allmänt med uppgiften om Gisle Surssons metod att 'fästa skepp'. Stenen hade tydligen till ändamål att hindra den döde från att gå igen — en uppgift, som torde hava varit det väsentliga i de flesta *jordfästningsceremonier*.

Betydelsen av ordet *jordfästa* framgår bäst av den gottländska Taksteinarsägnen. Nicolaus Takste(i)n hade i livstiden varit en övermodig, grym man och efter döden genom spökeri oroat de levande, men slutligen hade en trollkarl 'så jordfästat honom, att han sedan legat stilla'[1]. Vilka medel trollkarlen använt för att jordfästa Takstein, nämnes icke, men själva ordet *jordfästa* har säkerligen uppkommit i samband med bruket att driva en träpåle genom liket ned i jorden. Detta bruk omtalas av Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne, I, sid. 472 som ett känt medel mot genfärd och nämnes vid sidan av seden att avhugga den dödes huvud och lägga det emellan hans ben eller under hans arm. Dessa av Hyltén-Cavallius omnämnda folkseder hava sin fulla motsvarighet i en berättelse hos Saxo Grammaticus, som jag citerar enligt Winkel Horns översättning, I, sid. 19.

'Da Odin vendte tilbage, opgav Midodin sine Trolddomskunster og flyede til Finland for at skjule sig dèr, men Folk dèr stimede sammen og slog ham ihjel. Da han var død, kom det ret for Da-

[1] Läffler, Svenska Landsmålen, XIX, 6, sid. 5, Uppsala 1903. Jfr Uppland, II, sid. 393. Uppsala, 1908. Här omtalas 'jordfästning' av gastar.

gen, hvilken skjændig Karl han var, thi enhver, som kom hans Grav nær, døde pludselig, og det stod saadan Pest af ham efter Døden, som om han vilde hævne sig paa dem, der havde undlivet ham[1], at hans eftermæle næsten blev værre end det Ry, han havde vundet i levende Live. Landsens Folk, som havde stor Fortræd heraf, tog da hans Lig op af Graven, huggede Hovedet af det og jog en Pæl igjennem Brystet paa det, og det hjalp.'

I avseende å det skildrade gravskicket, råder sålunda full överensstämmelse mellan Saxos fantastiska, mytologiska uppgifter och senare tiders folkbruk i Värend.

Bruket att hugga huvudet av farliga lik illustreras av åtskilliga uppgifter i äldre och yngre sagor[2] och av bruket att driva en påle genom bröstet på liket finna vi ett par halft undanskymda relikter. I Torfinn Karlsefnes saga, kap. 5 berättas, huru det på Grönland, sedan kristendomen där införts, blivit sed, att de döda begrovos vid gårdarna i ovigd jord; man skulle då sätta en *stör* från den dödes *bröst* upp till jordytan, och när sedan präster kommo dit, skulle de rycka upp stören, hälla vigvatten i hålet och sjunga däröver. Utan tvivel avsåg man med detta gravskick att utan grävning i den frusna jorden möjliggöra vigvattnets beröring med liket. Men säkerligen föreligger här s a m t i d i g t en modifikation av det äldre bruket att driva en *påle* genom *bröstet* på den avlidne. Det är mycket vanligt, att seder till en viss grad bibehållas, även då förändringar göras, genom vilka sedens ursprungliga motiv helt undanskymmes. Enkebränningen hade som ändamål att tillförsäkra den döde mannen ett passande sällskap i livet efter detta. Men när bramanerna förbjödo enkebränningen, befallde de dock, att enkan en stund förrän dödsbålet antändes skulle sitta några ögonblick på bålet invid mannens lik (H i l d e b r a n d, sidd. 59 f.).

Seden att driva en påle genom bröstet på den avlidna har avsatt spår ännu på åtskilliga andra håll. Enligt den berömda skildring av de i Ryssland boende skandinavernas begravningsseder på 900-talet, som återfinnes hos araben I b n F a d h l a n (se

[1] Gengångare voro särskilt farliga för dem, som hade avlivat dem. Gisle, som var så mån om att *fästa* Torgrims *skepp*, var också Torgrims mördare.

[2] Se A l m g r e n, sid. 338, B o e r, Grettes saga, sid. 137, not 6.

t. ex. Montelius, sid. 156) efterföljdes *likbränningen å skepp* av följande ceremoni.

'Derpå uppkastade de på den plats, der det ur floden dragna skeppet stått, något som liknade en *rund hög*, uppreste i dess midt en stor *träpåle* och skrefvo derpå den aflidnes namn jemte namnet på ryssarnes konung.'

Seden att hindra genfärd genom en påle, som drevs genom likets bröst, hade delvis efterträtts av seden att vinna samma mål genom bränning och högläggning. Men det gamla bruket dog icke helt ut, utan man drev pålen genom den hög, som täckte likets aska. Det är svårt att säga, om detta tillvägagående berodde enbart på konservatism eller får uppfattas som en strävan att vinna ökad säkerhet mot genfärd. När man finner att ett och samma lik kunde behandlas med bränning, högläggning och pålning, kommer man ofrivilligt att tänka på en man i våra dagar, som på frågan om en mindre älskad frände skulle balsameras, brännas eller begravas, telegrafiskt svarade: 'balsameras, brännas och begravas'.

Det har synts mig ändamålsenligt att visa, hurusom till och med de mytiska partierna hos Saxo och en med fantastiska element uppblandad saga sådan som Torfinns saga Karlsefnes innehålla uppgifter, som kasta ljus över begravningsskicket i äldre tider. I viss mån hava mina bemödanden varit överflödiga, ty Stjerna har på ett övertygande sätt visat, huru slående den överensstämmelse är, som råder mellan beskrivningen av *Scylds* hädanfärd i den av allehanda äventyrligheter fyllda engelska dikten Beowulf och de arkeologiska fynd, som gjorts i en båtgrav i Vendels socken.

Jag kommer här över till bevisen för att man i den germanska norden känt begravningsseder, om vilka arkeologien icke kan lämna oss några *direkta* upplysningar. Närmast tänker jag på seden att lägga lik på båtar, som, med eller utan eld ombord, fingo driva ut i sjön.

1. I den s. k. Skioldunga saga berättas om Sigurd Ring, att han friade till Alfsol, som var syster till Alf och Yngve. Bröderna ville ej skänka sin syster åt en gammal man. Ring började då krig. Alf och Yngve, som voro underlägsna, gåvo före striden gift åt sin syster. Den segrande Ring, som blivit illa sårad under striden,

lade Alfsols lik på ett med brännämnen bestruket fartyg, besteg själv detta och genomborrade sig själv. Brinnande drevs fartyget med de båda liken av en kraftig landvind ut till havs. Före sin död hade Ring befallt, att ett kummel skulle uppföras på stranden till hans minne. Närmare uppgifter om denna sägen finner man hos Axel Olrik, Aarbøger 1894, sidd. 83 ff., särskilt sid. 83 f. och 93 f., Stjerna, sid. 119.

2. Den fornengelska dikten Beowulf innehåller en beskrivning av Scylds hädanfärd. Denna beskrivning lyder i Wickbergs översättning:

'Sedan gick Scyld, den mångkringdrifne, i dödsstunden i herrens vård. Hans kära följeslagare buro honom då till hafvets svall, som han själv bedt, medan Scyldingarnas vän, den dyrbara landsfursten, länge ägde bud och välde. Där stod i hamnen med ringad stäv den ädles isblanka skepp och längtade ut. De lade sedan på skeppets barm den dyre konungen, ringarnas utdelare, den frejdade vid masten, ———— läto vågorna bära honom, övergåfvo honom åt hafvet'. ——— Närmare hos Stjerna, sidd. 125 ff.

3. I kap. 23 av Ynglingasaga berättas om den sårade konung Hake, att han lät lasta sitt fartyg med döda män och vapen, lät göra styret i ordning och hissa seglen, lät lägga sig döende på ett bål ombord, varpå det brinnande skeppet av landvinden fördes ut till havs. Se härom Hildebrand, sid. 52, Montelius sid. 152, Almgren, sid. 327, Stjerna, sidd. 119, 125, 127.

4. I den äldre Eddan berättas om Sigmund, att han bar liket av sin son Sinfiotle i sin famn, till dess att han kom till en lång och smal havsvik. Där låg en liten farkost med en man ombord. Denne erbjöd sig att föra Sigmund över viken. Men när Sigmund hade lyft liket i båten var den fullastad. Båtkarlen sade då, att Sigmund skulle gå landvägen runt om viken, varpå han sköt ut båten och försvann. Väsentligen på samma sätt berättas denna episod i Volsunga saga. Närmare härom hos Stjerna, sidd. 120 ff.

5. Ett svagt och avlägset eko av den begravningssed, som avspeglas i de under 1—4 förtecknade berättelserna finner man måhända i Nials saga, kap. 159. Där berättas om Floses resa från Norge mot hemmet på Island på följande sätt: 'Man talade om, att hans skepp var dåligt. Flose sade, att det var gott nog åt en

gammal, dödsmärkt man. Han steg ombord och lade ut från land och sedan har aldrig någonting försports om det fartyget.'

På detta femte fall, som ju kan tydas oberoende av seden att lägga lik på farkoster, lägger jag ingen vikt, men tror dock att Rosén går för långt, då han sid. 95 bestrider, att denna episod kan häntyda på en gammal plägsed vid behandlingen av lik. Forntida sägner levde med underbar kraft i den isländska fristaten, och Flose kan mycket väl hava hört talas om den gamla seden att bestiga en farkost, när man kände döden nalkas.[1].

De fyra första litteraturcitaten innehålla i varje fall en antydan om att likfärd ombord på flytande farkost en gång varit en i norden känd begravningssed. Om seden hade hållit sig oförändrad till dess den dog ut — och det gjorde den förrän historiens ljus begynte falla över Skandinavien — skulle vi icke kunna vänta att få dess förekomst konstaterad med visshet. Stjerna säger (sid. 118): *Af de fartyg, som lastade med lik och förråd, satts ut i hafvet, ha vi ingen förhoppning att finna resterna, ehvad de stuckits i brand eller oskadda öfverlämnats åt vågorna.* Almgren anmärker sid. 327 om Hakes likfärd: *den låter oss se så att säga ett ursprungligare stadium av likbegängelsen i skepp än det som de arkeologiska källorna kunna visa: ett verkligt den dödes seglande bort till det okända landet.*

Men den nyss beskrivna seden höll sig icke oförändrad. Den förvanskades och övergick till en sed, som bestod däri, att den döde lades i en båt, som brändes på land eller anförtroddes åt jordens sköte. Stundom lades brända lik i de jordade skeppen, stundom obrända kroppar. Om dessa stadier av likbehandling hava enstämmiga vittnesmål avgivits av litteraturen, arkeologien och historien.

---

[1] Jag kan ej neka mig nöjet att här citera en nyisländsk vers, författad av Grímur Thomsen och översatt av Marius Kristensen. Den lyder:

Men om end båden lægges ind
på gravens stille strand,
skal snart for evighedens vind
de sejle til andet land

Den kristne skalden begagnar här ett bildspråk, som nära ansluter sig till de gamla hedniska föreställningarna.

Bland de litterära minnesmärken, som vittna härom, må nämnas.

1. Snorra Eddans skildring av Baldersbålet. Här berättas, hurusom ett skepp rullades ned till stranden, innan Balders lik lades ombord och alltsammans stacks i brand. Jfr Hildebrand, sid. 109, Montelius, sid. 151, Almgren, sid. 327 noten, Stjerna, sid. 119.

2. Ynglingatals berättelse om bränningen av Visburs lik ombord på ett fartyg, som stod på Skutåns flodbädd. Jfr Noreen, Studier tillegnade K. Warburg, sid. 127, Almgren sidd. 326 f., Stjerna, sidd. 121, 127.

3. Saxos berättelse om bränningen av Harald Hildetands lik ombord på ett skepp. Se Winkel Horns översättning, I, sid. 316, Montelius, sid. 151, Stjerna, sidd. 121, 123.

4. Saxos berättelse om Frodes lag, enligt vilken en hövdings lik skulle brännas på bål, som var rest på hans eget skepp. Se Winkel Horn, I, sid. 184.

På gränsen mellan litteraturen och de historiska dokumenten stå de isländska s. k. 'sagorna', vilkas trovärdighet är växlande, men i många stycken oomtvistlig. Om lik som obrända blivit högsatta i skepp tala Hakon den godes saga, Landnamabok, Gisle Surssons saga och Vatsdøla saga. Närmare uppgifter finner man hos Montelius, sidd. 149 f.

Med full klarhet talar historien sitt språk i Ibn Fadhlans berättelse om 'ryssarnas' (d. v. s. de i Ryssland boende skandinavernas) sed att bränna liken på skepp, som stodo på land. Själv var han vittne till den ståt, som utvecklades då en hövding brändes. Men han erfor därjämte, att detta begravningsskick tillämpades *både på fattiga och rika.* Ibn Fadhlan säger: *Om en fattig man dör, så bygga de åt honom ett litet fartyg, lägga honom däri och förbränna det.*

I småting varierande, men i allt, som verkar på sak, överensstämmande översättningar av Ibn Fadhlans berättelse eller uppgifter om dess innehåll finner man hos Hildebrand, sidd. 107 ff., Thomsen, Ryska rikets grundläggning, sid. 40—44, Montelius, sidd. 152—156, Hackman, Finskt Museum, 1897, sidd. 67 ff., Almgren, sidd. 316 f., Stjerna, sid. 129.

Arkeologiens vittnesbörd om gravläggning av lik i skepp äro

för talrika för att ett försök att uppräkna dem här skulle kunna göras. Jag nöjer mig med att hänvisa till Hildebrand, sidd. 52 f. och sid. 98, Montelius, sidd. 156—181, Hackman Finskt Museum 1897, sidd. 66—73, 81—93, Almgren, sidd. 315 f., sid. 337, Stjerna, sidd. 118 f. De arkeologiska fynden styrka i allo Ibn Fadhlans uppgift, att den ifrågavarande begravningsseden gällde både för fattiga och för rika.

Höjden av begravningslyx betecknar det underbara Osebergsskeppet, om den ytterstta fattigdom vittna de gravar, i vilka båten (enligt Montelius, sid. 164) blott antydes genom några i graven nedlagda nitnaglar.

Ännu på 1870-talet förekom begravning i en urholkad trästam (kallad *ruuhi*, 'ökstock') i Karelen, se Hackman, anf. st., sid. 89.

För deras räkning, som trots de anförda litteraturuppgifterna ännu tvivla på, att likfärden i skepp på land föregåtts av likfärd i båtar på sjön må det nämnas, att man på andra delar av jordklotet *bevittnat seden att låta liken driva till sjöss i båt* och *bevittnat, huru denna sed utvecklat sig till båtbegravning i jord.*

Hackman, a. st., sid. 92 citerar följande uppgift av Anutschin: *I landskapet Pegu i Bortre Indien lades konungens lik på ett bål, uppfördt på två sammanbundna båtar. Bålet antändes och båtarna drefvo lågande ut på hafvet.*

Hildebrand, sid. 51 meddelar följande notiser:

I vissa delar af Australien plägade man lägga den döde, jämte mat, i en kanot, som sköts ut från stranden för att, drifven af passadvinden, söka vägen till andarnas ö. — — — — Allenast de små barnen i Australien, som icke kunna styra en kanot, begrofvos uti den äldre tiden i jorden. Detta begrafningssätt blef sedan allt vanligare, men man öfvergaf dock icke alldeles tanken på kanotfärden, utan sedan man jordat liket, satte man en helt liten kanot i hafvet, lastad med små bitar av kokosnötter, eller man lade den döde i sin farkost och denna i jorden.

Om båtbegravning i jorden hos våra antipoder föregicks av likfärd i båt på havet, varför skulle vi betvivla att utvecklingsgången varit densamma i våra nejder? Och detta tvivel vore så mycket mindre berättigat, som likfärder till sjöss uttryckligen omtalas i litteraturen. För min del är jag fullt övertygad om

riktigheten av de teorier som i detta avseende uppställts och med stigande kraft förfäktats av Hildebrand, Montelius, Almgren och Stjerna. Den reserverade hållning som intages av Olrik och nu senast av Rosén är för mig en psykologisk gåta. Man behöver ingalunda tänka sig, att föreställningen om ett fjärran okänt land var bunden vid oceanens strand. Östersjön och Nordsjön äro stora nog att sätta folkfantasien i rörelse.

Ett annat sätt att behandla lik, som ej kan hava efterlämnat några spår i arkeologien bestod däri, att liken brändes, varefter *askan* kastades ut i sjön. (Jfr Almgren, sidd. 329 och 334, Stjerna, sidd. 119 f.).

I Laxdøla saga, kap. 24 berättas om en illgärningsman Hrapp, som hade blivit begraven under en stenhög, att han gick igen och ofredade de levande. Man fann då på det rådet att gräva upp hans lik, bränna det å båle och bära ut askan i sjön. Sedan hade ingen något men av Hrapps genfärd.

Av en episod i Eyrbyggia saga, kap. 63 framgår det ännu tydligare, vilken vikt man lade på, att ingen enda partikel av likaskan stannade på land utan allt uppslukades av havet.

Torolf bægifot var likasom Hrapp en ondskefull man i livet och gick igen efter döden, ehuru han blivit 'kraftigt' begraven under en stenhög. När ingenting annat hjälpte, grävde man upp liket, vältrade det ned på ebbstranden, uppförde ett bål, påtände det, lade Torolf på bålet och brände upp alltsamman. Vinden låg starkt på, och genast då bålet fattade eld, yrde askan vida omkring. För så vitt man blott kunde, skyfflade man all aska ut i sjön. Men till och med dessa försiktighetsmått voro otillräckliga. En ko gick ofta ned på ebbstranden och slickade de stenar, på vilka bålaskan hade fallit. En tid därefter födde kon en tjurkalv, som, när den växte upp, blev vildsint och stångade ihjäl den man, som bränt Torolf bægifots lik.

Sedan likbränningen blivit omodern som allmänt gravskick, höll den sig tydligen likafullt kvar som ett medel att behandla farliga brottslingars lik. Omvänt kan man väl draga den slutsatsen, att bakom sätten att behandla brottslingars lik vanligen dölja sig bruk, som förut tillämpats i fråga om de flesta döda. Det förefaller sannolikt, att seden att kasta askan från likbålen i sjön

förut hade en stor spridning. I denna riktning pekar med stor bestämdhet en uppgift i Ynglingasaga, kap. 8, där det säges: 'Så stadgade Oden, att alla döda skulle man bränna och lägga deras egodelar med dem på bålet; så sade han, att envar skulle komma till Valhall *med de skatter, som han hade med sig på bålet*, (han skulle också hava gott av det, som han själv grävt ned i jorden) — men *askan skulle man kasta ut i sjön* eller gräva ned den i jorden, men efter betydande män skulle man uppkasta en hög till åminnelse, men efter alla de män, som hade visat verklig mandom, skulle man resa bautastenar, och den seden höll sig sedan länge'.

Det kan icke råda något tvivel därom, att det som här kallas Odens lag är en sammanställning av hävdvunna ordningsregler för döende och deras omgivning. Överallt där kontroll varit möjlig, har det visat sig, att 'Odens regler' haft sin motsvarighet i verkligheten. Seden att resa bautastenar och uppkasta högar känna alla arkeologer, likaså seden att gräva ner skatter i jorden för att få njuta av dem efter sin död. Såsom Almgren visat i Sv. fornm. tidskr. X, sidd. 229 ff. avspeglas denna sed av en del intressanta, men av berättaren misstydda episoder i Egils saga, och ännu på 1840-talet trodde man, att en bonde i Härjedalen grävt ned sina pengar i avsikt att 'efter uppståndelsen söka rätt på dem för att ej då behöva börja med tomma händer'! Seden att bränna lik på bål jämte den dödes egendom och därefter kasta ut askan i sjön har naturligtvis i de flesta fall igensopat spåren efter sig, och det vore ett svårt fel att tolka frånvaron av *arkeologiska* bevis för spridningen av denna sed som ett bevis mot dess förekomst. De litterära bevisen, som ifråga om andra begravningsskick visat sig fullt samstämmiga med arkeologernas iakttagelser, måste i detta fall, där arkeologien är förstummad, anses vara tillfyllestgörande (Jfr Almgren, sid. 329).

Bland de litterära bevisen för spridningen av bruket att bränna lik på sjön kan utöver dem, som redan citerats, ännu nämnas ordet *bálagarðssíða*, en omskrivning för 'kust'. Det är känt, att fiskare haft för sed att på sjön och vid fiske undvika att benämna tingen vid deras rätta namn och i stället begagna omskrivningar[1].

---

[1] Se t. ex. Magnus Olsen. Stedsnavnestudier, Kristiania 1912, idd. 25 ff., Jöran Sahlgren, Namn och Bygd, 1918, sidd. 1 ff.

På Søndmør i Norge måste vid dylika tillfällen en präst kallas 'sidkofte', en häst 'fiirfotting' o. s. v., i Västergötland måste aborren kallas 'skräddare' och mörten 'skomakare'. Säkerligen är det även skrock och icke bara skämtlynne som framkallat benämningen 'gransegel' för årorna, och 'bottengädda' för sjögräset, som häftar vid kroken. Dessa sist anförda benämningar äro bildade på fullkomligt samma sätt, som det fisl. skaldespråkets s. k. 'kenningar', bl. vilka må nämnas 'ljungfisk' för 'orm', 'ögård' för 'havet'[1].

Bland Shetlandsfiskarna ansågs det särskilt farligt att under färder på sjön nämna *landkänningarna* vid deras rätta namn. (Sahlgren, sid. 6). Man kan då väl förstå, att också ordet *strand* kan hava varit förbjudet. Och det fruktade *havet* måste på sjöfärder behandlas med särskild hövlighet. På 1700-talet sade Malax-fiskarna, när de voro på resa, aldrig 'vatten' utan 'spad' (Sahlgren, sid. 7).

Bland fiskar- och skaldebenämningar på 'havskust' räknar jag[2] det omtvistade ordet *bálagarðssíða*. Ordet *síða* är vanligt i betydelsen 'kust' och ingenting är naturligare än att fiskare, som icke vågade nämna havet, omskrevo dess namn med 'kenningen' *bála garðr* 'bålens gärdesgård'. Denna kenning har noggrann motsvarighet i skaldekenningen *eygarðr* 'ögården' = 'havet', naturligtvis under den förutsättning att bål, som omgåvos av vatten, voro en lika känd och vanlig företeelse, som de i havet simmande öarna.

För min del kan jag ej se annat än att ordet *bálagarðssíða* = 'kust' utgör ett stöd för antagandet, att strandbefolkningen var väl förtrogen med bruket att tända likbål på havet. Därvid förtjänar det uppmärksammas, att ordet *Bálagardssíða* från att hava betytt 'kust' i allmänhet, nära nog övergått till ett *nomen proprium, som betecknade Finlands sydkust. Här föreligger utan tvi-*

---

[1] Om det nära sambandet mellan fiskarspråket och skaldernas språk se A. Olrik, Nordisk tidskrift, utg. af Letterstedtska föreningen 1897, sidd. 341 ff.

[2] Jfr Hugo Pipping, Bálagarðssíða. Namn och Bygd, I, sidd. 21 ff., Rolf Pipping, Till förklaringen av namnet Bálagarðssíða. Namn och Bygd, III, sidd. 54 ff.

vel en vink om, att likbränningen på havet hos oss hade vunnit större spridning än på något annat håll.

Nu är det tid att återkomma till dr Hackmans påstående, att fattigdomen på järnåldersfynd i Östra Nyland ej kan förklaras på mer än två sätt. Antingen har Östra Nyland under denna tid varit nästan folktomt eller också har, menar dr Hackman, det i landskapets olika delar rått gravskick, som varit varandra så olika, att de måste återföras till en etnografisk motsats.

Detta resonemang kan jag med stöd av det som ovan anförts på inga villkor godkänna. Det återstår ännu en tredje möjlighet. Man kan mycket väl tänka sig, att det i hela Nyland, kanske också i Egentliga Finland och Tavastland var allmän sed att bränna liken på båtar eller, om de brändes på land, att kasta bålaskan i sjön. Vid sidan av denna allmänna sed, som var ett uttryck för den etnografiska gemenskapen, förekommo i en del trakter begravningsseder, som voro egnade att efterlämna arkeologiskt bevismaterial. Dessa seder synas hava haft jämförelsevis stor spridning i Egentliga Finland, Tavastland och Västra Nyland, men icke i Östra Nyland.

Mot detta antagande kan icke anföras, att även de lösa fynden äro anmärkningsvärt sällsynta i Östra Nyland. Vi få ej glömma, att enligt 'Odens lag' den döde skulle taga med sig till Valhall allt det gods, som han hade på bålet. Det var sålunda ej blott askan efter liket utan ock askan efter hans ägodelar, som skulle vräkas i sjön. Där denna lag följdes, måste alltså en mycket stor del av befolkningens vapen och husgeråd hava hemfallit åt förstörelsen. Man har ej utsikt att finna stort andra lämningar av dessa ting än sådant, som tappades under färder i skog och mark — t. ex. eldslagningsstenar. Sådana hava ju också anträffats i Östra Nyland.

Dr Hackmans påstående, att gravskickets olikhet i Östra och Västra Nyland skulle förutsätta en etnografisk motsats är så mycket mer överraskande, som det förut anmärkts, att vikingaålderns gravskick just utmärker sig genom de olika begravningsskickens ojämna fördelning på olika trakter. Almgren, sid. 318 berör frågan om lokala olikheter och anmärker därvid 'Det finns förvisso trakter, där så godt som alla här beskrifna graf-

former äro företrädda. ——— Men särskildt i periferierna af det nordiska området äro olikheterna stora. *Framför allt yttrar sig detta i förhållandet mellan likbränning och jordande*' (kursiverat av mig).

Man behöver i själva verket endast antaga, att likbränningen i Östra Nyland varit proportionsvis vanligare än i Västra Nyland för att förstå den ojämnhet i fyndens fördelning, som dr Hackmans karta uppvisar. Ty dr Hackman anmärker själv, sid. 269, att det råder en växelverkan mellan fynd och utgrävningar. Där jämförelsevis få tillfälliga fynd göras, verkställas också färre grävningar, och fyndfattigdomen blir i dessa trakter mera utpräglad på arkeologernas kartor än den skulle vara på en karta, där allt upptagits, som jorden gömmer.

Om jag ännu tillägger, att enligt Stjerna (sid. 125) seden att bränna lik på båtar måhända tagit sin början redan i slutet av 300-talet e. Kr., så tror jag mig vara berättigad till påståendet, att språkforskaren har rätt att i Östra Nyland söka efter svenska ortnamn, som hänföra sig till folkvandrings- och vikingatiden, utan fruktan att därigenom råka i kollision med några fast grundade arkeologiska resultat. Den rörelsefrihet som jag vunnit genom ovanstående utredning, skall jag begagna vid diskussionen av ett antal östnyländska ortnamn.

Rinum, by i Borgå socken.

Detta namn har förut diskuterats av R. Saxén i F. F. T. XXI: 3, sid. 18, av T. E. Karsten i Svenska Litt. Förh. och upps., XXVII, sid. 115, Historisk Tidskrift för Finland, 1917, sid. 171 och av H. Ojansuu i tidningen Uusi Suomi för den 29:nde januari 1919.

Från äldre tider kan jag delvis efter Saxén och Karsten, delvis med stöd av andra källor anföra följande skrivformer.

Rinemby, 1546, 1592; *Rinum*, 1562 (Hausen, Bidrag, IV, sid. 41)[1], 1618; *j Rinnom*, 1561 (Hausen, Bidrag, IV, sid. 16); *Rinom* 1601; *j Renum*, 1561?. (Hausen, Bidrag IV, sid. 25); *Renum*, 1571 (Soikkeli, sidd. XCIV och CIII).

---

[1] Formen *Rinum*, 1562 ingår i Hausens referat av ett diplom.

På kartbladet n:o 7 av Finlands geologiska undersökning skrives *Renum* och på bladet II: 7 av Finlands ekonomiska karta läser man *Renumin k*(ylä).

Enligt benäget meddelande av professor W. Ramsay är allmogens uttal f. n. *Rinum* med kort i.

Saxén och efter honom Ojansuu hava tänkt sig, att namnet *Rinum* (*Rinem*) kunde återgå till ett finskt *Riihiniemi*. Detta antagande är emellertid otillåtligt. Finskt *riihi* ger vid inlåning i svenskan *rī-* med långt i, såsom framgår av namnet *Rīlax* (*Riihilaksi*[1]), men *Rinum* har, som nämnt, *kort i*.

Alternativt har Saxén tänkt sig, att *Rinum*∾*Rinem* är ett gammalt skandinaviskt namn, sammansatt med ordet *hem*. Karsten uppför i Förh. och upps. *Rinum* som ett säkert *hem*-namn. I Hist. Tidskr. säger Karsten: '*Rinum* —— synes vara ett *hem*-namn, men förleden är oklar'.

Jag skall här söka utreda det intressanta namnets förhistoria och förklara de mångskiftande skrivformerna.

Sedan gammalt vet man, att namn, sammansatta med *-hem* i stor utsträckning fått efterleden förvanskad, emedan ljudutvecklingen i andra leden av en sammansättning på grund av betoningens svaghet tog en annan riktning än i det enkla ordet. Mycket vanligt är, att *-hem* i andra leden av en sammansättning uppträder såsom *-um* eller *-om* och därvid sammanfaller med den gamla ändelsen för dativus pluralis, som lever kvar i enstaka nysvenska fraser (*i handom, i himlom*) och i många ortnamn, t. ex. *Sundom, Östersundom*. På vissa håll kunna namnen på *-hem* lätt skiljas från de gamla dativformerna. I Värmland sluta *hem*-namnen på *-um*, medan namn, som äro gamla dativer, sluta på *-om*[2]. Men på andra håll kunna *hem*-namnen i sin nu levande form icke skiljas från gamla dativer på *-om*. *Nässom* i Bjärtrå socken skrives år 1314 *Näsheme* (Språk och Stil, VII, sid. 253), *Gränome* i Uppland skrives *Grenhemi* år 1312 (Sammelverket Uppland, I, sid. 410). I Vedbo härad, Älvsborgs län, finnes en gård, vars namn år 1546 skrevs *Haem*, men nu uttalas *Hajom* eller *Hajum* (SOÄ, XIX, sid. 148).

I våra nyländska mål hava ändelsevokalerna *u* och *o* fördelat sig så, att *u* uppträder efter kort rotstavelse och *o* (vidare utvecklat till *å*) efter lång stavelse. Därför heter det *vikur*' veckor', men *gäddår* 'gäddor'[3]. Denna differentiering har ägt rum även framför *m*. Hos Soikkeli finna vi namnen *Rudum*, sid. CVIII men *Gitzlåmbij* sid. CXIX. Företeelsen går under namnet 'vokalbalans'.

---

[1] *laksi* är den äldre, regelrätta formen för *lahti;* jfr *kaksi*, gen. *kahden*.

[2] Se Adolf Noreen i 'En bok om Värmland', Uppsala, 1918, sid. 380.

[3] Hultman, Finländska bidrag, sid. 186.

Redan Saxén har förmodat, att vokalbalansen avsatt spår i namnet *Rinum*, men har ej kunnat fullfölja denna riktiga tankegång, då kan ej kände sidoformen *Rinnom*. Det är tydligt, att platsen hetat dels *Rinum*, dels *Rinnåm* (*Rinom* är en kompromissform), och denna växling ger oss en god ledning vid utletandet av namnets förled. Efterleden är tvivelsutan *-hem*, vilket framgår av skrivningen *Rinem*, 1546.

Vi få här icke stöta oss vid, att *hem* i östra Nyland heter *häim*, icke *hem*. Dels märkes, att ljudutvecklingen tagit en annan riktning i andra leden av en sammansättning än i det enkla ordet, dels också, att skrivningen av många namnformer är påverkad av högspråket. På Gottland säges icke *hem*, utan *haim*, men redan år 1350 anträffas skrivningen *Gautem* (= *Gothems* socken, se Namn och Bygd, 1914, sid. 80).

På 'översättning' till högspråket beror det, att formen *Rinum* alternativt ersatts med *Renum*. Då allmogen sade *spina, vita*, men ståndspersonerna *spene, veta*[1], ansågs det 'fint' att säga *Renum* i st. f. *Rinum*.

Vid diskussionen av namnet *Rinum*∾*Rinnom* böra sidoformerna med *e* i rotstavelsen betraktas som konstprodukter och lämnas helt åsido. Men allmogeuttalet *Rinum* får å andra sidan ej binda oss vid den föreställningen, att vokalen i rotstavelsen ursprungligen varit *i*. Ty i Borgå socken, där *Rinum* ligger, säges *lisa* i st. f. *lysa, rigg* i st. f. *rygg*[2]. Man har därför full rätt att tänka sig, att *Rinum* fordom hetat *Rynum*, om man på denna väg kan vinna en antaglig förklaring av namnets förled. Detta torde i själva verket vara möjligt.

I fornvästnordiskan finnes ett verb *hrynia* 'falla ned', som i nynorskan uttalas *rynia* och i fornsvenskan skrevs *ryniæ*[3]. Enligt Ad. Noreen, Spridda studier, III, sid. 105 är förleden i det svenska ortnamnet *Rönneberg* (fordom *Rynibiargh*) besläktad med detta verb. *Rinum* gård ligger invid ett berg, som visar 96 fots höjd på ett avstånd av en knapp kilometer från den nuvarande stranden. (Se Finlands Geol. Unders., n:o 7). Fordom gick stranden närmare berget. Jag antager, att berget hetat '*Hryn-berg* 'det (fallande =) branta berget' och att stranden hetat *Hrynstrand*[4]. Att namnet *Hrynstrand* ännu ej är helt utdött, skall jag söka visa här längre ned. Samman-

---

1 Hultman, Finländska Bidrag, sid. 185.

2 Hultman, Finländska Bidrag, sid. 268.

3 Södermannalagen, Schlyters utgåva, sid. 158: 3. Betydelsen 'falla' ger även här god mening, vilket hittills förbisetts.

4 Alternativt kan måhända antagas, att *Hryni*, genit. *Hrynnia* varit ett namn på Lill-Pärnå-viken. Jfr sådana fornsvenska sjönamn som *Fyli*, *Gævi*, *Gyli*, *Ili*, *Mysi*, *Yli* samt ånamnet *Ryniande*. Se Hellquist, Sv. Landsm., XX, 1, passim.

sättningsformen *Hryn-* är riktigt bildad, ty vi känna från fornisländskan ett versslag, som kallas dels *hryniandi háttr*, dels *hryn-henda.*

Vidare antager jag, att bygden vid *Hrynstrand* kallats *Hrynhæim(r)*, och denna grundform ger i Borgåmålet *Rinum.*

När *h* börjar andra leden av en sammansättning, skall det falla bort redan i förlitterär tid, men kan alternativt kvarstå, om betydelsen av andra sammansättningsleden är så genomskinlig, att det enkla ordet med bevarat *h* lever i den talandes medvetande. Det gottländska sockennamnet *Gothem* skrives, som nämnt år 1350 *Gautem*, men år 1431 *Gautheim.* Den form *Hrynhäim*, som gett *Rinum*, har bildats under trycket av det enkla ordet *häim.* Vid regelrätt bortfall av *h* kom det *i*, som vi finna i verbet *hrynia*, och som en gång funnits också i sammansättningsformen *hryn-*, att stå framför vokal. Det bevarades då till en tid och verkade före sitt bortfall en förlängning av det föregående *n*-et[1]. På denna väg erhölls formen *Rinnom.*

Jag nämnde nyss, att stranden vid *Rinum* förmodligen hetat *Hrynstrand.* I Borgåmålet skall denna form till en början ge *Rinstrand.* Men på samma sätt som fornsvenskt *vinster* både i högspråket och i den nyländska folkdialekten gett *vänster*[2], så måste *Rinstrand* senare ge *Ränstrand.* Vid detta resonemang gör jag det fullt tillåtliga antagandet, att Borgåmålets *y* blivit *i*, förrän den regel upphört att verka, enligt vilken *vinster* blev till *vänster.*

En och en halv kilometer öster om rålinjen för *Rinum by*, en kvarts mil från stranden av Lill-Pärnå-viken och 12 meter över havsytan ligger en sjö, som på Finlands ekonomiska karta bär namnet *Renstrandträsk.* Professor W. Ramsay har hört detta namn uttalas med långt *e.* Hans sagesman har själv bott vid träsket och hör till allmogeklassen. Jag har dock svårt att värja mig för den tanken, att uttalet *Renstrand* beror på sekundär anslutning till högspråkets adjektiv *ren.* I dialekten heter detta adjektiv *räin*, och verbet *rensa* heter *räns*[3]. Det låg då mycket nära till hands att uppfatta *Ränstrand* som 'den rena stranden'.

Då namnet *Hrynstrand* uppkom, gick havsstranden givetvis mycket närmare *Renstrandträsk* än i våra dagar.

---

[1] Fornisländskans *synia*' neka' heter i fornsvenskan *synnia.*

[2] Hesselman, De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan, sid. 185; Vendell, Nyland, I, sidd. 274 f.

[3] Vendell, Nyland, I, sidd. 189 f.

Om de gottländska namnen på -haim (= hem)[1].

(*Exkurs*).

Beträffande förleden i ortnamnen på västnordiskt *-heimr* säger O. Rygh i sin inledning till det stora verket 'Norske Gaardnavne', sid. 54 bl. a. följande.

'1:ste. Led i de mange med *heimr* sms. Navne kan ikke i noget Tilfælde med fuld Sikkerhed paavises at være en Persons Navn eller Tilnavn'. Ad. Noreen i 'Spridda studier', III, sidd. 61 f. uttrycker sig något mindre kategoriskt och säger, att förleden i namn på *-hem* vanligen anger nejdens beskaffenhet eller läge. Ryghs bestämda påstående var fullt berättigat, emedan han blott talade om namnen i Norge. Noreen hade främst Sverges ortnamn i tankarna och var därför tvungen att formulera sin åsikt något försiktigare. Sverges ortnamnsförråd är icke lika noga genomforskat som Norges, och källorna gå i regeln icke lika långt tillbaka i tiden. Det vore förhastat att utan vidare tillämpa på Sverge de regler, som visat sig gälla för Norge. I sina 'Indledende Studier', sid. 9 har Joh. Steenstrup med rätta framhållit, att vart land har sina principer i fråga om hopkoppling av olika led vid bildning av ortnamn. I fråga om sammansättning av personnamn med *-hem* var en betänksam formulering så mycket mera motiverad, som vi i Tyskland finna säkra belägg för sammansättningar av denna art. Jag påminner om namnen. *Eberulfesheim* och *Heribodesheim* (Förstemann, Personennamen [II], spp. 447 och 767, Ortsnamen [III], I, spp. 795 och 1258).

Vid behandlingen av personnamn, sammansatta med ett annat ord till ett ortnamn, synes det hava varit regel, att personnamnet ställdes i genitivus, vilken den senare namnleden än var, och från vilken tidpunkt sammansättningen än förskriver sig. I denna riktning peka namntyperna *Eskilstuna*, *Gislastadhir*, *Olafstorp*, *Knutsbol*, *Håkansböle*, *Torsred*, *Gunnarsbo*, *Oskarshamn*. Man står därför undrande och spörjande inför det gottländska sockennamnet *Eskelhem*, som av alla ansetts utgöra en sammansättning av personnamnet *Eskil* och ordet *-hem*. Så har namnet tolkats av Freudenthal, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift, II, sid. 17, av Läffler i Svenska landsmålen, XIX, 6, sidd. 33 f., av Axel Kock i 'Svensk ljudhistoria', II, sidd. 26 f. och i 'Umlaut und Brechung', sid. 95. I 'Nyländningen' för 1916 har jag följt gängse mening om detta namns uppkomst. T. E. Karsten i Hist. Tidskr. för Finland, 1917, sid. 171 synes icke tilltalad av denna namntolkning men har uppenbarligen ej funnit på någon utväg att undvika den.

---

[1] Jfr Lindroths förteckning i Fornvännen, 1915, sid. 38, not 1.

Då J. Sahlgren, Lunds univ. årsskrift, N. F., Avd. I, Bd. 14, N:o 30, sid. 5 säger, att de gottländska *hem*-namnen synas vara relativt unga, har han möjligen tänkt på, att namnet *Eskelhem* icke fogar sig efter de vanliga namnbildningsprinciperna.

Med anledning av de svårigheter, som yppat sig vid tolkningen av namnet *Eskelhem*, har det synts mig nödvändigt att kasta en blick på några andra gottländska sockennamn, som äro sammansatta med ordet *hem* (gottl. *haim*).

Hj. Lindroth har i Namn och Bygd, 1914, sid. 80 visat, att namnet på *Gothems* socken (*Gautem* 1350) är sammansatt med ordet *gaut* — 'utgjutning', 'utlopp'. Emellertid var *Gautr* ett mycket vanligt namn i Skandinavien[1], och man kunde därför lätt komma på den tanken, att *Gauthaim* var sammansatt med detta personnamn. Nu ligger den äldsta kända stenåldersboplatsen på Gottland i *Gothem*. *Gothem* var sålunda den centralbygd, från vilken bosättningen på Gottland utgick, och man kan tänka sig, att detta bygdenamn kom att tjäna som mönster för andra.

Huvudorten i Gottlands sydligaste treding var enligt Gottlandslagen och Gutasagan *Farþaim*. Vilket upphovet till detta namn än är, lyder det lika med en sammansättning av personnamnet *Fardhe* (Lundgren-Brate, sid. 51) och ordet *haim*. I detta speciella fall kommer man till samma resultat, vare sig att man utgår från personnamnets sammansättningsform eller från dess genitiv.

Huru man än vill förklara sockennamnet *Etelhem* (*Aitil(h)aim*), har dess förled sin noggranna formella motsvarighet i fornvästnordiska personnamnet *Eitill* (Lind, sp. 228).

En socken på södra Gottland heter *Hafdhem*, i medeltida skrift *Haffthem*, *Havedyem*, *Hauedem*[2]. Att döma av de två sist anförda beläggen är namnet sammansatt med forngottl. *hafuþ* 'huvud'. I sin nutida form gör *Hafdhem* intryck av att vara sammansatt med namnet *Hafþi*, som enligt Gutasagan bars av gottlänningarnas stamfader. Då sagan var allmänt känd på Gottland, gör det ingenting till saken, om namnet *Hafþi* är äkta eller uppkonstruerat.

Det förefaller mycket rimligt, att namnen *Gautaim*, *Farþaim*, *Aitilaim*, *Hafþaim*, som sågo ut att vara sammansatta av ett oböjt personnamn och -*haim*, kunnat giva upphov åt en ny namnbildningstyp, till vilken man finge föra sockennamnet *Eskelhem*. Någon annan utväg synes icke stå till buds, om man fasthåller vid gängse mening om förleden i detta namn.

Som känt lyder namnet *Eskelhem* i runskrift *Yskilaim* (Säve, Gutniska urkunder, n:o 35). Läffler har (se ovan sid. 18) sökt

---

[1] Lind, sp. 306, Lundgren-Brate, sidd. 86 f.

[2] Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid, I, sid. 51.

visa, att namnet *Eskil*[1] på forngottländska kan hava lytt *Yskil*. Den av Läffler givna förklaringen har i allt väsentligt upptagits och har närmare utförts av Axel Kock (se ovan sid. 18). Dessa förklaringar stöta emellertid på en del svårigheter. Däremot finnes intet hinder för att identifiera fgotl. *Yskil* med förleden i tyskans *Wünschelrute* (medelhögt. *wünschelruote*, jfr fornhögt. *wunschiligerta*) 'slagruta', 'spö, som bereder uppfyllelse av ens önskningar'. *Yskilaim* skulle då betyda 'bygd, som bereder uppfyllelse av ens önskningar'. Formen *Eskelhem*, som enligt benäget meddelande av länsarkivarien *Wennersten* ännu icke helt undanträngt det gamla uttalet med *y* i första stavelsen, kan bero på lärd eller folklig omtydning av det i senare tid oförståeliga *Yskilaim*. Denna omtydning hade ett starkt stöd i namnen *Gautaim*, *Farþaim*, *Hafþaim*, *Aitilaim*, som sågo ut att vara sammansatta med stamformen av ett personnamn.

Namntypen Eskilom.

I östra Nyland finnes en hel klunga av namn, som uppenbarligen äro bildade av ett personnamn, till vilket fogats ljudförbindelsen *-om*. Upptagna i den ordning och i den utsträckning, i vilken de förekomma hos Soikkeli, äro namnen följande.

Drombom Liljendal, Tf. 9, *Drombom* Soikkeli, sid. CV. *Drumbr* (fem. *Drumba*) förekommer i Rígsþula 12 (13) som namn på ett trälbarn. Fisl. *tré-drumbr* m. betyder 'träkubbe' och nyno. *drumb* betyder 'tyk og klodset person' (Torp, Nyn. Et. Ordb., sid. 74). I sammansättningen *nokka-drumber* 'man som ej vill betala skatt och ej vill arbeta' (Collin-Schlyter, Corpus Iuris, I, Glossaria, sid. 469, Ekholm, Studier i nordisk filologi, VII, 2, sid. 108, noten och bihanget, sid. 60), en lagterm, förekommer ordet i fornsvenskan. I Norge lever öknamnet *Drumbr* kvar i gårdnamnet *Dromsrud* (*Drumsrudh* c. 1400), se *Rygh*, Norske Gaardnavne, II, sid. 314, från Hälsinge i Nyland känna vi personnamnet *Drumber* genom önamnet *Drumsö*, hos Soikkeli, sid. LXXVII skrivet *Drvmszöö*. Jfr Saxén, FFT, XXI, n:o 3, sid. 20. Annorlunda (men säkert orätt) om *Drumsö* hos Freudenthal 'Om svenska ortnamn i Nyland', sid. 18. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten, Ny följd, 8:nde häftet, 1867).

Tetom, i folkets mun *Täitom* (jfr P. O. v. Törne: *Teitom*, Hist. Tidskr. f. Finl. 1917, sid. 289), Pärnå, Tf. 9. Namnet skrevs 1540 *Teytomby* (Saxén, a. st., sid. 20) och 1571 *Teitom* (Soikkeli, sid. CV). Gården *Täitom* synes hava fått sitt namn på rätt egendom-

[1] Jag nödgas här varna för den bland lekmän spridda vanföreställningen, att namnet Eskil lånats från grekiskans Aischylos. Redan i Nordisk Tidskrift, 1882, sid. 106 har Es. Tegnér betecknat denna sammanställning som felaktig.

liga omvägar. Det kan återföras till en skotsk adelsman, *Teitt av Pärnå*, som år 1250 var Birger Jarl följaktig på hans tåg till Finland. Se P. O. von Törne, a. st., sidd. 288 f. Det skotska namnet *Tait*[1] torde likasom en mängd andra skotska namn vara av skandinaviskt ursprung. *Teitr* var ett mycket vanligt namn på Island. Se Lind, sp. 1026. Jfr ock Saxén, a. st., sid. 20.

Garpom, Liljendal, Tf. 9, Soikkeli, sid. CVII. I fvn. fanns ett ord *garpr* m. som betydde 'oförfärad, stridbar människa'. Både i fvn. och i fsv. användes ordet som öknamn på i Norden bosatta personer av tysk härkomst. Se Fritzner och Söderwall. Som personnamn är ordet känt från Norge (Se Lind, sp. 301) och ingår i gårdnamnet *Garsrud*, förut *Garpsrud* (Rygh N. G., I, sidd. 1 f.). Jfr Saxén, a. st., sidd. 19 f.

Embom, Liljendal, Tf. 9, Soikkeli, sid. CVII. *Embe* är en icke belagd men korrekt bildad förkortning av det namn, som år 1431 uppträder i Jämtland under formen *Ænbiørn* (Lind, sp. 218), i fsv. som *Enbiörn* (Lundgren-Brate, sidd. 48 f.). Jfr Saxén, som a. st., sid. 20 åberopar den slående parallellen *Ambe=Arnbiǫrn* (Lind, sp. 22).

Labbom, Mörskom, Tf. 9, Soikkeli, sid. CIX. I fno. omtalas en person *Audhun Labbason*, Lind, sp. 724. I fsv. är namnet *Labbe* belagt flere gånger, se Lundgren, sid. 163. Att namnet funnits i Pärnå är säkert. Gården *Labby* i Pärnå, Tf. 9, som hos Soikkeli, sid. CVII (*Labbij*) förlägges i *Ijdelax fiäring*, har påtagligen sitt namn av den *Labbe j idelax*, som omtalas hos Arvidsson, II, sid. 55, år 1421. Se Lundgren, sid. 163. Jfr ock namnet *Labby* i Lappträsk, Tf. 9 (*Labbij*, Soikkeli, sid. CXVII). Se även Saxén, a. st., sidd. 19 f.

Haddom, Pärnå, Tf. 9 = *Haddombij*, Soikkeli, sid. CXIX.

Hadde är känt som personnamm i fsv., se Lundgren, sid. 88. I fdn. finnes formen *Haddæ* av *Hadde* belagd år 1374, se Nielsen, Oldd. Personnavne, sid. 38. I fvn. finnas namnen *Haddi* och *Haddr*, Se Lind, spp. 436 f. Bland Bråvalla-kämparna nämnes en *Haddr*. Jfr Freudenthal, Finska Fornm. Tidskr., II, sid. 25 och Saxén, a. st., sidd. 18 och 20.

Kuggom, Pärnå (*Kuggombij* hos Soikkeli, sid. CXIX) hör säkert till mansnamnet *Kuggi*, som är känt från Island och Norge. Se Rygh, N. G., III, sid. 202. Jfr Saxén, a. st., sid. 20.

Gislom, Pärnå, Tf. 9 = *Gitzlåmbij*, Soikkeli, sid. CXIX. *Gísl* och *Gísli* hörde till de vanligaste namnen på Island. (Lind, spp. 335 ff.). I fsv. finnes likaså *Gisl* och *Gisle* (Lundgren, sidd. 66 f.). I fda. finnes *Gisl* och *Gislo*, latiniserad form av *Gisle* (Niel-

[1] Detta namn torde ännu leva kvar i Skottland. En professor Tait citeras av Jenkin och Ewing i Transactions Roy. Soc. Edinb. 28.

sen, sid. 31). Nielsen uppger, att ortnamnet *Gislum* finnes i Skåne jämte *Gislabode*. Falkman, Ortnamnen i Skåne upptager *Gyslebyærgh* och *Gislaboda*. I Pärnå finnes även ett *Gislarböle*, Tf, 9, *Gitzlarböle* (av *Gislarvaböle?*), Soikkeli, sid. CVI. Jfr Freudenthal, a. st., sid. 22 och Saxén, a. st., sid. 19.

Icke upptaget hos Soikkeli är namnet *Valkom*. Personnamnet *Valki* förekommer i fvn., där det anses vara ett kortnamn för *Valgarðr*, se Lind, sp. 1070. *Valki* förekommer även i Rökstensinskriften som personnamn och ingår i de svenska ortnamnen *Walkaboheradh* och *Valkeby*. Se Lundgren-Brate, sid. 293.

Eskilom, Liljendal, Tf 9, kallas år 1571 (Soikkeli, sid. CVIII). *Eskilsböle*. Dessutom förtecknar Soikkeli, sid. CXXXII ett *Eskilsbij* i Veckelax, nu *Eskola* i Kymmene socken. *Æskil* är ett vanligt namn i fornsvenskan. I forndanskan finnes både *Eskel*, *Eskillus* och *Askel* (Nielsen, sid. 22). I fvn. heter ordet *Áskell*, *Ásketill* och *Æskel* (Lind, sp. 73 ff.). Jfr Freudenthal, a. st., sid. 17 och Saxén, a. st., sid. 20.

Bland namnen på *-om*, bildade av personnamn upptager Saxén (sid. 20) även *Hardom*, så skrivet även hos Soikkeli, sid. CVII. Det fanns i fornsvenskan ett namn *Hardhe* (Lundgren-Brate, sid. 97) och möjligen också ett namn *Hardher* svarande mot fornvästnordiskt *Hǫrðr* (Lind, sp. 607, Lundgren-Brate, sid. 97). Emellertid vill jag framhålla, att namnet *Hardom* kan förklaras på annat sätt. Jag skall strax återkomma till denna fråga, men måste till en början referera och kriticera de förklaringar av namntypen *Eskilom*, som givits.

Freudenthal uppfattade denna namntyp som uppkommen genom sammansättning av ett personnamn med ordet *hem*. Freudenthal visste, att *hem* i andra leden av en sammansättning plägar uppträda under formen *-um*, *-om*, och anförde som parallell till *Eskilom* det forngottländska *Yskilaim*, där namnleden *-hem* är fullkomligt oomtvistlig. Så länge det ansågs säkert, att förleden *Yskil* var lika med namnet *Eskil*, måste man enligt min tanke beteckna Freudenthals förklaring som metodiskt riktig, då den ju stödde sig på en fullt analog företeelse, iakttagen på ett håll, där namnets struktur ansågs vara genomskinlig och oomtvistlig. På dessa grunder följde jag Freudenthal utan tvekan i Nylänningen, 1916. Sedan jag kommit till den övertygelsen, att den hittills allmänt antagna förklaringen av forngottl. *Yskil-* är oriktig, står saken för mig annorlunda. Men därmed är det ingalunda sagt, att den förklaring av namntypen *Eskilom*, som givits av Saxén (a. st. sidd. 17 f.) och godtagits av Karsten i Hist. Tidskr. f. Finl., sidd. 171 f., samt av Ojansuu i Uusi Suomi (29 jan. 1919) är uttömmande.

Saxén och Karsten stödja sitt resonemang på det faktum, att man finner sådana växelformer som *Vikeby*, *Fjierdeby*, *Gierdeby*,

senare *Vikom, Fierdom, Gerdom.* Vidare växlar *Rudom* med *Rödabölle.* Efter mönstret av dessa växlingar har *Eskilsböle* ersatts med *Eskilom,* och på samma sätt bör man fatta variantformerna *Embom*∾*Embebölle.*

Mot denna argumentering kunna dock en del invändningar göras. I namnformerna *Vikeby, Fjierdeby, Gierdeby, Rödabölle* äro förlederna genitiver av plurala namn med betydelsen 'vikarna', 'fjärdarna', 'inhägnaderna', 'de rödjade markerna'. Men dessa plurala namn kunde alternativt användas osammansatta, och när de då föregingos av prepositionen *i,* ställdes de i dativus och antogo de regelrätta formerna (*i*) *Vikom, Fjärdom, Gärdom, Rudum* (*Rudom*). Namnbildningar av denna typ stå på gränsen till appellativerna och äro, även då de råka vara sent belagda, strängt taget ursprungligare än sammansättningarna *Vikeby* etc.

I en helt annan kategori stå de ortnamn, vilkas förled utgöres av ett personnamn, som på grund av sin betydelse alltid måste stå i ental. Här förefaller tillfogandet av en pluraländelse högst egendomlig. Varken Saxén eller Karsten har anfört något exempel på denna företeelse från andra trakter än Östra Nyland. Från Skåne anför Nielsen, sid. 31 ortnamnet *Gislum,* utan att giva någon förklaring av det.

Uppenbarligen måste det i Östra Nyland hava funnits någon särskild anledning, som framkallat en anhopning av namn, bildade på ett personnamn med tillägg av ljudförbindelen *-om,* eller också hava flere omständigheter medverkat därtill. Av stort intresse är i detta sammanhang namnparet *Hardom,* Pärnå (Soikkeli, sid. CVII) — *Harsböle*[1], Lappträsk (*Hardzbölle* 1571, Soikkeli, sid. CXVII).

Vid första påseende synes det frestande att härleda båda dessa namn ur ett fornsvenskt personnamn *Hardher* = fornvästnordiskt *Hǫrðr* (jfr ovan sid. 22). Emellertid heter *Hǫrðr* i genitivus *Harðar,* och man väntar sig därför närmast ett *Hardaböle,* icke *Har*(*d*)*s-böle*[2] Man måste då överväga, om icke en annan förklaring av namnet *Harsböle* kan ges.

Enligt anteckningar, förvarade i Svenska Litteratursällskapets arkiv och gjorda av B. Jansson och I. Westman finnes i Lappträsk socken, byn Bäckby[3] en skog, som heter *Hardn* eller *Hardskogin.* Detta namn måste vara identiskt med det fornsvenska *hardh* 'skogigt berg', som ingår i häradsnamnet *Hardemo,* Närke,

[1] Enligt Jansson och Westman (Svenska Litteratursällskapets arkiv) uttalas *Harsböle* med långt *a.*

[2] Jfr *Vimonböle,* icke *Vimonsböle* i Tenala av ett namn på *-mundr,* gen. *-mundar.* Å andra sidan visserligen *Bjensböle* (regelrätt gen. sig. *Biarnar*), anfört av Saxén, a. st., sid. 28, samt *Har*(*d*)*zby,* Lungren-Brate, sid. 97.

[3] Mellan Harsböle och Bäckby ligger endast Labby.

fordom *Hardheem*, som behandlats av A d. N o r e e n i Sverges Ortnamn, sid. 17 och i Spridda studier, III, sid. 104. Då det motsvarande fornhögtyska ordet *hart* vacklar mellan alla tre genera, synes genitiven *Hards-* vara riktigt bildad, och namnet *Hardsböle* är fullt jämförligt med det av S a x é n, a. st., sid. 28 omnämnda *Skogsböle* i Tenala (*Skogzböle* 1571 hos S o i k k e l i, sid. VI).

Jag vill icke förneka möjligheten av att både *Skogsböle* och *Harsböle* äro bildade med ett personnamn som förled. Men jag kan icke värja mig för den tanken, att *Hardom* är identiskt med det svenska bygdenamnet *Hardheem* 'skogsbygden' och med det fornhögtyska *Hartheim* (F ö r s t e m a n n, Ortsnamen III, I, sp. 1242).

Hardom ligger vid en å, en knapp mil NNW från Lovisa och kan mycket väl vara en av de äldsta bygderna i Östra Nyland. Om jag förklarat namnet rätt, föreligger här ett *hem*-namn, som var sammansatt med ordet *hardh* 'skog', men samtidigt *såg ut* att vara sammansatt med en oböjd form av namnet *Hardh(er)*. *Hardom* tjänade sedan som mönster för en hel del andra namn, i vilka ändelsen *-om* helt enkelt lades till stammen av ett personnamn.

Härmed vill jag icke förneka, att växlingen *Rudum*∾*Rödabölle* även kan hava medverkat till uppkomsten av växelformerna *Embebölle*∾*Embom*. Ej heller vill jag bestrida, att *Hardom* kan fattas som en plural dativ av *hardh* 'skog'. Men sammanställningen med namnen *Hardheem* i Sverge och *Hartheim* i Tyskland talar i viss mån för min tydning. Det kan ingalunda anses djärvt att vilja spåra ett gammalt *hem*-namn i *Hardom*. Avståndet mellan *Hardom* och *Rinum*, som är ett säkert *hem*-namn, uppgår ej till två mil. Långt i nordost om *Hardom*, i Valkeala socken, anträffas namnet *Haimi*, som jag skall diskutera i det följande.

Haimi, Valkeala.

På den tid, då silverskatteregistret av år 1571 uppgjordes, var sockenindelningen en annan än i våra dagar. Veckelax socken var då mycket större än nu och sträckte sig i norr ända upp i Valkeala. Många ortnamn i Veckelax voro på den tiden rent svenska, och flere av dessa svenska namn äro ännu icke utdöda. Bland de svenska namnen i 1500-talets Veckelax kan jag nämna *Skepparila bij* (nu *Skipparila* i Valkeala), *Rodzbij*, *Skogsbijn*, *Bredeskal bij*, *Quernnbij*, *Rötzbij*, *Bambölle*, *Siuattbij* (av personnamnet *Sigvat*), *Willinäsbij*, *Strömpsbijn*, *Norsbij*, *Sundbijn*, *Tauestbij*, *Bredeffårs bij*, *Eskilsbij*, *Stampnöö*, *Hwsuböle*, *Landeboobacka*, *Karlbij*.

Den omständigheten, att åtminstone vissa delar av Valkeala socken räknades till Veckelaks, tyder på, att kolonister från den östnyländska kurstrakten dragit sig upp åt dessa trakter. Då framstår det som synnerligen anmärkningsvärt, att silverskatteregistret bland byarna i Veckelax (—Valkeala) upptager *Haijmila bij*. (S o i k k e l i,

sid. CXXVI). Finlands ekonomiska karta upptager två byar i Valkeala med namnet *Haimila*. I den ena byn finnes en gård med namnet *Haimi*, i den andra finnas två gårdar med detta namn.

Det är känt, att finnarna vid lån från svenskan pläga stympa sammansatta ord. Finskans *Pori* innehåller ju blott andra leden av namnet Björneborg. På samma sätt kan namnet *Haimi* hava uppkommit genom stympning av ett germanskt *hem*-namn. Vid vilken tidpunkt lånet upptagits är svårt att säga. Då gotiskans *haims* 'by' i singularis böjes som *i*-stam (*haimi-*), kan lånet hava skett före bortfallet av *i*. Å andra sidan ligger *Haimila* nära byn *Skipparila*, vars namn icke kan vara mycket gammalt, då ändelsen *-are* är införd från de romanska språken genom förmedling av tyskarna. I varje fall tyder namnet *Haimi* på, att det i Östra Nyland funnits åtminstone något namn på *-hem*, som medtagits eller efterbildats av kolonisterna i Valkeala.

Mogenpört, Pyttis.

Vid diskussionen av detta namn gäller det till en början att lämna några faktiska upplysningar.

Mogenpört på ön Pörtö ligger enligt Finlands geologiska undersökning, n:o 7 på ett område av mosand, som är ungefär 4 kilometer långt och 1 à 2 kilometer brett. Mon genomdrages av två rullstensåsar, av vilka den ena över två små öar fortsättes långt upp på fastlandet, på vardera sidan kantad av ett band med mosand. Österom och invid denna ås, fem fjärdingsvägs norr om Mogenpört, på fastlandet, ligger ett kärr, som på kartorna kallas *Munasuo*. Från Pörtö utgår en av krosstensgrus bildad udde, vid namn *Morsnäsudden*.

Namnet *Mogenpört* uppträder på olika tider under olika former. I Åbo domkyrkas svartbok, sid. 296, i ett dokument av år 1422 läses *j Monapyrthe*. En variantform är *Monapyrtha*. Från år 1540 finnes formen *Monepört* antecknad (O j a n s u u, Uusi Suomi för den 29:nde jan. 1919). I Nylands silverskatt etc. för år 1571 läses *Monpörtt* (S o i k k e l i, sidd. CXV och CXXIV). Våra dagars kartor uppge namnformerna *Mogenpört* (Tf. 9, Finlands geol. unders., N:o 7) eller *Mogenpörtel*, fi. *Munapirtti* (Finl. ekon. karta, II: 8). Enligt uppgifter, som från tillförlitligt håll införskaffats av stud. R a g n a r R o s é n använder den svenska ortsbefolkningen formen *Mōnpört* vid sidan av *Mōgenpört*. Finnarnas uttal är *Munapirtti* eller *Mogenpörtti* (d. v. s. *Muugenpörtti?*), icke *Muonapirtti*.

Namnet *Morsnäsudden* anträffas på Finl. ekon. karta; *Munasuo* både där (III:8) och på Finl. geol. und., n:o 7.

I Uusi Suomi, 29, jan. 1919 har dr O j a n s u u uttalat som sin mening, att den medeltida formen *Monapyrthe* är likvärdig med ett finskt *Muonapirtti*.[1] Enligt L ö n n r o t s lexikon betyder fi. *muona*

[1] Jfr medeltidens *Sontaka* = nyfi. *Suontaka*. Svartb. sid. 401.

'kost', 'föda', 'näringsmedel', 'stat i viktualier', 'månadskost', 'sytning', 'traktamente', 'förplägning', 'provision', 'ration'. Detta ord anträffas bl. a. i sammansättningarna *muonamies*, *muonatorppari* 'spannmålstorpare', 'stattorpare', och i '*muonahytty*' 'fläskboda'. Ett finskt *muonapirtti* kan sålunda betyda 'matförrådspörtet'.

Vid denna förklaring vinner man den fördelen, att sammansättningens båda led förklaras ur ett och samma språk. Men man får icke fästa någon avgörande vikt vid detta förhållande. Ordet *pyrte* 'pörte' hade redan under medeltiden vunnit burskap i svenskan och kunde därför sammansättas också med ett svenskt ord. Som en lucka i dr Ojansuus framställning måste jag beteckna, att han alls icke yttrar sig om namnformen *Munapirtti*. Om platsen hetat *Muonapirtti*, varför säga finnarna nu *Munapirtti?* Folketymologiska omtydningar pläga hava till ändamål att göra namn mera begripliga, men *Munapirtti* 'äggpörtet' förefaller att vara ett besynnerligare namn än *Muonapirtti* 'matpörtet'. Möjligen kunde man tänka på inflytande från kärrnamnet *Munasuo*. Enklast är dock antagandet, att *Muna-pirtti* beror på omtydning av svenskans *Mōnpört*, vars förled (efter det finskans *ō* blivit *uo*) stämde varken med *muona* eller med *muna* och kunde tydas i vilkendera riktningen som helst. Men om det svenska uttalet av namnet åtminstone vid *en* tidpunkt varit normgivande för finnarna, måste man överväga, om icke namnet från början kan hava varit svenskt. Härtill föreligga så mycket starkare skäl, som man på denna väg vinner en fast anknytning av namnet till terrängen, och till åtminstone ett annat namn, *Morsnäsudden*.

Under hänvisning till uppgifterna i Finlands geologiska undersökning, har jag i Nylänningen för år 1916 antagit att ordet '*mo*' ingår som ett led i namnet *Mogenpört*. Denna tanke har upptagits av Karsten i Hist. Tidskr. f. Finl., 1917, sid. 170, men Karsten har i sin tolkning av namnet i dess helhet infört antaganden, som jag inte kan gilla. Karsten menar, att *Mona-* i *Monapyrthe* är gen. pl. av ordet *mo* med tillfogad slutartikel. Detta antagande synes mig mycket djärvt. Jag hakar mig icke upp på det faktum, att bestämda slutartikeln i ortnamn är en företeelse, som i större utsträckning hör hemma i den nyare tiden än i medeltiden. Ty jag vet väl, att naturnamn, sådana som *Mo* åtminstone alternativt kunde förses med slutartikel redan under medeltiden. Mycket belysande för det medeltida språkbruket i sådana fall är just det av Karsten åberopade dokumentet av år 1349, där man finner formen (*in*) *østramonum* vid sidan av (*in*) *dyghramo*. I 'Biskop Eysteins Jordebog' (c. 1400), som är nära nog samtidig med *Monapyrthe*-dokumentet, finna vi ortnamnen *Mór*, *Móar* dels med, dels utan den bestämda slutartikeln. Mot den av Karsten citerade fsv. formen (*in*) *østramonum* svarar hos Eystein (*I*) *Øystra moe*[1], sid. 37, men på sid.

---

[1] Jfr ock j. *Moe*, *aa. Moe*, sid. 22.

16 skrives *I Moonom* med slutartikel. Huru växlande bruket av slutartikeln än är för övrigt, och huru ofta den än anträffas, där ordet *mo* står ensamt för sig, så användes i Eysteins jordebok a l d r i g bestämda slutartikeln, där *mo* står som förled i en sammansättning. Jag hänvisar till följande belägg. *Mohusum*, sid. 3, *Moosshwsum*, sid. 84; *Moo kirkia* sidd. 22, 455, 553, 570; *Moo kirkiu*, sidd. 456, 578; *Ingramoo kirkia*, sid. 555; *Moland*, sid. 255; *Molanda kirkia*, sid. 522; *Molanda sokn*, sid. 577; *I Molandum*, sid. 88; *j øystra Molandum*, sid. 310, bis; *Mo sokn*, sid. 387; *Moo sokn*, sidd. 231, 237; *Moosokn*, sid. 277; *Moos sokn*, sidd. 28, 37, 38, 190; *Moos sokn*, sid. 45; *Moos sokn*, sid. 37; *Ingramooss kirkia*, sid. 466; *Ingramoo nørdræ gardenum*, sid. 466.

K a r s t e n påstår (a. st.), att plurala ortnamn, försedda med bestämd slutartikel, kunna användas i svenska ortnamn som förled i en komposition och anför från ett enda härad i Älvsborgs län icke färre än sju namn av denna typ. Men härvid bör märkas, att intet av de källcitat, som anföras för de ifrågavarande formerna, är äldre än från år 1781. För ett av namnen (*Dalanetjärn*) visa källcitaten de avvikande formerna *Dalk:n* (= *Daltjärnen*), 1822 och *Daltj.* (= *Daltjärnen*), Ekonomisk karta över Vedbohärad. K a r s t e n s antagande, att *Mona-* i *Monapyrtha* är en form, som bildats med tillägg av bestämda slutartikeln, innebär enligt min mening en betänklig anakronism. För att lämna envar tillfälle att själv bedöma de av K a r s t e n åberopade namnformerna skall jag förteckna dem här nedan (med tillfogande av fallet *Rinnanetjärnarne*), samtidigt angivande de viktigaste uppgifter om dem, som anträffas i SOÄ.

SOÄ. XIX 214 *Dalanetjärn.* Namnet efter hemmansdelen *Dalane* (dvs. dalarna) i Klevmarken. Källcitat: *Dalk*:n 1822, geometrisk karta. *Daltj.* ekonomisk karta öfver Vedbo härad.

SOÄ. XIX 236 *Bottnanetjärnet.* Vid gården *Bottnane.* Källcitat: *Bottnanetjärn.* Generalstabens karta. *Bottnanetj.* ekonomisk karta öfver Vedbohärad.

SOÄ. XIX 247 *Hedanehöjden.* Vid gården *Hedane.* Källcitat: *Hedanehöjden.* Beskrivning till geologisk karta.

SOÄ XIX 247 *Järanekullen.* Vid gården *Järane.* Källcitat: *Gäranekullen.* Beskrivning till geologisk karta. *Gärenekullen* Strömbom, Elfsborgs läm adresskalender, 1893. *Järanekullen* Sydow, Älfsborgs läns kalender, 1906 och Sverige, utg. af O. Sjögren, III: 5, 1914.

SOÄ. XIX 279 *Lianetjärn.* Vid gården *Liane* (sid. 136), Källcitat: *Liane kiärnet* 1792, lantmäterihandlingar, *Lianetj.* ekonomisk karta öfver Vedbo härad.

SOÄ. XIX 285 *Rinnanetjärnarna* (inga äldre belägg för denna form). Ej anfört av Karsten.

SOÄ. XIX 288 *Noraneälven.* Rinner mellan N. och M. Kornsjön

förbi gården *Norane* (se denna, sidd. 152 f.; dial. pl. i best. form. av det gamla ordet *nor*, 'förträngning'). Källcitat: *Norane-Elfven* 1781, lantmäterihandlingar. *Norane Elfven* 1822, geometrisk karta.

SOÄ. XIX 292 *Bottnaneviken* (inga källcitat).

Förhållandet mellan formerna *Mona-* och *Mogen-* har Karsten tänkt sig sålunda, att *Mogen-* uppkommit sekundärt, emedan *Mona-* kunde missuppfattas som en form av fsv. *mōin* 'mogen'. Då formen *Mogenpört* är sent belagd, är det mycket möjligt, att den uppkommit sekundärt. Men för att förklara den behöver man ingalunda gå utanför böjningsformerna av substantivet *mo*.

Ehuru jag bestrider, att *n* i den år 1571 belagda formen *Monpörtt* (för äldre *Monapyrthe*) utgör en rest av bestämda slutartikeln, kunde det knappast undvikas, att detta *Mon-* på senare tider kom att uppfattas som bestämd form av *mo*. Men alldeles så som pluralen av *mo* i Närke heter *mogar* (Rietz, sid. 442 under *mo* 1), så har bestämda formen av *mo* helt visst haft den dialektala sidoformen *mogen*[1]. Växlingen *Monpört*—*Mogenpört* är således mycket lätt att förklara.

I Nylänningen, 1916 har jag återfört förleden i namnet *Mogenpört*∾*Monapyrtha* till en samnordisk grundform *mō-win* 'betesmarken på mon'. Härtill genmäler dr Ojansuu. 'Namnets äldre skrivformer motsäga på det bestämdaste den givna förklaringen. Redan år 1422 skrevs *Monapyrthe*, 1540 *Monepört* o. s. v.' Den som läser dr Ojansuus yttrande, måste få den föreställningen, att jag ej känt till formen *Monapyrtha* (1422), som jag dock uttryckligen citerat. Påståendet, att formen *Monapyrthe* på det bestämdaste motsäger min förklaring, visar blott, att dr Ojansuu icke har nödiga förutsättningar att bedöma den fråga, i vilken han upphäft sig till domare.

Enligt allas mening *kan* det danska önamnet *Møen* (uttalas *Møn*) förklaras ur en samnordisk grundform *mō-win*, och enligt de flestas uppfattning är denna förklaring den riktiga[2]. I Eddan uppträder namnet *Møen* under formen *Móin*. Men likasom fornvästnordiskt *búa*, *trúa* i nysvenskan regelrätt heter *bo*, *tro*, icke *boa*, *troa*, så skall fornisländskt *Móin* på svenskt område giva *Mōn*[3]. Detta *Mōn* torde i själva verket föreligga i namnet på den invid Ösel liggande ö, vars namn av tyskana skrives *Mohn*. Den ifrågavarande förklaringen av

---

[1] Jfr *Noreen*, Aschw. Gr. § 336 och § 273. 1.

[2] Se härom O. Rygh, Ark. VII, sid. 246, Dyrlund, Ark. XI, sid. 183, S. Bugge, Helgedigtene, sidd. 135 f. Noreen, Aisl. Gr.[3], § 227, 1, d. Att förleden *mo* här anses betyda 'ett slags kritjord' inverkar ej på huvudsaken.

[3] Se Hultman, Hälsingelagen, sidd. 175 ff. Då betydelsen av andra sammansättningsleden (*w*)*in* föll i glömska, uppfattades ordet ej längre som sammansatt, och andra leden bibehöll ej sin semifortisbetoning.

namnet *Mohn* har framställts med tvekan av Saxén i Journal de la Société Finno-Ougrienne, XXIII. 9, sid. 8, not 2, men synes mig avgjort riktig.[1] Saxén har helt visst rätt i att borgen *Mone*, som år 1227 erövrades av Valdemar II, var identisk med ön *Mohn*.

Då det med *-vin* sammansatta *Mōn* skulle ingå i en ny sammansättning, erhölls regelrätt genitivformen *Mona*. Av det enkla *vin* finner man i SOÄ. XII, sid. 1 sammansättningsformerna *Winahered* (1360) och *Wina häradh* (1421). *Vin*-namn, slutande på *-ina* betecknas av *Rygh*, Norske Gaardnavne, Indledning, sid. 86 som vanliga redan före år 1400.

För ordningens skull vill jag ännu nämna, att det i flere svenska dialekter finnes eller funnits ett ord *mōn* 'ås'[2], som även synes hava använts vid bildande av ortnamn, och som på en del håll tagits i anspråk också för tydningen av önamnen *Møen* och *Mohn*. En sammanställning av namnet *Monapyrthe* med detta *mōn* kunde hava ett visst stöd i det faktum, att den rullstensås, som slutar vid *Mogenpört* ~*Munapirtti*, i norr löper invid *Munasuo*.

Tills vidare är jag dock benägen att lämna namnet *Munasuo* på sidan om diskussionen. I stället fäster jag stor vikt vid namnet *Morsnäsudden*, som tillkommer en från Pörtö utskjutande udde. Detta *Morsnäs* torde stå för ett äldre *Mōsnäs*, alldeles såsom *Morlanda* socken på *Orust* fordom hette *Molanda*. Se Hj. Lindroth, Bohusläns härads- och sockennamn, sid. 72 samt Eysteins jordebok, sid. 522[3].

Då frågan om förekomsten av *vin*-namn på Finlands sydkust bragts på tal, måste jag tillfoga några ord om namnet på ön *Elisjö* i Ingå, kartornas *Elgsjö, Elgö*. Freudenthal, som i Finska Fornm. för. tidskr., II, sid. 15 anför uttalsformen *Elisjö* och den gamla skrivformen *Ellijnsöö*, härleder önamnet från kvinnonamnet *Elin*. I Nylänningen, 1916 har jag påpekat, att den ifrågavarande ön år 1563 kallades *Algö* och har hänvisat till den i germanska språk kända stamväxlingen *alh-*~*alg-* 'helgedom'. Därvid ligger den tanken nära till hands, att skrivformen *Ellijn* återgår till ett äldre *Alh-win-* 'betesmarken vid helgedomen', alltså samma namn, som återfinnes i det gottländska *Älene*(*myhr*)[4]. När Karsten i Historisk Tidskrift,

---

[1] Beträffande grundformen för ordet *mo* se numera även Karsten, Germanisch-Finnische Lehnwortstudien, sidd. 61 ff., Hellquist, Ark. XXXIV, sidd. 183 f.

[2] Se SOÄ. XIV, sidd. 90 f., Bodorff, Bidrag till kännedomen om folkspråket på Öland, sid. 55, Vendell, Ordbok över de östsvenska dialekterna, sid. 614. Jfr ock O. Nielsen, Blandinger, I, sid. 172.

[3] Not vid korrekturläsningen. Stud. Ragnar Rosén meddelar, att den av mig postulerade formen *Mōsnäs* lever i ortsbefolkningens uttal.

[4] Hj. Lindroth, Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser, IV, sidd. 72 f.

1917, sid. 170 tillskriver mig förtjänsten att hava tolkat *Ellijnsöö* som ett *vin*-namn, har han i själva verket genomskådat, vad jag tänkt vid nedskrivandet av min artikel i Nylänningen.

Dr Ojansuu har i Uusi Suomi upptagit namnet *Ellijnsö* till diskussion. Utan citat ger dr Ojansuu Freudenthals förklaring. Vidare förbigår dr Ojansuu med tystnad den av mig anförda formen *Algö*, som förmått mig att förkasta den äldre tolkningen av namnet. Dessutom klandrar dr Ojansuu, att jag uppfattat *Ellijnsöö* som ett *vin*-namn.

Om professor Karsten, som gillar denna förklaring, vill avstå åt mig förhandsrätten till densamma, är detta en älskvärdhet, på vilken jag sätter värde. Men när dr Ojansuu angriper mig för ett påstående, som jag visserligen är beredd att försvara, men som jag aldrig låtit trycka, måste hans förfarande bedömas annorlunda.

Gentemot antagandet, att *Ellijnsjö* är ett *vin*-namn, ställer dr Ojansuu påståendet, att den ifrågavarande ön legat under vatten, då namnen på *vin* bildades.

Dr Ojansuu synes vara okunnig om, att *vin*-namn måste hava skapats ännu omkring 700 e. Kr., alldenstund det finnes sådana på Shetlandsöarna, som koloniserades vid denna tid[1]. År 700 torde havet vid Finlands sydkust hava stått knappa 4 meter högre än i våra dagar. Den högsta punkten på *Ellijnsöö* ligger 26 meter över havet.

Vid diskussionen av namnen *Rinum*, *Mogenpört* och *Elisjö* har jag varit tvungen att uppvisa halten av dr Ojansuus uttalanden om dessa namn. Resultatet av de tagna stickproven torde t. v. befria mig från att ingå på ett fortsatt bemötande av de artiklar i ortnamnsfrågor, som dr Ojansuu nyligen offentliggjort i tidningarna Uusi Päivä och Uusi Suomi. Material till fortsättning saknar jag icke.

[1] Se Ad. Noreen, Spridda studier III, sid. 61.

Sedebilder från fordom II.

Till Henrik Mattsson Hugguts levnadssaga.

Av

JULLY RAMSAY.

Genom tillmötesgående av fru Jully Ramsays närmaste har redaktionen satts i tillfälle att avtrycka nedanstående ursprungligen för tidskriften avsedda uppsats, vilken det icke förunnades henne att i livstiden fullborda. Fallande inom det tidsskede, på vilket fru Ramsay med förkärlek koncentrerade sina forskningar, erbjuder den trots sitt oavslutade skick en rikedom på synpunkter och iakttagelser, som skänka den det allra största intresse, och på samma gång utgör den ett vackert prov på den livfulla och målande skildringskonst, som var författarinnan egen.

För Henrik Mattsson Hugguts person i övrigt hänvisas läsaren främst till förf:s arbete »Frälsesläkter i Finland» (s. 191), där utförligare biografiska data stå till buds.

Slutligen tillåter sig red. hänvisa till den kortfattade dödsruna över fru Ramsay, som ingår längre fram i denna tidskrift.

På alla områden strävar den nya forskningen att ur samhällets bestånd — ja, ur dess enklaste företeelser — förklara utvecklingens gång. Fastställda märken, som fordom likt facklor restes i seklernas väg, ha redan ofta förflyttats och skola väl engång blekna genom forskningens kraft att belysa allt vad som föregått dem, allt vad som efterföljt.

Även den nya historieforskningen har till mål — att utreda följdriktigheten av de omdanande världshändelser, som likt

varseleldar kastat sitt sken vida omkring — att visa huru långsamt de uppblossat ur mänsklighetens brinnande viljor, och huru de endast småningom falnat över mänsklighetens förtärda själar.

Det är den historiska släktforskarens stora uppgift att tillvarataga släkter och enskilda personer, som framträtt under kritiska förhållanden. Och därvid är icke blott deras historiska karriär att följa. — Ty genom att visa den krets inom vilken deras vardagsliv rörde sig, framkallas bilder, som vidga dunkla perspektiv, och förtydliga den historiska bakgrunden — bilder, som genom den likhet de förete med våra dagars alldagliga lidanden och syften, förbinda forntid och nutid och sålunda åskådliggöra utvecklingens, endast på avstånd skönjbara, följdriktighet.

Överflödigt är att framhålla våra finländska handlingars knapphet rörande vardagsliv och sedvänjor under medeltiden och ännu under hela 1500-talet. Där forskningen i andra länders arkiv endast behöver skumma, där måste den härhemma gå till botten. Och ändå blir resultatet i de flesta fall ganska torftigt. —

De drag ur 1500-talets senaste decennier jag här vill ge, koncentrera sig kring Henrik Mattsson Huggut — konung Johans och konung Sigismunds sekreterare. Han spelade en bemärkt roll i tidens katolska reaktion, och hans namn, upptaget även i enkla läroböcker, bör vara var och en bekant.

Till börden härstammade han från den fattiga adeln, som uppstått runt Borgå stad. Hela trakten närmast Borgå lilla kulturcentrum var under 1500-talet besådd med små frälsegods, mot vilka endast här och där verkliga herregårdar, såsom Kiala, Gammelbacka och Pepot, ståtligt avstucko.

För att få åtnjuta den avundade friheten från jordskatt packade sig vanligen så många som möjligt arvtagare på ett frälsehemman. Sålunda funnos enligt frälselängd år 1579[1] i Vålaks by icke mindre än sju stycken adelsmän. Ur dylika trånga adelsnästen kläcktes väl icke örnar, men likväl ett slags rovfåglar, som yvdes över sin friborna rätt — spännande lystna vingar över den skattskyldige bondens åker, när de icke voro

1 F St. 3385 : 186.

upptagna av att hacka varandra i kiv om bördsrätten. Vingen måste de lyfta och högt måste de flyga, om de med styrkt fribrev och eget sköldemärke ville åtkomma hela det gemensamma boet för egen räkning.

En sådan äregirig, lös fågel var Henrik Mattsson Huggut. Hans fader, i en släktuppställning kallad »Matts skeppare i Borgå»[1] blev sedan skrivare och slutligen 1556 fogde på Borgå konungsgård. Han kallades Matts Sigfridsson Wiborg, men tillnamnet Wiborg som redan under medeltiden förekommer i Finland anger icke någon förbindelse med Torkel Knutssons finska borg, utan fasthellre med den danska staden av samma namn. Brukligt var att särskilja utlänningar genom hemortens namn. Så funnos bland ryttare i hertig Johans tjänst i Finland: Jakob van Lübeck, Ulrik Brunswig, Jakob Köpenhamn o. s. v.[2] Och gärna användes utlänningar för sin större räknekonst och smidighet till fogdar i Finland. Räknekonsten kunde nog sedan stå dem dyrt, och bland andra fogdar blev även Matts Sigfridsson Wiborg år 1556 för falskt besman och försnillad smöruppbörd sagd från halsen och dömd till galgen. Benådad av konungen, ljöt han likafullt i sin mannaålder en våldsam död, i det han ihjälslogs av en vildsint granne. Hans hustru »Gertrud i Bjurböle», torde utgått från Borgå-adeln, och säkert var det hennes härkomst som föranledde sonen, Henrik Mattsson, att upptaga det nyländska adelsnamnet Huggut. Märkligt är, att astronomen Sigfrid Aronus Forsius, enligt en gammal släktuppställning[3] på mödernet var av samma rot som Henrik Mattsson Huggut. Måhända drevos de bägge framåt av samma eggande blod, ehuru det gjorde Sigfrid Aronus till forskare, medan det slog över till ränkfullhet hos Henrik Mattsson, genom arv från fadern, den galgdömde fogden.

Henrik Mattsson var 1562, enligt rusttjänstlängd, ännu »övermaga». Dock befinnes han redan samma år anställd såsom skrivare i Åbo slottskansli. Genom faderns fogdesyssla torde han blivit van vid skrivgöromål, och pennan, som sålunda tidigt

---

[1] Svenska Riksark. Palmskölds saml.

[2] K. A. Bomansson, Hertig Johan och hans tid.

[3] K. Grotenfelt, Rusttj. och förl. reg. i Finland.

fästes i hans hand blev hans vapen i livet. Svärdet hängde för högt för honom och hans gelikar, svärdet erbjöd endast uppkomst åt bördsadeln, som föddes till att föra befäl. Den fattige frälseryttaren, som red för eget hemman, hade tunga dagar.

Skrivaryrket ägde dessutom tradition i Borgå. Flere kunglige sekreterare hade, så att säga, förskrivit sig därifrån till hovet — så t. ex. Olof Larsson till Väkkijärvi, vilken tjänstgjorde under tre regenter, och om vilken konung Karl IX i sin rimkrönika — angående Jöran Perssons dom — skriver en fin vers: »Olof Larsson månde ordet föra, såsom han kunde fogeligit göra. Hvilken var min faders trogne man. I Sverige finns ej hans like, säger jag försann.» Mindre välkända gjorde sig andra Borgåskrivare, t. ex. bröderna Teit, av vilka en sattes i stockhuset, en annan i galgen.

År 1562 var Henrik Mattsson, såsom nämnt, en omyndig skrivare i hertig Johans kansli på Åbo slott. Efter slottets övergång följande år till konung Erik XIV synes han fortfarit att tillhöra hertigens skrivarestat under hertigparets fångenskap i Sverige. Ännu 1568 uppräknas han bland hertigens kanslitörvanter. Hans dagliga umgänge bestod sålunda av den fromma Katarina Jagellonicas katolske predikanter. Vad prelaterne lärde, det lände till den begreppsförvirring, som sedan blev rådande vid Johan III:s konungsliga hov. Visare män än den lille skrivaren från Borgå slintade ur jämvikten inför katolicismens lärda dogmer och lysande skrud. Under dessa trosnitets tider, då konungens kansli var ett sannskyldigt jesuitiskt mötesrum, visade sig nu även Henrik Mattsson såsom en jesuitisk mellanlöpare och örontasslare.

Om han icke fick medverka till den år 1576 genom konungens föranstaltande utgivna ryktbara Liturgien, så uppträdde han dock kort därefter såsom offentlig försvarare av samma häftigt angripna nya mässbok. Med några kamrater hopskrev han nämligen en mot luteranerne riktad smädeskrift, betitlad Satans öppna brev. Detta öppna brev — som överbjuder vad stilen beträffar våra dagars krassaste tidningsskriveri — inledes med orden: »Vi Satan, djupa helvetis konung, världens herre, hela hedenskapens storfurste, blindhetens grefve . . .» Slutet är daterat: »i det yttersta mörkret på vårt konungsliga

slott Glödborg, är der vårt regementes begynnelse 1532.» Årtalet skulle bemärka luterska lärans införande i Sverige.

Henrik Mattsson var även mycket ivrig för Liturgiens spridning bland folket, och det sades att han med en annan sekreterare hade det okunniga prästerskapet att sätta sina underskrifter på rena pappersblad, som efteråt av sekreterarne i kansliet fylldes med löftet om Liturgiens antagande.

Man må erinra sig, att han tillbragt sina ungdomsår bland jesuiter. Han var icke sämre än de andra i kungens kansli.

Kanhända var han bättre än de andra. — Ty ehuru han nu ägde egen gård i Stockholm, strävade han dock att återvända till hembygden, till Nyland.

Sådan var hans förhistoria. Hos adeln voro han och hans medfölje illa lidna — — — — — — —

Meddelanden och aktstycken.

Gustav IV Adolf i Hamburg år 1800.

Sedan riksdagen i Norrköping avblåsts, reste Gustav IV Adolf natten mellan 15 och 16 juni skyndsamt upp till Stockholm. Där stannade han blott för att förordna om en regering under sin frånvaro, bestående av riksdrotsen Wachtmeister, greve Ugglas, hovkanslärn von Ehrenheim och första generaladjutanterna vid arméen och flottan. Den 17 begav han sig till Strömsholm och den 18 till Bonarpshed i Skåne, där han besökte ett exercisläger.

Den 26 juni gjorde konungen ett besök inkognito i Köpenhamn, utan att giva sig tillkänna ens för sina kungliga fränder. Härifrån återvände han den 27 till Helsingborg, och från Ystad meddelade han sin svit, till vilken bl. a. hörde kabinettssekreteraren Carl Fredrik Rotkirch, som hade officierat vid riksdagen i Norrköping, att han tänkte avresa till Pommern. Den 4 juli kl. 3 på morgonen överraskades innevånarna i Stralsund av det kungliga ressällskapet, men många dagar stannade Gustav Adolf ej hos dem, utan avreste till den lilla staden Franzburg, som ligger omkring 20 km i S. V. från Stralsund. Om uppehållet i denna stad berättar Rotkirch i brev från Stralsund den 12 juli till sin svåger lagmannen C. J. von Morian.[1]

Konungen firades av stadens societet, som gav baler och tillställningar till hans ära. Men medan den lilla staden gladde sig åt det höga besöket, red den unge konungen okänd av alla, blott åtföljd av general Toll, ut genom staden. Vart och varför han så hastigt ville lämna denna ort visste ingen. Om det intryck hans så hastiga avresa gjorde på hans omgivning berättar Rotkirch i fortsättningen av sitt brev. »Om morgonen väcktes campagnarderne med rop: kungen är borta! I början trodde ingen det; men sanningen blev snart bevittnad. Kl. mellan 2 och 3 om natten hade konungen blott åtföljd af general Toll, rest i från Frantzbourg. Men

[1] Se denna tidskrifts årg. 1917, s. 34.

hvart? Det viste man ej. Ej en enda av sviten. På konungens bord i sängkammaren låg en billet af Dess egen hand til suiten, så lydande: »Min nådiga vilja och befallning, är att Ni ej genom nyfikenhet eller efterfrågningar söker utforska hvart jag tagit vägen; utan ägen I nu att begifva Er till Stralsund, och där afvakta mine ytterligare ordres, när och hvar Ni skola vara mig til mötes.» Rotkirch säger att man trodde konungens besök gällde Berlin eller Karlsruhe. Han tillägger att det skulle roa konungen rätt mycket, när han fick höra, huru bestört hans omgivning blivit över hans hastiga avresa. Brevskrivaren önskar att det måtte lyckas konungen att bibehålla sitt inkognito och säger att H. M. på denna eriksgata varit vid ganska gott humör.

Alla mått och steg hade således vidtagits för att hemlighålla ändamålet med konungens resa. Dock fick allmänheten slutligen reda på vart han rest. Adlerbeth vet med bestämdhet berätta i sina memoarer, att konungen den 10 juli från Pommern begivit sig till Hamburg.[1] Orsaken till resan var honom obekant, några trodde att det var en nöjesresa, andra åter ansågo, att general Toll, som några år tidigare i dessa trakter förvarats såsom statsfånge, tillstyrkt resan, då han vid konungens sida ville triumfera över de förändrade förhållandena. Att Gustav Adolf blott för att tillfredsställa Tolls anspråk gjort resan förefaller dock tämligen osannolikt. Otvivelaktigt lågo här andra orsaker till grund, orsaker av så hemlighetsfull art, att resan måste göras under det strängaste inkognito. Vilken kunde då dess orsak vara, ty en nöjesresa var det helt säkert inte?

Mångahanda kunde motiven vara, och särskilt, då det gällde en monark med Gustav IV Adolfs ombytliga lynne. Likafullt borde man kunna påvisa det verkliga skälet därför. Man kan ju antaga, att konungen stämt möte i Hamburg med någon person, den han i största hemlighet ville träffa, och då var självfallet det strängaste inkognito av nöden. Om detta antagande är riktigt, torde man böra söka efter en person, som konungen ville råka under dylika omständigheter; och man kan då antaga, att det rört sig om en person, vilken tidigare i det politiska livet spelat någon betydelsefull roll, men som nu av vissa orsaker icke tilläts vistas i Sverige.

Bland förmyndarregeringens talrika offer, vilka kort efter Gustav III:s död störtats, voro G. M. Armfelt och A. F. Munck de mest betydande.

Den förre hade redan vid nu ifrågavarande tidpunkt kommit i åtnjutande av konungens nåd och fått tillgift för att han av obetänksamhet förbrutit sig mot rikets lag och hertig Karl. Den senare

[1] Från Tredje Gustafs dagar. Historiska anteckningar av G. G. Adlerbeth, I, s. 236.

levde ännu under tryckande ekonomiska omständigheter i Italien. Från detta land förde han med sina vänner i hemlandet en livlig brevväxling, som för det mesta angick skötseln av hans affärer. Emellertid hade vännernas intresse för honom och hans angelägenheter de senaste åren betydligt svalnat. Till följd därav beslöt han att resa till Hamburg för att på närmare håll påverka sina förtrogna och förmå dem att hos den unge konungen utverka någon lindring i sitt öde. Statssekreteraren Karl Lagerbring och baron C. Rålamb voro hans trognaste vänner, och man kan därför antaga, att han vänt sig till dessa. Säkert är åtminstone att Rålamb gjort allt vad han kunnat för att hjälpa Munck. Det är därför antagligt, att han på egna eller konungens vägnar uppmanat denne att på sommaren 1800 infinna sig i Hamburg. Denna ort kände Munck väl till, sedan han 8 år tidigare uppehållit sig där. De år som lågo emellan dessa bägge besök i hansastaden hade ej varit glada: Under långa tider hade han varit tvungen att hålla sig dold hos sina vänner för att icke råka i händerna på förmyndarregeringens lejda hantlangare, som av hertig Karl befallts att fängsla honom. Ofta kretsade greve Muncks tankar kring möjligheten att återvända till hemlandet, men planen var alltid förknippad med anspråket att inför en öppen, laglig domstol få upprättelse av de personer, som vållat hans olyckor. Ett sådant anspråk innebar ju dock en omöjlighet, då det angick statens högsta och mest ansedda ämbetsmän. Nu såg det emellertid ut som om han kunnat hoppas på någon lindring i sitt öde. Vari denna skulle kunna bestå, kunde han dock ej tänka sig. Antagligen skulle den ock bliva förenad med diverse villkor, som tvingade honom att muntligt underhandla med vederbörande. Därför var det synbarligen Hamburg nu utsetts till mötesplats. —

Vid konungens tillträde till regeringen hade Munck tillskrivit honom åtminstone två särskilda gånger och i djupaste underdånighet anhållit att honom måtte, som så mången annan av konungens »trogna undersåtare», ske den nåd och rättvisa de kunde vänta sig av en ung och rättvis monark. Om det av politiska skäl vore omöjligt att återupptaga hans sak, upphörde han dock ej att hoppas att av konungen få den pension, som förmyndarregeringen va honom, men som han av flere orsaker ej erhållit. Det största hindret härvidlag var Muncks fordran att bliva erkänd som svensk greve och riddare av Kongel. Maj:ts ordnar, en omöjlig anhållan, då förmyndarregeringen betraktade honom såsom juridiskt död. Han hade ju enligt regeringens uppfattning förbundit sig vid sin avresa ur landet att antaga ett annat namn, sedan han avsagt sig alla sina värdigheter. Väl kan man förtå att Munck ej godvilligt velat avstå från sitt namn, detta särskilt då han icke missbrukat detsamma. Däremot har man svårt att inse, vilka de motiv voro, som förmått förmyndarregeringen att så konsekvent fasthålla

vid denna omänskliga fordran och detta gentöver en person, som aldrig blivit överbevisad om brottslighet och aldrig lagligen dömts. De förhoppningar Munck närt att den unge konungen skulle frångå regeringens uppfattning, hade icke besannats, utan beordrades C. Lagersvärd, chargé d'affaires vid de Italienska hoven, att med samma uppmärksamhet som förr följa med greve Muncks alla steg och därom rapportera till det svenska hovet. Hans rapporter från åren 1795—99 innehålla även intressanta upplysningar om Muncks liv i Italien, men Lagersvärd ställer sig självfallet helt avvisande gentemot Muncks och hans vänners försök att påverka den svenska regeringen till hans förmån. Dock voro utsikterna för en gynnsam lösning nu betydligt ljusare, och därför var det med goda förhoppningar Munck i Hamburg i juli 1800 avvaktade sitt öde.

Det var ej underligt om Gustav Adolf önskat sammanträffa med en man, som stått Gustav III personligen så nära och som spelat en märklig roll under dennes regering. — Främmande för den unge konungen voro ej de rykten, som omgett hans barndom och som visste att förtälja om ett intimare förhållande mellan änkedrottningen, hans moder, och kungagunstlingen. Dessa rykten hade ju åstadkommit en splittring inom den kungliga familjen och vållat en brytning mellan Gustav III och hans moder, till vilken konungen som känt dagen efter kronprinsens födelse skrivit, att hon genom det brev han emottagit från henne förgiftat den skönaste dagen i hans liv. Nu var det länge sedan dess, men minnet av dessa slitningar satt ännu kvar som ett svidande sår i hans unga känsliga hjärta. Ej blott detta, utan även greve Muncks fall och landsförvisning voro egnade att väcka konungens intresse för hans person. Han hade allt sedan sitt tillträde till regeringen kunnat inhämta upplysningar om de sanna motiven till Muncks fall och övertygats om att Munck ej kunde betraktas såsom brottslig men väl däremot som ett offer för den förra regeringens oärlighet vid handhavandet av rikets finanser. Ställningen var sålunda å ömse sidor rätt invecklad. Vad den unge konungen härvidlag kunde göra var att så vitt möjligt gottgöra vad förmyndarstyrelsen brutit emot greve Munck, men ej att ändra ett tidigare fattat officiellt regeringsbelut. Det är därför sannolikt, att resans ändamål för konungen varit att personligen sammanträffa med Munck och för honom muntligen klargöra sin och regeringens uppfattning om allt som angick honom. Detta antagande bekräftar även det resultat som genom ett förmodat sammanträffande dem emellan ernåddes.

Man kan väl tänka sig att varken konungen eller Munck med alltför stor glädje förberett sig på detta möte, därför voro de varandra för främmande. Men politiska omständigheter hade nu gjort ett sådant nödvändigt. Vad konungen önskade för sig och sitt land, var, att Munck skulle högtidligen förbinda sig att icke vidare yrka

på upptagandet av sin sak i Sverige och ej heller i den europeiska pressen eller hos främmande hov framlägga dokument, som vore skadliga för det svenska hovet och förmyndarregeringen. Tillika ansåg konungen att Munck, tvungen eller ej, faktiskt förbundit sig att ändra sitt namn och nu borde uppfylla detta löfte. Om han skulle gå in härpå, kunde han vänta sig för sin övriga livstid den av konungen fastställda pensionen. Munck åter var i den svåra belägenheten att han icke kunde annat än foga sig i allt detta, då de pengar han ägde i Italien, icke mera förslogo för hans uppehälle. Därför var han i trängande behov av den utlovade pensionen. Man kan väl antaga, att han utan ett personligt sammanträffande med den unge konungen aldrig insett nödvändigheten av detta stora offer, som a priori syntes alltför påkostande för hans stolthet. Anmärkningsvärt är i varje fall, att Munck just efter denna resa till Hamburg i sin brevväxling och i offentliga handlingar kallar sig Menk.[1] Härom skriver Munck till sin gamle motståndare, men numera rätt gode vän C. Lagersvärd från Massa Carrara i Italien den 16. september 1809.[2] — —»Jag har intet ändrat mine Fäders namn Munck, innan min återkomst ifrån min giorde resa till Hamburg åhr 1799 (bör vara 1800), ifrån den tiden har jag altid nyttiat namnet Menk uti min correspondance och publiqua handlingar m. m. på sätt jag öfwerenskom med den olyckelige Kon. Gustaf Adolf med hvilckens approbation och project jag sedan dess varelse uti Tyskland antog här nämnda namn, mera härom när vi träffas.» Detta brev undertecknar han med sitt rätta namn, vilket bevisar att han nu, sedan Gustav IV Adolf ej mera var konung, ansåg sig fri från det löfte han givit honom. Det är skada att Munck ej skrivit mera om sin vistelse i Hamburg, men att han därom kunnat förtälja åtskilligt, som han ej ansåg rådligt att anförtro papperet, därom vittnar hans löfte att vid tillfälle muntligen för Lagersvärd berätta mera.

Om än ur de här anförda källorna icke fullt bindande bevis erhållits för att Gustav Adolfs resa till Hamburg på sommaren 1800 gjorts för att personligen sammanträffa med den olycklige greve A. F. Munck, är det ju dock rätt sannolikt att så varit fallet. Man kan därför hoppas att framdeles mera bindande bevis skola kunna framletas för belysande av denna fråga, vars betydelse ligger ej så

---

[1] Det pensionsbrev som utfärdades för Munck är daterat Stockholms slott d. 28 nov. 1800. Ur detta framgår att baron Rålamb för konungen anmält om greve Muncks föresats att ändra sitt namn till Menk och att konungen av gunst och nåd nu beviljade honom 1,000 holländska dukater i årspension.

[2] Italica, Strödda handlingar, brev till C. Lagersvärd 1792—1800. R. A. Stockholm.

mycket i det blotta sammanträffandet mellan Gustav IV Adolf och hans faders forne gunstling, som fastmer i de psykologiska moment den synes inrymma.

Harry Donner.

Oro i Gränskarelen 1807—1808.

Under början av adertonhundratalet tyckas delar av Kuopio länsstyrelses arkiv blivit kringspridda åt olika håll. För något år sedan meddelade mig lektor R. Forstén i Åbo, att han i sin ägo besatt en brevbunt, som tydligen tillhört nämnda arkiv. Breven, som mest behandla ekonomiska frågor, äro häftade i en bunt, som bär utanskriften: »Kungabref ifrån och med 1807 till och med 1808», men omfatta skrivelser också från tidigare år. De hava numera av lektor Forstén välvilligt skänkts till statsarkivet. — Trenne av de i samlingen ingående handlingarna meddelas här. —

GUSTAF ADOLPH med Guds Nåde, Sveriges Göthes och Wendes Konung CCC Arfvinge till Dannemark och Norrige, Hertig till Schleswig Hollstein cc.

Wår Ynnest och Nådiga Benägenhet med Gud Allsmäktig Troman, Landshöfding och Riddare af Vår Nordstjerne Orden! Uti Memorial af den 29 sistledne November inberätten I, att den hos Oss tillförene för uppviglingar och oroligheter kände Petter Williainen åter sökt förleda den Carelska Allmogen till missnöje öfver Vår Nådiga anstallt till ortens försvar, att han utan Edert pass hit sig begifvit, i afsigt att vinna ändring uti Roteringen, och att han dertill uppburit penningar af Allmogen, utan behörigt tillstånd, samt föreslån åtskilliga utvägar, så väl till näpst för denne uppviglare, som till förekommande af slika företag i en framtid.

Detta allt hafve VI i Nådigt öfvervägande tagit, och hvad angår Williainens hitresa, så anbefalle VI nu Öfver Ståthållare Embetet härstädes, att om han redan densamma verkställt, eller framdeles hitkommer, utan att med behörigt pass vara försedd, med honom enligt författningarna förfara. Vidkommande åter den af Eder föreslagna kungörelse i Vårt Höga Namn med varning till de öfra Finska Länen, att af sådana oroliga menniskor icke låta sig förvillas, så anse VI densamma mindre lämpelig. För öfrigt och då I alltid hafven tillfälle att genom presterskapet och kronobetjeningen blifva underrättad om de ärenden, som uti Sockenstämmorna förekomma, och derefter, enligt den makt och myndighet, som VI Edert

Embete tillagt, ägen att vidtaga de till missbruks afböjande nödiga mått och steg, finne VI så mycket mera betänkeligt göra intrång uti Allmogens öfverläggningar vid dessa sammankomster, som de, i händelse några band då blefve på dem lagda, kunde på andra ställen sammankomma, hvarest de ej voro under publik tillsyn. Hvad Williainen och andra personer beträffar, som vilja förleda Allmogen, ägen I att enligt lag och författningar med dem förfara. Hvilket VI Eder till Nådigt svar och underdånig efterrättelse medddela velat; Befallandes Eder Gud Allsmäktig Nådeligen. Stockholms Slott den 23 December 1805.

Under Hans Majts Vår Allernådigste Konungs och Herres frånvaro

Dess Tillförordnade Regering
Carl A. Wachtmeister.
Riks drots.

Maurits Klingspor.
K. T:nde Gen. adj. för arméen.
S. af Ugglas. Bror Cederström. F. Ehrenheim.
Gust. Lagerbjelke. Sal. M. v. Rajalin.
Kon. tjenstg. Gen. Adj. för flottorna.
C. Lagerbring.

Till Landshöfding C. Wibelius, ang:de uppviglaren Williainen.

Kongl. Maijs:ts

Utslag uppå de besvär, Bonden Peter Wiliain däröfver i underdånighet anfördt, att sedan han angifvit Compagnie Cheferne vid Carelska Jägare Corpsen, att de icke skola haft fullt antal Jägare anvärfde, utan till fyllande af vacante numror vid möten och mönstringar betjent sig af Bönder och Drängar, samt undersökning därom ej mindre af Krigs Rätten vid nämnde Corps, än af en från Savolax Lätta Infanteri Regemente, tillförordnad Krigs Rätt, blifvit företagen; Så har Krigs Hof-Rätten, till hvars omedelbara afdömmande detta mål är vordet öfverlämnadt, genom Utslag den 7 Julii nästledit år, väl å ena sidan ansedt de inlupne omständigheter emot vederbörandes nekande icke utgöra fullt bevis, hvadan de tilltalade från alt ansvar blifvit frikände och klaganden ej heller kunde fällas till den af honom i och för denna angifvelse fordrade upprättelse, men emedan klaganden vid Krigs Rätten den 26 Junii 1804: såväl utan anledning sträckt sin talan i denna del till alla Officerarne innom Carelska Jägare Corpsen som ock sanningslöst och emot ett sedermera

erkändt förhållande tillvitad Krigs Rätten, att hafva den 12 December 1803 fördt falskt Protocoll, såsom en följd hvaraf Officerare och Auditeur måst från annat Regemente till Krigs Rätts utgörande förordnas, hvarförutan klaganden, genom uteblifvande från Domstolen d. 18 Oct. 1804, skall vållat målets ytterligare uppskof; ty och som tillvitelsen om Protocollets origtighet likväl sines hafva skedt mera af oförstånd, än af argt upsåt, borde klaganden i förmåga af 60 Cap. 2 § jemfördt med 18 Cap. 8 § Missgjernings Balken samt 5 Cap. 4 § Straff Balken, därföre böta 50 Daler S:mt med 16 Rd:r 32 sh:r eller vid bristande tillgång därtill, hållas 16 dagar i fängelse vid vattn och bröd, dessutom göra Krigs Rätten vid Carelska Jägare Corpsen offentelig afbön sam ersätta ej mindre hvad, efter behörig granskning af den för Krigs Rättens sammanträden ingifne Räkning, på 506 Rd:r 36 sh:r Specie kunde vara af Landtränteriet i Cuopio utbetalte, än ock Actor Lands Fiscalen Jurfvelin den af honom fordrade Resekostnad och täring med 48 R d:r Specie; Däruti ändring i underdånighet är sökt; och hvaröfer Krigs Hof-Rätten blifvit hörd, samt Krigs Fiscalen J. Evelius sig i underdånighet förklarat; Gifvit Gripsholms Slott den 11 Januari 1808.

Kongl. Maij:st har i nåder låtit sig dessa underdåniga Besvär föredragas; och som hvad angår Klagandens obevista tillvitelse emot Krigs Rätten, att vid dess sammanträde den 12 December 1803 hafva fört falskt Protocoll, densamma icke synes vara gjord af argt uppsåt, utan af oförstånd och förhastande, och klaganden samma tillvitelse sedermera inför Rätten förklarat och återkallat; Altså finner Kongl. Maij:st det klaganden må densamma med 20 Daler S:mts böter försona, hvilka böter i brist af tillgång komma att till Åtta dagars fängelse vid Vattn och Bröd förvandlas.

Widkommande sedermera den af Krigs Hof-Rätten klaganden ålagde ersättning, ej mindre till Kongl. Maij:t: och Kronan för Skjutts och Dagtractamente, åt de från Savolax Lätta Infanteri Regemente commenderade Ordförande och Ledamöter, uti den särskildt tillförordnade Krigs Rätten, än äfven till Lands Fiscalen Jurvelin för hans upgifne kostnader; så enär klaganden[s] första angifvelse emot samtelige Compagnie Cheferne vid Carelska Jägare Corpsen, att de ej skola haft fullt antal Jägare anvärfde, utan vid möten och mönstringar betjent sig af Bönder och Drängar, varit så vidsträckt, att både ordförande och Ledamöter i Krigs Rätten vid sistnämnde Corps; genast och innan deras sammanträde, bordt ansett sig jäfvige, att såsom Domare med detta mål taga befattning, samt klagandens emot nyssbemälte Rätt under målets fortsättning gjorde,

ehuru sedermera återkallade tillmäle om origtigt Protocoll, således ickē varit rätta och egenteliga anledningen därtill att annor behörig Krigs Rätt, under Ordförande och Ledamöter från närmast varande Regemente, måst i den förras ställe sammankallas, ty och då klaganden i sjelfva hufvudsaken företedt sådane omständigheter hvarigenom han från ansvar för sin angifvelse mot Compagnie Cheferne, den han icke till fullo gittat leda i bevis, vunnit befrielse, samt klagandens frånvaro vid Krigs-Rättens sammanträde den 18 Oct. 1804 ej kan läggas honom till last,då han ej bevisligen därom blifvit underrättad, och dessutom Actors samt åtskillige de öfrige Sakägarenas utevaro gjordt uppskof i målet, i alt fall, nödvändigt, pröfvar Kongl. Maij:st: i nåder rättvist, att klaganden från den honom ådömde kostnads ersättning befria. — Det vederbörande till underdånig efterrättelse länder.

Gustaf Adolph

Sigill

A. Theod. Lilievalch.

Utslag uppå Bonden Petter Wiliains underd. besvär.

(Å handl. finnes antecknat, att den ankommit den 3 febr. 1808).

De Tjugu daler Silfvermynts böter, som föregående allernådigste utslag ålägger Petter Wiliain, har han i Läne häcktet härstädes med åtta dagars fängelse vid vattn och bröd försonadt, intygar. Cuopio den 19:de Februari 1808.

E. Harrström.

Gustaf Adolph, med Guds Nåde Sveriges, Göthes och Wendes Konung etc. etc. etc. Arfvinge till Dannemark och Norrige, Hertig till Schlesvig Hollstein etc. etc.

Wår ynnest och Nådiga benägenhet med Gud Allsmäktig Troman, Landshöfdinge och Riddare af Wår Nordstjerne Orden! Wi hafve i Nåder låtit oss föredraga Eder genom Wårt Justitiae Cancellers Ämbete hos Oss i underdånighet gjorde anmälan, angående en från Ryska sidan utan Pass till Peljjerfvi ankommen karl benämd Nathana Rahkonen, hvilken ibland berörde Sochns Allmoge gjordt tillbud om värfning för Rysk tjenst, hvarom I Wederbörandes afgifne Raport jemte åtfölljande betyg, till Oss insändt med underdånig förfrågan, huru med detta mål bör förfaras.

Och som förbemälte Rahkonen hvarken varit eller kunnat vara med någon authorisation af Ryska Regeringen försedd till förrät-

tande af värfning innom Svenska Finland, så hafven I att låta till närmaste Ryska Gouvernements Befälhafvare, med tjenlig bevakning afsända Rahkonen, såsom en passlös och med oloflige företag innom Svenska Gräntsen beträdd Person: Hvillket Eder till nådigt Svar härigenom förständigas. Wi befalle Eder Gud Allsmägtig Nådeligen. Helsingborg den 3 November 1807.

Enligt Kongl. Majs:ts Eget Höga Beslut
Under Kongl. Majs:ts
Wår Allernådigste Konungs och Herres frånvaro
Dess tillförordnade Regering
Carl A. Wachtmeister
Sv. R. drotzet.

Maurits Klingspor
Kon. tien. Gen. adj. f. armén.

H. af Ugglas. Bror Cederström. F. Ehrenheim.
C. B. Zibet.
A. Theod. Lilievalch.

Ank. d. 4 dec. 1807.

Bref till Konungens Befallnings Hafvande i Cuopio Län. —

H. A. Karsten.

Översikter och granskningar.

Sociologisk litteratur.

Gunnar Landtman: *Samhällsklassernas uppkomst.* Skrifter utgivna av Åbo akademikommitté 3. 356 sid., Holger Schildts förlag, Borgå 1916.

Gunnar Landtman: *Kulturens ursprungsformer.* 214 sid., Holger Schildts förlag, Helsingfors 1918.

Ragnar Numelin: *Studier i nordisk sociologi.* 133 sid., Söderström & C:o förlagsaktiebolag. Helsingfors 1918.

Ragnar Numelin: *Orrsakerna till folkvandringarna på lägre kulturstadier.* En sociologisk studie. Akademisk avhandling. 176 sid., Helsingfors 1918.

Den sociologiska litteraturen förtjänar otvivelaktigt att mer än hittills varit fallet bliva föremål för historikernas uppmärksamhet. Särskilt i vårt land, där under inverkan av prof. E. Westermarcks märkliga lärar- och forskargärning en betydande sociologisk skola vuxit fram, ha ju historikerna av facket all anledning att med intresse taga del av de resultat till den primitiva samhällsutvecklingens belysande våra sociologiska forskare nått till och i sina arbeten alltfort framlägga. Överhuvud skall ett dylikt närmande mellan historikerna och sociologerna förvisso lända de förra till fromma — det samhällshistoriska intresset är därtill bland dem i vårt land redan gammalt —, och tidsströmningen är ju i övrigt nu sådan, att de sociala företeelserna mer än någonsin förr måste rentav tilltvinga sig historieforskarnes uppmärksamhet. Men även för sociologerna bör ett dylikt närmande mellan de båda facken kunna medföra ett gagn, som gör det önskvärt. Vi syfta härvid på, att åtminstone vår inhemska sociologiska forskning hittills väl övervägande tagit sikte på de samhälleliga företeelsernas samt begreppens utveckling hos de nutilldags ännu vilda eller primitiva folkslagen och så gott som helt och hållet lämnat utom räk-

ningen de längre hunnakulturfolken, enkannerligen dem som tillhöra den europeiska civilisationen i forntid och nutid. Onekligen ha sålunda i här föreliggande arbeten framför allt germanerna blivit rätt styvmoderligt lämnade å sido, oaktat deras äldre och äldsta samhällsförhållanden redan sedan länge hunnit bliva någorlunda uttömmande belysta från filologiskt, historiskt och rättshistoriskt håll, såväl genom utförda forskningar som genom ymnigt publicerat källmaterial. Åtminstone skulle det alldeles säkert lända historieforskningen till verklig nytta, om den sociala utvecklingen bland de folk, som främst räknas till den europeiska civilisationen, av den sociologiska vetenskapen med de metoder denna åt sig utbildat underkastades en kritisk och systematiserande behandling. Att ännu så länge detta faktiskt ej skett har givetvis haft sin orsak i den bestämda riktning emot de nulevande primitiva folken sociologien från början tagit och vidare däri, att denna vetenskap ännu är jämförelsevis ung och därför alltjämt i övervägande grad fått syssla med att samla, ordna och bearbeta det nya material den gripit sig an med och vilket av historieforskningen hittills lämnats utom beaktande.[1] Det förefaller likväl tänkbart, att detta utomordentligt givande forskningsfält en gång i framtiden skall vara åtminstone nödtorftigt upparbetat och att sociologerna då skola stå beredda att tillämpa sina erfarenheter, sin skolning och sina rön på studiet av de högre och högst civiliserade folkens samhällsutveckling. Av ett dylikt forskningsarbete, bedrivet med målmedvetenhet och intensitet, ha vi historiker utan tvivel att vänta oss de mest betydelsefulla resultat. Att en dylik förändring av studiernas riktning blir ett mycket krävande företag må ingalunda förnekas, lika litet som vi nu omedelbart vilja påyrka dess vidtagande; ty för sitt genomförande kräver den främst en omläggning av de blivande unga vetenskapsmännens hela förberedande utbildning, vartill förutsättningar i detta nu knappast ens kunna tänkas vara för handen. Och att till de äldre, på sina banor framgångsrikt verksamma vetenskapsmännen ställa en dylik fordran på omkastning i hela arbetssättet, kan naturligtvis alls ej komma ifråga. Vi ha måhända dock att av utvecklingens naturliga gång vänta uppfyllelsen av de förväntningar vi i detta avseende tilläventyrs anse oss berättigade att hysa.

Att bland sociologerna själva den uppfattningen råder att deras jämförelsevis nya vetenskap hittills burit prägeln av en viss nog så förklarlig ensidighet, synes framgå av ett uttalande av dr Landtman i företalet till hans bok »Samhällsklassernas uppkomst». Han säger: »Den sociologiska forskningen har överhuvud ägnat en sär-

[1] Jfr. Landtmans i samma riktning gående uttalanden i »Kulturens ursprungsformer», s. 4—5.

skild förkärlek åt yttringarna av folkens tros- och föreställningsliv, medan den politiska och ekonomiska utvecklingen icke i samma grad tillvunnit sig uppmärksamhet.» Det är vidare påfallande, att isynnerhet våra yngre sociologer starkt påverkats av den tjusning de primitiva folken utöva, där de ännu idag leva sitt säregna, fria liv i tropikernas urskogar och på fjärran transoceana slätter, öar och bärg. Nekas må ingalunda, att den sociologiska vetenskapen genom det rörliga reselivet och själva sina forskningsmetoders art fått över sig en friskhet och fördomsfri mottaglighet för intryck, som den redan gamla och rätt mycket kammarsittande historieforskningen endast kan avundas den. Att vår inhemska soiologiska vetenskap skulle ha lämnat det egna landets företeelser helt utom räkningen, vilja vi härmed heller icke ha sagt. Tvärtom ha ju både Landtman och ett par andra till ur synpunkten av sina specialstudier egnat hemlandets jämförelsevis torftiga sociologiska material ett intresserat studium, om ock huvudsakligen uppehållande sig vid tros- och föreställningslivets rudiment. Och för den historiskt tänkande särskilt glädjande är, att en forskare som Nikander, vilken städse rört sig på gränsområdena mellan historien och den hävdvunna sociologien, tagit steget fullt ut och begynt tillämpa den sociologiska metoden på de kulturella och sociala eller kort sagt samhälleliga förhållandena i vårt land under de senaste århundradena, allt intill våra dagar. I de arbeten, som här skola tagas till tals, saknar man emellertid i påfallande grad fylligare hänvisningar icke blott till det egna landets och folkets exemplifierande säregenheter eller typiska drag, utan än mer till de större kulturfolkens hithörande sociala utvecklingshistoria både under modärn tid och under den klassiska forntiden.

Dr G. Landtman ger oss i sin synnerligen tilltalande bok »Samhällsklassernas uppkomst» en välkommen, klart och instruktivt genomförd översikt av sin vetenskaps samlade och nyaste resultat ifråga om samhällsklassernas uppkomst under de mänskliga samhällenas barndomsålder. Han framlägger även under framställningens gång en mängd eget stoff, icke blott såsom enskilda iakttagelser, grundade på rön han under forskningsfärder gjort, utan ock som samlade arbetsresultat med anspråk på allmängiltighet och vittnande om en vacker syntetisk styrka hos honom som vetenskaplig författare. Redan i första kapitlet, som behandlar den av andra ifrågasatta »avsaknaden av klasskillnad bland de lägst stående folken», framlägger han en självständig uppfattning, motiverande den på ett för läsaren övertygande sätt. Han framhåller, att den rousseauska visionen om människosläktets barndom som en elyseisk tidsålder förflyktigats utom i det hänseendet, att verkligen hos de lägst stående vilda folken, ja även hos sådana, som redan fortskridit till att bo i samhällen, klasskillnad fullständigt

saknas. På den grund drar han slutsatsen om »avsaknad av klassolikhet såsom universellt utmärkande det mänskliga samhällets lägsta utvecklingsstadium» (s. 31). Därpå övergår han till en granskning av de småningom uppkommande klassolikheternas uppkomst, påpekande först kvinnornas tidigt framträdande underlägsenhet i jämbredd med männen, den sociala åtskillnad som beror av olika åldersgrupper, och vidare den redan starkare socialt differentierande faktor, som ligger i olikheten i personliga egenskaper. I själva verket ha vi här redan första upphovet till de sociala olikheterna, i det att respekten för de personliga egenskaperna allmänt tenderar till ärftlighet. »Det mått av respekt, som ägnas en person på grund av de bedrifter hans förfäder utfört, betecknar det första steget gentemot en ärftlig rang, och från detta upphöjande av vissa bragder har gradvis utvecklat sig ett erkännande av den överlägsenhet och särskilda ställning, som tillkommer vissa släktgrupper» (s. 88). Ytterligare och än starkare verkar i samma riktning den rätt snart uppkommande olikheten i förmögenhet. Förmögenhet upphöjer de övre befolkningsgrupperna till en privilegierad rang och låter de fattiga och utblottade sjunka ned till en beroende ställning. Slutligen verkar framträdandet av yrken och arbetsfördelning definitivt klassdifferentierande. Märkligt är härvid att iaktta, hur de olika yrkena ernå olika anseende och hur tillföljd därav de högt aktade yrkena höja sina utövare i anseende och rang, medan de människor åter sjunka, som livnära sig med föraktade sysselsättningar. Och de föraktade yrkena äro talrikare än de respekterade. Uppkomsten av klassolikhet genom »sammansmältning av stammar», eller rättare genom att ett erövrarfolk placerar sig som överklass över ett underkuvat folk och egentligen icke, åtminstone ej på länge, sammansmälter med detta, beröres även i korthet.

Då nu sålunda sociala olikheter uppkommit i de mänskliga samhällena och dessa utveckla sig vidare, framträda »klasser med bestämda kännemärken», och såsom den första utpräglade bland dem synes förf. vilja betrakta prästerna. Visserligen medger han, att prästerskapet i flere avseenden avviker »från de rangklasser, vilka även förekomma bland en mängd naturfolk» och att ett prästerskap icke »förutsätter någon annan klassbildning» (s. 138 o. 140). Icke desto mindre och oaktat sålunda prästerskapet icke utgör en verklig samhällsklass i vanlig bemärkelse och ju aldrig kan bliva ett organiskt samhällsskikt, egnar han prästerskapet i dess olika yttringar icke mindre än fem kapitel och en tredjedel av bokens hela omfång. Naturligtvis hade ju icke prästerskapet helt kunnat förbigås, då ju kleresiet alltid hör med till det fullt utbildade klassamhället. Det stora omfång förf. i sin bok förbehållit det är emellertid egnat att i någon mån förvåna, och tydligt är, att han här icke kunnat motstå den nära till hands liggande frestelsen att följa de religiösa och framför

allt magiska föreställningarnas utveckling. Den betydande bredd han i dessa kapitel givit sin framställning stör det eljes förmånliga intrycket av arbetets komposition och för oaktat sina mångahanda intressanta digressioner och sin rikedom på samlade upplysningar ohjälpligen läsaren något utom ämnet. Att upprepningar icke helt kunnat undvikas är under dessa förutsättningar givet. Slående är också här den ringa förekomsten bland rikedomen på exempel av sådana från grekers, romares, kelters och germaners kulturliv; de exempel som ges äro torftiga och sporadiska och verka merendels andrahandsupplysningar. I en lärobok, eller närmast något liknande, som denna, borde dock åtminstone de romerska förhållandena något mera ingående ha berörts, exempelvis i samband med den intressanta, av förf. även belysta frågan om prästerna såsom konungar och konungarna som överstepräster.

Redogörelsen för samhällsklassernas uppkomst kommer så över till frågan om slaveriet. Detta ämne egnas trenne kapitel, och dessa höra onekligen till bokens intressantaste. I dem har förf. åtskilligt av värde att säga oss. I det första kapitlet, som just behandlar uppkomsten av slaveri, ger han först (sid. 248—249) en uttömmande defintion på slaveriet och påpekar därpå att detta egentligen når till utveckling hos folk som fortskridit till idkande av jordbruk. De orsaker, som föranleda slaveri inom ett folk, anges i överensstämmelse med gängse åskådningssätt vara tre: speciella förhållanden, vilka leda till förslavande av enskilda personer (dessas nedsjunkande i skuld), slaveri som straffdom för en begången förbrytelse och slutligen skapandet av en ofri klass som resultat av erövringskrig, den kraftigast och samhälleligt mest resultatrikt verkande orsaken. Särskilt intresseväckande äro de upplysningar förf. lämnar om de båda första, genomgående lättare arterna av förslavande och de olika gradationer de äga att uppvisa. Gärna hade man dock på tal om slaveriet som en ådömd individuell straffdom, vilken kompenserar dödsstraffet, sett en bestämdare hänvisning till samhällsmyndighetens härvidlag småningom utvecklade strävan att till samhällets båtnad och med inskränkande av släkthämden förhindra dödsstraffets utkrävande och ersätta det framför allt med slaveri som kompensationsstraff. I fråga om slavklassens uppkomst genom krigsfångenskap ansluter sig förf. bestämt till åsikten, att den är att härleda ur »ett uppskjutande eller en omformning av rätten att taga de besegrades liv» (s. 275) — icke ur kannibalism — och vidare sammanhänger med behovet av manuell arbetskraft, ursprungligen för jordbruket. Härur har sedermera slavhandeln härlett sig (avd. 3) och det ännu delvis kvarlevande bruket att till skyddslösare stammar företaga krigståg för infångande av slavar. Intressant är konstaterandet av statsslavar hos en del afrikanska stammar. Bokens nästsista kapitel bär rubriken »uppkomsten av adel». Förf.

fastslår häri till en början, att den ovanom slavarna stående fria befolkningen i de primitiva samhällena i regeln skiljer sig i ett högre och ett lägre element. »Den högsta klassgrupperingen, vilken även den kan omfatta flere underavdelningar, utgöres av adeln. Den lägre delen av den fria befolkningen åter bildar en medelklass mellan adeln och slavarna» (s. 308). Åt själva adelsklassens uppkomst egnas ett utrymme av endast 15 sidor, och det kan knappast nekas, att förf. ej fått något riktigt fast grepp på ämnet, till följd av att han uteslutande hållit sig till de primitiva naturfolken och alls ej till de mer begåvade folk, som åt sig utvecklat verkliga kultursamhällen i vilka adelsklassen spelat en framträdande roll. Någon bestämd åtskillnad mellan blott aristokrati och fullständigt avgränsat adelsstånd som tjänste- och krigaradel göres icke, och en uppskattning av de ekonomiska förhållandena, särskilt jordbesittningen, som klassbildande faktor saknas såsom ofta i sociologisk litteratur. Av intresse äro de upplysningar man ur texten kan hämta till de s. k. klassfördomarnas utveckling. Träffande är karaktäriseringen av den fria medelklassen sålunda, att slavklassen från dess stadium utvecklat sig genom en differentiering nedåt, adeln åter genom att höja sig över den enhetliga befolkningens plan uppåt. — I arbetets sista kapitel behandlas helt kort uppkomsten av »de äldres råd» samt hövdingskap. Förf. är benägen att i »de äldres råd» se uppkomsten till samhällelig styrelse överhuvud, så även i *Kulturens ursprungsformer* (sid. 87). Han konstaterar, att detta råd dock ingalunda alltid består blott av de äldsta männen och tyckes icke såsom exempelvis Eduard Meyer[1] böjd att antaga, att dessa äldsta likväl ursprungligen voro de som sammansatte det. Gärna hade man här sett en hänvisning till förhållandena hos grekerna, framför allt i Sparta, såsom synnerligen märkliga i detta avseende. Och då vi slutligen komma till hövdingaskapets utveckling, äro vi ånyo helt försatta till de nulevande naturfolken.

Därmed är ingalunda sagt att icke förf. skulle varit berättigad ösa ur den rika källa hans egna utan tvivel högst anmärkningsvärda forskningar bland naturfolken, främst stillahavsövärldens papuaner, utgöra. Tvärtom skänka dessa rikhaltiga rön från de egna färderna framställningen ett ökat intresse och givetvis ock ett förhöjt vetenskapligt värde. Vad man ur historikersynpunkt skulle önskat är blott, att det hela icke hade uppbyggts så gott som uteslutande på erfarenheter från naturfolkens värld, då det nu gällde att ge en allmän sociologisk framställning av klassernas uppkomst i de mänskliga samhällena. Förf. säger även själv, i »Kulturens ursprungsformer» (s. 4—5): »Visserligen får den uppfattning ej göra sig gäl-

[1] Ed. Meyer, Geschichte des Altertums, I:1 (dritte Aufl)., s. 54 (1910).

lande, att vi hos de nu levande lågt stående vildarna komma i beröring med mänsklighetens verkliga barndom eller med kulturens ursprungsdaning överhuvud. — — — Lika oriktigt vore att antaga, att de primitiva vildarna företräda något kulturstadium, som hela mänskligheten en gång genomgått.» Men han tillägger visserligen: »Det enda vi med tillförsikt kunna förutsätta är att »de kulturlösas kultur» i alla händelser befinner sig mycket närmare utvecklingens början än vad fallet är med vår. Vildfolken erbjuda därför ett ovärderligt material för belysning av de mänskliga organisationernas och bildningsformernas uppkomst och tidigaste utveckling.» Detta sista är det ingalunda vår mening att förneka, och tydligt är, att den modärna sociologien just fattat i ögonsikte en viktig uppgift, då den tagit sig före att utforska och anteckna de vilda folkens samhälleliga förhållanden och kulturella ansatser på det sociala området. Ty härigenom ökas vårt vetande med ett material som icke kunde och icke borde få undvaras, och ett räddningsarbete av oöverskådlig betydelse utföres genom att hela detta väldiga material medan ännu tid är bärgas undan förgängelsen.[1]) Vad vi från mera historiskt håll anse oss kunna fordra är blott, att detta kunskapsstoff i överensstämmelse med dr Landtmans nyss anförda reservation behandlas med fullt beaktande av relativiteten i dess värde och sålunda med tanke på, att dessa dock genomgående svagt kulturbegåvade naturfolk också åtminstone delvis kunna företräda vanartade och rent bisarra former av samfundsliv, vilka icke odelat kunna betraktas som normgivande vid rekonstruktionen av de högre begåvade och längre hunna folkens tidigare sociala utveckling. Men samlas måste ju alla dessa upplysningar om de lägre folken; redan därför, att därmed uppfylles en enkel, den ifrågakommande vetenskapen åliggande förpliktelse. En annan sak är, att hur fängslande och för tankelivet väckande dessa upplysningar om naturfolkens liv och föreställningsvärld än tyckas en, man ändock till slut känner sig äga en långt mera substantiell behållning av den läsning, som för en i beröring med de högtbegåvade, verkligen framstegsdugliga kulturfolkens samhälleliga utveckling i äldsta tid och under senare tidsskeden. Om det ena folket eller det andra blir ett kulturfolk, kan synas bero på tillfälligheter. Men om ett folk icke under en mycket lång tid av sin tillvaro höjt sig till de under ständig inbördes beröring positivt kulturskapande folkens krets, så är det ohjälpligen dömt och blir aldrig något kulturfolk; tvärtom måste det gå under vid första intensivare beröring med den stora nulevande kulturen i all dess farlighet och bländande glans.

Landtmans andra bok *Kulturens ursprungsformer*, som

---

[1] Jfr. härtill R. Numelins uttalande i »Studier i nordisk sociologi», s. 17.

redan ställvis berörts i den föregående översikten, är en överskådlig, orienterande sammanfattning av den nyaste mer eller mindre sociologiska forskningens resultat på det område, eller rättare de områden den avser att belysa. En god del av stoffet i det föregående arbetet går här igen, något sammandraget och på en gång mera schematiserat och systematiserat. Framställningen, mindre exemplifierad, bygger något mindre direkt på naturfolken som material och har därmed fått en mera teoretisk och man vore frestad säga mera allmängiltig prägel. Särskilda kapitel behandla därjämte i överensstämmelse med den utvidgade planen ras, språk, samhällets ursprung; de tidigaste samfundsförhållandena; redskap, husliga arbeten och bostäder; näringsliv och yrken, utvecklingen av rätt och orätt, rättskipningen och konsten. Avsnittet om präster och trollkarlar har här fullt motiverat tagits ut ur framställningen av samhällsklasserna och närmare sammanförts med kapitlet om »den övernaturliga världen.» Har framställningen här vunnit ifråga om koncentration och disposition samt genom programmets utvidgning även i fyllighet, så har den å andra sidan kännbart förlorat i livlighet och bredd, genom det väl långt gångna utlämnandet av de målande beläggen. För en vetenskapligt intresserad läsare utgör den lilla boken om kulturens ursprungsformer i varje fall en mycket god handledning.[1]) — Som en egendomlighet för båda dessa böcker av Landtman må slutligen anmärkas, att de vardera sakna eljes i dylika fall såsom oundgängliga ansedda litteraturhänvisningar.

R. Numelins *Studier i nordisk sociologi* innehåller huvudsakligen ett antal raskt och intelligent skrivna populära essayer över samtida nordiska sociologer. Liksom Landtmans »Kulturens ursprungsformer» inledes boken med ett kapitel om sociologien såsom vetenskap. Det saknar icke sitt intresse att jämföra dessa båda överblickar. Såsom ju är att vänta gå de huvudsakligen i samma riktning. Numelin är dock märkbart oräddare i sina uttalanden om naturfolken såsom källa för den samhällsvetenskapliga kunskapen. Han är fullt övertygad om, att den mänskliga utvecklingshistoriens äldsta kulturskeden ännu kvarleva hos de primitiva folken och uteslutande hos dem måste studeras. Intressant är hans uttalande om nödvändigheten för sociologien att stöda sig på etnografisk grund, även med risk att endast med svårighet kunna skiljas från etnologien. Ty blott på »etnografisk grund har den utsikt att

[1] Något förvånande förefaller, vad förf. å sid. 51 säger: »Med en stam förstår man en sådan sammanslutning av befolkningen som bildar en enhet i geografiskt avseende . . .» Och vidare: Organisationen i stammar »bygger på gemenskap i bosättning», sammanhänger däremot icke »nödvändigt med gemensam härstamning eller anförvantskap», o. s. v.

bäst och mest självständigt kunna bestå.» Men »bygger sociologien för starkt på historien blir den mer historisk filosofi (!) än egentlig sociologi» (s. 14).

Vetenskapligt mer betydande är N u m e l i n s andra bok *Orsakerna till folkvandringarna på lägre kulturstadier*, vilken på grund av sitt lyckliga ämnesval och sitt livliga framställningssätt tilldragit sig ett icke ringa allmänt intresse. Förf. har genast fått ett gott grepp på sitt ämne genom att han beslutsamt gripit sig an med att studera den uppenbarligen latenta vandringsdriften hos människorna i dess olika yttringar. Han kommer därvid till en egen slutsats beträffande denna drift, då han uppställer för sig frågan, om den kan anses bero på ett fullt ursprungligt anlag, eller om den uppkommit blott i särskilda fall under inverkan av speciella inflytelser. Det är detta senare alternativ han skänker företrädet, och han förlänar sin tes tillfyllestgörande beviskraft genom att klargöra förhållandet med en mängd vandrande folkslag. Betingelserna för vandringsdriftens uppkomst granskas, och de ifrågakommande folkslagen framträda ordnade i allmänna kategorier. Först redogöres enligt vetenskapens nyaste resultat för »de geografiska betingelserna för folkvandringarna», vartill läsaren finner sig frestad foga anmärkningen, att den beträffande vetenskapen ännu knappast synes hunnit över det utvecklingsstadium, som närmast kunde betecknas såsom ett konstaterande av det självfallna. I det följande övergår förf. till en mera ingående analys av näringsdriften som orsak till primitiva folkvandringar. Jägar- och fiskarfolken behandlas på ett intresseväckande sätt, likaså nomadfolken, allesamman genom sitt näringssätt tvungna till en kringvandrande tillvaro. Av intresse är det tillskott förf. tillför folkarternas kategorisering efter näringsfång, då han fastslår ett äldsta eller samlarstadium före fiskar- och jägarstadiet. Dessa »samlarfolk» levde av »jordens produkter, av de närmast tillhands liggande de kunde komma över»; sedan »differentierade sig kulturen hos jägar- och fiskarfolken» (s. 53). Efter herdenomadismen, som beror på tvånget att ombyta betesplatser för hjordarna, följer åkerbruksnomadismen, som har sin grund i nödvändigheten att för det primitiva jordbruket ständigt uppsöka nya odlingsmarker, då de gamla utnyttjats. Anmärkas förtjänar, att förf. med bestämdhet betecknar germanerna vid deras inträde i historien såsom åkerbruksnomader (s. 66). Ytterligare berör förf. erövringståg och andra »krigiska motiv» såsom orsaker till folkförskjutningar, vidare »handelsmotiv» och liknande inverkningar av religiösa rörelser, framom andra av muhammedanismen. — Sammanfattande det föregående uttalar förf., att hos människorna synbarligen finnes nedlagt ett fysiologiskt rörelseanlag, som under intryck av förvärvade vanor fixeras och rentav kan uppträda som medfött. »Vandringsmotiven,

om jag så får uttrycka mig, äro säkert icke ens hos de primitivaste vandringsfolken medfödda utan bero på vanor, som vuxit ur vissa instinktiva behov och under inflytande av imitationsdriften och samhällelig sympatikänsla socialiserats», säger han (s. 98). En starkt medverkande orsak till vandringslivets utbredning bland lägre folk finner förf. i dessas lösa sociala struktur; »i bristen på högre social och statlig ordning» ser han »en icke oväsentlig betingelse för det enormt starka vandringslivet på primitiva kulturstadier» (s. 108). Åt zigenarne egnas därpå ett utförligt kapitel, vari dessa framhållas som ett av de anmärkningsvärdaste folk, som av yttre förhållanden drivits ut i vandringsliv samt därefter aldrig mera kunnat upphöra därmed. I avslutningskapitlet framföras slutligen några »jämförelser från historiska vandringsföreteelser». Den stora germanska folkvandringen vid medeltidens början förbigås dock med en något summarisk hänvisning till att »orsakskedjan» för dess vidkommande ju är »rätt klar». Vikingatågen egnas däremot ett par sidor, ur den fullt riktiga synpunkten, att de något närmare höra till ämnet. En viss försiktighet hade dock för deras vidkommande varit av nöden, då vi ju i dem delvis ha att se en företeelse, vilken närmast kan karaktäriseras som utvandring av en del av ett folk för uppsökande av boplatser i nya länder.

Emellanåt tillfälligtvis inne på historisk mark gör förf. intryck av någon osäkerhet eller oklarhet. Då han på sid. 46 nämner Aeneas Sylvius jämsides med Fredrik Barbarossa, frestas man tro, att han i dem velat se till tiden samtida, och då längre ned på samma sida de livliga förbindelserna mellan Grönland och Island (rättare Norge) »i hedenhös» omnämnas, hade man gärna därtill fogat »och under medeltiden allt intill mitten av 1300-talet». Allt detta är dock oväsentliga bisaker; det väsentliga är, att förf. med sin intresseväckande framställning, som ju var att vänta, velat hålla sig utanför de egentligen historiska folkens krets. Och därom är från historikerhåll intet vidare att säga, utöver det redan tidigare sagda. Den anmärkningen må dock slutligen tillåtas, att beteckningen »folkvandringarna» i bokens titel är egnad att inge en i någon mån falsk föreställning om ämnet för framställningen. Vandringsdriften och vandringsföreteelsernas orsaker hos de primitiva folken är ju det boken företrädesvis behandlar, och detta hade genom en lätt omstilisering av titeln bättre kunnat fås fram. — I båda de numelinska böckerna förekomma ofta smärre felskrivningar i de visserligen rätt talrika främmande namnen ävensom i citaten ur den utländska litteraturen.

P. O. v. Törne.

Hugo Pipping: *Finländska ortnamn.* Skrifter utgivna av Åbo akademikommitté. Holger Schildts förlag, XX + 139 s., Helsingfors 1918.

Prof. Pippings bok »Finländska ortnamn» är ett nytt bevis på den ökade iver, varmed språkforskarna under senaste år kastat sig på ortnamnsforskningen. Det är allt skäl för historikern att med intresse följa det uppsving utforskandet av ortnamnen tagit. Ty ortnamnsforskningen har i vårt land en viktig uppgift att fylla. Den skall söka sprida ljus över nationalitets- och bosättningsförhållanden under längesedan svunna tider, och den kommer helt säkert att skänka oss många överraskande inblickar i dessa förhållanden, det lova de redan nu vunna resultaten.

Prof. Pipping undersöker i sitt arbete ett antal ortnamn, huvudsakligen i de finska trakterna av vårt land, namn vilka till sin upprinnelse tyckas vara germanska. Så tolkas Kuopio såsom ett gammalt indogermanskt ord med betydelsen »vik», Kauttu i Ruovesi såsom »götet, stället där vattnet gjuter sig ut», Houhajärvi och Liekovesi i Tyrvis såsom »Högsjön» och »Lågsjön» för att nämna ett par exempel. Det är likväl ej så mycket de enskilda ortnamnens germanska ursprung, som är av betydelse. Det är massan av ortnamn, som av förf. tolkas som germanska, vilka väcka intresse för arbetet och låta oss ana stora möjligheter för ortnamnsforskningen.

E—c A—i.

Underrättelser.

Jully Ramsay †. Den 25 mars detta år avled fru Jully Ramsay, en av våra trägnaste forskare på de historiska vetenskapernas område, av historieforskningens målsmän såväl i Finland som i Sverige högt uppburen för de rikliga och epokgörande resultat hon ernått främst genom sina med sällspord skicklighet och outtröttlig arbetsflit utförda genealogiska undersökningar. Det behöver i själva verket icke särskilt understrykas, att det var inom genealogien fru Ramsay skar sina vackraste lagrar, till den grad känd och uppskattad har hennes omfattande verksamhet på detta av henne med förkärlek omhuldade arbetsområde gjort sig. Efter mångåriga förberedande studier och under utbildande åt sig av en självständig forskarmetod — förutgående facklig skolning för sin vackra uppgift, vilken alltsedan barndomen livligt lockat hennes håg, hade hon helt måst umbära — skred hon efter mycken tvekan till utgivande av sitt stora, i vårt lands kulturhistoriska alstring ensamstående verk *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden.* Första häftet av detta arbete, som betecknats som det största genealogiska verk vilket sett dagen i Norden, utkom 1909, fjärde och sista häftet 1916; i sin helhet blev verket ett det vackraste monument över en hängiven forskarmöda och en underbar kraftyttring av en forskare, vars fysiska styrka föga tycktes stå i förhållande till den krävande ansträngning ett årtiondelångt vetenskapligt arbete innebar. Som uppslagsverk och hjälpreda för historikern, kulturforskaren och medborgaren, vilken söker upplysning inom det femtonde till adertonde århundradets personhistoria och sociala utveckling i vårt land, skall fru Ramsays »Frälsesläkter» städse bibehålla sin rangplats, därför borgar icke minst det välvilliga mottagande hennes arbete från första stund rönte i fackmannakretsar såväl i eget land som på andra sidan Bottenhavet[1]. — Men icke blott den genealogiska släktutredningen fängslade hennes intresse, den mera personhistoriska riktning hon gärna gav sitt arbete, i förening med en lycklig skildringskonst, föranledde henne snart att publicera smärre kulturhistoriska skisser och studier, vilka till-

---

[1] Jfr även omnämnandet i denna tidskrift, årg. 1917, s. 62—64.

vunno sig ett livligt intresse. Samlade i en volym utkommo dessa under rubriken *Skuggor vid vägen* år 1917 (se närmare denna tidskr., årg. 1918, s. 67—68). En av de här införda studierna hade tidigare ingått i Historisk Tidskrift för Finland (årg. 1916, s. 65 ff.); på annat ställe äro vi slutligen nu i tillfälle att avtrycka ytterligare en tidsskildring, tyvärr dock ofullbordad, utgörande andra och sista numret i den serie »sedebilder från fordom» förf. avsåg att låta inflyta i denna tidskrift. I denna liksom i en del andra av studierna vidgar sig perspektivet till en sociologisk bredd, som tycktes varsla om ytterligare nya utvecklingsmöjligheter hos författarinnan.

Några år före sin död kallad till medlem av Historiska samfundet var fru Ramsay en intresserad medlem av detta. Då Genealogiska samfundet för ett par år sedan stiftades, var det klart att hon från början skulle höra till dess bärande krafter. Efter hennes död har detta sällskap nu av efterlevande erhållit en betydande donation för förverkligandet av sina syftemål. För det stora verk om Finlands herrgårdar, som sedan länge förberetts och som avsetts utkomma på Söderström & Co:s förlag, övertog hon för ett år sedan chefredaktörskapet. Genom hennes bortgång drabbas detta företag av en förlust, som det skall bliva svårt, om alls möjligt att ersätta. Historisk Tidskrift för Finland kunde från första stund påräkna fru Ramsays intresserade medarbetarskap och stöd även i annat avseende än det ekonomiska under de svårigheter som icke dröjde att yppa sig.

Vid icke mer än femtiotre års ålder och vid en tidpunkt i hennes liv, då arbetsuppgifterna endast tycktes mångfaldigas och intresset för dem städse växa, kallades Jully Ramsay från detta jordiska, efterlämnande en livligt känd saknad bland de kretsar av yrkesmän, som sedan två årtionden vant sig att i henne se en av de outtröttligaste forskarne i arkivens gömmor och en av de flitigaste tydarne av skriften på hävdernas blad.

Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. Under rubriken »Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter» har vårt universitetsbibliotek begynt utsända en följd av publikationer, avsedd att omfatta arbeten och meddelanden, som på något sätt hänföra sig till biblioteket: kataloger och bibliografier; undersökningar om tryckalster och handskrifter; meddelanden om inrättningens förvaltning, m. m. De två första häftena ha redan utkommit.

»Helsingfors universitetsbiblioteks Fennica-samling; Historiska anteckningar av Holger Nohrström» (179 s., H:fors 1918) utgör det första häftet i serien. I första kapitlet »Fennica-samlingen vid Åbo akademi, dess uppkomst och förutsättningar» dröjer förf. särskilt

vid tillblivelsen av den till grund för samlingen liggande idén. Andra kapitlet skildrar grundläggningen av den nya Fennica-samlingen i Helsingfors efter Åbo brand, och tredje kapitlet behandlar Fennica-samlingen såsom en särskild avdelning vid biblioteket, sedan det blivit en självständig del därav.

I det andra häftet har amanuensen A. J ö r g e n s e n sammanställt en förteckning över »Samtida skrifter rörande Sverige sförhållande till främmande makter och Sveriges krig» (V + 43 s., H:fors 1918), omfattande skrifter av denna art i Helsingfors universitetsbibliotek, vilka ej finnas upptagna i G. E. Klemmings likartade förteckning eller senare tillägg därtill.

E—c A—i.

Historiallinen Aikakauskirja har tillställt sina prenumeranter en volym på 169 sidor innefattande tidskriftens hela årgång (h. 1—5) 1918. Omfånget är sålunda icke obetydligt mindre än föregående årgångars, vilket betingats av de exceptionella förhållanden, som varit rådande under fjolåret, ävensom av de med svindlande hast stegrade tryckningskostnaderna, mot vilkas förödande verkningar alla tidskrifter med tillbudsstående medel försöka skydda sig — om ock som det vill tyckas tillsvidare med ringa framgång. I den föreliggande volymen ingå trenne uppsatser, den första av T. V o i o n m a a, behandlande *Gotlands storhetstid och Finland* (s. 1—35). Förf. ger under sammanfattande av den nyaste historiska, arkeologiska och filologiska forskningens resultat en klar och upplysande framställning av Gotlands historiska utveckling intill förfallsperiodens inträde under 1300-talet och framhåller öns stora betydelse för hela det norra och nordöstra Östersjöbäckenets politiska och ekonomiska utveckling. Icke utan skarpsinne och djärvhet gör han, speciellt för Finlands vidkommande som uppland för den gotska handeln och delvis som koloniland för gutarne under vikingatiden och den äldre järnåldern, en del slutsatser, som tydligen förtjäna diskuteras. Han påpekar Gotlands förhärskande ställning som handelsmakt under varjagtiden i Ryssland, då Aldeigjuborg och Novgorod i stort sett blott voro gotländska annexer — i de egentliga krigsföretagen inåt Ryssland deltogo de okrigiska gutarna icke — och uppräknar samtidigt en mängd språkliga belägg från sydvästra Finlands kusttrakter, tydande på förefintligheten av gotländska marknadsplatser och även bosättningar i dessa trakter under vikingatiden eller senare tid. Under en senare eller andra period i Gotlands storhetstid, vilken karaktäriseras av att Visby blir en tysk stad och staden dominerar ön (omkr. 1160—1290), konstaterar förf. ett ytterligare tilltagande kulturellt inflytande på vårt land, speciellt inom kyrkans och den kyrkliga konstens område. Under den sista perioden, som infaller

under 1300-talet, får den gotländska handeln utstå en allt hårdare konkurrens från hansestäderna, för vilka den slutligen dukar under, sedan Visby gjort en kraftansträngning att ännu skapa sig ett sista eget handelsområde i Karelen. — Den aktuella Ålandsfrågan egnas i häftet en historisk belysning av V. Voionmaa i en uppsats benämnd *Finlands historiska rättigheter till Åland* (s. 36—45). Förf. understryker Ålands nära geografiska samhörighet med sydvästra Finlands skärgård samt fastland och betonar, att ögruppens invånare även under den tid (1000-talets slut och 1100-talets förra hälft), varunder den genom kristendomens införande befann sig nära ansluten till Sverige, dock tydligen icke i detta eller annat avseende skilde sig från den svenska befolkningen i den övriga sydvästfinländska skärgården. Han uppehåller sig rätt länge vid de i ortnamnen bevarade spåren av en glest spridd finsk bosättning på Åland, även den vittnande om nära förbindelser med det östra fastlandet i äldsta tid. Under dylika förutsättningar finner han den mycket tidigt framträdande kyrkliga och administrativa förbindelsen med (Egentliga) Finland fullt logisk. Som den utmärkta kännare av Ålands äldre utveckling förf. är., påpekar han dock samtidigt, att landskapet äger att uppvisa uråldriga autonoma institutioner, jämsides med att »dess befolkning är av så gammalt ursprung, att den ej kan anses som blott en svensk kolonistbefolkning, utan måste snarare betecknas som en särskild svensk folkstam.» Han betonar, att ålänningarna sedan mycket lång tid tillbaka av naturliga historiska och geografiska skäl betraktat sig själva som rätt och slätt »ålänningar» — en synpunkt som är slående riktig och utan gensägelse långt före detta bort anläggas av de intresserade parter, som i detta nu befatta sig med den s. k. ålandsfrågans svårartade lösning. — I en uppsats om *Gränsen mellan Tavastlands och Karelens folkstammar mellan Ankkapurho och Naulasaari* egnar W. Waara den alltmer klarnande frågan om den äldsta stamgränsen mellan tavaster och karelare några intresseväckande synpunkter (s. 46—56). Framläggande en del bevis för den ifrågavarande gränsens mycket höga ålder redogör förf. enligt en 1415 företagen reglering och därmed överensstämmande bevarad och delvis ännu fortlevande tradition för dess sträckning ett stycke väster om den nuvarande savolaksbanan till Pyhäjärvi och därifrån utmed Kymmene älv till mynningsarmen strax öster om Kymmenegård. Uppsatsen åtföljes av en karta.

Häftet utfylles i övrigt av en återblick på de historiska sällskapens och föreningarnas verkamhet under arbetsåret 1917—1918, ävensom av en som vanligt synnerligen rikhaltig och värdefull avdelning för bokanmälningar, i vilken icke mindre än ett tjugutal arbeten på ett utrymme av 80 sidor bliva föremål för granskning.

Genealogiskt. Geneologiska samf ndets andra årsbok — för året 1918 (Helsingfors 1919) — är en volym på 99 sidor, jämte genealogiska tabeller. Volymen inledes med ett bidrag från Sverige, författat av H. Södersteen, behandlande Johan Ludvig Runebergs härstamning, vilken förf. efter synnerligen mödosamma forskningar lyckats leda tillbaka till Östergötland, icke till Jämtland som tidigare antagits. Som skaldens förste kände stamfar betecknar han den karolinske dragonen Erik Larsson Rönberg eller Runneberg, som erhöll avsked 1693, och rättar i övrigt en mängd misstag i de äldre stamtavlorna. — E. G. Palmén utreder i en uppsats på finska »släkten Maexmontans förfäder under sex århundradens förlopp», härledande dem från våra mera kända medeltidsätter och anknytande till ämnet en mängd allmänna genealogiska och sociologiska observationer. — På ett par sidor lämnar (på finska) K. Grotenfelt en del bidrag till den medeltida ätten Balks historia, framhållande den som typisk för den i landet rätt talrika lantadel, som ännu stod i nära beröring med bondeklassen, öfver vilken den blott obetydligt höjde sig. K. R. Melander ger en levnadsteckning av Peter Hertzig den yngre (på finska, s. 31—38), menig soldat, assessor i Åbo hovrätt, underståthållare i Narva, död omkr. 1660; A. Wilskman skriver om släkten Ullner-Ullnerus' ursprung, och O. Durchman ger på finska en längre med tabeller försedd utredning av »senator P. E. Svinhufvuds förfäder». Slutligen upptager häftet sällskapets protokoll och redogörelser för dess verksamhet, jämte en medlemsförteckning, som utvisar att det livaktiga samfundets medlemstal under året ökats med 147 personer.

Nestorskrönikan. På P. A. Norstedt & Söners förlag har i översättning av P. A. Norrback utkommit en fullständig upplaga av den för kännedomen om den varjagiska erövringen av Ryssland så utomordentligt viktiga s. k. *Nestorskrönikan* (XI+176 sid., 1 karta, Stockholm 1919). Med spänt intresse läser man dessa präktiga skildringar av de varjagiska hövdingarnas krigiska dater och samhällsbyggande arbete i tschudernas och slavernas vida länder, av deras krig och fördrag med grekerna i Bysans, och av deras efterföljares öden och vilda inbördes stridigheter. Också som skildring av den östlaviska folkvärldens kulturella liv under tionde och elfte århundradena ger krönikan mer än man på förhand kunnat vänta sig. Från de av Hausen i »Finlands Medeltidsurkunder» I publicerade utdragen ur krönikan företer Norrbacks översättning en del avvikelser, som vi här blott i förbigående vilja fästa uppmärksamheten vid utan att ingå på frågan vilkendera försvenskningen i allmänhet eller i de inbördes

avvikande fallen borde anses vara den riktigare. Sin text har översättaren försett med en kortfattad, populärt hållen kommentar.

Memoar- och dagbokslitteratur. Tvenne värdefulla tillskott till den inhemska memoarlitteraturen förtjäna att här antecknas, vardera härrörande från personligheter, som spelat en framträdande roll i landets politiska och kulturella liv under adertonhundratalets sista tredjedel och detta århundrades början. C. G. Estlanders *Ungdomsminnen*, tidigare tryckta i Finsk Tidskrift åren 1912—1913, ha av hans efterlevande utgivits samlade i en illustrerad volym (375 sid., Helsingfors 1918) och i en något utvidgad form, särskilt vad slutet beträffar, där skildringar införts från Estlanders första utländska resa, vilka ej ingått i Finsk Tidskrift. — I en volym på 487 sidor benämnd *Lefnadsminnen* skildrar Th. Rein på ett lugnt, lättlöpande sätt sin levnads viktigaste tilldragelser och de betydelsefulla händelser i vilka han under sin långa politiska och akademiska bana tagit del. Det för all framtida historisk forskning värdefulla memoarverket omfattar tiden till och med år 1906. — — En första del i två volymer av Zacharias Topelius' *Dagböcker* har utkommit på Holger Schildts förlag, utgiven av mag. P. Nyberg (I, X + 192 sid., I: 2, 154 + III sid., 1918) och försedda med illustrationer. I ett fängslande skrivet förord redogör prof. Y. Hirn främst för de vid utgivningen tillämpade principerna, medan utgivaren därpå i ett företal meddelar bl. a., att dagböckerna omfatta tiden från hösten 1832 till utgången av året 1840. Det föreliggande bandet når fram till år 1835.

Historiska essayer. Som andra band i den av det schildtska förlaget påbegynta serien »Historiska essayer» framträder Alma Söderhjelms essaysamling *Revolutionärer och emigranter*, också bland hennes egna opera av denna art bärande nummern 2 (337 sid., Helsingfors 1918). De sex briljant skrivna essayerna samlingen omfattar äro, som förf. själv i sitt företal säger, av »varierande vetenskapligt värde, såtillvida att ett par av dem i huvudsak äro byggda på andrahandskällor, medan andra åter äro grundade på svårpåträffbart förstahandsmaterial.» Ger man henne gärna rätt i detta påstående, så erkänner man å andra sidan också villigt, att hon väl lyckats i sin strävan att förena ett lätt framställningssätt med en vetenskaplig metod och sålunda göra sin bok njutbar såväl för »den utomvetenskapliga världen», som för själva idkarne av historisk forskning. Den reservationen ville man göra mot förf:s blygsamhet, att i varje fall dock de egna forskningarna eller åtminstone de egna, friska synpunkterna i boken överväga över det mer eller mindre lånade godset. Bland de längre

essayerna förtjäna framhållas den om *Bouillé*, vars personlighet ju väckt allas vår nyfikenhet, då den skymtat i det betydelsefulla ögonblicket för Ludvig XVI:s flykt; den om *en politisk salong i Bryssel*, samlingens längsta, en fördjupad skildring, som ger oss åtskilligt nytt, och vidare den som bär rubriken *emigrantkonungen i Koblenz* och som likaså bygger på en del originalkällor. Det är överflödigt tillägga, att alla uppsatserna till sitt ämne tillhöra den stora franska revolutionen, ett område av historien, på vilket författarinnan sedan gammalt rör sig med suverän säkerhet. En del smärre inadvertenser i texten störa icke det synnerligen fördelaktiga helhetsintryck boken gör. — — Till ett antal av åtta stycken har P. Nordmann samlat i en volym och publicerat sina längre och kortare historiska uppsatser i essayform: *Krigsmän och krigsminnen, historiska skildringar från äldre tider* (156 sid., Borgå 1918). Framträdande i en anspråkslös gestalt och merendels talande till en vidsträckt allmänhet tillföra oss dessa »skildringar» dock åtskilligt nytt vetande om de mer eller mindre betydande historiska tilldragelser de behandla. I sina essayer, som omspänna något mer än två århundraden, anlägger förf. gärna en biografisk syn på ämnet; traditioner och hörsägner utnyttjas av honom med fördel. Uppsatserna ha alla tidigare sett dagen, så när som på en, benämnd *Karolinen C. G. Granfelts dagbok* och i vilken den nämnde karolinske officerens dagbok får avge huvudstoffet för skildringen. Ett och annat synes i den vara av intresse, bl. a. det faktum att Lewenhaupts nederlag vid Ljesna av de i striden deltagande svenskarna uppfattades som en seger. Av större värde äro i övrigt de längre essayerna om *Arvid Stålarm*, *Johan Henrik Hästesko* och om *Svartholms kapitulation 1808*. — *Striden om Vasa 1808* återger huvudsakligen en skildring av en deltagare, nedskriven kort efter händelsen och på den grund av värde både som krigshistoriskt och mänskligt dokument.

Till utgivaren av Historisk tidskrift för Finland.

I Historisk Tidskrifts sist utkomna häfte, 1918 3 4, ingår i samband med omnämnandet av Svenska Litteratursällskapets i Finland Förhandlingar och uppsatser 31 frågan, »huru länge det ännu skall befinnas nödvändigt att sammanbinda uppsatser, sådana som de här nämnda och i volymen ingående läsvärda och värderika med den fruktansvärda litterära dödvikt sällskapets i tryck utgivna 'förhandlingar' eller styrelseprotokoll utgöra.»

Med anledning av denna anmärkning får jag meddela följande.

Det ansågs från början av sällskapets tillvaro vara självfallet, att medlemmarna, på vilkas intresse sällskapets verksamhet beror, skulle hållas au courant med dess arbete och utveckling, vilket lämpligast borde ske genom utgivande av styrelsens protokoll jämte inlämnade mindre uppsatser. I den mån verksamheten utvidgade sig och allt flere ärenden förekommo, blevo protokollen så pass omfattande, att utgivandet av dem särskilt för sig kunde ifrågasättas. Också väcktes vid styrelsemöte den 17 oktober 1895 förslag om att »Förhandlingar och Uppsatser» skulle utgivas i två serier, nämligen Förhandlingar, som skulle innehålla mötesprotokollen m. m. samt Uppsatser med litterärt behandlade avhandlingar. Emot detta förslag anmärktes, att förhandlingarna blev mera observerade då de utgåves i förening med uppsatserna, och förslaget föll.

Sedan två nya publikationsserier »Studier i nordisk filologi» och »Folkloristiska och etnografiska studier» grundlagts, föreslogs vid styrelsemöte den 22 mars 1917, att förhandlingarna skulle utgivas särskilt för sig, medan uppsatserna utgåves som en ny fjärde serie under titel »Studier i Finlands historia och litteratur». Såsom skäl anfördes, att såväl förhandlingarna som uppsatserna under årens lopp tillväxt i omfång, varför de sammanslagna bildade alltför stora volymer. Även detta förslag avböjdes, och i sällskapets nya stadgar, som antogos vid årsmötet den 6 maj 1918, infördes bestämning om att alla sällskapets medlemmar skulle erhålla sällskapets årsbok, omfattande förhandlingar och uppsatser.

Härav framgår, att frågan om fördelande av Förhandlingar och Uppsatser på skilda volymer upprepat prövats inom styrelsen, som dock stannat vid vidhållandet av det traditionella förfaringssättet. Olägenheten av att bilda alltför många fortlöpande serier inom ramen av sällskapets »Skrifter» har därvid varit ett vägande motiv. Våra andra litterära och vetenskapliga samfund av någon betydenhet publicera likaså sina förhandlingar i samband med uppsatser.

Så vitt jag kunnat finna, har sällskapets allt talrikare medlemskrets med intresse emottagit de årligen utkommande volymerna av »Förhandlingar och uppsatser.»

Helsingfors den 30 mars 1919.

M. G. Schybergson.

Till ovanstående.

I anledning av ovanstående ber undert. få meddela, att alla i avdelningen »Underrättelser» i denna tidskrift ingående osignerade bidrag härröra uteslutande från mig och icke före tryckningen företetts någon medlem av redaktionskommittén.

P. O. v. Törne.

Till Redaktionen insända skrifter:

Arne Jörgensen, *Samtida skrifter rörande Sveriges förhållande till främmande makter och Sveriges krig*. Supplement. Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter II. 43 sid., Helsingfors 1909.

N. Karl Grotenfelt, Erik Grotenfelt och Kustavi Grotenfelt, *Ätten Grotenfelt*. Anteckningar för släkten. XIII + 464 + LXXIV sid., ill. o. kartor, stor 8:o, Lovisa 1917.

Zacharias Topelius' Dagböcker. Utgivna av Paul Nyberg. I(:1) — I: 2, X + 346 + III sid., Holger Schildts förlag, Helsingfors 1919.

Leonard Grandell och Heikki Nurmio, *Viborgs erövring*. På basen av officiella rapporter om andra aktstycken. 149 sid. (ill. o. kartor), Holger Schildts förl., Helsingfors 1919.

J. Sundwall, *Kring jägarbataljonen*. Minnen och anteckningar från krigsåren i Berlin. 185 sid., Holger Schildts förl., Helsingfors 1919.

Olli Solkio, *Karjalaisia sotureita*. 188 sid., K. J. Gummerus förl., Jyväskylä 1919.

M. G. Schybergson, *Åland i historisk tid*. (Frågor för dagen 20). 57 sid., Holger Schildts förl., Helsingfors 1909.

Ernst von Wendt, *Åländska spörsmål*. Historik — dokument — synpunkter. (Frågor för dagen 21). Holger Schildts förl., Helsingfors 1919.

Förhandlingar och uppsatser 32, 1918. Skrifter utgivna av Sv. Litteratursällskapet i Finland CXLII. XCV + 2 9 sid., Helsingfors 1919.

Suomen geologinen toimisto, Geoteknillisiä tiedonantoja n:o 22: P. Eskola, Suomen vuorityöstä ja sen edellytyksistä. 26 sid., Helsingfors 1919.

Svensk Humanistisk Tidskrift h. 9—12 1918, 1—2 1909.

Historiallinen Aikakauskirja n:o 1—5 1918.

Suomen Museo n:o 1—2 1919.

Finsk Tidskrift t. 86, h. 1—5.

Åländska förhållanden 1808–1809.

Av

M. G. SCHYBERGSON.

Krigshändelserna på Åland 1808—09 äro kända genom Svenska Generalstabens »Sveriges krig åren 1808 och 1809» och C. O. Nordensvans »Finska kriget 1808—1809». De samtida inre förhållandena på ön belysas i K. Aug. Bomanssons i nästan romantisk stil hållna »Skildring ur folkrörelsen på Åland 1808. En scen ur Suomis sista strid» (1852) ävensom i två bidrag av Reinh. Hausen: »Konung Gustaf IV Adolf på Åland 1808» (tidn. Ålands julalbum 1896: »Vid juletid på Ålands skär») och »Anteckningar gjorda under bonderesningen på Åland 1808 av Olof Hambræus», som innehåller Hambræus' »Promemoria» om händelserna. (Sv. Litt. S:ts i Finland Förh. o. upps. 27). Dessa skildringar och anteckningar kompletteras ur några arkivaliska källor, som jag i det följande skall citera.

*

De åtgärder, genom vilka Gustaf IV Adolf provisoriskt skilde Åland och Åbo skärgård från det av ryssarna ockuperade Finland samt lade dem i administrativt, ecklesiastikt och judiciellt hänseende under myndigheter på svenska sidan om Bottenhavet, ha ej i litteraturen blivit närmare berörda. Detta skedde genom två regeringsakter, som ej få förblandas med varandra[1].

Den 18 (17) mars 1808, således kort förrän Åland första gången föll i ryssarnas händer, utfärdade konungen följande brev (Sv. riksark. koncept i inr. civilärenden 1808):

[1] I korthet omnämnas dessa åtgärder i förf:s broschyr »Åland i historisk tid» (1919) sid. 27.

Stockholms slott den 18 mars 1808.

Till Svea Hofrätt
mut. mut.
Kammarcollegium
mut. mut.
Landshöfdingen Georgii
mut. mut.

Consistorium Ecclesiasticum i Upsala att Åland tillsvidare lyder under Stockholms län.

Gustaf Adolph etc.

Som Vi i nåder funnit godt förordna, at, så länge Åbo och Björneborgs län af ryska troupper innehafves, kommer Åland at höra under Stockholms landshöfdingedöme, Upsala domcapitel samt Vår och rikets Svea Hofrätt; altså vele Vi Eder det härmed i nåder tillkännagifva, och hvarom *Vår befallningshafvande i Stockholms län, nu anbefalles* (In margine *I hafven att*) allmänn kungjörelse på Åland utfärda. Vi befalle etc.

Stockholms slott den 18 mars 1808.

Gustaf Adolph.

M. Rosenblad.

Verkställandet av denna åtgärd fördröjdes.

Skrivelse om Ålands införlivande med Stockholms län utfärdades av landshövdingen i Stockholm, enligt vad sedermera under rannsakningen med kronofogden Taxell omtalades, den 21 mars och anlände till Åland den 27 mars sent om aftonen.

Den 22 mars expedierade domkapitlet i Uppsala enligt prot. följande cirkulär till Ålands prästerskap:

Som Kongl. Maj:t, uti nådig skrifvelse af den 18 innevarande Martii månad i nåder förordnat, att så länge Åbo och Björneborgs län af Ryska Troupper innehafves, Åland skall höra under Upsala Dom Capitel; äger Ven. Clerus på Åland, att, intill dess annorlunda förordnat varder, uti alla de mål, som kunna erfordra Consistorii åtgärd, sig till detta Dom Capitel vända.

Därefter begäres i cirkuläret upplysning om församlingarna och prästerskapet på Åland.[1]

---

[1] Medd. av mag. Folke Westin i Uppsala, som välvilligt för min räkning gjort anteckningar ur kons. i Uppsala akter.

Det var enligt kontraktsprosten Hambræus Promemoria först den 8 april, som kungörelse att avkunnas från predikstolarna om Ålands hörande under Stockholms län och Uppsala stift anlände till Åland. Numera var ön i ryssarnas händer, varför kungörelsen tillsvidare icke avkunnades. Hambræus skrev den 29 april ett ämbetsbrev till biskop Tengström i Åbo, som skulle avgå med rysk kurir, men stannade i det ryska högkvarteret och där efter Ålands befrielse omhändertogs av de segrande svenskarna. Han hade således ännu i slutet av april icke trätt i förbindelse med Uppsala domkapitel.

Efter resningen den 7—11 maj följde den svenska eskaderns framträngande under amiral Hjelmstjerna i Åbo skärgård, som under början av sommaren återtogs och kom under svenskt välde. Konungen begav sig till Åland, där han tog befäl över den nybildade »södra finska arméen». Under resan till Åland utfärdade han den 6 juli 1808 en ny befallning, varigenom den del av Åbo län, som nu återtagits, d. v. s. Åbo skärgård, skildes från Åbo hovrätts, Åbo konsistoriums och Åbo landshövdingedömes områden samt ställdes under Svea hovrätt, Uppsala konsistorium och, tillsvidare eller tills den som skulle överta den avsatte landshövding K. v. Troils åligganden blivit utsedd, under »högste befälhavaren av Vår i landet varande krigsmakt.»

Detta förordnande (Sv. riksark. koncept i inrikes civilärenden) har följande lydelse:

Pitkluoto d. 6 Julii 1808.

Vi Gustaf Adolph etc. etc. göre vetterligt att, då Vi inhämtat, det landshövdingen K. v. Troil vidtagit sådane åtgärder, att, som en del af Åbo lähn från fienden lyckeligen blifvit befriad samt Vi i öfrigt i anseende till åtgärder dem landshöfd. K. v. Troil vidtagit, för honom icke mera kunna hysa Vårt höga förtroende, hvadan Vi ock redan f. d. förklarat, det han såsom Vår och rikets embetsman ej vidare anses må; Altså hafve Vi funnit godt härigenom i nåder stadga, att den delen af berörde lähn, som af fienden icke innehafves, bör tillsvidare från det öfriga af lähnet skiljas samt lyda under Svea hofrätt och Upsala Consistorium: viljandes Vi med första förordna den embetsman, hvilken i landshöfdingens ställe må de honom tillhörige göromål bestrida, och kommer länsmannen i Rimito Benjamin Kylén, intill dess annorlunda kan blifva befallt, att förrätta kronofogdetjensten uti de från Åbo län i ofvannämnde måtto

afskilde socknar; i följe af hvilket alt Vår nådiga vilja och befallning är, att innevånarne därstädes afhålla sig från all gemenskap med den del af landet, hvaraf fienden är i besittning samt att en hvar af Kronobetjeningen uti det, som deras tjenster angå, hörsamma och efterkomma de ordres dem af den tillförordnade kronofogden eller Våre befälhafvare lämnas: ägandes kronofogden och vederbörande att, intill dess Vi förordnat den, som landshöfdingsembetet utöfva skall, der ärendernas beskaffenhet och vigt det oundgängeligen skulle fordra och det genom kronobetjeningen icke afhjelpas kan, derutinnan vända sig till högste befälhafvaren öfver Vår i landet varande styrka.

På denna tid kallades Åbo hövdingedöme officiellt vanligen »Åbo och Björneborgs län med Åland» efter de tre slottslän, som sammangått i hövdingedömet. Förordningen av den 6 juli 1808 avser med »Åbo län» inte hövdingedömet i sin hela omfattning utan endast det forna Åbo slottslän eller vad vi i dag kalla Egentliga Finland, således inte Åland och dess skärgård, vilkas provisoriska ställning ordnats genom befallningen av den 18 mars 1808. Dock var brevet till följd av de likartade förhållandena självfallet delvis tillämpligt även på Åland t. ex. i fråga om förbudet av gemenskap med den av fienden besatta delen av landet.

I förordnandet av den 6 juli talas om att en t. f. landshövding eventuellt skulle tillsättas för det från Åbo län avskilda området, men så skedde icke; den administrativa ledningen förblev hos militärbefälet. Icke heller var länsmannen i Rimito Benjamin Kylén, som genom brevet utsågs till t. f. kronofogde, stort verksam såsom sådan. I ett memorial till Uppsala domkapitel dat. Åttbole i Finström den 30 september 1808 berättar han nämligen, att han den 27 juli tillfångatogs av ryska rekognosörer och fördes till Åbo samt vidare på väg till Ryssland. Men under vägen lyckades han rymma och återvända till sin hemort. Nu hade den svenska flottan lämnat Åbo skärgård, som innehades av den ryska flottan, varför han måste fly till Åland, där han förblev. Som församlingar, »som för Svänska blifvit förklarade» nämner han i memorialet, »utom capeller, Pargas, Nagu, Korpo och Rimito socknar.»

Detta Kyléns memorial finnes i en i Uppsala landsarkiv förvarad samling handlingar, som jag i det följande närmare skall omtala.[1] I samma samling finnes också i kopia ett brev från re-

[1] Citeras i det följ.: *Upps. landsark.*

geringen i Stockholm dat. 15 augusti 1808 till Svea hovrätt med svar på frågor, som hovrätten gjort om rättegångsförfarandet i det från Åbo län avskilda området. Brevet stadgar att parter, vilkas mål avdömts vid häradsrätt, äga att utföra sin vadetalan vid Stockholms lagmansrätt, icke som förr vid Åbo läns lagmansrätt. Fataljetiden för vad från häradsrätt, lagmansrätt, landshövdingeämbete och domkapitel till hovrätten m. m. fastställes. Likaså bestämmes tiden för revisionsansökan i brottmål m. m. från hovrätten till konungen. Den 25 juli hade auskultanten L. Dahlgren enligt brevet blivit förordnad »att Domare Ämbetet uti förenämnda del af Åbo län tillsvidare förvalta.»

*

Ålands befolkning, som tidigare, i synnerhet under Stora ofreden, lidit hårt under rysk ockupation, emottog buden om krigets från början olyckliga gång med oro och dystra förväntningar. Redan den 24 februari inlupo, enligt Hambræus' Promemoria, dels genom posten, dels med resande underrättelser, att ryssarne oförtövat voro att vänta till Åbo. Då den 28 på aftonen rök syntes uppstiga på himlen, trodde man att Åbo brann, men fick veta, att röken kom från flottan i Åbo, som uppbrändes. Följande dag berättades det, att fienden intagit Åbo och med det första väntades till Åland. Många, i synnerhet ungdom, sökte hos prosten Hambræus prästbetyg för att lämna landet, men han vägrade och bad dem hålla sig stilla. Landshövding v. Troil manade allmogen att hålla sig i sina hus, varigenom fientligt våld säkrast kunde undvikas samt förbjöd utflyttning, men man sökte sig dock ut till holmar och skär.

Emellertid voro ålänningarna beslutna att förbli sin konung trogna. Denna deras stämning framträdde särskilt vid ett möte i Jomala sockenstuga den 19 mars, för vilket jag enligt protokollet, publ. i tidningen Åland, skall redogöra.[1]

Den ryske översten Vuitsch hade på denna tid besatt Virmo socken nordväst om Åbo och fått befallning att med en

---

[1] »Åland» $^{15}/_{3}$ 1919: »Ur arkivens gömmor. När jomalabönderna stodo på sin kant men tjänstemännen föllo undan»; enl. meddelande av riksarkivarien S. Clason.

bataljon och något kavalleri gå över till Åland, vilket några dagar senare utfördes. Men redan före marschen till Åland gav Vuitsch order om att proviant från Åland skulle levereras till Nystads magasin för de ryska trupperna, vilken befallning av landshövdingen i Åbo K. v. Troil meddelades kronofogden i Ålands härad E. J. Taxell och av denne översändes till kronolänsmannen i Jomala Lindqvist som, med anledning därav sammankallade socknens jordägande allmoge till möte i sockenstugan den 19 mars kl. 10 f. m.

Vid tillfället närvar en ansenlig mängd bönder samt kontraktsprosten, kyrkoherden i Jomala Olof Hambræus, kapellanen i Jomala Mikael Lundén och vicehäradshövding Landtman såsom innehavare de två förstnämnda av sina boställen och den sistnämnda av ett skattehemman i socknen. Mötet öppnades av kronolänsmannen, som uppläste landshövdingens befallning, att varje helt mantal emot betalning ägde att för ryska arméns räkning utgöra och till Nystads magasin framforsla en och en halv tunna råg eller helst rågmjöl, sex kappar korngryn, tre tunnor havre eller korn och 60 lispund hö samt mindre mantal efter sin storlek. Jordägarna borde sist den 23 mars fullgöra denna leverans, vartill de borde vara så mycket villigare, som deras egen välfärd och säkerhet berodde därpå. En bilagd förteckning för varje hemman över beloppet, som ju var betydande, upplästes.

Under uppläsningen började allmogen sorla, och då kronolänsmannen förmanade dem till stillatigande, invände bonden Matts Jansson i Torp, att han icke härvid fann någon tystnad nödig.

Nu följde en diskussion, vars skärpa återklingar ur det av Lindqvist hållna, i officiellt kortfattad stil förda protokollet.

Allmogen sade sig icke ha större matförråd än vad de och deras husfolk nödvändigt behövde; dock skulle de efter omständigheterna söka dela något med sig, om det fordrades för Sverges armé, men till den kejserliga ryska såsom Sverges fiende ansågo de för onödigt och obehövligt att avlämna vad som fordrades, samt åstundade för övrigt veta, varifrån orderne om denna leverans kommit, och om de blivit med Kongl. Maj:ts nådiga tillstånd utfärdade.

Allmogens motsträvighet föranledde Lindqvist att ånyo uppläsa ordern med förklaring, att den var grundad på konungens befallningshavandes i länet befallning. Men allmogen ansåg det i alla fall stridande mot deras undersåtliga plikt och skyldighet mot konungen att till fienden avlämna något förråd av spannmål och furage. Främst talade nämndemannen Matts Ericsson från Ingby, bonden och kyrkovärden Michelsson från Andersböle och nämndemannen Matts Ericsson från Södersunda. Yttrandena blandades samman under sorl och röstande om varandra, men som allmänt yrkande urskildes, att man icke ansåg det tillständigt av kronofogden Taxell eller länsmannen Lindqvist att av allmogen fordra någon avgift till ryska arméen såsom rikets fiende.

De närvarande ståndspersonerna voro dock av annan mening.

Vicehäradshövding Landtman sade, att han ganska väl hade sig bekant, att största delen av socknens hemmansåboar voro så fattiga och försedda med så litet matförråd, att de näppeligen kunde livnära sig själva och sitt husfolk till dess segelfarten mellan orten och Stockholm öppnades. Själv hade han så gärna önskat, att få behålla sitt lilla förråd matvaror, men ansåg sig dock vara nödgad att likmätigt Sverges lagar lyda konungens befallningshavandes bud och befallningar, intill dess annorlunda i nåder stadgas. Han ville därför, så vitt det vore möjligt, åtlyda befallningen om leveransen. Han talade även å sin svärfaders, häradshövdingen Plantins och klockaren Weckmans vägnar. Likväl ville han inte övertala övriga hemmansåboer till det ena eller andra beslutet.

Efter honom yttrade sig kontraktsprosten dr Olof Hambræus.

Hambræus var svensk till börden, född i Norrala socken i Hälsingland 1749, blev i Uppsala fil. mag. och teol. kand. samt verkade därefter som prästman i Stockholm. Han var sekreterare i prästeståndet vid riksdagarna 1786 och 1789 samt blev sistnämnda år kyrkoherde i Jomala. Han hade därefter en framskjuten plats bland Finlands präster, blev kontraktsprost på Åland 1798, valdes till deputerad för Ålands prosteri vid riksdagen i Norrköping 1800, erhöll s. å. teologiedoktors värdighet samt var vicepreses vid prästmötet i Åbo 1807. Med Jakob Teng-

ström, som 1803 blev hans biskop, stod han på förtrolig fot, i synnerhet sedan de gemensamt verkat vid riksdagen i Norrköping 1800, där Tengström hade en inflytelserik ställning.[1]

Han var i likhet med Tengström en av dem, som ville undvika att reta de segrande ryssarna genom ett motstånd, som enligt deras mening icke kunde vara till gagn, utan endast öka ställningens svårigheter, och hans yttrande vid sammankomsten gick i denna riktning.

Det heter i protokollet:

Herr Prosten Doctor Hambræus förklarade, att han med innerlig smärta och oro rönt den vådeliga belägenhet, hvari Åland nu befinnes i anseende till ryssarnes infall i Finland, at han väl förutsåg krigets svåra följder i synnerhet för större delen av dess sockneboer som äro kända för fattigdom och utan tillräckeligt förråd av livsnäring för sig sjelve, samt svårigheten för dem at utgöra hvad som nu af dem fordras för att uppfylla ryska arméens önskan, och at Herr Prosten och Doctorn äfven för egen del ej nu ägde öfverflöd af hvarken foder eller spannemål; men då, vid nogare eftersinnande, en hvar borde finna skäl till den glada förhoppning, att, om ryska arméens behof godvilligt aflämnas i Finland, dess besök å denne fattiga ort kunde undvikas, hvilket i flere afseenden vore så önskadt, att Herr Doctorn sade sig, med hörsammande af Konungens Befallningshafvandes bud, hafva beslutit, att i morgon afsända till Nystad hvad, enligt förteckningen, af honom fordras, dock lämnade han sockneboerne fritt at för deras del göra hvad de för godt funne.

Bonden Olof Ericsson från Möckelö yttrade härtill: »Ja, då lär Doktoren redan vara rysse.»

Allmogen förblev enständig i sin vägran att leverera det som fordrades och begärde del av kronolänsmannens order samt protokollet för att klaga hos K. M:t. Protokollet, som är undertecknat av Lindqvist och 12 hemmansåboer, åtföljde allmogens klagoskrivelse, som insändes till K. M:t.

Den olikhet i synpunkter, som överhuvud märktes mellan ståndspersonerna, som i tanken att allt motstånd mot fienden var fåfängt underkastade sig hans befallningar för att minska kri-

[1] Jmfr förf:s upps. »Prosten Hambræus och ålänningarna» i Hufvudstadsbladet 22 maj och 5 juni 1919.

gets olyckor och bördor, och allmogen, som ansåg plikten mot konung och fädernesland fordra att bjuda fienden motstånd även under förtvivlade förhållanden, framträdde vid detta möte med slående kraft. Språkförhållandena, som möjligen på andra håll kunde väcka misstroende hos folkets massa mot de bildade, inverkade ej här, ty svenskspråkig allmoge stod mot svenskspråkiga herremän. Mötet tyckes mig giva en fingervisning bland andra till att allmogens misstämning mot ståndspersonerna, som är ett karaktäristiskt drag i vår historia från denna tid, berodde snarare på allmänna sociala förhållanden, som framgått ur den byråkratiska samhällsutvecklingen, än på nationell motsats.

Säkerligen var stämningen likartad i andra socknar, men leveransen, som drevs under kronobetjäningens påtryckning, kunde i varje händelse icke hindras. Den 20 mars avsändes enligt H a m b r æ u s proviant av ståndspersonerna och allmogen i Sunds och Lemlands socknar. Det var fråga om att göra våldsamt motstånd åtminstone i Jomala, där i Gölby en sammanskockning skedde för att hindra transporten, men man fann förmodligen ett sådant företag outförbart och avstod därifrån. Den 25 upplästes i kyrkan förnyade strängare ordres, och den 27 avgick det mesta av vad som ännu återstod av den påbjudna leveransen; dock ej från Hammarland, där påbudet av den 18 mars blev känt före avskickandet.

H a m b r æ u s blev besviken i sitt hopp att fienden, om man ginge honom till mötes, skulle avstå från att besöka denna »fattiga ort».

Den 30 mars på aftonen ankommo till Vårdö kapell kejserliga trupper, omkr. 1,000 man. 31 mars genomtågade en del av dem landet till Eckerö, men chefen överste V u i t s c h kvarblev med huvudstyrkan i Finby by i Sunds socken. 1 april sammankallade H a m b r æ u s såsom kontraktsprost prästerskapet och besökte överste V u i t s c h till avbedjande av plundring och våld, varvid försäkran gavs om fullkomlig säkerhet till personer och egendom i fall av stillhet.

Denna första ryska ockupation varade emellertid icke länge, ty redan den 5 april borttågade de ryska trupperna till Åbo medförande kronofogden T a x e l l, som dock senare återkom till Åland. I Kumlinge kvarblevo omkr. 600 man under V u i t s c h.

Från såväl svenskt som ryskt håll anlände meddelanden, nämligen från Stockholm kungörelse om lantvärnets organiserande och Ålands hörande under Stockholms län och Uppsala stift samt brev från överste Fock, att han ofördröjligen skulle komma att organisera lantvärnet till Ålands försvar, samt från Åbo tvenne kejserliga proklamationer. Hambræus lät i kyrkorna den 10 april uppläsa kungörelsen om lantvärnet, men någon åtgärd för dess uppsättande kom icke i fråga, ty den 14 april ryckte ånyo en rysk trupp av 130 à 140 man in på fasta Åland och detacherades på flere håll till kusternas bevakande.

Ryssarna upprätthöllo god disciplin, men hårda åtgärder uteblevo såsom alltid i krig inte. Hambræus skrev till Tengström i det förutnämnda brevet av den 29 april: »Under den goda ordning, som hålles av de härvarande Troupper äre vi i all trygghet, men hava at befrugta brist på Spanmål och Salt till landets behof, utom vilken sednare vara intet fisk kan begagnas, som likväl utgör mångas enda näring här på landet». Den värsta tungan var körslor till den ryska arméns behov. Provisionella gästgiverier inrättades i Hammarlands, Jomala, Lemlands, Finströms och Sunds socknar, och allmogens dragare användes natt och dag utan ersättning. Det märktes att ryssarna sökte vinna ståndspersonerna för sig genom att pålägga dem mindre bördor än allmogen, vilket närde allmogens misstankar mot ämbetsmännen.

Hambræus befann sig i en svår ställning. Han lät i kyrkorna kungöra de ryska påbud, vilkas publicerande anbefalldes vid förlust av tjänst och egendom. Den ryske befälhavaren på fasta Åland major Nejdhardt gav order om att alla större och mindre båtar skulle hopsamlas på vissa ställen och Hambræus kungjorde befallningen i kyrkan, men därefter besökte han majoren i hans kvarter på Strömvik och framhöll, att invånarna därigenom komme att berövas sitt förnämsta näringsfång. Han fick också löfte om de mindre båtarnas frigivande. Den 20 april kom en löjtnant Schröder, polack till börden, till honom bittida på morgonen och begärde enskilt samtal: hans chef ville ha kännedom om innehållet av depescher, som Hambræus uppgavs ha fått med express från Sverige. Hambræus vederlade detta påstående. Samme löjtnant fordrade senare av honom lantvärns-

kungörelserna jämte förklaring, varför han låtit kungöra dem i häradet, varefter han insände dem till det ryska högkvarteret. Betungande var att på prästgården hållskjuts anlades. Officerare kommo och reste, togo in på prästgården, åto middag m. m., vilket allt Hambræus måste underkasta sig.

Präster, kronobetjänte och övriga ämbetsmän sökte liksom Hambræus minska svårigheterna och förekomma slitningar, men emellertid växte jäsningen bland allmogen oavlåtligt, och nu följde plötsligt resningen mot den ryska makten.

Händelserna 7—11 maj, kända genom Bomanssons skildring, skall jag endast i korthet beröra. Den närmaste anledningen var major Nejdhardts order av 3 maj om att båtar till 8 bords storlek skulle transporteras till hamnar, varifrån de lättast kunde gå ut till sjöss, vilken befallning avsåg att säkerställa de ryska truppernas reträtt över det nu öppna havet. Alla vapen, av vad beskaffenhet som helst skulle inlevereras till kronobetjäningen, undantagandes sådana, som av ståndspersoner innehades. Och alla fartyg skulle inom 24 timmar sättas i segelbart stånd och isen väckas (brytas) ifrån hamnarna, så långt, att samma fartyg med möjligaste första kunde löpa till sjöss. Ordern kunde omöjligen, såsom major Nejdhardt vid hot av förlust av liv och egendom fordrade, verkställas inom utsatt tid, men alla invändningar tillbakavisades. Nu ställde sig två behjärtade män, länsmannen i Finström Erik Arén och pastorsadjunkten i samma socken Henrik Johan Gummerus i spetsen för bönderna, manade dem till resning och samlade deras skaror. Ryssarna, som voro oförberedda, angrepos på olika ställen, överraskades och måste sträcka gevär. Den 8 maj var fasta Åland befriat. Den ryska styrka, som under överste Vuitsch stod på Kumlinge hotades av en liten svensk flottilj under löjtnant Kapfelman och kunde, isolerad som den var, ej mera än trupperna på fasta Åland göra motstånd, då det åländska uppbådet den 10 maj landsattes, utan gav sig. Den 11 maj befriades även Brändö.

Böndernas förbittring mot herremännen visade sig på varjehanda sätt. Hambræus berättar, att den 7 maj kl. 5 på morgonen en stor hop allmoge samlades på prästgården, visiterade in- och uthus samt togo fångar. De sökte major Nejdhardt. Klädd blott i nattrock och huva trädde den åldrige kyrkoherden

ut till hopen och bedyrade att majoren icke dolt sig i prästgården. Men jomalaboarna misstrodde honom och drogo, då de icke funno fienden i prästgården, till kyrkan. Hambræus måste ge dem nycklarna och följa med; kyrkan undersöktes och 12 man kvarlämnades som vakt. Hambræus hörde bönderna överlägga, om han icke på stället borde nedskjutas. Vid hemkomsten fann han sitt hus besatt av bönder från Hammarland, som fått befallning, att uppmarschera till Jomala, då Hammarlands socken ej mera behövde försvaras. De aktade litet ett främmande prästbol och uppförde sig ganska grovt.

Den 8 maj, som var söndag och böndag, hindrades Hambræus folk att gå i kyrkan, där vakt stod, som hade order att icke släppa någon in eller ut. På frågan, vars order det var, svarades *landets*. Efter underhandling med den s. k. högvakten, som utgjordes av bönder samlade i en by nära kyrkan, fick han dock tillstånd att låta sin kapellan förrätta gudstjänsten.

Den 12 maj förkunnades, att han skulle arresteras och bortföras, varvid han uttalade sin önskan att föras till Stockholm. Hans hus omgavs av folk, som stojade och uppförde sig oroligt. Husfolket varnades att icke passa upp honom eller förrätta sina hemsysslor, ännu mindre lyda hans befallningar.

Även annars skedde våldsåtgärder. Kronofogden Taxell sattes under bevakning. Jämte honom arresterades häradsskrivaren Wallin, ekonomiedirektör Lignell, pastorsadjunkten Andströmer, lantmätaren Dahlén och hans son, lantmätarne Fontell och Granell. Länsman Bomansson måste hålla sig dold under böndernas efterspaningar. Länsman Lindqvist blev av jomalaboar bunden, då han vägrade utlämna deras gevär, men lösgavs sedan de blivit funna. Mot prosten Hœckert på Kumlinge siktade en allmogeman med sin bössa, och han räddades från döden blott genom sockenmännens förböner.[1]

Förvirring hade inbrutit, och en pinsam oro rådde, tills generaladjutanten, greve Mörner den 15 maj anlände med det kungliga svenska gardet, varefter lugnet småningom återställdes.

*

[1] K. Aug. Bomansson, Skildring av folkrörelsen på Åland 1808 sid. 85, 105.

De myndigheter, som genom förordningen av den 18 mars 1808 ålagts att provisoriskt styra Åland: landshövdingen i Stockholms län, Uppsala konsistorium och Svea hovrätt övertogo nu sina funktioner.

Den 20 maj anlände till Åland landshövdingen i Stockholms län P. E. Georgii, som den 13 maj fått förordnande att upptaga och undersöka böndernas klagomål. Georgii var en av tidens mest ansedda ämbetsmän och hade under en följd av år handhaft domarämbeten i Finland, med vars förhållanden han var väl förtrogen. Han infann sig den 22 maj i Finströms kyrka och förklarade där, efter gudstjänstens slut och sedan »Te Deum» blivit avsjunget, å konungens vägnar i ett längre tal till de »redelige och hedervärde dannemän av Finströms socken» Kongl. Majestäts »synnerliga nåd och välbehag öfver den utmärkta undersåtliga trohet och tillgifvenhet samt berömliga mandom och tapperhet, som allmogen genom ryska tropparnas besegrande ådagalagt.»[1] Sedan han efter skedd lysning hållit sammanträden med bönderna i kyrkorna och emottagit deras besvär, som till ej ringa del gällde ståndspersonernas förhållande, återreste han den 1 juni, åtföljd av Hambræus, som begav sig till Stockholm för att hos konungen begära skydd »mot våld och förtryck».

Georgiis undersökning följdes av ännu en åtgärd. Den 28 maj förordnades nämligen lagman Gabriel Poppius att resa till Åland för att »å Justitie Cantzlers Embetets vägnar undersöka ej allenast orsakerne och grunderna till de klagomål, hvilka i anledning af de derstädes sednast förefallna händelser försports dels emot tjänstemän, dels ock andre Personer, än äfven deras förhållande, emot hvilka klagan fördes eller misstankar yppades.» Den man, som sålunda fick det grannlaga värvet att företräda den myndighet, som hade att handlägga mål rörande förbrytelser mot kronan, var synnerligen ägnad därtill. Lagman Poppius var född i Finland, hade under en hedrande ämbetsmannabana förvärvat sig ett högt anseende, var domare i Övre Satakunda domsaga och hade 1805 blivit insatt som ledamot i Rikets

[1] R. Hausen, Konung Gustaf IV Adolf på Åland 1808 sid. 34.

Ärenders allmänna beredning. Han var ännu mera än Georgii väl bekant med Finland. Hans humana tänkesätt skulle icke förneka sig, då han nu hade att uttala sig om de söndringar, som uppkommit på Åland.

I svenska riksarkivet finnas Poppius diarium, hans berättelse till K. M:t av den 17 juni 1808 och de protokoll och brev, som åtföljde dessa akter. Början av berättelsen, som sammanfattar vad han på Åland erfarit om förhållandena under denna orostid, har meddelats i tidn. Åland den 10 och 17 maj 1919.[1] Jag skall här referera det intressanta aktstycket.

Poppius gör främst träffande anmärkningar om ställningen i allmänhet på Åland samt invånarnas lynne och tänkesätt. Karaktäristiska egenskaper äro, enligt hans mening, en viss nationalstolthet, tilltagsenhet och rådighet vid vågsamma försök, självkänsla av eget värde som svensk undersåte och medborgare, oinskränkt tro och tillgivenhet mot konungen, lika ömtålighet om lagliga rättigheter som visad beredvillighet att söka fullgöra åliggande skyldigheter. Mera upplyst än allmogen är det vanligen, gör sig ålänningen rediga begrepp om vad som ådrar sig hans uppmärksamhet och söker utforska orsakerna till händelserna. Men av hans nationalhögfärd och en viss egenkärlek födes avundsjuka, och ömtålig att ej störas i sin lagliga rätt är han böjd att lätt fatta misstankar vid varje händelse, vars hela sammanhang han ej kan inse.

Det misstroende, som rådde mellan ståndspersoner och bönder, har enligt Poppius' uppdrag ådragit sig hans synnerliga uppmärksamhet. Han säger därom:

Ifrån första stunden, då jag kom till Åland, intil dess jag reste derifrån upptäckte jag hos almogen nästan öfveralt det största misstroende och den största ovillja för landets ståndspersoner. Endast någre få undantag ägde rum. Av vad egenskap de förmenta olägenheter än voro, öfver hvilka en Bonde beklagade sig, var han alltid benägen att skjuta skulden på en eller flere Ståndspersoner vilke voro begrepne under den antagne allmänna benämningen af *Landsens herrar.* — Grunderne till detta förhållande, trodde jag mig böra söka och äfven igenfinna ej blott uti de sednast förefallne

---

[1] Åland $^{17}/_{5}$ 1919: »Ur arkivens gömmor», enligt meddelande av riksarkivarien S. Clason.

händelserna. Första fröen dertill syntes mig vara lagde nederst uti mera aflägsnade tider; och hvad senast sig tilldragit, har befordrat och påskyndat utbrottet av allt det, som under längre tids lopp blifvit samlat.

Ståndspersonerna utgöras, säger P o p p i u s vidare, av prästerskapet, kronobetjänte och domaren, några lantmätare, arrendatorer av kronoboställen samt några ringare tjänstemän, som fått avsked och sedan uppehållit sig där för att under fattigare villkor söka förskaffa sig sin bärgning.

Missämjan mellan prästerskapet och allmogen beror till stor del på det prästerliga avlöningssättet. Bonden kan svårligen inse och fatta billigheten därav, att han av de ökade tillgångar han med svett och möda förvärvat, skall skatta till ökade ingälder för prästen. Han kan ej förena med sitt begrepp om billighet och rätt, att det utvidgade åkerfält han skördat i år, och den större ladugård han sökt underhålla och vårda skola giva prästen skäl att avfordra honom större avgifter i tionde m. m. än det föregående året. Händer det sedan, att prästen är mycket nogräknad och ej äger lyckliga egenskaper i sättet att umgås med sina åhörare så uppkommer, utan att prästen kan anses ha begått något fel, som kan honom lagligen tillvitas, en ovilja, vilken utestänger allt förtroende.

Kronobetjänte ådraga sig genom själva arten av sina göromål, utmätningstvång och förpantningar, avgivande och åtalande även av mindre förbrytelser menige mans obenägenhet. Då därtill kommer, att hos ringare kronobetjänte ej alltid kan väntas den klokhet och varsamhet i uppförandet, som följa av en vårdad uppfostran och vunnen vidsträcktare erfarenhet, händer det att menige man ej sällan betraktar jämväl en oförvitlig kronobetjänt såsom sin ovän och fiende.

Ståndspersonerna äro sig emellan oeniga, och detta jämte saknaden av överbefäl på stället, av en föreningspunkt för allt vad som hör till landets inre styrelse, bidrar till att fel och missbruk ej kunna beivras och rättas så skyndsamt, som god ordning fordrar.

Allmogens gamla misstroende mot ämbetsmännen växte, fortsätter P o p p i u s, efter krigsutbrottet. Fiendens påbud om gärder, skjutsar, inkvarteringar m. m. framkallade ovilja mot de

ämbetsmän och kronobetjänte, som utförde dem, och misstämningen ökades genom att ståndspersonerna behandlades med större foglighet än bönderna. Och »då allmogen sluteligen fattade det modige Beslutet att med förenade Krafter förjaga en av dem hatad fiende, fann den, med undantag av några få, sig ej röna det biträde av Ståndspersonerne, som den önskat och ansedt för sig nödigt i ett vågsamt företag, hvilket angick hela Landets och dess invånares gemensamma öde.»

Ålänningarna ansågo med sin enkla slutkonst tvång icke lända till ursäkt för lydnad för en fiendes bud och befallningar, som voro fienden till nytta men fäderneslandet till skada. Därom säger Poppius:

Under de enskidte samtal jag anstälde med en hvar af den klagande allmogen, hörde jag alltid samma röst, neml. att *landsens herrar* svikit konung och fädernesland. Vid närmare frågor om grunderna och skälen till dessa en rättskaffens Svensk vanhedrande beskyllningar, kunde ej ens påstås än mindre åberopas bevisning att de så kallade *landsens herrar*, lämnade åt sin egen vilja, hvarcken hemligen eller uppenbarligen stämplat mot Konung och fädernesland. Men bönderne sade; (at jag må nyttja deras egna ord): *hvad behöfvas flera skjäl, at utmärka deras tänkesätt. Redan innan fienden ankom till Åland, blef allmogen igenom Presterskapet och Krono Betjente anmanad att hålla sig stilla. Under det fienden var i Landet, röjde sig det gode förstånd, som måst hafva varit rådande emellan honom och Ståndspersonerna, igenom den större foglighet, hvarmed desse sednare behandlades i jemförelse med allmogen. De hafva till öfverflöd verckställdt Ryske magtens hårda bud och befallningar till Landets skada och allmogens plågande med dryga gärder och andra svåra besvärligheter. De hafva således tjenat en annan Herre, än deras rätte Konung, och de hafva undanhållit sig, då fråga blef, att fienden skulle genom allmogens resning fördrifvas.*

Poppius anmärker, att allmogen icke tog hänsyn till att tjänstemännen, stundom med hot om förlust av tjänster, liv och egendom tvingades att lyda fienden. Det hade ej varit till gagn, om tjänstemännen lämnat sina platser och dessa blivit intagna av ryssar, som måhända utövat de grymheter, som nu lyckligen blivit avvärjda. »Ej någon redlig Svensk bör finnas, hvilcken ej skulle önska sig den sanna ära Ståndspersonerne på Åland kunnat skjörda, om de enhälligt hade förenat sig uti

allmogens djerfva sammanhållning. Men om de saknat hos sig det mod, den sinnesstyrka, den rådighet, som fordrats till detta dristiga företag, af hvars möjeligen olyckliga utgång de förutsågo de vådeligaste följder för sig och hela Landet, så innefattar sådant ej ett brott emot lagen, eller kan derav skäligen slutas till vrånga afsigter emot Konung och fäderneslând. Saknaden af den tillfredsställelse och heder de vid ett annat förhållande kunnat dela med Ålands allmoge, synes ensamt vara den påföljd, hvarföre de sig blottställt.»

Poppius vill dock inte räkna allmogen dess orättvisa mot tjänstemännen till last. De stormar, som skakat sinnena, hade ännu ej fullt lagt sig och det föll sig naturligt och enligt med undersåtlig plikt, att själva yppa inför konungen även det minsta av vad som tilldragit sig under de senaste händelserna, utan att så noga kunna urskilja ärendernas vikt och beskaffenhet. Det vore, säger Poppius, önskligt, att konungen skulle utfärda en förklaring om att åtgärd vidtagits med anledning av de missnöjen och misstankar, som yppat sig bland invånarna på Åland, med uttalat hopp att de, under tillförsikt till K. M:ts nådiga omsorg för deras väl skulle var i sin stad söka främja inbördes välvilja, förtroende och samdräkt.

Till dessa allmänna reflexioner om läget på Åland fogar Poppius i särskilda punkter sammanfattade redogörelser för den undersökning han anställt rörande klagomål mot enskilda personer, om brott mot K. M:t samt riket och dess säkerhet. Jag skall här upptaga dessa punkter och belysa dem ur diariet, protokollen och de bifogade breven.

Efter sin ankomst till Godby den 2 juni lät Poppius den 5 juni i landets femton kyrkor uppläsa kungörelser om sin förrättning, som skulle hållas 7—11 juni på tingsställena i Svartsmara, Skarpans, Granboda och Marsund. En var som fann sig befogad förklarades berättigad att anmäla vad han hade att anföra. En myckenhet allmoge och andra landets invånare församlade sig å varje ställe. Tidigt varje morgon började han med att uppläsa sitt förordnande samt en efter tillfället lämpad anmaning om vikten av lagarnas helgd i ett väl inrättat samhälle och huru aktning och lydnad för lagen voro under en huld konungs spira den säkraste borgen för medborgares trevnad, lugn och sä-

kerhet till person och egendom. Sedan tillfrågades allmogen, om de hade att anföra något, som rörde hela menighetens rätt, varom först undersöktes, varefter en var fick tillfälle att enskilt framföra sina önskningar.

Förrän sammanträdena med allmogen började, anmälde i Godby befälhavande generalen greve Mörner, att förra pastorsadjunkten i Föglö Mikael Uhrgren, som tidigare varit anklagad för att genom uraktlåtenhet ha varit vållande till en 1804 i församlingens kyrka övad stöld, blivit fängslad, emedan han från Åbo återkommit till Åland utan förpassning, vilket givit anledning till misstankar, att han möjligen kunde söka att återvända med skadliga underrättelser. Uhrgren avgav emellertid en tillfredsställande förklaring. Han hade ådragit sig fiendens ovilja genom att han uppmanat allmogen att dröja med leverans av spannmål och uppgift om fartyg, som den ägde, tills förmodad undsättning från Sverge hunne ankomma, och därför fängslad blivit förd till Åbo. Underrättad om Ålands befrielse hade han från Åbo rymt tillbaka till hembygden. Poppius föreslog, att han skulle ställas på fri fot, då ju ingen kunnat uppgiva, att han stått i närmare förbindelse med fienden, medan denne varit på Åland. Någon tid senare resolverade Svea hovrätt, att Uhrgrens delaktighet i kyrkostöld icke blivit bevisad.[1]

Bönderna Erland Carlsson och Johan Fredriksson beskyllde å övriga jomalaboars vägnar komministern i Jomala Mikael Lundén för att ha yttrat: *konungen har gjort lika som, om jag gifver mig i kortspel med hackor och spelar emot en som har handen full av trumf, han skall visserligen tappa; och så går det med Sverige.* En skomakare vid namn Runberg intygade, att Lundén den 3 maj infunnit sig hos honom, varvid samtal mellan dem uppkommit om kriget. Lundén hade framhållit vådan av försök att genom allmogens resning fördriva ryssarna från landet och yttrat den önskan att konungen ville förena sig med Ryssland och Frankrike samt sagt att kriget emot dem vore likasom om han gåve sig i kortspel med bara hackor emot en, som har handen full av trumf; så skulle han visserligen tappa

[1] Dom av $^{4}/_{7}$ 1808: *Upps. landsark.*

och så skulle det gå med Sverge, som krigade med två så mäktiga stater som Ryssland och Frankrike. Det medgavs emellertid, att Lundén icke i övrigt på något sätt, varken med ord eller gärning sökt väcka otro mot konungen eller ovilja mot fäderneslandet eller upphetsa de närvarande till några mot dess välfärd stridande-anstalter. Lundén erkände, att han avstyrkt resning till fiendens fördrivande med anledning av att alla gevär blivit av ryssarna fråntagna allmogen, och att han sagt att det vid jämförelse av ryska truppernas överlägsenhet emot de finska icke vore underligt, om dessa måste utrymma landet. Han kunde icke erinra sig att ha yttrat de ord, för vilka han anklagats, men om så skett, var han förvissad att därmed avsetts endast de händelser, som redan i Finland inträffat. Han hoppades, att detta icke skulle föras honom till last, då hans uppsåt icke varit brottsligt. Poppius hänsköt till K. M:ts avgörande, huruvida saken skulle nedläggas eller laga åtgärd vidtagas, med anmärkning att Lundén gjort sig känd för ett stilla och beskedligt uppförande. Målet upptogs två gånger den 1 november och 3 december vid häradsrätten, där vittnesintyg avgavs om att Lundén endast yttrat orden: *det är bäst falla till bönen.* Häradsrätten, som ansåg att Lundén vida skild från brottsliga tänkesätt så då som vid alla andra tillfällen sökt fullgöra sin plikt överlämnade målet till avdömande av Svea hovrätt, där det säkerligen nedlades.[1]

Prosten i Hammarland Israël Gustaf Wänman angavs för att ha tillrått allmogen att fullgöra spannmålsutskrivningen, för att ha yttrat, att det vore omöjligt för allmogen att vinna konungens beskydd samt för att söndagen den 8 maj efter det ryssarna redan blivit fördrivna från fasta Åland, ha underlåtit att innesluta konungen i församlingens förböner, i det att han följt det formulär, som iakttogs medan fienden var i landet, samt för att ha kungjort ryska lysningar, som efter befrielsen voro ogiltiga. Wänman avgav en skriftlig förklaring, som Poppius fann i huvudsak tillfredsställande. Det berodde, ansåg Poppius, helt och hållet på det sätt, på vilket hans ord blivit fällda och den vändning meningen haft, i vilken de influtit, huruvida de

[1] Brev från kons. ombud vid häradsrätten kapellanen Israël Ferd. Hartman till kons. i Uppsala: *Upps. landsark.*

kunde anses som brottsliga eller ej, något som svårligen kunde utredas. Han hade i förbönen för landets överhet följt Åbo domkapitels cirkulär av den 26 mars, som ännu ej blivit återkallat eller ändrat. P o p p i u s' som ej tyckes fäst avseende vid kungörandet av de ryska lysningarna, vilka W ä n m a n dessutom vid avkunnandet låtit föregå av en särskild »erinran» om ställningen, hemställde, huruvida det icke kunde stanna vid att W ä n m a n genom konsistorium erhölle en skriftlig varning att framdeles vara mera uppmärksam på sig och sitt uppförande i umgänget med sina åhörare och undvika allt, som kunde leda till störande av den aktning och det förtroende han hos dem borde söka vinna och bibehålla. P o p p i u s' förslag godkändes av K. M:t, och en skriftlig varning utfärdades den 21 september 1808 av konsistorium i Uppsala till W ä n m a n, som i skrivelse av den 31 oktober 1808 förband sig »densamma till noggrannaste efterrättelse ställa».[1] W ä n m a n lämnade därefter misstämd mot hammarlänningarna sin plats och flyttade till Sverige, där han blev kyrkoherde i Wimmerby († 1821).[2]

Emot H a m b r æ u s anfördes att han icke tillmötesgått allmogen, som under resningen sänt bud till Jomala prästgård, där ryssarna som nämnt inrättat ett gästgiveri, att alla hållhästar skulle skickas bort. En dräng hade bett kyrkoherden att få föra hans hästar ut i skogen, men H a m b r æ u s hade nekat och befallt, att två hästar skulle inläsas i stallet och de två övriga vara till hands för ryssarnas räkning. Dessutom hade han, sedan ryssarna på fasta Åland blivit gripna, yttrat, att han tillförene sagt dem, att de hade för liten styrka på Åland. H a m b r æ u s vistades som nämnt i Stockholm och kunde icke förklara sig. Han passerade sedermera, kallad att svara, havet på återväg till Åland samma dag som P o p p i u s återvände till Stockholm. De reste förbi varandra, och H a m b r æ u s inlämnade efteråt en förklaring till konungens sekreterare greve F r e d r. G y l l e n b o r g. P o p p i u s ansåg anklagelserna vara av den

[1] *Upps. landsark.*

[2] J. T e n g s t r ö m till J. A. L i n d b l o m 9/4 1811, Tengströmska brevsamlingen i Helsingfors univ. bibl.; L i n d b l o m s brevsamling i Linköpings stiftsbibliotek; jmfr. C. H. Strandbergs Herdaminne.

art, att de icke förtjänade att lagligen beivras. Det framgår i själva verket ur Hambræus anteckningar och Bomanssons berättelse, att den förra beskyllningen saknade grund; major Nejdhardt och hans löjtnant hade med våld tagit från prästgården två hästar, som snart föllo i allmogens händer. Det obestyrkta påståendet att Hambræus skulle ha sagt sig ha varnat ryssarna för att de hade för svag styrka, förtjänade självfallet såsom tomt skvaller intet avseende.

De beskyllningar, som gjordes mot kronobetjäningen, vägde knappast mera än anklagelserna mot prästerna.

Mot kronofogden E. Jan Taxell anförde jomalaboar att han yttrat, att det vore bättre att vara under ryska kejsaren än under svenska konungen, att utlagorna då bleve lindrigare, alla de vid sista riksdagen ålagda bevillningarna upphävda samt spannmålsprisen lägre. Det hette vidare, att Taxell, sedan befallning från Sverge ankommit, att spannmålsleveranserna till Nystad för rysk räkning borde inställas, väl avstyrt hammarlandsboarnas resa, men icke återkallat jomalaboarna, som redan avrest, varför leveransen blivit av desse fullgjord och nu borde ersättas. Han hade också avslagit jomalaboarnas anhållan att ur kronomagasinen få låna spannmål. Angivarna kunde icke bestrida att Taxell handlat på befallning samt i övrigt icke vidtagit mått och steg till fiendens fördel, men de ansågo att hans plikt som svensk ämbetsman bort vara honom så helig, att han icke, vad han också befarat, bort åtlyda en fiendes bud och befallningar. I fråga om leveransen utreddes, att Hammarlands sockenboar ännu icke avrest, då K. M:ts skrivelse om Ålands förläggande under Stockholms län den 27 mars ankommit, varefter transporten inställts. Jomalaborna hade givit sig i väg den 26 och 27 mars. Taxell medgav, att han kunnat sända en express för att återkalla dem, men »i saknad av rådighet hade denna anstalt undfallit honom,» vilket kanske enligt hans mening varit lyckligt, ty inställandet skulle antagligen berett både honom själv och jomalaboarna skada och olägenhet.

Taxell beskylldes också för ogenhet mot allmogen under resningen, för att ha verkställt och låtit verkställa ryska befallningar och proklamationer samt vägrat deltaga i landsstormen. Han framhöll till sitt försvar, att han hållits under bevakning i

Strömvik och därunder mångfaldiga gånger nödgats verkställa befallningar, vilkas utförande med yttersta noggrannhet övervakades. Då han således fallit offer för fiendens våld, borde icke åtgärder läggas honom till last, som han åt sig själv lämnad aldrig hade vidtagit.

Poppius ansåg, att Taxell, som nöjaktigt förklarat sig, icke kunde fällas till ansvar.

På likartade grunder försvarade sig kronolänsmannen Andreas Burman i Eckerö mot beskyllning att ha lytt fienden; hans handlingssätt kunde enligt Poppius' mening icke lagligen tagas honom till last.

Mot kronolänsmannen Johan Anders Klenberg i Föglö gjordes beskyllningar av mera graverande art. Han hade, då han tillkännagav fiendens befallning, att allmogen skulle anmäla om alla dem tillhöriga båtar och bössor, yttrat, att den som vågade lämna någon bössa eller båt oantecknad, skulle straffas till livet och med förbränd egendom och att detsamma skulle ske, om någon båt avgick från stranden. Han hade därvid fällt orden: *vi böra tacka Gud, som givit oss en sådan Öfverhet, som kan försvara oss, ty vi hafve här förut varit lämnade på holmar och klippor utan försvar, skulle vi då icke nu bjuda till att på allt möjeligt sätt vara den behjälpelig, som kan försvara oss, allenast vi kunne stå emot Sverige.* Då underrättelse kommit om att Utö båk blivit sprängd hade han sagt *det vara skada, att han då icke varit tillstädes och att det skulle vara lustigt att se en sådan brasa.* På frågan om han haft någon underrättelse från Sverge hade han svarat: *Vi hafve icke att göra med Sverige* och på frågan, huru det skulle gå, om hjälp komme från Sverge: *Gud bevare oss därifrån och hvartill skall Sverige komma, de hafva icke mat, icke folk och icke någon ting.* Han hade icke följt den svenska flottiljens befälhavares löjtnant Kapfelmans uppmaning att infinna sig för att lämna upplysning om fiendens styrka m. m., icke heller lyssnat till kronolänsmannen Nordmans maning att genom budkarlar sammankalla allmogen mot ryssarna.

Klenberg försvarade sig även han med att hänvisa till tidens svårigheter och tvång. Han hade varit på väg till Kapfelman, då han greps och fången fördes till denne av bönder, som misstänkte honom.

Poppius fann Klenbergs förhållande, om beskyllningarna med ed kunde styrkas, »i högsta måtto brottsligt.» Dock framhöll han till Klenbergs fördel, att denne före det fientliga infallet varit nitisk för lantvärnets upprättande samt beredvilligt gått den svenska flottan till handa. Han hemställde målet till K. M:ts gottfinnande.

Endast en allmogeman anklagades, nämligen Erik Mattsson från Öster Calmar by, som av jomalaboar beskylldes för att ha sagt, att det ej vore bra att angripa ryssarna, ty det vore ännu för tidigt och för att ha avstyrkt tillfångatagandet av en kosack, som fått hans häst och flytt. Erik Mattsson uteblev som stadd på sjöresa. Poppius hemställde om målets nedläggande, då ju icke något brottsligt kunde tillskrivas Mattsson.

Såsom lugnt prövande domare bedömde Poppius händelserna annorlunda än den upprörda allmogen. Där allmogen såg otrohet mot konung och fädernesland, fann han endast tvungen lydnad för fienden eller svaghet under hårt tryck. Något landsförrädiskt kunde han icke uppspåra.

Hans uppfattning godkändes vid föredragning hos konungen. Hambræus har den 28 augusti antecknat att »den vidlyftiga anklagelseakten om flere åländska invånares förbrytelser varit K. M:t föredragen, att de flesta angifvanden, hvaribland äfven de mot mig, ansetts böra förfalla och några till upptagande och avdömande vid laga domstol anvista.»

Jämte de politiska målen förekommo flere mål av enskild natur. Häradsskrivaren I. Wallin klagade över att han vid en ämbetsförrättning blivit överfallen av en bonde. Allmogemän beskyllde Wallin samt inspektorn på Haga kungsgård Lignell och länsmannen Burman för våldsamt förfarande. Dessa och likartade mål hänskötos av Poppius till landsfiskalen Lindqvist för beivrande vid domstol. Besvärsyrkanden över missförhållanden vid skjutsning, brevbäring, landsvägsunderhåll, båtsmansrotering m. m. överlämnades till landshövdingens åtgärd.

Poppius förtjänar erkännande för den sans och klokhet, varmed han genomförde sitt uppdrag. Han bidrog väsentligen till att lugn och tillförsikt återvunnos efter de stormar, som föregått.

Ålands ecklesiastika ställning efter befrielsen belyses genom den nämnda samlingen »Handlingar rörande en del (Åland) af Åbo läns förläggande under Upsala Domkapitel och Svea Hofrätt», som finnes i Uppsala landsarkiv.[1] I denna kollektion ingår jämte ett antal brev i löpande ärenden, som delvis i det föregående citerats, redogörelser för församlingarnas tillstånd, som i enlighet med Uppsala domkapitels cirkulär av den 22 mars 1808 insänts av kyrkoherdarna på Åland: Israël Gustaf Wänman i Hammarland och Eckerö, Casper Wijkman Caspersson i Finström och Geta, Pehr Schös i Saltvik, G. I. Öhman i Sund, Olof Hambræus i Jomala, Isaac Hœckert i Kumlinge och Brändö, Gustaf Bergstenius, curam gerens i Föglö med Kökar och Såttunga, samt C. M. Jung i Lemland med Lumparland. Berättelserna, som av Hambræus sändes till Uppsala i brev av den 31 maj, samtidigt då han reste till Stockholm, besvara i korthet frågor rörande flit i gudstjänstens bevistande, barnundervisningen, det sedliga tillståndet, kyrkornas ekonomi, arkiv m. m. Jag skall här in extenso införa Hambræus redogörelse:

Ödmjukaste underrättelse ifrån Jomala Församling i anledning af Befallningen uti Upsala Högvördige Dom Capitels Circulair af den 22 Martii 1808.

1:o Bevistas den offentliga Gudstjänsten med vördnad och så talrikt som kan medgifvas förmedelst det trånga utrymmet i Kyrkan, hvilken är alt för liten för folkmängden och därföre alla tider af Året full med folk.

2:o Barna uppfostran handhafves mästadels af föräldrarne under de spädare åren, och sedan med tillhjelp af Presterskapet, så vidt dess åtgjerd därvid kan hinna till, varandes här, förmedelst folkets tröghet och ovillighet därtill, ingen allmän anstalt för barna undervisningen vidtagen. Dock finnas här och där i Församlingen några bokkunnige personer, till hvilka så kallade trögläsare anvisas och hållas i skola mot något litet arfvode, som därföre särdeles för fattige barn af Fattig Cassan bestås.

3:o Utom Lutheri Catches med Sveb. förklaring nyttjas egenteligen vid undervisningen ingen lärobok, dock har en del af Församl:ens ungdom därjemte förskaffat sig framledne Biskopen Möllers mindre, och nu nyligen, på min tillstyrkan, Prosten Sundii läro-

[1] Finlands statsarkiv äger numera avskrifter av handlingarna i denna samling likasom av de till Poppius' rannsakning hörande akterna.

bok, tryckt i Lund År 1800, hvilken jag tyckt vara ännu lämpeligare för bibringande af redigt begrep i kristendoms kunskaper och därföre hos mine Åhörare allmänneligen recommenderat.

4:o Barnen börja lära läsa vid 5:te och 6:te året, beredas till Nattvarden vid 15:de och 16:de, emottages till sådan undervisning eller egenteligen kallade Skrift Skolan, icke utan att de förut kunna läsa rent i bok och Luth. med Sveb. Catches obehindradt utantill. — Kunskapen i Kristendoms läran går, utom, hos någre af naturen mer lyckligt lottade, allmänneligen icke högre, än till någorlunda begrep och kännedom af de hufvudsakligaste artiklarne däraf.

Vid sednaste Prestmöte, som hölls i Åbo i nästledne September, blef öfverenskommet och Presterskapet föreskrifvit att hålla så kallade Söndags Skolor, till hvilka barn och ungdom skulle Rotevis på eftermiddagen inkallas till kyrkan eller Prestgården, men hvilka förmedelst Krigsoroligheterne ännu här icke tagit sin början.

5:o Förhör anställas från början af våren och sommaren öfver, utom Andtiderna, i kyrkan före Gudstjensten, då Catchesen förklaras, och de vanlige Husförhören straxt efter Ny Året med 21 Rotar, i hvilka Socknen är indelt, och pläga i synnerhet desse sednare oförsummeligen bevistas.

6:o Utom nog allmän fallenhet för fylleri och otukt äro här inga härskande laster.

7:o Kyrkan är gammal men i godt stånd; och efter hvad redan är anmärkt, ehuru en gång tillbyggd, alt för otillräckelig för nu varande folkmängd. Fråga är väckt om dess ytterligare utbyggnad, af Konungens Befallningshafvande blifvit Sockenboerne ålagt, men genom besvär å deras sida dragen under Konungens höga skärskådande och beror nu endast på Kongl. Maj:ts Nådiga Utslag.

8:o Behållningen för nästförflutna År är enligt Räkenskaperne i Kyrkans Cassa Riksd:r 314. 45. 2 i Vinsäds Cassan 136. 34. 4 i Fattig Cassan 291. 31. 9 allt Banko, tillsammans 743. 15. 3. Hvaraf äro utlånte mot vederhäftig borgen 475. 32. 10 och Contant i Kyrkokistan 267. 30. 5.

9:o Inge andre ad pios usus destinerade fonder finnas här.

10:o Icke heller finnes något Sockne-Magazin. För Konungens Nådigste Befallning har väl här, så väl som i alla Församlingar på Landet, föreställning varit gjord om en Magazinsinrättning, men hvartill Allmogen ej kunnat förmås.

11:o Protocoller öfver Socknstämmo-besluten föras ordenteligen i en därtill inrättad bok, upläses till justering och underskrifvas i Socknstugan af någre Församl:ens ledamöter vid nästföljande Sockenstämma.

12:o Ingen allmän krog finnes vid Kyrkan, dock säljes i löndom bränvin flerestädes i Församl:en, äfven af Kyrkan närboende, utan at sådant hittils kunnat förekommas.

13:o Hvarken Kyrka, Prestgårdar eller annan egendom i Församlingen är brandförsäkrad, ehuru äfven därom föreställningar varit gjorde.

14:o Öfver Prestgårdarnes egor äro chartor författade, hvilka med thy tillhörande beskrifningar, handlingar, domar och utslag, samt deröfver författad särskild förlikning förvaras, och äro därunder lydande egor från närgränsande frånskilde och med lagar så befästade, at någon tvist därom lätteligen icke synes kunna upstå.

Kyrkan eger ingen fastighet, icke heller några donationer, testamenten eller andre inkomster, än som af Församl:ens frivillige sammanskotter, sakören och intressen af utlånte penningar kunna inflyta.

15:o Vaccinationen begyntes här i Församl:en År 1804, understöddes och upmuntrades af Kongl. Finska Hushållnings Sällskapet, och hafva detta och de följande Åren 335 barn här blifvit vaccinerade.

Jomala den 18 Maji 1808.

Olof Hambræus.

Jag har avtryckt Hambræus' berättelse, såsom något vidlyftigare och mera ingående än de övriga, som till uppställning och utförande äro med den likartade. Några allmänna drag ur dessa i sitt slag egendomliga berättelser skola tjäna till karaktäristik av de kyrkliga förhållandena på Åland.

Berättarna äro ense om att den offentliga gudstjänsten flitigt bevistades av församlingsborna. Wänman tillägger dock, att mankönet delvis av de ständiga sjöresorna hindrades att infinna sig.

Barnens undervisning berodde på föräldrarna och fortgick från 5—7 året till den första nattvardsgången. För admittering till nattvarden fordrades innanläsning och läsning utantill av Luthers mindre katekes med Svebelii förklaringar. Dock förekommo även Gråbergs och Möllers läroböcker, och i Jomala rekommenderade Hambræus, som måhända i likhet med Jakob Tengström var böjd för neologiskt tänkesätt, Sundii nya lärobok såsom lämpligare än Svebelius'. Åland var således i viss mån berört av tidens religiösa stridsfrågor.

Prästerskapet sökte höja folkundervisningen, men fann intet stöd hos folket, som nöjde sig med det gamla. I Hammarland hade klockaren erbjudit sig att undervisa, men för arvodets obetydlighet och barnens självsvåld icke länge kunnat befatta sig

därmed. Här och där funnos bokkunniga personer, till vilka s. k. trögläsare anvisades mot något litet arvode, som för fattiga barn betalades ur fattigkassan. Ett större steg var i fråga, nämligen inrättandet av söndagsskolor, till vilka barn och ungdom rotevis skulle inkallas, enligt ett vid prästmötet i Åbo 1807 fattat beslut. Men till följd av krigsoroligheterna hade man icke kunnat börja därmed, med undantag för Kumlinge, där söndagsskola hållits; där plägade också klockaren göra en tur kring socknen i synnerhet för att rätta innanläsningen.

Det sedliga tillståndet var överhuvud gott. Kyrkoherdarna samstämma i att ingen härskande last förekom. De anmärkningar de göra om fallenhet för fylleri och otukt eller om böjelse att i handel och vandel se sig själva för mycket till godo tyckas icke innebära klander av allvarsammare art eller rikta sig mot befolkningen i dess helhet. Lönnbränneri kunde förekomma, men krogar funnos ej, allraminst vid kyrkorna. Wänman i Hammarland uttalar sig jämförelsevis ofördelaktigt. Han säger: »De märkbaraste fallenheter hos hela Åländska Allmogen i synnerhet skärboerne, äro sturskhet, ohörsamhet för Lagar och ordning, tjufaktighet och ringaktande af Samvetskänslan. Såsom sjöfarande och Handlande Nation skall Åländingen tilläfventyrs alltid finna föda nog att underhålla dessa laster.» Men detta yttrande bär färg av personlig misstämning; i allmänhet ge berättelserna intrycket av stillsamhet och god sed hos allmogen.

Ålänningarna voro sparsamma och skydde utgifter för allmänna ändamål. Myndigheterna sökte förgäves förmå dem att inrätta sockenmagasin, vartill i övrigt som skäl kunde anföras, att årsväxten sällan gav mera än som förtärdes för året. Brandförsäkring av kyrkor, prästgårdar och andra församlingsbyggnader förekom icke.

Ålänningarna voro, att döma av berättelserna, till lynnet konservativa, vidhöllo gammal sed och fruktade nyheter såsom farliga.

Med berättelserna följde ett »Transsumt» för Ålands prosteri ur Åbo stifts 1807 utkomna matrikel, upptagande prästernas namn och meritförteckningar samt statistiska uppgifter om församlingarna. I Hammarland med Eckerö funnos 250 rökar och 1620 personer, i Finström med Geta resp. 271 och 1898, i Saltvik

resp. 199 och 1308, i Sund resp. 228 och 1680, i Jomala resp. 256 och 1886, i Lemland med Lumparland 194 och 1200, i Föglö med Kökar och Såttunga resp. 228 och 1700, i Kumlinge med Brändö resp. 219 och 1600; sammanräknat för hela Åland 1945 rökar och 12,892 personer.

*

De civila och ecklesiastika myndigheternas åtgärder, som ovan omtalats, synas mig vara av intresse såsom belysande tänkesättet och sederna på Åland samt folkklassernas ställning till varandra, men på händelsernas gång inverkade de icke stort. Allt berodde på kriget, och de militära myndigheterna måste självfallet ha den egentliga ledningen. Så ville också konungen. Förordningen av den 6 juli 1808 stadgar som nämnt, visserligen närmast för de frånskilda socknarna i Åbo län men självfallet även med hänsyn till Åland, att invånarna, där ärendenas beskaffenhet och vikt så oundgängligen fordrade, hade att i landshövdingens ställe vända sig »till högste befälhafvaren öfver vår i landet varande styrka» och i sitt avskedsbrev till ålänningarna av den 27 oktober, som R. Hausen publicerat[1], säger konungen, att han uppdragit åt högste befälhafvaren för krigsmakten på Åland att »enär han finner ärendenas beskaffenhet det fordra» träda i utövning av landshövdingeämbetets göromål.

Överbefälhavare voro i successiv följd: greve Mörner, greve Lantingshausen, generaladjutanten, överste Peyron samt slutligen G. K. v. Döbeln. Under dem var överstlöjtnant Otto R. Meurman t. f. vicelandshövding, och på honom berodde främst de administrativa angelägenheterna, varför brev i förvaltningsfrågor inlämnades till honom.

Jag skall icke dröja vid det militära befälets verksamhet. Lantvärnet kallades till fanorna och Ålands landsstorm upprättades under befäl av Meurman. Folket gick, uppmuntrat av den framgång, som vunnits vid resningen, raskt in i landsstormen, som växte till en styrka av, som det uppgives, 3,000 man.

Konungen själv, som såsom ledare av krigsoperationerna förblev på Åland till den 31 oktober 1808, riktade sin huvuduppmärk-

[1] »Vid juletid på Ålands skär» sid. 35.

samhet på fåfänga landstigningsförsök på fastlandets kuster, exercis med trupperna m. m., men visade även intresse för befolkningen, som han ville belöna för trohet och tapperhet under resningen. När H a m b r æ u s den 1 september besökte monarken i Grelsby i Finström, fann han honom vid gott lynne. Konungen gjorde flera frågor om en stads anläggande på Åland, om nyttan därav och om platsen, som borde väljas. H a m b r æ u s nämnde främst Flaka by i Lemland, vilket förslag tycktes behaga konungen. Konungens avskedsbrev till ålänningarna är också hållet i en varm ton, som annars var främmande för den olycklige fursten. Han säger, att han förordnat om uppresandet av en vård på offentlig bekostnad vid Finströms kyrka till minne av ålänningarnas »visade rådighet och mannamod vid fiendens fördrivande». Han manar till trohet, lydnad samt inbördes enighet vid uppfyllandet av de plikter dem åligga till försvar av konung, fädernesland, makar och barn.

Tyvärr greps den åländska allmogen under de följande månaderna av misstämning till följd av de svenska befälhavarenas handlingssätt. Bönderna trakasserades på varjehanda sätt med inkvarteringar, skjuts, körslor m. m. Mot slutet av januari 1809, då man befarade rysk landstigning, brändes alla byggnader på Kumlinge, Enklinge, Seglinge och Sottunga landen, vilken åtgärd, i sig själv ganska ändamålslös, framkallade förbittring. v. D ö b e l n, som i början av februari övertog befälet, uttalade sig i hårda ord om de åländska böndernas tredska. Den 17 mars anträddes slutligen den svenska arméens återtåg till Grisslehamn.

Några dagar förut, 13 mars, hade Gustav IV Adolf blivit avsatt och den 14 mars gav den provisoriska regeringen under hertig Karl av Södermanland som riksföreståndare befallning om riksdagsmannaval. Också avgick den 17 mars från konsistorium i Uppsala följande cirkulär till prästerskapet på Åland.:

Då Consistorium härhos öfversänder behörigt antal af dess denna dag utfärdade Circulaire angående kallelse och valet af Fullmäktige till förestående Riksdag, så får Consistorium tillika meddela, att som Ålands Probsteri tillförene haft sin egen Deputerad vid Riksdagarna, och emedan Consistorium icke har sig bekant, på hvad sätt Ven: Clerus på Åland dess Fullmäktig vahlt, eller till hans underhållande vid Riksdagarne bidragit; altså sträcker sig Consistorii, uti förberörda Cirkulaire meddelade Föreskrifter angående Riksdagsmanna-

valets förrättande och sammanskottet till blifvande deputerades underhållande, sig icke till Prästerskapet på Åland, utan äger vice Contracts Probsten att med görligaste första föranstalta det måtte, i händelse Ven: Clerus äfven vid förestående Riksdag vill hafva dess egen Fullmäktig, en sådan på sätt som förut på Åland vanligt varit, varda behörigen vald: hvarefter Consistorium ofördröjligen inväntar vahl Protocollet. Vidkommande åter Riksdagsmansarfvodet; så gör sig Consistorium försäkradt, att ven: Clerus på Åland icke lärer underlåta att med nöjaktigt arfvode förse den som till dess Deputerad väljes.»[1]

Konsistorium överlämnade således med anledning av att Åland sedan slutet av frihetstiden utgjorde en särskild division vid riksdagsmannaval, åt prästerskapet att bestämma, huruvida val skulle ske samt att besluta om den eventuella riksdagsmannens arvode.[2]

Det var emellertid under dessa samma dagar, som v. Döbelns trupper drogo bort från Åland, vilket ånyo besattes av ryssarna, och det är att förmoda, att domkapitlets skrivelse under sådana omständigheter alls icke anlände till Åland; säkert är att dess prästerskap icke företog något riksdagsmannaval. Hambræus, som under upprepad tjänstledighet vistades i Stockholm och icke ville återvända till sina trotsiga jomalaboar, fick dock, såsom jag i annat samband framställt, på egen begäran och genom hertigen-riksföreståndarens åtgärd plats i riksdagens prästestånd.[3] Han förblev i ståndet ännu efter freden i Fredrikshamn till början av november 1809. 1811 återvände han till Jomala, men sökte och vann kyrkoherdetjänsten i Umeå i Sverge, dit han flyttade 1812.

Då Alexander I den 1 februari 1809 sammankallade Finlands ständer till lantdag i Borgå, innehades Åland av svenska trupper, varför val till lantdag icke kunde ske. Men senare fick Åland sin representant i prästeståndet i Borgå. Den 28 april gav nämligen konsistorium i Åbo, tydligen under påtryckning från lantdagens prästestånd, order om val, som förrättades den 3 maj, då Isaac Hœckert valdes. Hans fullmakt uppvisades

[1] Medd. av mag. Folke Westin.
[2] L. Stavenow, Studier i ståndsriksdagens senare historia, sid. 61.
[3] M. G. Schybergson, Ålands ställning i historisk tid. sid. 40.

inför domkapitlet i Åbo och godkändes den 8 maj. Den 24 maj inträdde han i prästeståndet vid Borgå lantdag.[1]

Så vitt jag vet, var det alls icke fråga om val av representant för Ålands bönder vare sig till riksdagen i Stockholm eller till Borgå lantdag.

---

1 A. st. sid. 43 f.

Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet.

Några bidrag till dess belysning.

Av

ERLAND HJÄRNE.

I. Visans byggnad.

Den förste svenske forskare i nyare tid, som omnämner biskop Thomas' historiska visor, är Warmholtz[1]. Han känner endast två: den som börjar »Thet merke med sik» o. s. v., i allmänhet kallad Trohetsvisan, och en »Visa om Herr Engelbrekt», densamma, som efterföljande anteckningar gälla. När visorna första gången utgåvos, i *Scriptores rerum Suecicarum medii aevi*[2], uppfattade man dem på samma sätt Här möta vi alltså ett *Carmen de violata fide* (Trohetsvisan) och ett *Carmen de Engelbrecto* (Engelbrektsvisan), den senare omfattande 35 strofer.

Senare har det blivit vanligt att frånskilja de åtta sista stroferna av Engelbrektsvisan och uppfatta dem som en särskild Frihetsvisa. Denna textbehandling finner man hos Hylthén-Cavallius och Stephens[3], och den har även upptagits av Klemming[4]. De omdömen om biskop Thomas' visor, som man påträffar i moderna litteraturhistoriska arbeten, vila i regel på denna textindelning, i det man vid dateringen av Engelbrektsvisan ej tager hänsyn till stroferna om friheten, vilka bruka omtalas som en särskild dikt av högre poetiskt värde än den förra.

---

[1] Bibl. Hist. Svec. Goth., 2751.

[2] A. a., II: 2, s. 161 ff.

[3] Sveriges historiska och politiska visor, I (Örebro 1853), s. 114 ff.

[4] Svenska Medeltids Dikter och Rim (Sthlm 1881, 82), s. 385 ff. — Vid citaten i denna uppsats har jag följt Klemmings edition.

För min del är jag emellertid övertygad om att den nu gängse uppdelningen i en »Engelbrektsvisa» och en »Frihetsvisa» är felaktig och att det är Warmholtz och utgivaren i *Scriptores*, som ha rätt på denna punkt. Det inre tankesammanhanget är oavbrutet. Redan från och med tjugutredje strofen tar visan en lyriskt moraliserande vändning, och från och med den tjugufemte rör sig tankegången om friheten och dess värde.

Slipper en foghil aff snara eller quist
han tagher sik wara for tolke list
Swerghe thu äst nw sluppit —

så lyder upptakten till detta parti, och temat utvecklas närmare i tjugusjette strofens berömda maning:

O edhla swensk tw statt nw fast etc.

Den följande strofen nämner i sina slutrader själva ordet »fri»:

war heller fry än annars träll
ä medhan tw kant tik röra.

Och härpå följer i den närmaste och mest organiska anslutning den i åtta strofer utförda, till stor del allegoriserande lovprisning av friheten, som begynner med orden

Friheeth är thet betzta thing
ther sökias kan all wärldin vm kring etc.

Yttre skäl tala i samma riktning. Efter Trohetsvisan står i handskriften, cod. B 42 i Kungl. Bibliotekets samling i Stockholm, med samma hand anteckningen

Hec Thomas Episcopus Strengenensis.

Därpå läses omedelbart visan om Engelbrekt, Karl Knutsson och friheten, och efter den sista strofen följer, alltjämt med samma hand, en motsvarande anteckning:

Hec Thomas pie memorie
quondam Episcopus Strengenensis.

Efter det parti, som av Klemming m. fl. uppfattas som en från stroferna om friheten skild Engelbrektsvisa, finnes däremot in-

gen sådan anteckning. Detta talar ju emot att den medeltida avskrivaren skulle ansett sig ha framför sig två särskilda dikter.

Den numera vanliga uppdelningen grundar sig tydligen på den mellan tjugusjunde och tjuguåttonde stroferna befintliga anteckningen *Nota de libertate.* Men detta är säkerligen icke en rubrik till en ny dikt. Det är en glossa, en underrubrik, om man så vill, som lika väl kunde stå i marginalen. Sådana anteckningar äro mycket vanliga i medeltida handskrifter. Man finner några exempel i en Kungl. Biblioteket i Stockholm tillhörig fornfransk handskrift, som anföres i G. Stephens' och J. A. Ahlstrands edition av Patrikssagan: *nota de purgatorie, nota de le entre denferne, nota del entre de Paradyse.*[1] I en handskrift till Erikskrönikan, cod. Ups. C 62, står vid verserna 4061—4063 i Klemmings edition *Nota de morte principum*[2]. I intet av dessa fall betecknar anteckningen något avbrott i den fortlöpande framställningen. På den omständigheten, att anteckningen i handskriften till biskop Thomas' visor ej som de nu anförda står i marginalen utan mellan två strofer, kan intet byggas. Samma placering ha nämligen liknande underrubriker i föregående partier av Engelbrektsvisan, utan att någon utgivare därför fallit på den idén att med ledning av dem företaga en uppdelning i smärre dikter. Mellan tolfte och trettonde stroferna står *Her magnus benktson interfector*, en anteckning som i *Scriptores* är riktigt placerad men oriktigt läst (*et pater* i st. f. *interfector*), medan Klemming utan skäl placerar den i marginalen. Mellan åttonde och nionde stroferna står *engilbrikt.* Anteckningen är i *Scriptores* riktigt läst och placerad. Klemming däremot rycker in den i texten och läser

Han wäkte vp engilbrikt then litzla man.

Ett stöd för denna läsning har han i ett tecken i form av en liten vinkel med spetsen uppåt, som i handskriften befinner sig mellan orden *vp* och *then.* Har avskrivaren med detta tecken avsett att indraga namnet *engilbrikt* i texten, så måste detta emellertid bero på hans missuppfattning av en tidigare handskrift, där namnet stått som underrubrik eller bifogad förklaring; det är ju på

[1] Svenska Fornskrift-Sällskapets Samlingar, 1: 2, s. 69.

[2] Jag har för de anförda exemplen att tacka min vän dr. Rolf Pipping.

detta ställe som Engelbrekt på allvar införes i dikten. Att namnet ursprungligen haft denna roll är klart av metriska skäl, ty första versen i varje strof har regelbundet fyra höjningar, vilket omöjligt kan åstadkommas med den Klemmingska läsningen. Däremot blir versen fullt korrekt, om man läser såsom utgivaren i *Scriptores* gjort:

Han wäkte vp then litzla man.

Det finnes f. ö. ingen absolut garanti för att indragningstecknet — om det nu är ett sådant — härrör från avskrivaren i cod. B 42. Tecknet kan möjligen vara av ännu senare datum.

Det synes mig oberättigat att tillmäta anteckningen *Nota de libertate* större betydelse för textens indelning än de båda nyss anförda »underrubrikerna»[1]. Det enda skäl, som skulle kunna anföras till förmån för Hylthén-Cavallius' och Stephens' ävensom Klemmings textuppfattning, är, att den initial, varmed strofen

Friiheeth är thet betzta thing etc.

börjar, är något större än de i allmänhet använda. Men detta skäl torde få anses synnerligen svagt i jämförelse med ovan anförda yttre och inre omständigheter, som tala i motsatt riktning. Den större initialen har förmodligen ej annat att betyda, än att avskrivaren här funnit ett större avsnitt i innehållet, som han med mera skäl kunde ansett inträda redan några strofer tidigare. Men tydligen är det själva ordet »frihet», som kommit honom att lystra till och förmått honom att just här placera sin glossa och den stora initialen.

Vad man uppdelat i en Engelbrektsvisa och en Frihetsvisa utgör alltså en enda sammanhängande episk-lyrisk dikt. Detta resultat är av betydelse, när det gäller att taga ställning till en nyligen framställd hypotes om biskop Thomas' författarskap och dess förhållande till ett annat diktverk om Engelbrekt. Schück, som fasthåller vid den Klemmingska uppdelningen, skriver om den s. k. Engelbrektsvisan följande:

[1] Nämnda anteckning har av Klemming, inkonsekvent nog, ej placerats i marginalen utan som rubrik. Tidigare utg. läsa oriktigt *Narratio de libertate.*

»I den ifrågavarande handskriften (ɔ: cod. Holm. B 42) hava vi emellertid antagligen blott spridda delar av dikten (början och slutet av den avdelning, som handlar om Engelbrekt, det korta partiet om Karl Knutsson och de avslutande stroferna) och det är troligt, att dikten varit vida längre samt i detalj behandlat hela det Engelbrektska upproret. Av detta icke medtagna parti finnes dock ett fragment i behåll bland de stycken, som rimkrönikans författare begagnat för sin framställning, och detta tyder på — vad man även förut av andra skäl antagit — att den nu bevarade krönikan är en i sammanhang med Karlskrönikans författande gjord omskrivning av en äldre dikt, som haft Engelbrekt till hjälte, samt att denna äldre dikt varit biskop Thomas' endast delvis bevarade kväde. Förebildens uppfattning har emellertid icke kunnat alldeles utplånas av krönikans klent begåvade rimmare, och man har därför kallat detta parti av hans rimdikt för Engelbrektskrönikan.»[1]

Det är onekligen en hypotes av synnerligen vittgående innebörd, som Schück här framlagt: biskop Thomas' visa, sådan vi nu känna den, utgör endast fragmenter av en stor dikt, som ligger bakom den (av den tyske historieforskaren von der Ropp[2]) i stora rimkrönikan urskilda s. k. Engelbrektskrönikan, och biskop Thomas är alltså identisk med den hittills anonyme anhängare av Engelbrekt, som författat denna dikt.

Det till rimkrönikan hörande stycke, vari Schück anser sig återfinna ett i cod. B 42 icke medtaget fragment av biskop Thomas' visa, utgöres av ett bland de vid redaktionen av Karlskrönikan strukna partierna. Stycket, som består av 52 versrader, behandlar ganska detaljerat Engelbrekts förhållande till Magnus Bengtsson och dennes fader herr Bengt Stensson, osämjan mellan dem och den av rådet åvägabragta förlikningen, herr Bengt Stenssons övervåld mot ett lybskt handelsfartyg i trots mot rådets säkerhetsbrev och Erik Pukes i följd härav företagna belägring av Tälje, dit Bengt och Magnus tagit sin tillflykt, slutligen Täljes erövring och herr Bengts misslyckade begäran om hjälp av

[1] Schück, Minne av rikshövitsmannen Engelbrekt Engelbrektsson. (Sv. Akad:s Handl. ifrån år 1886, XXVI), s. 273 f.

[2] von der Ropp, Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV. Jahrhunderts (Leipzig 1876), s. 132 ff.

Hans Kröpelin i Stockholm och av rådet. Jag anför som prov början av ifrågavarande stycke:

Engelbert hafde en thiänare först
blandh sinnä swena j kerlek störst
Magnus beyntzsson munde han heeta
klädhe oc penninga han hanom fic
frakkast altijdh när hanom gik
wel munde han hanom weeta
han fic hanom landh oc län
han lönte hanom thz swa illa i gen
thz mangom maa förtreeta
j nycöpungs klostre togh han til
Engelbert thz ey förstyrä will
han hafde mz hanom sin wilia
then samma magnus orloff toogh
oc ater til sin fader droogh
fra engelbert munde han sich skilia etc.[1]

Schück, som blott avtrycker de sex första raderna, yttrar därpå: »Fragmentet har, som man härav ser, varit en strofisk dikt, under det att rimkrönikan är en fortlöpande dikt i parrim. Rimflätningen och versbyggnaden i övrigt äro desamma som Thomas' Engelbrektskväde, och det råder därför icke något tvivel, att fragmentet hört till detta.»

Beviset synes redan i och för sig mindre övertygande. En överensstämmelse i metriskt hänseende kan icke anses vara ett avgörande skäl för två versalsters attribution till samma författare och t. o. m. samma diktverk. Härtill kommer, att den metriska överensstämmelsen i själva verket icke är alldeles fullständig. De första sex raderna i krönikefragmentet synas visserligen, om de isoleras från den övriga texten, bilda en strov av samma byggnad som den i biskop Thomas' visa använda, alltså med rimflätningen *a a b c c b*. Men fullföljer man den metriska undersökningen, finner man att rimmet *b* återkommer i nionde raden (*heeta: weeta: förtreeta*). Ett försök att uppdela fragmentet i sexradiga perioder ger följande resultat:

[1] Svenska Medeltidens Rim-Krönikor (ed. Klemming), II, s. 339.

a a b c c b / d d b e e f / g g f h h i / k k i l l m / n n m o o p, q q p r r s / t t s u u s / v v s x x y y z z

Endast en gång till, i sjunde perioden (*t t s u u s*), föreligger alltså en rimflätning, som till synes exakt överensstämmer med Engelbrektsvisans strofform. Men även i detta fall försvinner detta intryck, om man avstår från den med långt ifrån obestridlig rätt företagna isoleringen av ifrågavarande grupp av rader. Tredje och sjette radernas rim (*s*) binder nämligen samman denna sexradsgrupp med såväl den föregående som den efterföljande (*winna: befinna: brinna: jnna*). I fragmentets sista sex rader, som till innehållet på det närmaste ansluta sig till den föregående framställningen och därför icke gärna kunna utmönstras som ett främmande tillägg, har den mera invecklade rimflätningen övergivits och ersatts av den i krönikan förhärskande enkla parrimningen:

tha Erik puke hafde telge fongit
oc war wel äfter hans wilia gongit
tha for her beynct til stocholm jn
oc beddis hielp af hans kröplin
af Radit oc aff her Erik niclisson
aff them fic han altzengen mon.

Det måste alltså anses starka tvivel underkastat, huruvida fragmentet någonsin utgjort en verklig strofisk dikt. Visserligen har det, med undantag för de sex sista raderna, en ganska konstfull rimflätning, men denna konstfullhet är av sådan art, att den snarast talar *mot* hypotesen om en genomförd strofisk byggnad och tyder på att partiet skrivits i en oavbrutet fortlöpande metrisk följd. De fall, då samma rim återkommer mer än två gånger, visa avgjort i denna riktning. Genom strykning av partiets sjunde t. o. m. nionde rader jämte de sex slutraderna skulle man onekligen kunna reducera det till sju regelbundna sexradiga strofer med samma rimflätning som i biskop Thomas' visa; i dessa skulle dock sjette och sjunde strofernas andra rimpar sammanfalla. Något verkligt fog för företagandet av dessa strykningar synes mig dock icke föreligga. Sjunde t. o. m. nionde radernas innehåll är kanske icke absolut nödvändigt för sammanhanget, men framställningen blir utan dem synnerligen abrupt. Vore de en interpolation, för-

står man ej, varför det icke varit nog med det parrim, som sjunde och åttonde raderna bilda; nionde raden, som ej ger något nytt ur innehållssynpunkt men återupptager rimmet från den tredje och sjette, förefaller i sådant fall överflödig.

Även stilistiskt skiljer sig krönikefragmentet alltför mycket från biskop Thomas' visa, för att man skulle kunna tro, att det förra är ett lösryckt brottstycke ur den senare. I visans raska, i korta drag fortskridande återblick på Engelbrekts och Karl Knutssons frihetsstrid finnes intet motstycke till den i detalj gående, utförliga framställning, som krönikepartiet innehåller. Man torde f. ö. icke i hela den s. k. Engelbrektskrönikan kunna uppvisa några verser, som otvetydigt äro lånade från biskop Thomas' visa. I förbigående sagt synes man ha anledning att ställa sig mycket skeptisk mot von der Ropps antagande, att vi i det ovan berörda fragmentet skulle ha framför oss den versform, vari hela Engelbrektskrönikan ursprungligen varit diktad. Det är alldeles osannolikt, att en omarbetare skulle ansett det löna mödan att med detta enda undantag i en dikt på omkring 3,000 verser genomgående avlägsna denna konstfulla rimflätning för att ersätta den med den nuvarande banala parrimningen. Icke heller om man insätter de av tendentiösa och andra skäl strukna verserna, återställes på något annat ställe en mera konstnärlig rimflätning.[1]

Hur den invecklade rimflätningen i det ifrågavarande krönikefragmentet skall förklaras, är en fråga, varpå jag icke har något bestämt svar att ge. Att ansluta sig till von der Ropps eller Schücks förklaringsförsök torde i varje fall icke vara rådligt. Klemming har på sin tid antytt några möjligheter: »Har författaren ledsnat vid den långa enformigheten i det vanliga rimmandet? härstammar stycket från en tillfällig medarbetare? eller är det ett inflätat långods?»[2] Kanske kunde man gissa, att krönikeförfattaren känt till biskop Thomas' visa och för en stund låtit

[1] Min vän Fil. lic. Ernst Nygren, med vilken jag diskuterat dessa iakttagelser, har för mig påpekat det inre skäl mot biskop Thomas' författarskap till Engelbrektskrönikan, som utgöres av v. 1148, där biskop Thomas omtalas på ett mindre fördelaktigt sätt i sammanhang med skildringen av Engelbrekts uppträdande på rådsmötet i Vadstena 1434.

[2] Svenska Medeltidens Rim-Krönikor, III, s. 299.

sig påverkas av dess rimflätning utan att dock ens inom detta parti giva sitt eget opus en verkligt genomförd strofisk form. Att fragmentet någonsin skulle utgjort en del av nämnda visa, är jag på anförda skäl absolut obenägen att antaga.

Schücks mening, att den form, vari vi känna biskop Thomas' visa från cod. Holm. B 42, skulle vara allenast fragmentarisk, torde, såsom ovan antyddes, sammanhänga med hans fasthållande vid uppdelningen i en Engelbrektsvisa och en Frihetsvisa. Uppfattar man dikten på detta sätt, framträder onekligen det krönikeartade i det parti, som brukar kallas Engelbrektsvisan, med större styrka. Detta kan göra det förklarligt, att man fäster sig vid sprången i framställningen av det historiska händelseförloppet och vill tänka sig denna utfylld genom numera bortfallna partier. Är man emellertid av de skäl, som härovan blivit anförda, övertygad, att de åtta sista stroferna om friheten utgöra en omedelbar fortsättning på det föregående, så förstärkes det lyriskt moraliserande och agitatoriska elementet i dikten kvantitativt på ett sätt, som kastar ett nytt ljus även över dess historiska parti. Man väntar sig då icke av detta någon detaljerad fullständighet. Redan detta parti har en episk-lyrisk karaktär. Ur det förflutna frammanas i rask följd och under oupphörligt inskjutande av sentenser och lyriska reflexioner de stora och betydelsefulla situationerna från de gångna kampåren. Först (str. 1—8) skildras det utländska förtrycket under Erik av Pommern — dess rötter föras dock tillbaka till själva unionens tillkomst[1] — så Engelbrekts uppträdande och de främmande fogdarnas fördrivande (str. 9, 10). Här borde, om Schücks hypotes vore riktig, krönikefragmentet om Bengt Stenssons osämja med Engelbrekt och Erik Pukes belägring och erövring av Tälje infogas. Men för en sådan utvidgning av visan finnes här uppenbarligen ingen plats. Denna omständligt berättade episod skulle få en alldeles oproportionerlig bredd i jämförelse med den lyriska knapphet, varmed befrielsekrigets långt viktigare tilldragelser antydas i de två närmast föregående stroferna. Dess-

[1] Thet bleff swa j femtighi aar
at tolken owerwelle staar.

utom anknyta sig de ord, som inleda framställningen av Engelbrekts död (str. 11—14):

Tha han hafde swa manlighe striit etc.

naturligt och omedelbart just till de nämnda båda strofernas angivande av det väsentliga i hans livsgärning. Intet antyder, att här skulle finnas en lucka. De därpå följande stroferna (str. 15—17), inledda med orden

Sidhan Engilbrikt war tha död
Tha stood än riikit som för j nödh etc.,

ägnas icke åt någon detaljerad framställning av händelseutvecklingen under de närmaste åren med deras växlande försök att på nytt åstadkomma en unionell *modus vivendi*. Det har tydligen icke låtit sig förena med den principiellt unionsfientliga tendens, som ligger bakom dikten, att dröja vid dessa ur nationell svensk synpunkt otillfredsställande strävanden. Skalden har nöjt sig med att i några korta drag antyda och harmset klandra den trolösa och okloka politik, varigenom konung Erik gjorde sig omöjlig i alla tre rikena, även om han — såsom i str. 17 framhålles — samtidigt lyckades åstadkomma inre tvedräkt i Sverige. Så går biskop Thomas (str. 18—22) över till den vid visans tillkomst alltjämt aktuella kris, som tog sin början genom den av konung Erik utnämnde marsken Nils Stenssons infall i Sverige med danska trupper våren 1439 och Karl Knutssons väpnade uppträdande mot detta företag. Följa så i anknytning till skildringen av den senares åtgärder två rent lyriskt moraliserande strofer om faran av övermod (str. 23, 24), vilkas syftning är något oklar, och omedelbart därefter de berömda strofer, som mana till oböjligt fasthållande vid fäderneslandets äntligen vunna oberoende — resultatet av så många offer och mödor alltifrån Engelbrekts tid — och till sist utmynna i lovsången över frihetens värde (str. 25—35). Med detta starkt agitatoriskt hållna parti slutar visan.

Uppfattad så, som nu angivits, bildar dikten ett slutet helt utan några luckor. Dess redan berörda syftning och karaktär torde framträda i klarare belysning, om man gör sig närmare reda

för den politiska situation, under vilken den tillkommit och på vilken den har avseende. Jag övergår därför i nästa avdelning till en undersökning av dessa frågor.

II. Visans tillkomst och unionskrisen 1439—40.

Redan för över fyrtio år sedan har Hans Hildebrand i en tämligen förbisedd uppsats om biskop Thomas framhållit, att den s. k. Engelbrektsvisan, som även han uppfattar som en från Frihetsvisan skild dikt, icke är diktad omedelbart efter Engelbrekts mord.[1] Hildebrand fäster uppmärksamheten på det i adertonde strofen förekommande uttrycket om den i mars 1439 af konung Erik tillsatte marsken Nils Stensson, att »han fördhe in danabroka». Såsom Hildebrand påpekar, återfinnes detta uttryck i den under bl. a. biskop Thomas' medverkan utfärdade skrivelse av den 25 april 1439, vari svenska rådet uppmanar till motvärn mot Nils Stensson och fasthållande vid den förutvarande marsken Karl Knutsson.

»Nicliss Stensson hafuer latet göra sigh til Marsk», heter det här, »oss allom oatspordom oc rätt tvertt amot Calmarna däghtingan, oc hafuer fördt här in i Rijket medh Härskiöldh och olaghligheet Danabroka, oc som vij kunnom märkia, meenass ther änte annat medh vthan at nidertrycka Sweriges tree Chronor oc komma oss alle i vthlendska Manna händer oc waldh igen moot Gudh, Ehro oc Rätt, oc serdeles moot vara Swenska Laghbook, Privilegia och Frijheet»[2]. Hildebrands slutsats blir, »att visan, som måste vara diktad innan Kristoffer av Bajern blev konung, nedskrivits år 1439». »Detta styrkes», fortsätter han, »därav att i visan säges, att Sveriges lidande under utländingarnes övervåld hade varat i femtio år, vilket synes beteckna perioden 1389—1439.» Det är på åttonde strofens begynnelserader, som Hildebrand här hänsyftar:

Thet bleeff swa j femtighi aar
at tolken owerwelle staar.

[1] Ur Folkens Häfder, årg. 1876, s. 253.

[2] Hadorph, Rijm-Krönikor, II, s. 133. — Kanske kunde man våga misstänka biskop Thomas' författarskap redan till detta manifest, liksom han i allmänhet framstår såsom den nationella riktningens publicist.

Måhända kan det förefalla en smula ovisst, om dessa rader verkligen avse att giva en alldeles precis tidsbestämning. Iakttagelsen, att dikten innehåller ett aktuellt politiskt slagord från 1439 är i alla händelser synnerligen märklig, och med ledning härav torde det ej vara alltför svårt att finna den situation, till vilken den hör.

I förhållandet mellan konung Erik och Sverige hade, såsom redan i det föregående blivit antytt, en slutligt avgörande kris inträtt genom Nils Stenssons marskutnämning och dennes snart misslyckade försök att våldsamt hävda sin ställning. Dessa händelser bragte icke blott tanken på Eriks avsättning utan även frågorna om unionens upplösning och val av inhemsk konung till full aktualitet. Vi finna alla dessa spörsmål diskuterade i ett rådslag från ett möte i Stockholm i början av juni 1439, väl det äldsta aktstycke av denna art, som finnes bevarat från det svenska rådets överläggningar[1]. I detta betänkande — *placitacio*, såsom det kallas i den brevbok från Vadstena, där det finnes upptecknat — är huvudsynpunkten, att man borde fasthålla vid den 1436 i Kalmar slutna överenskommelsen med Danmark om unionens fortbestånd tills vidare. Man vill dock ej unna konung Erik att behålla mer än själva konungavärdigheten och ett årligt underhåll; regeringen borde på hans vägnar föras i enlighet med fördraget Kalmar av hans systerson hertig Kristoffer. Ville konungen mot årligt underhåll helt och hållet avstå från kronan, borde hertig Kristoffer tagas till konung. Sedan dessa alternativ framställts såsom de f. n. aktuella, medgives det, att det vore ännu bättre att hava en infödd konung. Detta läte sig dock icke göra av åtskilliga skäl. Först och främst hänvisar man till den rådande inre tvedräken i riket. Vidare skulle ett inhemskt konungaval innebära ett brytande av unionen från Sveriges sida och skaffa riket många fiender på halsen, närmast Danmark och Norge. Ett sådant steg skulle dessutom ställa riket i orätt gentemot dess vedersakare och kasta ett falskt sken över dess föregående politik: »Alt thet hær til ær giort før nødh ok thrang skuldh, at riket matte wardhe nytænde lagh oc ræt, friheet oc privilegia, thet wordhe tha wænt, at thet ware giort aff ondsko oc wild skuld, ath infødde wille ey

[1] Dipl. Norv. V: 2, s. 489 ff. (N:o 680).

stædhia andra til cronona.» Dessa resonemanger, som skulle meddelas »marskin oc the godhe rikesens mæn, som mædh honom nu ære for Stækeborgh ok flere godhe mæn kringom alt rikit», giva tydligt vid handen, att konungavalsfrågan varit föremål för en ingående dryftning på mötet. Det är möjligt, att redan nu andra meningar varit företrädda bland de närvarande; rådslaget behöver ju icke ge uttryck åt något annat än den tillfälliga majoritetens ståndpunkt.

Den »Kalmar dagtingan», som åberopas i detta rådslag, är, såsom redan framhållits, 1436 års fördrag[1]. Detta framgår av följande i rådslaget förekommande sats: »Jtem thoghis swænsker konungher j thetta sin, tha ware Kalmarnæs deghtingh openbara brwthin, swa ok badhen sambindilse breffwen, oc hafdhom tha plicthat oss til mædh waar jncigle som hængia fore Calmarnæs deghtinges breff, at konungen, danzske mæn oc stædherne magha wrækkia vppa oss mædh ørlegh ok kalla thærtil til hærra och første.» Här hänsyftas otvetydigt på förpliktelseformlerna i 1436 års under bemedling av danska riksråd och hanseatiska sändebud ingångna förlikningsfördrag mellan konung Erik och svenska riksrådets fullmäktige. De danska medlingsmännen lova här: »at worde thet swa, at nokor aff forscreffne dela ekke halda wilde, som forscrifwet star, som Gudhforbiudhe, vtan bruti ther amot, som oss hopas at the ekke gøra, tha wiliom wi ther vppa a badha sidhor trolica mana, oc wiliom ther til indragha medh oss herra oc wener, the wii kunnom ther til formagha, mot then delen som owertrædhande wardher» etc. Därpå följer en förbindelse från hansestädernas sändebud att gentemot en eventuellt fördragsbrytande part inskrida med uppfordran till fullgörande av avgivna löften. Slutligen tillkännagiva parterna, konung Erik och de svenska ombuden, att de sätta sina insegel under aktstycket såsom vittnesbörd om sin föresats att fasthålla vid de inför medlingsmännen åtagna förpliktelserna; även de senare besegla fördraget i egenskap av vittnen och garanter. Fördraget utlämnas avskrivet i två exemplar av medlingsmännen till parterna, »oc», heter det, »thæsse breff æru tw eens ludhande ordh fra ordh, thet

[1] Sveriges Traktater, III, s. 160 f. — Detta är också Hans Hildebrands mening (Sveriges Historia, utg. av E. Hildebrand, II, s. 436). Någon motivering för åsikten finner man dock ej hos denne förf.

ena behaldher wor nadhuge herra konung Erik, oc thet andra rikes radh aff Swerige.» Säkerligen är det dessa båda exemplar, som i 1439 års rådslag åsyftas med uttrycket »badhen sambindilse breffwen.» Någon motsvarighet till de med risken av främmande inblandning förbundna förpliktelseformler, för vilka här redogjorts, finnes icke i det utan bemedling ingångna fördraget i Kalmar den 9 juli 1438 mellan fullmäktige av svenska och danska råden.[1] Ehuru man av kronologiska skäl närmast kunde vara böjd att tänka på detta senare fördrag, är det alltså tydligt, att det icke är detta utan 1436 års fördrag, som åberopas i rådslaget från juni 1439.

Detta resultat är av vikt, när det gäller att lära känna den brytning mellan en mera unionsvänlig och en rent nationell ståndpunkt, som ägde rum i Sverige under året 1439. Vid tiden för Kalmarmötet 1436, då förlikningsfördraget tillkom, gjorde sig som bekant på ledande håll i Sverige en unionsvänlig riktning gällande. Om möjligheten av unionens upplösning är därför icke tal i 1436 års fördrag, medan det just är denna möjlighet, som sätter sin prägel på överenskommelsen i Kalmar 1438. Åberopandet av 1436 års fördrag visar alltså, att den unionsvänliga riktningen vid rådsmötet på försommaren 1439 hade avgjort överhand över det nationella program, om vars tillvaro redan vid denna tidpunkt rådslaget på samma gång bär vittne genom den polemik, som riktas däremot. Rådslaget ger f. ö. även ett direkt uttryck åt den principiellt unionsvänliga ståndpunkten i orden: »Jtem om rikænne sambinningh tha tykker oss alle, at wi thet enghalundhom wiliom aff sla, vtan hæller forbæthre oc fastare gøra hwar man thet kan.»

Under de följande månaderna ägde en märkbar förskjutning rum i den politiska ställningen. Om konung Eriks resultatlösa besök i Sverige på sommaren och om det stillestånd till nästkommande 11 nov., som den 21 aug. ingicks i Arkösund mellan Karl Knutsson och vissa konungens anhängare på sin herres vägnar,[2] behöver här ej ordas. Nästa gång en principiell ståndpunkt i de stora svävande frågorna kommer till synes från svenska rådets

---

[1] Sveriges Traktater, III, s. 181 ff.

[2] Sveriges Traktater, III, s. 184 ff.

sida, är vid mötet i Tälje i slutet av september. Vid detta möte, till vilket enligt rimkrönikan kallelse utfärdats icke blott till biskopar, prelater, riddare och svenner utan även till köpstadsmän »och alla mena»[1] följde man det danska rådets redan vid midsommartiden givna exempel[2] och skred till formlig avsättning av konung Erik. Frågan om nytt konungaval var därmed bliven aktuell, och rimkrönikan[3] återgiver i följande ordalag det meningsutbyte, som därom ägde rum:

Sidhen sagde hwar annan i thz sinne
hwar skulom wy en konung finne
erchebiscopen swarade först tha
aff mit besta samwit siger jac sa
bätre radh kunno wy ey raka
en wy hertug cristoffer taka
then the i danmarc haffua wilia
tha torffue riken ey at skilia
Ta monde honom alla swara
medhen wy liffua skal thz ey wara
wlleka war oss ey aff fat
medhen wtlenska konunga haffua offuer oss rat
Gud late thy aldrig sa harda gaa
at the mera offuer oss rada faa.

Man kom slutligen — fortfarande enligt rimkrönikan — överens om att tills vidare skjuta upp konungavalet och att marsken skulle fungera som riksföreståndare, tills riket vore befriat och land och slott bragta ur fiendens händer.

Enligt rimkrönikans framställning har alltså den riktning, som önskade val av en inhemsk konung, haft avgjord överhand på mötet, och ärkebiskop Nils har varit ensam om att i den fortsatta unionens intresse förorda den danske tronkandidaten hertig Kristoffers av Bajern val. Ärkebiskopen skulle därvid ha mötts av ett allmänt och lidelsefullt avvisande av varje tanke

---

1 Svenska Medeltidens Rim-Krönikor (ed. Klemming), II, v. 6358 f. *Diarium Vazstenense* (Script. rer. svec. med. aevi, I:1, s. 156) nämner dock som deltagare i afsättningsbeslutet endast *domini et nobiles totius regni*.

2 Hadorph, a. a., II, s. 134.

3 Anf. ed., II, v. 6372 ff.

på att ännu en gång välja en utländing. Man har dock stannat vid ett uppskovsbeslut, och det enda aktstycke, som finnes bevarat från mötet, låter oss ana, att den unionsfientliga stämningen hos dess majoritet måhända icke gått fullt så långt, som rimkrönikan antyder.

Detta aktstycke betecknar emellertid i alla fall en tydlig utveckling i nationell riktning från juniradslagets ståndpunkt. Det utgöres av en av mötesdeltagarna — »riksens råd, prelater, klerker, friborne män och frälsemän i Sverige» — utfärdad fullmakt för tre andliga och fyra världsliga rådsherrar, bland de förra ärkebiskopen och biskop Thomas, att i Jönköping förhandla och ingå fördrag med danska och norska rådens fullmäktige[1]. Fullmakten bemyndigar dem att »fördraga och fullbordha then sammanbindelse, som waara Förfädher och Föräldra för oss emellan thesse try Rijken giordt och fattadt hafua, Rijken til frijd, Rooligheet och bestandh, huilken sammanbindelsse war merkelige Sendebudh fulldrogo epter ty ta beläget war i Calmarna Anno Domini 1438 in Octavam Visitacionis Mariæ medh Rijkesens Raadh och Sändebudh aff Danmark, wara käre Bröder och wener som ock ta ther när woro.» Därest en bättre uppgörelse nu kunde träffas, befullmäktigas emellertid ombuden även att avsluta en sådan. Det anmärkningsvärda i denna fullmakt är dock framför allt, att det är 1438 års Kalmarfördrag, som här närmast angives som förhandlingarnas grundval. Då detta fördrag ingicks, rådde nämligen, såsom Hans Hildebrand framhåller[2], på svensk sida »en viss kylighet i förhållandet till danskarna och unionstanken.» Man fasthåller visserligen i 1438 års fördrag vid principen om en för all framtid bestående endräkt mellan rikena och förpliktelse till inbördes hjälp. Vad däremot förbindelsen under en gemensam konung beträffar, inskränker sig fördraget till ett förnyat erkännande av konung Erik. För framtiden åter ville man icke binda sig vid principen om gemensamt konungadöme; som skäl härför förebäres, att de svenska ombuden ej erhållit fullmakt till en dylik överenskommelse och att representanter för Norge ej voro tillstädes vid mötet. När val av ny

[1] Hadorph, a. a., II, s. 138 f.
[2] Sveriges Historia, II, s. 432.

konung behövde äga rum, borde visserligen fullmäktige för alla tre rikena sammanträda. Men dessas första uppgift skulle bliva att avgöra, om överhuvudtaget en gemensam konung borde väljas eller om det icke under förhandenvarande omständigheter vore bättre, att varje rike hade sin egen konung. På sätt och vis kan ju en sådan överenskommelse sägas innebära en uppsägelse av unionen som principiell institution — detta oaktat den även i punkten om konungavalet inskärpta grundsatsen om en för alla händelser bestående skyldighet till endräkt och inbördes hjälp.

Det möte, för vilket den i Tälje utfärdade fullmakten gällde, ägde rum i Jönköping första dagarna av november 1439. I ett den 3 nov. avslutat fördrag mellan Sveriges och Danmarks fullmäktige[1] bekräftades uttryckligen Kalmar dagtingan av 1438, med undantag av artikeln om konung Eriks erkännande som fullmäktig konung; i stället upprepades trohetsuppsägelsen gentemot honom. Fullbordandet av ifrågavarande Kalmar dagtingan med hänsyn till konungavalet och befästandet av det goda förhållandet mellan rikena uppsköts till ett nytt möte, som skulle hållas i Kalmar vid midsommartiden 1440. Då Reuterdahl[2] yttrar, att Jönköpingsfördraget innehåller, att »rikena skulle . . . hava en gemensam konung», och Hans Hildebrand[3] förklarar, att »man i november 1439 överenskom om ett unionsmöte i Kalmar i juni 1440, då konung skulle väljas, varvid man tänkte på val av en unionskonung», göra sig dessa författare otvivelaktigt skyldiga till en misstolkning. Orsaken till denna misstolkning ligger i uraktlåtenhet att konfrontera Jönköpingsfördraget med det däri åberopade Kalmarfördraget av 1438. Den avgörande punkten i Jönköpingsfördraget lyder in extenso: »vpa thet at fornæmpde Calmarne deythingen oc sambindelsen mwghe komme til een fulkommelighen gothen ænde, badhe vm koning at welghe, oc swa vm frith oc sambindelse ytermere at fulbordhe, forbethre oc fast gøre i mellom thenne thry righen til ewighen tidh, Guth til loff oc all righen oc righesens inbyggere til ære, frith, kerlighet oc bestand, tha ærom wi nw swo eendractelighe eens wortne, at all thry rikesens fulmectighe sendebudh schule oc wilie meth Guds

[1] Sveriges Traktater, III, s. 185 ff.
[2] Svenska Kyrkans Historia, III: 1, s. 152.
[3] Sveriges Historia, II, s. 437.

hielp sammenkomme i Calmarne nw vpa sancti Johannis baptiste dagh nativitatis nest kommande, oc ther ta een fullkommeligen ende ther vpa gøre, som them tha alle eendrecteliglien thycker gagnelighest oc nyttughest ware, huart rikes lagh oc ret, privilegia, frihet oc gothe gamble sidhwenio vkrænckte oc vforsømethe i alle made.» Sammanhåller man denna formulering med 1438 års fördrag, torde det vara omöjligt att ur de anförda orden läsa ut en överenskommelse att välja gemensam konung. Det kunde lika väl sägas, att 1438 års dagtingan komme »til een fulkommelighen gothen ænde .... vm koning at wælghe», ifall man 1440 beslöte att efter skilsmässa i godo skrida till särskilda konungaval. Ty nämnda dagtingan höll båda alternativen öppna och fordrade blott, att man på ett gemensamt möte komme överens om vilkendera vägen som skulle beträdas.

Även Jönköpingsfördraget från hösten 1439 håller sålunda frågan om gemensamt eller nationella konungaval och därmed om unionens verkliga fortbestånd fullkomligt öppen. Det är tydligt, att den meningsriktning inom Sverige, som önskade val av en inhemsk konung, numera förmått göra sig gällande med långt större styrka än vid rådsmötet i Stockholm fem månader tidigare. Den har nu nått åtminstone ett provisoriskt resultat till förmån för sin ståndpunkt i direkta förhandlingar med Danmark, och till detta resultat har även ärkebiskop Nils, som enligt rimkrönikan kort förut ivrat för hertig Kristoffers val, sett sig föranlåten att medverka.

Möjligen finnes ett vittnesbörd bevarat om den ståndpunkt, som danskarna och unionsvännerna intagit vid Jönköpingsmötet men icke lyckats genomdriva. Arild Huitfeld återger i sin danska krönika[1] en redaktion av fördragsakten. Han har i sitt avtryck läsarten *Enekiøbing* i stället för originalets *Jonekøpung*. Säkerligen beror det förra namnet helt enkelt på en felläsning — vare sig Huitfelds eller någon tidigare avskrivares — sammanhängande med den emellanåt förekommande namnformen *Jenekøping* el. dyl.[2] Reuterdahl har av denna läsart hos Huitfeld låtit

---

[1] Foliouppl. I, s. 819 f., kvartuppl., s. 631 f.

[2] v. Friesen, Namnet Jönköping (Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening, IV), s. 9.

förleda sig att tala om ett möte i Enköping i nov. 1439, skilt från det av honom själv på andra ställen omtalade Jönköpingsmötet i samma månad.[1] — Av större intresse är emellertid en annan skiljaktighet. I den i danska riksarkivet förvarade originalurkunden lyder det ställe, där Kalmarfördraget av 1438 bekräftas, på följande sätt: »Først samthyckiom wi oc fulburdhom the deythingen i alle sine article, som giordh war i Calmarne i mellom thesse tw rikesens sendebuth anno Domini MCDXXXVIII in octavis visitacionis Marie, for vden then ene artikel, som luder vpa konung Eric, at wi schuldom holde hanom for fulmechtighen koning etc.»[2] Motsvarande passus lyder hos Huitfeld: »Først samtycke vi oc fuldbyrde den Dagtingning i alle sine article, som giort vaar udi Calmarn imellem disse trende Rigers sendebud den 11. Martij Aar 1437, visitacionis Mariæ, saa liudendis: Wii Hans Laxmand udi Lund (saa skulle alle staa som Breffvet etc. fuldbyrde) foruden den ene Artikel, som liuder paa Konning Erich, at vi skulle holde hannem for fuldmectigh Konningh etc.» Den tidigare akt, som i denna version åberopas, är, såsom av den anförda begynnelseformeln framgår, ingen annan än det bekanta, i allmänhet till 1436 daterade förslaget till ny unionsakt.[3] Enligt Erslev skulle hänvisningen till denna akt helt enkelt av Huitfeld insatts i stället för den i 1439 års originalhandling förekommande hänvisningen till 1438 års fördrag.[4]

Det förefaller emellertid, som om en annan förklaring vore möjlig och kanske sannolikare än antagandet om en av Huitfeld godtyckligt företagen ändring. Särskilt den omständigheten, att avvikelsen ej inskränker sig till själva datum utan även gäller beteckningen av de fördragsslutande parterna (»disse trende Rigers Sendebud» i st. f. »Thesse tw rikesens sendebuth») synes göra det antagligt, att Huitfeld verkligen haft under ögonen ett koncept till Jönköpingsfördraget, vari icke 1438 års Kalmardagtingan utan det ovannämnda förslaget till ny unionsakt åberopats. Dateringen den 11 mars 1437, *visitacionis Mariæ*, innehåller, så-

[1] Sv. Kyrkans Hist., III: 1, s. 152; jfr. s. 148, 152.
[2] Sveriges Traktater, III, s. 186.
[3] A. a., III, s. 171 ff.
[4] Rep. dipl. regn. Dan. mediaev., III, s. 540, n.

som Reuterdahl påpekat,[1] en motsägelse, i det högtiden *visitatio Mariæ* inträffade den 2 juli. Möjligen ha orden *visitacionis Mariæ* i den redaktion, som legat framför Huitfeld, infogats som ändring eller stått kvar, överstrukna eller icke; i vilketdera fallet utgöra de ett spår av den svenskt nationella textredaktion, vari 1438 års fördrag åberopades. Huitfeld har i så fall av rent missförstånd fått med båda dateringarna. Anmärkningsvärt är, att det möte, då förslaget till ny unionsakt skulle tillkommit, enligt Huitfelds uppgift även på det tidigare ställe, där detta aktstycke omtalas,[2] skulle ägt rum i *mars*. Här förlägger han det emellertid till 1436, dock blott på den grund, att Johannes Laxman, som i ingressen nämnes såsom ärkebiskop i Lund, tillträdde detta ämbete först nämnda år — ett skäl, som ju icke talar emot dateringen till 1437. Även denna omständighet tyder ju på att åberopandet av ett Kalmarfördrag från mars 1437 icke är en Huitfelds godtyckliga ändring utan verkligen varit utmärkande för den redaktion av Jönköpingsfördraget, som han haft framför sig. Och i denna redaktion skulle man då, såsom redan antytts, möjligen ha att igenkänna det danska och unionsvänliga uppgörelseförslag, som omintetgjordes genom den svenskt nationella riktningens strävan att åtminstone hålla de stora frågorna om konungavalet och unionens fortsättning fullständigt öppna.

Vissa invändningar kunna utan tvivel göras mot denna förmodan. Som bekant har Erslev[3] framlagt starka skäl för den meningen, att unionsaktsförslaget aldrig tillkommit på något möte mellan representanter för de tre rikenas råd, utan att det har en rent privat karaktär och blivit uppgjort av någon enstaka unionsvän, varvid Erslev anser, att man närmast har att tänka på Hans Kröpelin. Är detta riktigt, så vore det onekligen egendomligt, om man redan 1439 skulle behandlat förslaget såsom en verkligen ingången överenskommelse och åberopat det som en sådan i en ny fördragsakt. Uteslutet kan detta dock icke anses vara. Erslev har själv påvisat, att de danska och svenska rådsherrar, som avslöto 1438 års fördrag, kände till det privata unions-

[1] A. a., III: 1, s. 152 n. 8. — Kvartuppl. av Huitfelds krönika har »den 1 Martij.»

[2] Foliouppl., I, s. 797, kvartuppl., III, s. 575.

[3] [Dansk] Historisk Tidsskrift, 7. R, 3. B, s. 81 ff.

aktsförslaget och i nämnda aktstycke använde vändningar, som hämtats ur detta. Och i föreningsakten mellan Danmark och Norge av Bergen 1450 hänvisas — fortfarande enligt Erslev — otvetydigt till förslaget i fråga såsom en fullgiltig unionsakt. Under sådana omständigheter torde det icke vara omöjligt, att unionsvännerna redan 1439 tänkt sig att, just genom att i det fördrag, som då skulle slutas, utan vidare behandla förslaget som en redan vidtagen överenskommelse, kunna förläna det en sådan karaktär. Man skulle kunna förmoda, att detta förslag även 1438 utgjort den ståndpunkt, kring vilken man på unionsvänligt håll samlat sig. Härpå tyder den då tillkomna fördragsaktens formella anslutning till förslaget ävensom förklaringen, att man nu ej kunde bliva ense rörande konungavalet och därför hänsköte frågan om en eller flere konungar till avgörande efter tronledighetens inträde. Denna formulering synes tala för att en omedelbar positiv uppgörelse ifråga om gemensamt konungaval från visst håll påyrkats 1438, och då, som nämnt, andra formuleringar i 1438 års fördrag, direkt gå tillbaka till unionsaktsförslaget, synes det sannolikt, att nämnda ståndpunkt haft formen av ett yrkande på dettas antagande som gällande unionsakt. Det vore i så fall så mycket förklarligare, om man 1439 på samma håll ånyo tagit upp unionsaktsförslaget för att söka genomdriva en hänvisning till detta såsom gällande överenskommelse; härigenom skulle man annullerat det 1438 faktiskt genomdrivna fördrag, mot vilket unionsaktsförslaget redan då skulle stått som uttryck för en motsatt partiståndpunkt.

En ytterligare svårighet utgör tydligen den i Huitfelds redaktion förekommande dateringen av unionsaktsförslaget till Kalmar den 11 (eller 1) mars 1437. Man är visserligen alltför ofullständigt underrättad om dessa års händelser för att kunna bestrida möjligheten av att ett möte ägt rum på nämnda ort och tid; men om Erslevs uppfattning om förslagets rent privata tillkomst är riktig, förefaller det överhuvudtaget, som om det tidigare diskuterade problemet om dess förläggande till det ena eller andra mötet ej vore rätt uppställt. Det vore då ägnat att förvåna, om man redan 1439 haft ett bestämt datum att uppgiva för förslagets tillkomst. Man skulle emellertid möjligen kunna tänka sig, att dateringen härrör från någon skrivelse, genom vilken försla-

get kringsänts till vederbörande, kanske efter att ha varit föremål för överläggning inom en mindre krets av unionsvänner. — Anmärkningsvärt är, att Huitfeld icke under år 1438 redogör för det detta år ingångna fördraget i Kalmar; skulle detta verkligen bero på att fördraget varit honom obekant, bleve ju den ändring, som han enligt Erslevs antagande skulle företagit i 1439 års fördrag, mera förklarlig.[1]

Under de närmaste två månaderna efter Jönköpingsmötet har det nationella patiets styrka och tilltagsenhet vuxit, och på nyåret 1440 har man känt sig i stånd att taga steget fullt ut. En herredag — *congregacio omnium praelatorum et nobilium regni*, heter det i Vadstenadiariet[2] — hölls i Arboga vid trettondagstiden nämnda år. Vi äro underrättade om detta möte genom en anteckning i Vadstenadiariet och några brev.[3] Bland de senare märkes ett förlikningsbrev mellan Karl Knutsson och bröderna Bo och Bengt Stenssöner.[4] Enligt rimkrönikan hade förlikning mellan dessa båda parter ingåtts redan vid Täljemötet föregående höst, och även den sedermera avlidne Nils Stensson hade enligt samma källa vid detta tillfälle deltagit i förlikningen. Under slutet av 1439 hade emellertid ny fiendskap inträtt. Herr Nils och herr Bo hade enligt rimkrönikan begivit sig till konung Erik. Vid återkomsten därifrån hade herr Nils blivit fången i en strid med marskens folk och kort därefter dött av sjukdom i Norrköping, dit han blivit förd.[5] Dessa händelser äro tydligen orsaken till att ny förlikning mellan marsken och de kvarlevande Stenssönerna ingicks vid Arbogamötet. Däremot är det säkerligen oriktigt, när Reuterdahl[6] anser, att rimkrönikans »ord om Stenssönernas förlikning med Karl Knutsson bekräftas av ovannämnda diplom», med vilket uttryck han åsyftar det i Arboga 1440 utfärdade för-

---

[1] Märk dock hans uttryck om 1438 års möte i Kalmar: »Meere bleff icke til det Møde besluttet, der noget got aff kunde komme» (folioluppl. I, s. 805; kvartuppl., III, s. 594). Måhända antydes här ett ogillande av det icke omnämnda fördraget.

[2] Script. rer. svec. med. aevi, I: 1, s. 156.

[3] Jfr. Reuterdahl, a. a., III: 1, s. 153 n. 10.

[4] (Lager) Bring, Samling av . . . Handlingar . . . i Svänska Historien, II, s. 215 ff.

[5] Svenska Medeltidens Rim-Krönikor, anf. ed., II, v. 6394—6515.

[6] A. a., III: 1, s. 153 n. 1.

likningsbrevet. Rimkrönikans ord gälla uteslutande vad som förekom på Täljemötet och ha intet avseende å Arbogamötet, vilket icke omtalas i denna källa. Till samma förväxling av dessa båda möten gör sig Reuterdahl skyldig, när han anser, att Arbogamötets beslut i frågan om konungavalet omtalas i rimkrönikan. Han åsyftar därvid den ovilja mot tanken på en utländsk konung, som enligt rimkrönikans i det föregående anförda ord mötte ärkebiskopens i Tälje gjorda uttalande till förmån för hertig Kristoffers tronkandidatur, och vidare Täljemötets i samma källa omtalade beslut att tillsvidare vara utan konung och låta marsken fungera som riksföreståndare. I betraktande av Täljemötets enda med urkundlig visshet kända resultat — fullmakten till förhandlingarna i Jönköping — synes det visserligen möjligt, att rimkrönikans författare något överdrivit den absolut unionsfientliga stämning, som enligt honom gjorde sig gällande på nämnda möte. Det är t. o. m. tänkbart, att han dit hänfört ett och annat, som i verkligheten ägt rum först på det i hans framställning med tystnad förbigångna Arbogamötet i januari. Härom kan man emellertid icke veta något som hälst, och det är därför absolut oberättigat att med Reuterdahl utan vidare till det senare mötet förlägga ärkebiskopens uppträdande som »förespråkare för unionen och Kristoffer.» Det är möjligt och visst icke osannolikt, att Nils Ragvaldsson även nu uttalat sig i denna riktning;[1] något positivt stöd i källorna för ett sådant antagande finnes emellertid icke, allra minst i rimkrönikan.

Om Arbogamötets resultat meddelas följande i den ovannämnda diarieanteckningen från Vadstena, vars trovärdighet man ej har skäl att betvivla. Man beslöt enhälligt att aldrig vid arevälja en utländing till konung. I stället skulle en inhemsk konung utses på ett nytt möte, som skulle hållas vid Mickelsmässan påföljande höst, ävenledes i Arboga. Till detta möte skulle kallas även bönder och köpstadsmän (*provinciales regni et cives*), »i enlighet med lagens föreskrift» (*secundum quod leges patriæ declarant*), heter det. — Trettondagsmötet i Arboga, vari enligt det ovannämnda förlikningsbrevets vittnesbörd bl. a. ärkebiskopen

[1] Jfr. Vadstenadiariets ord om Kristoffers val hösten 1440: *Cujus electio, ut dicitur, facta est ex ordinacione praelatorum, utinam & Divina.* (Script. rer. svec. med. aevi I: 1, s. 156).

och biskop Thomas deltagit, betecknar alltså en fullständig seger för den nationella riktningen. Segern blev visserligen av kort varaktighet. Det möte med danska ombud, som var utsatt att äga rum vid midsommartiden i Kalmar, blev aldrig av, men längre fram på sommaren lyckades Kristoffers utskickade, ärkebiskop Johannes Laxman i Lund och herr Klas Nilsson Rönnow att mot betydande gottgörelse i förläningar vinna Karl Knutsson för Kristoffers planer på den svenska kronan. Härmed hade det nationella partiet förlorat sin ende tänkbare tronkandidat, och på riksdagen i Arboga vid Mickelsmässotiden 1440 valdes Kristoffer till Sveriges konung.

Den översikt av händelseutvecklingen 1439—40, som i det föregående blivit given, har haft till ändamål att angiva den politiska bakgrunden för biskop Thomas' visa. Att visan diktats efter Nils Stenssons uppträdande våren 1439 och före Kristoffers val hösten 1440, är utan vidare klart. Möjligen skulle ett bidrag till tidsbestämningen med avseende på *terminus post quem* kunna utvinnas ur de strofer, som skildra Karl Knutssons uppträdande mot Nils Stensson under år 1439. Det förefaller, som om dessa strofer skulle antyda en tämligen hårdhänt framfart från Karl Knutssons sida, med våldsamma utskrivningar av manskap och gärder:

Riddare oc swen ä hwo han är
han hafde them alla liika kär
som ey wille epter fölghia
liiff oc gotz han engom spar
thess wordhe riike oc fatighe war
the kunno sik ey swa dylia

Huilken wille ey ellers fram
han matte fly mz last oc skam
han sökte tha thz bätzta
At hwa mz friiheet bliffua wil
gotz oc gaffuor loot han til
gul sölffuer oc godha hesta.

I rimkrönikan finnas icke berörda några förhållanden, på vilka dessa strofer kunna tänkas ha avseende. Skulle emellertid en belysning av deras innehåll kunna hämtas ur ännu icke framdraget källmaterial, synes det ej omöjligt, att på samma gång en ny och längre fram på året 1439 framskjuten tidsbestämning skall kunna vinnas. — I de närmast följande stroferna gör sig en ton av varning och klander alldeles tydligt hörd:

Ää hwem gudh giffuer ther lykko til
han ma wel öffua wagha spil
tok skal han altid tenkia
at engen hauer nu swa stort wald
ey swa riikir oc ey swa bald
at gudh ma thz altiid krenkia

Ää hwo thz gör han bliiffuer widh makt
thz laat tik wara for sanna sakt
huilkin thz oc wil glöma
han ma wel liknas widh ith fää
oc widh eth fruktsampt fallande trä
swa withna Danielis dröma.

Vems handlingssätt är det, som skalden här åsyftar? Frågan är ej lätt att besvara. Men man kan ej undgå att finna en viss likhet mellan dessa verser och ett bekant förmaningsbrev från biskop Thomas till Karl Knutsson.[1] Visserligen har biskop Thomas vid tiden för visans författande i det hela gillat Karl Knutssons ingripande i den pågående krisen, och det är mycket sannolikt, att han i honom sett den blivande bäraren av ett nationellt konungadöme. Men detta behöver ej hindra, att hos marsken funnits drag, över vilka biskop Thomas velat uttala ett kanske avsiktligt beslöjat klander. I det nyss omtalade brevet, som är hållet i en litterärt utarbetad, sentensrik stil, förekomma alldeles liknande varningar: »Thu warder antige holla tik for mera än menniske eller for ena dödelige menniske. Ej ma thet forsta wara;

[1] (Lager)Bring, a. a., III, s. 239 ff.; Script. rer. svec. med. aevi, II: 2, s. 167 f.; även särskilt utgivet (Varningsbrev från Biskop Thomas i Strengnäs till Karl Knutsson. Sthlm 1837).

forty alle the thet hafua foretagith, the äre alle fortapith. Lesom gambla testament och nyth. Ästu en dödelige menniske tha tänk hwar dagh ath werden är omskipteligen, hon häfwer up och hon kastar nedher huem hon wilt. Säl är then som wel gör.» Brevet klagar över övervåld från Karl Knutssons sida mot kyrkans män och gods och särskilt över att Karl Knutssons underlydande olagligen tillägnat sig biskopen tillhörig spannmål. Karl Knutsson uppmanas att »taga sig ett annat sinne» och skona den helga kyrkan och hennes förmän. Hans hittillsvarande framfart kan aldrig sluta väl, menar brevskrivaren. »Wi torfuom ej lenger efter efterdömelse sökia utan konung Erich, som med ofuerdodughet giorde huat han wilde bade paa Biskopa, Prelata, Munkä, kirkia, Riddare och swena, som thu sielfuer visthe huadh lön hans hofmodh sig och flere andre fongith hafva. Tho west thu, wel är och honom, som kan wakta sik i tiidh for annars faal. Konung i Swäria skulde wara then som rätten skuldhe mesthe styrkia saa med klärike som med lekmän, och ej döma noghen deel til oräthа för en saken fullkomliga ransakade wore.» Kanske vilja även de strofer i visan, som här ovan varit på tal, antyda en dylik varnande jämförelse med konung Eriks öde. Det omedelbart till en uppmaning åt Karl Knutsson att »i tid vakta sig för annans fall» anknutna principuttalandet om huru en svensk konung rätteligen borde skicka sig, synes häntyda på att Karl Knutsson vid tiden för brevets tillkomst av brevskrivaren uppfattades som tronkandidat.

Den avskrift, vari brevet föreligger, ingår i biskop Magnus Stjernkors' kopiebok i svenska riksarkivet (cod. J 13) och är odaterad. Förste utgivaren, Lagerbring, har hänfört det till 1436. Måhända beror denna åsikt på att biskop Thomas omtalar, att »Engeberth» fråntagit honom »et skippund fläsk i Rontuna kirkia, thet togh Joan Andersson pa hans vegna». Men för det första är det ju icke så givet, som Lagerbring synes antaga[1], att denne »Engeberth» är identisk med rikshövitsmannen, och för det andra kan ur uppgiften icke slutas, att den åsyftade personen ännu var i livet. Hans Hildebrand drager av ett ställe i brevet den slutsatsen, att det måste vara skrivet på en tidpunkt, då Nils

[1] A. a., III, s. 246.

Stensson ännu icke var Karl Knutssons förklarade fiende, alltså innan den förre år 1439 öppet övergick på konung Eriks sida. Stället lyder: »... samaledis thet Göstaf Sture och Nils Stensson rofuade mik och mine landbo thet faar iak inthe utan thet är min lön, ath thu wilt ey städhia mik til rätha etc.» Under nämnda förutsättning daterar Hildebrand för sin del brevet till vintern 1437—1438.[1] Jag kan emellertid ej finna, att av de anförda orden kan dragas någon bestämd slutsats om det inbördes förhållandet mellan Karl Knutsson och Nils Stensson vid tiden för brevets tillkomst. De likheter i tendens och innehåll, som förefinnas mellan brevet och det ovan berörda partiet i visan, synas mig nog beaktansvärda, för att det skall kunna ifrågasättas, om icke även brevet snarare anknyter sig till 1439 års händelser.

Om någon bestämd anvisning för visans datering ej f. n. torde kunna vinnas ur dessa strofer, är innebörden av de båda därpå följande så mycket klarare.

Slipper en foghil aff snara eller quist
han tagher sik wara for tolke list
Swerghe thu äst nw sluppit
Wilt thw j the snara j gen
som for war bundhin vm thin been
thz ma wel sta tik uppit.

O edhla swensk tw statt nw fast
oc bätra thz som förra brast
tw latt tik ey omwändha.

Här hänsyftas tydligen på en aktuell politisk ståndpunkt, vid vilken det svenska folket uppmanas att hålla fast; ett resultat är vunnet, som icke får förspillas. I och med detsamma ha vi också en vink om den sannolika tidpukten för visans tillkomst. Det torde egentligen vara två moment i unionskrisens ovan skizzerade förlopp, man har att tänka på, nämligen avsättningsbeslutet mot konung Erik på mötet i Tälje i slutet av september 1439 och beslutet att välja inhemsk konung på Arbogamötet vid trettondagstiden följande år. Täljemötets resultat var emellertid

[1] Ur Folkens Häfder, årg. 1876, s. 259 f.

icke av den avgörande natur som Arbogamötets. Såsom vi sett, ledde det närmast till nya förhandlingar med danskarna i Jönköping längre fram på hösten, och dessa förhandlingar utmynnade i frågans hänskjutande till en framtida överenskommelse. Något verkligt avgörande till den nationella riktningens förmån var sålunda icke vunnet genom Täljemötet, och till ett fasthållande vid själva beslutet om konung Eriks sättande ur spelet behövdes inga särskilda agitatoriska förmaningar, ty om den saken rådde alls ingen oenighet.

Den »snara», ur vilken Sverige enligt visans ord sluppit lös, är tydligen ingen annan än själva unionen, som ju redan i diktens början karaktäriserats som ett femtioårigt främmande förtryck. Ett verkligt avgörande ifråga om unionen nåddes ju icke förrän i januari 1440 på mötet i Arboga. Sannolikt är det därför för den upplösning av unionen, som innebars i det vid detta tillfälle fattade beslutet att icke vidare välja någon utländing till konung, som biskop Thomas i sin dikt velat göra propaganda. Omöjligt är ju icke, att visan tillkommit redan kort *före* mötet i känsla av att det nu på allvar gällde, om de genom 1439 års händelser öppnade möjligheterna skulle tillvaratagas eller icke. Längre tillbaka än till de sista månaderna av året 1439 synes man mig dock icke böra gå. Först genom och efter Täljemötet kan situationen anses ha klarnat i den grad, att frågan om unionens vara eller icke vara blivit verkligt aktuell och påtagliga förutsättningar för dess upplösning förelågo.

I en tid, då den politiska visan överallt i Europa var ensam om att fylla den roll, som senare övertagits av flygblad, tidningar och broschyrer, har biskop Thomas i denna primitiva publicistiska form velat uttala sin varning mot nya fördärvbringande unionella kompromisser. Det är i detta syfte, som han gjort sin återblick på frihetsstridens olika skeden alltifrån Engelbrekts uppträdande för att till sist i de lyriska slutstroferna förhärliga den kampens vinst, som ej finge genom svaghet och vankelmod åter förspillas: friheten, Sveriges nationella självständighet.

O edhla swensk tw statt nw fast
oc bättra thz som förra brast
tw latt tik ey omwändha —

denna maning har måhända jämte sin allmänna syftning en mycket personlig adress. Det är ej osannolikt, att den är skriven i en orolig förkänsla av den stundande sommarens händelser och att den i främsta rummet vänder sig till Karl Knutsson, som då genom sin uppgörelse med konung Kristoffers underhandlare skulle svika och för lång tid omöjliggöra den sak, biskop Thomas genom sin agitationsskrift velat tjäna. Man kan i så fall göra sig en ganska levande föreställning om den känsla, som kom skalden att utropa (str. 32):

Haffuer tw friiheet j thinne hand
tw lykt vel til oc bint om band
thy friiheet liknas widh en falka
Ath hwo som friheet giffuer vpp
han skulle taghas widh sin twpp
oc säthias j bland skalka.

III. Till frågan om visans förebilder och idéinnehåll.

En fråga, som man helt naturligt gör sig vid studiet av biskop Thomas' visa, gäller dess självständighet i fråga om stil och idéinnehåll.

Schück har uttalat den förmodan, att biskop Thomas »möjligen ... från Tyskland erhållit väckelsen till denna i Sverige förut ej odlade historiskt-politiska diktning»[1]. Så alldeles utan svenska föregångare ha väl biskop Thomas visor icke varit; jag erinrar om den harmfyllda dikten *Om konung Albrekt* från föregående århundrade.[2] Huruvida bakom Schücks förmodan ligga några bestämda iakttagelser av likheter med tysk medeltidsdiktning, är mig icke bekant. Att sådana likheter skulle kunna konstateras, är emellertid troligt nog. Ganska påtagliga äro de stilistiska överensstämmelserna med vissa politiskt moraliserande engelska dikter från 1300- och 1400-talen; man jämföre t. ex. John Gowers strofer till fredens pris i ett till Henrik IV riktat poem eller den dikt, likaledes behandlande fredens välsignelser, som John Lyd-

---

[1] Ill. svensk. litt. hist., I^2, s. 254.
[2] Svenska Medeltids Dikter och Rim (ed. Klemming), s. 177 ff.

gate skrev 1443 med anledning av underhandlingarna mellan England och Frankrike.[1] Om någon direkt påverkan från engelskt håll är det säkerligen icke fråga, utan endast om ett över hela Europa utbrett moraliserande och allegoriserande framställningssätt — f. ö. med motsvarigheter även inom den bildande konsten — vars förmedling till Sverige väl skett just över lågtyskt område. Måhända är det icke alltför djärft att tänka på ett samband mellan medeltidens filosofiska begreppsrealism och detta litteraturens och konstens sysslande med abstrakta egenskaper, dygder och andra moraliska värden, vilka ofta personificerades eller på annat sätt allegoriskt åskådliggjordes.

En sammanställning med engelsk 1300-talspoesi har gjorts redan av Klemming.[2] Denne forskare har påpekat en egendomlig likhet mellan biskop Thomas' strofer om friheten och en berömd passage, som förekommer i den mot slutet av 1300-talet verksamme skotske skalden John Barbours vidlyftiga rimkrönika över konung Robert Bruce och som börjar:

A! fredome is A noble thing!

Man jämföre biskop Thomas:

Friiheeth är thz betzta thing
ther sökias kan all wärldin vmkring.

»Men detta är också allt», säger Klemming, »sedan finnes ingen likhet.» Detta är emellertid icke alldeles riktigt. Det finnes, utom själva behandlingssättet och den allmänna tonen, åtminstone ännu en påtaglig överensstämmelse mellan Thomas och Barbour. Den som prövat på träldom, heter det hos den senare,

. . . suld think fredome mar to pryss
Than all the gold in warld that Is.[3]

---

[1] Political Poems and Songs relating to English History (ed. Th. Wright), II, s. 4 ff., s. 209 ff. (Chronicles and Memorials, XIV).

[2] Svenska Medeltids Dikter och Rim, s. 523.

[3] Barbour, The Bruce (ed. Skeat) B. I, v. 239 f. (Early English Text Society, Extra Series, XI, s. 10).

Och hos biskop Thomas återfinna vi samma tanke:

Wilt thw wara tik sielffuer hull
tw älska friiheet meer än gull.

Att biskop Thomas icke känt till Barbours dikt kan nog tagas för givet; man har överhuvudtaget icke kunnat påvisa någon direkt förbindelse mellan engelsk och svensk medeltidslitteratur. Sammanhanget — ty det torde verkligen finnas ett sammanhang — är nog av annat slag.

Omedelbart efter stroferna om friheten läsas i den handskrift, som innehåller biskop Thomas' visor, följande latinska distika:

Libertas perdulce bonum bona cetera condit,
qua nec ondita nil sapit esca nobis.
libertas animi cibus est et vera voluptas,
qua qui dives erit dicior esse nequit.
non bene pro toto libertas venditur auro
hoc celeste bonum preterit orbis opes.

Dessa verser utgöra nog icke något tillfälligt tillägg av den ene eller andre avskrivaren; det förefaller snarare, som om man i dem borde igenkänna det gemensamma tema, varöver såväl biskop Thomas som John Barbour byggt sina lovtal över friheten. Varifrån äro de hämtade? I handskriften, där biskop Thomas' visor stå att läsa, har skrivaren vid de anförda latinska verserna antecknat orden *verus Aesopus*. Man är kanske närmast böjd att uppfatta dem som ett gillande utrop, ett värdeomdöme. I själva verket innehålla de nog en vink om det litteraturhistoriska ursprunget. Man skall återfinna dessa verser citerade på ganska oväntade ställen. I företalet till Cervantes' Don Quijote läses:

»Vidkommande anförandet i brädden av böcker och författare, från vilka ni lånar de tänkespråk och satser, som ni använder i er historia, behöfs ingenting mer än att ställa om att där komma till pass några uttryck eller latinska glosor, som ni kan utantill eller som åtminstone kosta er föga möda att uppsöka; såsom t. ex., när det är fråga om frihet och fångenskap, om ni då inflickar:

Non bene pro toto libertas venditur auro.

Och sedan fram i brädden med Horatius eller vem det var som sade det.» — »Den som sade så,» tillfogar Lidforss i sin kommentar, »var nog inte Horatius, utan en annan, en obekant fabelförfattare.»[1]

I en stilistisk-retorisk uppslagsbok från slutet av 1400-talet, sammanställd av Albertus de Eub[2] återfinnas, med hänvisning från ordet *libertas* i registret, raderna

Non bene pro toto libertas venditur auro:
hoc coeleste bonum praeterit orbis opes.

Som källa angives *Aesopus.*

Dessa antydningar äro tillräckliga att föra på det rätta spåret. Det är inom den rika litteratur, som utgöres av de medeltida bearbetningarna av det antika fabelmaterialet, man har att söka. Uppgiften är i hög grad förenklad tack vare en fransk filolog, som i ett stort arbete kodificerat och text- och litteraturhistoriskt genomforskat den latinska fabeldiktningen från Augusti tid fram till renässansen.[3] Ifrågavarande distika härröra från ett sannolikt på 1170-talet författat fabelverk på elegisk vers av engelsmannen Walther, ärkebiskop av Palermo.[4] Detta verk av Gualterus Anglicus, som han brukar kallas, är spritt i en mängd handskrifter i de flesta västeuropeiska länder; de äldsta gå tillbaka till 12- och 1300-talen.[5] Sannolikt har arbetet bl. a. använts som skolbok; detta antydes särskilt av en grupp tryckta editioner från 1400-talet med titeln *Esopus moralisatus cum bono commento*, som tydligen utgivits i språkligt-pedagogiskt syfte.[6]

De verser, som påverkat Thomas och Barbour, återfinnas i

[1] Cervantes, Don Quijote av La Mancha, övers. av Edv. Lidforss. (Jubileumsuppl. Sthlm 1905), I: 1, s. 7, 11.

[2] Margarita poetica (Argentinae [Strassburg] 1503), fol. CXLVII:v. Ex. i Gyllenhielmska biblioteket å Skytteanum, Upsala och i Upsala universitetsbibliotek. *Ed. princ.* Nürnberg 1472 (*Brunet*, Manuel du libraire, II, 1141).

[3] L. Hervieux, Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu' à la fin du moyen âge, I—V (Paris 1884—1899).

[4] A. a., I, s. 434—452.

[5] A. a., I. s. 460 ff.

[6] A. a., I, s. 547 f. Ett ex. av en dylik edition, utan årtal och tryckort, i Upsala universitetsbibliotek (palæot. 33: 208).

fabeln *de lupo et cane* och ingå i vargens svar till hunden, när denne vill övertala honom att övergiva sitt fria liv i skog och mark och bliva husdjur som han själv.[1] — Att biskop Thomas varit bevandrad i fabellitteraturen, framgår för övrigt även av det ovan omtalade brevet till Karl Knutsson, där han yttrar: »Jak skref tik siders til, at man ej skulde forsma en fatigen wen och ey en liten hest, forti at the motte än göra ena lisla hielp tha umtrenger. Swa frälsedhe Musen Lejandet med lisla makt och godhom wilia.»[2] Den fabel *de leone et mure*, på vilken här anspelas, återfinnes även hos Gualterus Anglicus.[3] — I förbigående må här även påpekas en stilistisk överensstämmelse mellan brevet och visan. »Ån gör thu thet i then akt ath thu wilt och swa göre som läses i gambla testament och i nyo, i *passionario* och i .... ath alle the swa giort hafua lotho eth skemliget rycht epter sik,» heter det på ett ställe i brevet, och på ett annat, som redan i det föregående blivit citerat: »Lesom gambla testament och nyth.» I visan börjar str. 31:

The gambla script oc swa the ny
the biudha fridh j hwariom by.

Dylika likheter i fråga om stil och föreställningskrets tyda ju i sin mån på att brevet och visan verkligen härröra från samma författare. Någon anledning att betvivla de gamla uppgifterna om biskop Thomas' författarskap finnes f. ö. icke. Mig veterligen ha dylika tvivelsmål ej heller blivit framställda av någon annan än C. G. Starbäck, som anser, att »visans beröm för Karl Knutsson ej rätt synes stämma med vad samme biskop vid andra tillfällen fann sig nödgad att säga åt Karl.»[4] Den olika behandlingen av Karl Knutsson i brevet och i visan, vilka ju tillkommit i helt olika syften, ger naturligtvis intet fog för ett tvivel på biskop Thomas' författarskap till den senare. Såsom ovan blivit anmärkt, antydes f. ö. kanske även i visan ett visst missnöje med Karl Knutsson.

[1] Hervieux, a. a., II, s. 412.
[2] Script. rer. svec. med. aevi, II: 2, s. 167.
[3] Hervieux, a. a., II, s. 392 f.
[4] Berättelser ur Svenska historien, V [Örebro 1866], s. 225.

Den iakttagelse om en litterär källa för några verser i biskop Thomas' visa, som här ovan blivit framställd, har naturligtvis endast ett slags kuriositetsintresse, och detsamma torde redan på förhand kunna sägas om de ytterligare upptäckter i samma väg, som möjligen komma att göras. Sin verkliga förklaring får detta diktalster endast och allenast genom den personlighet och den historiska situation, ur vilka det sprungit fram. Tankarnas verkliga halt förklaras icke av några främmande litterära förebilder utan ur de statslivets villkor, under vilkas intryck biskop Thomas diktade, och ur hans av hela hans ställning betingade uppfattning av dem. Detta gäller framför allt om frihetsbegreppet i visan.[1]

Friheten, det var för den svenske prelaten i Erik av Pommerns dagar i första hand *libertas ecclesiae*, såsom det allt sedan Gregorius VII:s tid gängse slagordet lydde,[2] frälsningsanstaltens självständighet gentemot den världsliga armens intrång. För denna frihets skull var det väl, som biskop Thomas själv försakat ärkestolen i Upsala, när konungen egenmäktigt ville bjuda den åt sin i viktiga värv betrodde man.[3] Men redan då och snart ännu tydligare fick han röna, att kyrkans frihet var oupplösligt förbunden med rikets.

Kyrkoprovinsen Svecia är i viss mening som enhet äldre än det svenska riket. Dess sammanhållande kraft liksom dess förebild var en god hjälp, när konungadömet till sist lyckades samla de skilda svenska landen till landslagens enhetliga rättssamfund, ytterst under religiös helgd: konungen har av Gudi högsta dom över alla domare i rike sino. Så blev också kyrkans värn ett åliggande för det statsämbete, vars bärare i konungaedens första artikel svor att älska Gud och den helga kyrkan och styrka hen-

[1] Den tankegång, som i det följande utvecklas, har jag redan framlagt i en tidningsuppsats under rubrik »Den svenska frihetsvisan» (Tidn. *Upsala* d. 14 aug. 1908). Sedermera återfinnes en liknande uppfattning hos K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige (Sthlm 1918), s. 57 ff.

[2] Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII, s. 577; Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, VIII, s. 434; v. Eicken, Gesch. u. System d. mittelalterl. Weltanschauung, s. 369.

[3] Lindblom, Akter rörande ärkebiskopsvalet i Upsala (Skrifter utg. av Kyrkohist. Föreningen, IV: 2), s. 5 ff., 9.

nes rätt, i dess sjunde att hålla kyrkans och klerkernas gamla frälse. Kyrkans frihet var en tryggad lem i landslagens frid.

Men lagens eget germanska statsbegrepp hade ännu knappast upptagit något av en inom sig sluten inrättning i en till sitt väsen personlig motsättning mot varje yttre och främmande makt. Det innebar allenast en hävdvunnen allmännelig rättsordning, vars hägn sträckte sig till alla, som ville och kunde lyda och värja den, och jämt så långt. Den »frihet», som fanns också här, kunde därför icke vara en bestämning till samfundet självt. Den var i stället de enskilda samfundsledamöternas, även »kyrkans och klerkernas» f r ä l s e, grundvalen för deras arbete i lagens tjänst. Om lagen bjöd, att ingen utländsk rätt måtte dragas in i riket och att konungen skulle styra sitt rike med inländske män och ej utländske, så var det endast på det att ej tilläventyrs därmed olag skulle gå över rätt lag, och därför att endast den i botten visste rätt lag, som vuxit under dess tuktan och prövat dess ansvar. Någon det nationella medvetandets månhet om den egna statsindividualiteten har man icke rätt att lägga in i dessa lagbud.

Men mot den konung, som i dessa och andra stycken brutit sin ed, reste sig konungsriket, från början ej annat än konungens samlade maktmedel till fridens värn, i lagens namn såsom S v e r i g e s r i k e, företrätt av en rättskrävande allmoge i vapen. Under samma lagbrytande regemente, som framkallat Engelbrekts resning, hade denne utländske våldsman, konung Erik, också kränkt sitt löfte att »älska Gud och den helga kyrkan och styrka hennes rätt» genom att »sätta dravelsmän, ovärdiga och olärda, till biskopar» och »fördriva rättkorade biskopar», såsom det heter i en svenska rådets anklagelseskrift mot konungen från hösten 1434.[1] Biskop Thomas hade därför fullt skäl att enligt sina kyrkliga tankevanor inför påve, kardinaler och koncilium klaga över »olidligt förtryck genom gudlös styrelse och frihetens rov från både rike och kyrka.» *Igitur dicimus, confitemur et constare volumus*, heter det i biskoparna Knuts och Thomas' skrivelse till kyrkomötet i Basel den 4 mars 1435, *quod dominus rex prefatus regnum Svecie predictum . . . oppresserat enormiter et*

[1] Dipl. Norv. V, s. 459 f. (N:o 647).

intolerabiliter impio regimine, auferendo et ipsi regno et ecclesie regni contra suum regium iuramentum omnem libertatem.[1]

Man torde svårligen kunna överskatta betydelsen av det motsättningsförhållande, vari den svenska kyrkan genom den 1432 utbrutna striden om ärkebiskopsvalet i Upsala kommit till Erik av Pommern. Just tack vare den samverkan mellan kyrkliga och världsliga samhällsmakter till värn mot främmande förtryck, som på grund härav kom till stånd, är det som 1430-talets fosterländska rättskamp bildar epoken för den svenska folkpersonlighetens uppvaknande till en ny och medveten nationalkänsla. Allmogens harm över de utländska fogdarnas förtryck och kränkningar av fäderneärvd rätt utgjorde en jordmån, som gav vidsträckt utbredning och rik näring åt denna känsla. Men den fasta och klara form, som bevarade den åt framtiden, har den fått genom det kyrkliga frihetsbegreppets i det förhandenvarande läget osökt givna överförande på det världsliga fäderneslandet.

Engelbrektsresningen hade visserligen på avstånd tett sig för biskop Thomas såsom en »ondskans och självförstörelsens eld», jämförlig med de kätterska husiternas härjningar, såsom han jämte sin ämbetsbroder biskop Sigge av Skara skrev från Vordingborg till de hemmavarande svenska biskoparna den 20 juli 1434. Omedelbart efter några notiser om husiternas nyligen timade nederlag skriva de båda biskoparna: *Ecce reverendi fratres, cum iam incipiunt alibi mala sopiri per mundum, ceca communitas regni nostri ignem malicie et destruccionis sui prochdolor attendit. Deus gloriosus, qui caritatis ignem misit in terram, infundat in vobis et ceteris pacis amatoribus suam sanctissimam gratiam ad extinguendum ignem hunc periculosum, ne crescat in immensum, ad quod propter pium deum adhibere velitis, nobis hic in aliis occupatis, omnem sollicitudinem et diligenciam, quam potestis.*[2] Jämförelsen med husiterna möter oss även hos tysken Bernhard Osenbrügge, som i brev från Stockholm till rådet i Danzig den 1 aug. 1434 omtalar bondehärens uppträdande utanför Stockholm, »ge-

---

[1] Lindblom, a. a., s. 137.
[2] Dipl. Norv. V:2, s. 455 (N:o 643).

lijk alze de kettere vor Danczik.»[1] — Kanske har biskop Thomas vid den första underrättelsen om rörelsen i Sverige uppfattat den som ett vanligt bondeuppror mot herrar och överhet, ett *jacquerie* av blott social innebörd; måhända ligger även påtryckning från konung Eriks sida bakom den ton, han anslår.

Snart skulle han, om också till en början icke alldeles frivilligt, själv ansluta sig till resningen. Och den stund kom, då han inför den västerländska kristenhetens högsta kyrkliga myndigheter försvarade upproret mot en edsbrytande konung som ett folkets samfällda »förfarande enligt fosterlandets lagar till värn mot tyranniet och återvinnande på en gång av rikets och kyrkans frihet.» I skrivelsen till Baselkonciliet heter det, att *universus populus regni Svecie .... ceperunt quasi divino quodam miraculo se congregare et contra impios prefectos ... se defendere.* Ville konungen erkänna sitt fel, bättra sig och hålla sin ed, vore prästerskap, adel och allmoge å sin sida redo till förlikning. *Sinautem,* fortsätter brevet, *intendunt omnino secundum leges patrie, quas rex ipse obseruare juravit, procedere ac regnum seque contra eius tyrannidem defensando libertatem regni pariter et ecclesie recuperare.*[2] — Det samhällstillstånd, som för biskop Thomas hägrade som den nationella rörelsens slutmål, har han med stark besvikenhet tecknat i det brev, som han längre fram skrev till Karl Knutsson: »Alt menige klärkeridh menthe ath the skula haua komith i storan friheth och frälsa, sidhän Swenske män finge radha rigena medh klärike hielp.»[3] Biskop Thomas' »nationalism» har helt naturligt haft en utpräglat »klerikal» färgning, för att använda moderna slagord. — Även nämnda brev har med sina principella uttalanden och sin litterära formgivning en avgjord publicistisk anstrykning, och det är väl detta, som föranlett dess bevarande i en senare kyrklig stormans avskriftssamling.

Vad som verkligen vanns för Sveriges hela framtid genom den rättens gärning, vari biskop Thomas själv jämte Engelbrekt

---

[1] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, II, s. 260. — Om de händelser år 1433, varpå Osenbrügges ord syfta, se P. Simson, Geschichte der Stadt Danzig, I (Danzig 1913), s. 178—181.

[2] Lindblom, a. a., s. 137 f.

[3] Script. rer. Svec. med. aevi, II: 2, s. 167.

Engelbrektsson och, i mån av andra medel och delvis lägre syften, Karl Knutsson, hade en berömlig del, det har han lovsjungit såsom en fäderneslandets återvunna och oskattbara frihet. Omisskänneligen har kyrklig åskådning här hjälpt till att giva form och färg åt den stora och enkla tanke, vars sanning han lärt av sin kyrkas och Sveriges historiska läge, att rättsfriden själv såväl som varje särskild laga lott däri äro tryggade endast inom ett utåt oberoende samfund, som är till för deras hägn (str. 31):

The gambla script oc swa the ny
the biwdha fridh j hwariom by
togh kan ey fridher bliffua
ffor vtan friiheet är ther när
som fridh oc frelse vppe bär
oc ofridh ma fordriffua.

Burna av en rättens poesi, som fått sin knappa och ståtliga prägel från lagspråket självt, vittna dessa verser om olika tankeriktningars sammansmältning. Att de åsyfta i främsta rummet samfundets egen självständighet är klart av deras sammanhang med maningen att våga allt för fäderneslandets frälsning (str. 26):

Thw wagha thin halls oc swa thina hand
at frelsa tith eghit fädhernes land

Det är *Sveriges* frihet det gäller (str. 25):

Swerghe thu äst nw sluppit

Också när skalden vänder sig till sina landsmän med maningen (str. 27):

war heller fry än annars träll
ä medhan tw kant tik röra,

tänker han närmast på den enskildes tillhörighet till ett självständigt statsväsen. Bakom denna dominerande tendens i dikten ligger otvivelaktigt den utbildning av det världsliga statsbegreppet till större individuell slutenhet och konkretion, som försiggått under inflytande från det kyrkliga anstaltsbegreppet. Men den nya fosterländska frihetstanken ställes i organiskt samband med

germanska idéer, när den hävdas såsom den nödvändiga grundvalen och förutsättningen för *friden*, den allmänna rättsordningen, och *frälset*, den svenska rättens individuella frihetsbegrepp, statsarbetets självfallna arvedel och villkor.

Så ha kyrklig och germansk samhällsåskådning under det historiska livets tryck enats i biskop Thomas' dikt. I en form, som har något av psalmens och folkvisans enkelhet och värme, har han gjutit *den nya svenska fosterlandskänslans äldsta litterära urkund.*

Meddelanden och aktstycken.

Den stora reduktionen och landslagens bestämmelser om att frälseman som skattebondes rätta arvinge frälste den ärvda jorden.

När den stora reduktionen ringde dödsringningen över sextonhundratalets svenska stormannavälde och med ett slag grusade den konstfulla byggnad, som ett snart sagt sekellångt krigstillstånd skapat på grundvalen av den svenska allmogestaten, var det, som vi alla veta med idkeliga hänvisningar till landslagen Karl XI och hans män bemötte de mer eller mindre högljudda klagomål och de besvärsskrifter, i vilka första ståndet i riket gav uttryck åt sin vanmäktiga förtvivlan över den förlorade makten och härligheten samt den hotande ekonomiska misären. Som bekant, var det landslagens andra kapitel, som konungen i detta avseende exploaterade och dess sålydande bestämmelser:

»Öfwer alt Swerike skal ey Konungsligh Krona eller Konunger wara, utan en: Han äger styra och radha Borghom och Landom, Upsala ödhom, Krononne godz och allom Konungslikom rätt och ingiäldom, Eensak sina hafwa, Dulgha drap och Dana arf oc Saköris brut sijn ofwer alt Swerijke, som Lagh och rätter är; Tho Swa, at andelikit och wärdzlikit Frälse niute sin Privilegia och gambla frihet. Enkte af thessom förnämdom som för är sagd ma Konunger minska for androm Konunge: Giör thet noghor Konunger, äghe tha then Konunger eftir komber wald ther ater kalla och tagha, om han gitter... »Dessa ordalag syntes även för den mindre reflekterande göra syn för sägen.

För den, som såg litet djupare, var det dagsklart, att just de ovan citerade orden: »Tho swa, at andelikit och wärzlikit Frälse niute sin Privilegia och gambla frihet», inneburo en viss begränsning av konungens skyldighet att lämna rikets intäkter oförminskade åt sin efterträdare. Ty voro det andliga och världsliga frälsets privilegier ur rättslig synpunkt oangripbara, blev konungen, så att säga, hemulsman för dessa, på samma gång han skulle hava omvårdnad om rikets drätsel. Nu stödde sig ju många av de adeliga friheter och rättigheter, mot vilka reduktionsmännen drogo till storms, icke enbart på kunglig nåd, som manifesterat sig under tider av penningebrist och stora, riket överhängande faror, utan flera donationsformer hade sina rötter

i samfälda beslut av konungen och herredagar eller riksens ständer, varför den besittningsrätt, som många av donationstitlarna beskärde, kom under lagens helgd och föll under någon av de former, som landslagens »Jorda Balker» 1 kapitlet framhåller som »Fäm äro Lagha fang i Swerikis Laghum».

När så var, blev den stora reduktionen en revolution i ordets fulla betydelse. Konungamakten trädde i förbund med de folkliga krafter, vilka allt adelsvälde till trots, mäktiga levde på djupet av den svensk-finska staten (man tänke blott på den envisa kampen mellan adeln och förläningsbönderna om den s. k. bördsrätten), gjorde sig till tolk för dessa och genomdrev med deras tillhjälp under ständigt åberopande av landslagen de bekanta reduktionsbesluten, vilka huru nödvändiga de än kunde anses vara, dock genom sitt åsidosättande av förvärvade rättigheter, giva reduktionen dess revolutionära prägel.

Självfallet är, att de komplicerade förhållanden, som en sekellång utveckling på området för den adliga jordbesittningen skapat, icke kunde uttömmande omfattas av den korta, koncentrerade och ofta nog så hastigt uppdragna formeln av ett riksdagsbeslut. Mycket blev därför en tolkningsfråga för Karl XI och tidens kronjurister — om nu denna modärna benämning får användas i fråga om män, vilkas läggning och tidigare verksamhet mera syntes predestinera dem för svärdet än för lagboken. Snart sagt, tallösa äro därför de kungliga breven till »Reduktions Collegium», »Reductions Commissionen», »Reductions Deputerade», de lokala »Landtkommissionerna» och de förvaltande myndigheterna, i vilka såväl enskilda fall, som de allmänna principerna för reduktionsförfarandet bliva föremål för kunglig förklaring. Icke sällan äro de kungliga explikationerna nog så svävande och direktiven varandra fullkomligt motsägande. Resultatet blir dock i alla fall detsamma. Allt flera och flera gods dragas in i reduktionens malström och, om de icke kunna låta sig hänföras till »de godz, som nu effter bättre skiähl komma att graveras», så »skola de blifwa indragna Rijket uthi des stora brist och torftighet till styrka.»

Men trots alla kategoriska imperativ vädja ändå, som sagt, de kungliga breven till riksdagsbesluten och landslagen, ehuru för en senare tid landslagens korta och kärva satser synas nog så obekväma för en alltför elastisk tolkning.

Här nedan ett fall, som i detta avseende är belysande.

I landslagens »Konungs-Balker» 30 kapitlet 1 § heter det:

»Swa som Frälsis iord ma ärfwas och Läggias i skatt, om ey halds af henne tienist uppe som lagh sighia, Swa ma och Skatta iord ärfwas i frälse, tha Frälsisman äller qwinna är skattabonde ärfwinge; Och bonde eller bonda son ma sigh i frälse koma, som för är sagt.» Frälsemannainstitutionen, av så genomgripande betydelse för den svenska samhällsutvecklingen, konstitueras i samma balks XI kapitel med följande, visserligen mycket sägande, men den betydelsefulla inrätt-

ningen ändock så litet belysande ord: »Thessom lundom ägha Frälsismän sinom Konunge thiäna. Hwilkin man frälst wil hafwa sitt Godz, hwat han är heller Riddare eller Swen, engom undantaghnom, han skal hafwa swa godhan Häst, at han se wäl wärder fyratighi Marker Swenska päninga, bätre och ey wärre och ther til full Wapn badhe a likama och a benom, engo undantaghno thy som en godher Man ma sik medh wäria. § 1 Hwart ar attunda dagh, efter Sancti Peders dagh skal Wapnasyn hafwas; i Upsalom af allo Upsala biscopsdöme» o. s. v. — »§ 2 Kan thet swa wara at noghor af Bondom wil Frälsis man warda, tha skal han sigh redha innan thenna daghin medh Häst och wapnom, swa at the Wapnasynena skulo skodha a Konungs wegna, skudin bade mandom, fräghd hans, häst och vapn och än han forma thet Frälse oppehalda med Gotz. — § 3 Alle Frälsismän skulo til Wapnasyn komma, och hwar man swa Riddare som Swen sin Wapn adraghin hafwa och sielfwer a sino Örse sitta, redder badhe medh häst och wapnom, som förre är sagt».

Begav det sig emellertid nu så, att frälsemannen icke längre mäktade upprätthålla sin rusttjänst, var hans saga som frälseman all. Han blev åter bonde och bar skatt och skuld som övriga odalmän. Så bjöd lagen. I verkligheten torde emellertid förhållandena gestaltat sig mera invecklade. Man har skäl att tro, det förmånen att prestera rustning som ekvivalent för skatten icke var så lätt att ernå, som lagen giver vid handen, även om bondens ekonomiska position icke ställde hinder i vägen härför. Möjligheten att få rusta var icke obegränsad. Antalet frälsemän stod synbarligen i ett visst — om ock mycket obestämt — förhållande till behovet av ryttare, med den av medeltiden krävda utrustningen, och till konungens benägenhet att undvara skatten, som på detta sätt drogs undan kronan. Därav kommer det sig väl att frälsemannarätten med dess frihet från skatt och skyldighet att rusta framstår de facto mera som en akt av konungens eller dennes ställföreträdares nåd, än som den naturliga, självklara rättighet, landslagen vid ett flyktigt genomläsande synes förutsätta.[1]

Att rättigheten att frälsa jorden från skatten genom rusttjänst dock betraktades av landslagen som en lisa och förmån, vilken icke var var man given, framgår även vid närmare tolkning av dess kungabalk,

[1] Se frälsebrevet för Sighardt Magneson och Nillz Mangnesonn av år 1358 i R. Hausen, Finlands Medeltidsurkunder I, s. 280. Se vidare drotseten Bo Jonssons frälsefrihetsbrev av år 1381 för sin sven Fincke sammastädes s. 383. I ifrågavarande brev får Fincke »alt thet gothz han her till antaggia köpt aella met raet fangit haffuer af skatgildoghe iordh, hwar thet haelzt ligger i Åbo biskopsdöme, af allom arlikom scatwm, alaeghnom oc markagieldom oc af allom thunga lidhugt, löst och frelst, swa at han scal minom herra konungenom oc crononne oc mic a mins herra weghna ther aff thiaenist göra.»

30 kapitlet 1 §, där det, som ovan framhållits, heter, att frälseman eller kvinna, som ärvde skattejord, hade rätt att hålla även denna jord fri från skatten, om rustning för den ärvda jorden utgjordes. D. v. s. redan genom omnämnandet av själva detta faktum fastslår lagen, att frälseman intog en särställning och hade ett privilegium framom andra. Rättigheten för envar bonde att utbyta skatten mot rusttjänst kvarstod sålunda visserligen i lagen, som något naturligt och självfallet, men utvecklingen spelade här in på ett säreget sätt. Många lägenheter, vilka i århundraden innehafts av frälsemän, fingo genom tidens helgd ett sken av frälse, så att om en bonde genom köp kom i besittning av ett sådant gods, var han presumerad att allt fortfarande frälsa detsamma med frälsemannatjänst.[1]

Det här ovan så ofta nämnda lagrummet i landslagen, att frälseman som skattebondes rätta arvinge frälste skattejord, undgick icke reduktionsmännens uppmärksamhet och förskaffade dem synbarligen mycket huvudbry. Lagens anda och mening medgav näppeligen mer än en tydning, vilken dock icke överensstämde med den ledande principen i reduktionen: Man tager, då man så hava kan. Vi känna icke de synpunkter, vilka gjorde sig gällande i reduktionskommissionen. Att den emellertid haft vissa betänkligheter, framgår nogsamt av den förfrågan den i all underdånighet till konungen riktade i följande formulering:

»Kan skattemanna arfvinge, som blifvit nobiliterad, numera frälsa skattejord och i så fall bör den frälsta jorden betraktas som allodial eller feudal donation?»

Att reduktionskommissionens förfrågan satte Karl XI och hans rådgivare på tinnarna av templet, kunna vi sluta oss till av det kungl. svarsbrevet av den 13 mars 1691[2]. Motiveringen i detsamma lämnar nämligen i otydlighet och oklarhet intet övrigt att önska.

I anslutning till de anförda frågepunkterna konstaterar konungen först i sin skrivelse, »att af alle dhe handlingar och förordningar så äldre som senare, hvilka om detta måhlet skulle kunna gifwa någon underrättelse, intet finnes som härutinnan gifwer någon närmare och säkrare förklaring än det som sielfwe Lagen om skatte jordz frällsande förordnar uti det 11 Cap. § 2 och det 30 Capit § 1 K. B. L. L.[3] Därför kan man heller icke, fortsätter han, av dessa lagrum sluta sig till, att i »dhe tijder adelzmannen», vilken plägade frälsa sin jord från skatt med rusttjänst skulle av denna sin tjänst profiterat mer än »någon annan», som blivit efterlåten att rusta. Under sådana förhållanden syntes det naturligt, att »adelz mannen» åtminstone fick behålla och

---

[1] Landslagen i P. Abrahamssons edition av år 1726 »med Anmärkningar uplagd.»

[2] Riksregistraturen. Avskrift i statsarkivet.

[3] Citerade här ovan.

besitta den sålunda ärvda jorden, så mycket mera, som lagen tydligen förutsätter, att såväl »adelzman» som varje annan vid uraktlåtenheten att prestera rustning åter drog skatten över sin lägenhet.[1] Det kungliga brevet framhåller vidare, hurusom ovisshet råder även därom, i vilket förhållande storleken av den presterade rusttjänsten stod till den frälsta skattens kvantitet, och tillägger, att »uthan twifwell dhen som war eller blef adelzman och sedan rustade för skattskyldig jord» hade något större »förmåhn» framom den, vilken som varande blott bonde gav »fulla uthlagor». Ehuru sålunda den gamla frälsetjänsten medförde någonslags fördel framom egenskapen att vara skattebonde, kunde dock därav icke dragas den slutsatsen, att ifrågavarande rusttjänst vore av alldeles samma slag som den, vilken utgjordes i konungens dagar på grund av »privilegierne», i det den med adelskap benådade, på grund av kunglig nåd, får för sin jord rusta som adeln i gemen och sålunda »nyttja de räntor, hwilka förr warit konungens och Cronans.»

Efter detta föga lyckade försök att pointera skillnaden emellan en adelsman i slutet av sextonhundratalet och en frälseman enligt landslagens uppfattning, går konungen sedan i sin skrivelse över till att betrakta de konsekvenser, vilka skulle uppstå om landslagens bestämmelser i ovanantydd mening skulle lända till efterrättelse, eller om sålunda skattejord övergick till frälse, när rätta arvingen var frälseman; frälseman här uppfattad som synonym med adelsman och frälsejord likställd med »adlig jord». I detta avseende lämnar konungens framställning i klarhet intet övrigt att önska. Han påvisar, att om åt landslagens bestämmelse ännu tillerkändes lagligt gällande kraft, kunde exempelvis det egendomliga sakförhållandet inträda, att arvinge till skattebonde, som innehade skattefrälsejord, d. v. s. jord, för vilken skatten erlades åt frälseman, genom att bliva nobiliterad komme att göra den ärvda jorden fri från skatten och sålunda ledera donatariens, räntetagarens rätt. Även bleve följderna av en sådan tolkning för den av konungen så varmt omhuldade rusthållsinstitutionen rätt allvarsamma. Ty, om en person, som blivit upphöjd i adligt stånd och villkor, ärvt ett skattehemman, vars förra innehavare kontraherat med kronan om skyldighet att mot skattefrihet uppställa häst och karl enligt det nya indelningsverkets bestämmelser, kom nu denna samma person att frälsa hemmanet från skatt, d. v. s. räkna sig till godo skatt och tunga utan motsvarande prestanda för ryttarehemmanet. Konungen syntes detta naturligtvis mycket olämpligt och föga överensstämmande med de för honom kärvordna bestämmelserna i 11 kapitlet av landslagens kungabalk med dess förbud för konungen att minska »något af Cronones Godz sampt allan konungzligan rätt och ingäldom

[1] Skillnaden, som här göres emellan »adelzman» och »en annan», d. v. s. frälseman, är betecknande.

för androm konunge.» Därför och emedan »den konunger efterkommer äger våld det att återkalla och taga», förklarar han i samma andedrag kategoriskt, — utan vidare motivering — att dylik arvejord, som tillfaller adelsman, bör anses och betraktas som en feodal donation eller »förlähning af öfwerheeten» och därför på grund av riksdagsbeslut och kungliga stadgar dragas tillbaka under skatten och tungan eller m. a. o. i den nya ägarens, adelsmannens ägo bibehålla sin förra natur av skattejord.

Kontentan av omskrivna kungliga brev av den 13 Mars 1691 blir sålunda, att konungen för att icke förorsaka kronan en »considerabel minskning» i inkomsterna bestämmer, att dylika »förlähningar icke mera giälla eller meddelas», så mycket mera som i motsatt fall det nya indelningsverket icke kunde hållas orubbat. Som en skild nåd medgavs dock, att reduktionsmyndigheterna icke i dylika fall borde uppställa krav och efterräkningar gentemot donationsinnehavare, vilkas sak kommit under behandling före det kungliga brevets datum. Vidare berättigades skattebondens nobiliterade arvinge att rusta för de ärvda skattehemmanen, i överensstämmelse med det nya indelningsverkets bestämmelser, blott han anmälde sig, innan indelningsverket blivit slutfört.

Det kan ju hava sitt intresse att egna någon uppmärksamhet åt bevisföringen i det kungliga brevet.

Efter utläggningen, att en »adelsman» vid landslagens tillkomst (»i dhe tijder») icke haft någon förmån framom andra, vilka rusta, leder konungen sig till, att denne, d. v. s. adelsmannen har samma möjlighet som en annan (d. v. s. en frälseman) att ärva skattejord. Men, supponerar han vidare, oaktat man med ganska stor sannolikhet kan sluta till att en »adelzman» (sammanhanget i brevet förutsätter här frälseman) i och med det han rustade emot skatten hade en »förmåhn» eller ett ekonomiskt plus framom bonden, som utgjorde skatt på vanligt vis, man dock icke härav kan draga den slutsatsen, att dessa uråldriga frälsemannarättigheter vore identiska med eller ekvivalenta till de friheter adelsmännen i senare tider hade som jordägande, friheter, dem de genom »konungens Råd och tillsäijelse» åtnjöto i större eller mindre grad, visserligen mot presterande av sin bestämda kontingent till »adelens »rosstienst». Efter att sålunda hava uppvisat, att frälsemannens vapentjänst — i anseende till de av densamma härflytande fri- och rättigheterna — icke var kongruent med den, som adeln i Karl XI:s tid utgjorde, och att ett likställande dem emellan icke var möjligt, drager konungen utan betänkande härav slutsatsen, att hela det dåtida adelskapet var enbart ett slags feodal donation. En gång kommen härtill var steget icke långt för honom att förklara den skatte- och räntefrihet, som adelsmannen borde åtnjuta för honom i arv fallen skattejord, som en feodaldonation, den där borde reduceras, varefter räntan av ägaren på vanligt sätt borde till kronan gäldas. Karl XI likställer så-

lunda i början av sitt brev adelsman med frälseman i fråga om varderas avsrätt till skattemannajord, men, när sedan konsekvensen härav skall dragas och adelsmannen få fria jorden mot fullgörandet av ryttaretjänst under adelsfanan, då reser den kungliga auguren sitt aliquid obstat: Den adliga rusttjänsten var icke ekvivalent med det gamla frälsets rustningsskyldighet.

För att komma till ett riktigt svar på den av reduktionskommissionen till konungen ställda underd. förfrågan, hade det varit nödvändigt att bringa en ingående utredning därom, i vilket förhållande det uråldriga frälset stod till det dåtida adelskapet och framför allt att belysa arten och omfånget av det förras tjänsteskyldighet. Man väntar sig därför att i ofta nämnda kungliga brev erhålla en och annan uppgift, som skulle låta oss få en djupare inblick i det gamla frälsets natur och väsen. Tyvärr nödgas man konstatera, att reduktionsmännens kännedom om hithörande förhållanden — såvitt den går över landslagen — inskränker sig till blotta suppositioner, ett förhållande nog så förvånande, när man drager sig till minnes, att landslagen alltjämt var i gällande kraft och att det endast låg en tidrymd av 2½ sekel emellan tiden för dess utkommande och reduktionskonungens livsdagar. För reduktionskommissionerna — eller lantkommissionerna, som de benämndes, när de hade enbart lokala uppgifter sig förelagda — brukade dessutom det, som »gammalt och fornt varit» icke länge fortfara att vara en sluten bok med många insegel. I vilken avkrok av Svea rike dessa kommissioner än hade sitt säte, undgingo de sällan de stränga kungliga befallningarna att »in archivo» söka svaret på några av de talrika tvistefrågor, vilka reduktionen bragte på dagordningen, för att nu icke tala om de »centrala reduktionsverken» i Stockholm, om detta uttryck för kommissionerna därsammastädes får användas, vilka fingo pröva sin skarpsinnighet på så invecklade förhållanden som villkoren för adelns jordbesittningsrätt i Ordensstaten — andra dylika fall att förtiga.

Huru det nu än förhöll sig i detta fall med den kungliga okunnigheten — antingen den var simulerad eller verklig — det torde emellertid stå fast, att rikets första stånd, sådant vi känna det från Karl XI:s dagar icke var blott och bart en skapelse av kunglig nåd, utan den verkliga arvtagaren till det gamla frälset och sålunda mera resultatet av en långsamt skeende historisk process, än av överhetliga påbud.

Under sådana förhållanden synes det naturligaste varit att låta adelsmannen som skattebondens arvinge sitta som beatus possidens på den ärvda jorden, åtnjutande dåtida adliga privilegier eller som det i det kungl. brevet av den 13 mars 1691 heter »på lijka willkohr och rätt som en Adelzman dess odell Frälse». Att utslaget blev ett annat berodde kanske icke så mycket på bristande uppfattning, som fastmer på omsorgen om rikets drätsel, för vilkens intresse all annan hänsyn fick vika.

Det vill sig nu emellertid ej bättre, än att vi från förhållandena i eget land kunna uppvisa ett fall, då Karl XI några år tidigare, än den omskrivna kungliga förklaringen såg dagen, på grund av landslagen och adliga privilegierna utan vidare betänkligheter förklarar skattejord, som ärvts av adelsman, för frälse.

I ett »öppet brev för majoren Jöran Ruthenhielm på en Skatte-Jord i Woipala by»[1] framhåller kongl. majt. den 15 juni 1685, att »Reductionscollegiet den 1 nov. 1684 tillställt majestätet en berättelse om »Wojpala by uti Sexmäki Härad belägen», räntande 95 D:r Silfver, vilken by »Majoren oss Ellskelig Edell och Wählbördigh Jöran Ruthenhielm såsom skattebondearfvinge söker under allodial Frälserätt och frijheet att återwinna». I samma berättelse har Collegiet vidare meddelat, att samma by och skattejord har alltifrån år 1600 varit som skatte införd i jordeböckerna med undantag av år 1626[2], då det var »nembdt» som krono, nämligen när majorens faderfader, Per Olofsson blev benådad med räntan för densamma. Majorens faders möderne-släkt hade emellertid hävdat samma hemman i urminnes tider som skattelägenhet. På grund härav hade majoren gjort gällande, att ifrågavarande jord i enlighet med 30 kapitlet i landslagens kungabalk och 42 § av »Adelige Privilegierne» skulle i frälse ärvas.[3] I ifrågavarande sak hade konungen hört sig för även hos krigskommissarien i Finland, Johan Gripenberg, som på grund av kungligt förordnande av den 10 Februari 1679, representerade även han ett kugghjul i det stora reduktionsmaskineriet, i det han i samråd med sedermera landshövdingen i Viborgs län, Carl Falkenberg återhänt under kronan lägenheter, vilka — efter att tidigare varit underlagda militieverket och i denna egenskap införda i den första militiejordeboken av år 1652 men sedermera blivit åt enskilda förlänade — såsom varande militiehemman, på grund av 1655 års riksdagsbeslut, voro hemfallna under kronan som omistande gods. Av det nu här nämnda kungliga brevet framgår ock, att Gripenberg upplyst konungen om, att Woipala 5 hemman voro upptagna i 1652 års militiejordebok som ryttmästaren Jöran Ruthenhielms faders, Simon Pehrssons förläning på livstid och »på föhrdehlen anslagne», vilka fem hemman, när livstidsfriheten utgick,

[1] Riksregistraturen; avskrift i statsarkivet.

[2] Riksregistraturen; avskrift i statsarkivet: Donation för Pedher Olufsson en Cronegård i Säxmäki heredh och sochn uti Weipela tjughu och fyra örez landh sampt en qvarneskatt Wallkekoski i sin och sin hustrus lifstijdh medh wisse och owisse pertzeler d. 18 Januari 1626.

[3] Ovannämnda § i de »Adelige Privilegierne» av år 1617 lyder: Effter och Sweriges Lagh uttryckelighen förmå att såsom frälses Jordh må under skatt komma, när ther uthaff icke rätt och tillbörligh tienst uppehålles Altså må och skattejordh uthi Frälse komma och ärfwas när Frälsessman eller qwinua är skattebonde Arfwinge.

skulle för alltid komma under militien. Nämnda Simon Persson hade dessutom till sin så mycket större säkerhet antagit att rusta en mundering för »dhen owissa räntan» av samma 5 hemman.

På grund av dessa, i samma krigsjordebok gjorda anteckningar, hade den ruthenhielmska lägenheten blivit reducerad och åter dragen under militien. Ett återfunnet drottning Kristinas brev av den 22 dec. 1652 bragte emellertid frågan i ny belysning och lät det med all tydlighet framstå, »att dhen ena skatten uthaf de twenne, som hans Fadher Simon Pehrsson Ruth blefwo donerade, var av förseende i Militie Jordeboken inkommit» medan den andra var donation. Konungen resolverade därför i ovan nämnda brev av den 15 Juni 1685 — på Reduktionskollegiets förord —, att den ena skatten, den som fått natur av militiehemman, skulle på grund av 1660 års resolution om lägenheter anslagna för militära ändamål alltfortfarande betraktas som reducerad. Den andra skatten åter, d. v. s. den, som var major Jöran Ruthenhielms farmoders rätta arvegods och som från led till led, »städze» av hans förfäder åbotts, skulle allt framgent bliva hos Jöran Ruthenhielm och hans syskon och på grund av landslagens kungabalk 30 kapitlet 1 § och 42 punkten av »Adelige Privilegierne» av dessa innehavas under »allodial och Frälsefrijheter till ewerdeligh och oklandradh Egendom».

Ett annat kungligt brev av den 26 sept. s. år. med ingressen »öppet bref för Majoren Jöran Ruthenhielm på een Skatte Jord uthi Waipola by i Säxe Mäki sochn», bekräftar ytterligare för Jöran Ruthenhielm och hans syskon deras rätt att under »rätt allodial och frälsefrihet» få njuta och besitta den ena skatten av deras farmoders rätta arvegods i Woipala by, varemot den andra skatten, som deras framlidne fader, ryttmästaren Simon Persson år 1652 på grund av sina långliga och trogna tjänster bekommit på Norrköpings besluts villkor och som nu, såsom reducerad, berodde på konungens »frija disposition», skulle av ofta nämnda Jöran Ruthenhielm och hans hustru under deras livstid få besittas »under Sätherijs och Frälsefrijheter som han dhem härtills besuttit». Detta därför att de tvänne skatternas ägor voro »så uthi et begrepne, at ingendhera ifrån dhen andra uthan största skada och gårdens undergång afsöndras kunde». Denna synnerliga kungliga nåd kom Jöran Ruthenhielm till del på grund av — som det heter i brevet — »hans underdåniga Ansökiande af Gunst och nåde i anledning till hans långlige och trogne tienster samt uthståndne olyckor och swårigheter i sidste Krijget».

Tillsvidare var nu allt sålunda gott och väl. Men omättlig ruvade reduktionens ande över landet. Kommissionernas mångfald utsträckte sin oförtrutna verksamhet till alltjämt nya och nya områden, upptog flera och flera fall, slutbehandlade dem för att kort därpå återuppriva de fattade besluten — ofta därtill föranledda av vederdelomäns och lismares angivelser och viskningar hos storherren själv. Verket fortdrevs med febril iver. I kansliernas skrymslen skrevo skrivarena för

livet, breven blevo till volymer och volymerna till berg av papper, under vilkas börda konungen-kronofogden såg så många av sin faders och sina egna trogna vapenbröder digna neder. Men ute i bygderna gingo de underordnade hos »cronones befallningshafvande» omkring och demonstrerade sekvesterns innebörd. På slott och gårdar anbragte de de kungliga sigillen, som så ofta blevo inseglen på armod och elände för många familjer, vilkas medlemmar offrat liv och egendom för det allmänna bästa.

Woipala gods syntes predestinerat att bliva ett av kommissionernas älsklingsbarn. En gång inne i kretsgången, kom det icke därifrån, innan all adelig glans var detsamma avklädd och lägenheten detroniserad till ett nummerhemman under Tavast-Nylands kavalleri med namn och värdighet av berustat säteri.

I slutet av år 1685 hade krigskommissarien i Finland, Johan Gripenberg haft nöjet att åt hans kungliga majestät kunna meddela, att de olika kommissioner för den finska »Militiens redressement», av vilka han sedan den 10 februari 1679 varit medlem och, närmast kommissionen för kavalleri-indelningen i Tavast-Nylands län, i vilken kommission han, efter landshövdingen Axel Rosenhanes frånfälle, varit nervus rerum — hade efter mångårigt, oförtrutet arbete lyckligen slutfört sitt uppdrag. Synnerligen tillfredsställd häröver, gjorde nu Karl XI allvar av ett tidigare åt Gripenberg, givet löfte att få »när alt sådant war wähl öfwerståndet» komma över till Stockholm. Det visade sig emellertid snart, att Gripenberg i sin verksamhet, långt ifrån att vara en Aristides, gjort sig skyldig till straffbar egennytta på ett sätt, som gjorde honom fullt värdig titeln »kunglig kommissarie» i den betydelse en senare tid älskat inlägga i densamma. Den 8 dec. 1686[1] tillsätter konungen en ny kommission, bestående av landshövdingen Lorentz Creutz d. y., översten Arvid Horn och häradshövdingen Mårten Loschiöld för att granneligen rannsaka härom och samtidigt pröva det gripenbergska indelningsprojektet i hela dess vidd, »på dhet wij måge wist och säkert få wetha hwadh greep och konster Grijpenberg har brukat till att styrkia sin straffwärdiga egennyttigheet medh till wåre fattige undersåtares tryck och twång». Som bisittare i kommissionen fungerade generalmajoren Otto Wellingk, tidigare chef för Tawast-Nylands kavalleri.

Kommissionen vidtog så med sitt sisyfusarbete. Tusentals ryttarestommar, augmentshemman, officers- och andra boställslägenheter drogos under ny rannsakning,[2] och bland dessa även det här ofta nämda Woipala.

---

[1] Riksregistraturen; avskrift i statsarkivet.

[2] Kommissionens arbete har icke varit utan sin stora betydelse för utbildandet av den skattläggningsmetod, som sedan fick namn av den nyländska.

I ett till kammarkollegiet den 22 Juni 1687[1] riktat brev meddelar konungen, att han av kammarens skrivelse av den 15 s. mån. funnit, att kammaren tillsvidare innehållit major Ruthenhielm immission å ifrågavarande lägenhet, emedan den erfarit, att Woipala blivit infört i den militiejordebok, som kommissarien Gripenberg upprättat vid sista indelningskommissionen, samt emedan man hade skäl att tro, det »skattemanna arvsrätten meriterade att komma under närmare konsideration». För Karl XI var detta kammarens inskridande som tertius interveniens mycket kärkommet — trots alla tidigare till Ruthenhielm givna nådiga, »öppna bref». Han finner det »wähl giordt» av kollegiet, och samma dag avgår till »Commissionen i Nyland», (d. v. s. den Creutz-Hornska) en skrivelse, däri hela det så ofta relaterade sakförhållandet med de tvenne skatterna ånyo rekapituleras och anhålles om ofördröjlig uppgift icke allenast, på vilken officer inom regementet den del av lägenheten, som var av krononatur, blivit av Gripenberg indelt utan även om »ett omständeligit betänchande, huru med skatterättigheeten månde wara beskaffat.»

Kommissionen, som synes hava tagit sin uppgivt med all den värdighet och allt det allvar, som gammal tjänstemannaheder och adlig ambition krävde, var ej sen att följa sin kungliga herres befallning. Redan den 10 augusti 1687 se vi major Jöran Ruthenhielm, därtill instämd, stå inför de kommitterade i Tavastehus. Här — djupt inne i Finland — utspelas nu en scen, som — om vi bortse från tidsmiljön och själva ämnet, kring vilket förhandlingarna röra sig, och sålunda hålla oss endast till formerna — för tankarna århundraden tillbaka i tiden, ja till tingen långt borta på Island.

Huvudintresset vid förhandlingarna inför kommissionen koncentrerade sig kring den ena skatten, den som familjen Ruthenhielm pretenderade att äga med skattemannarätt. För denna ena skatt uppvistes nu icke allenast urminneshävd, utan även »skrifter och skiähl», på sätt som ur här meddelade utdrag ur kommissionens protokoll för den 10 augusti 1687 framgår:[2]

»Utj Underdånigdt följe af Kongl. Maj:tts allernådigste ankombne breef till Commission af d. 22 Junij sidstledne, blef Majoren Wälb. Jöran Rutenhielm äskadh att bewijsa och förklara huru dett sigh grundel. förwetter medh skatterättigheten på den dehl han i krafft och anseende dertill sigh förwärfwatt Allodial frälse frijheet af Woipala.

[1] Riksregistraturen. Avskrift i statsarkivet.

[2] Statsarkivet N:o 6967. Commissionen uti Helsingfors av undersökningen om dhe förmedhlingar fehl och irringar, som kunna wara giordhe och förlupne widh dhen håldne förmedlingz och Militiekommissionens uti Nijlandz och Tafwastehuus lähn af framledne Landzhöfdingen Sahl. Högwälb:ne Axell Rosenhane och Krigz Commissarien Wäl:b:ne Johan Grijpenberg.

Då Majoren framropade en gammal ährligh Boofast Mann och Rijttare wärdh, Oloff Nilsson i Wedentaka of:r 70 åhr gammal, hwilken effter noga och alfwarsam åthwahrning till sanningens bekennelse intygadhe, at så långdt han någonsin sielf mins och han af andra hördt ähr detta af Majorens släckt och förfäder besutit, och det i hans minnes tijdh, nu till Fierde Leden på Majorens Sahl Faders Möderne, den förste effter een b:dh Johan Thimisson, som tient utj Rydska Krijget minnes han grannt Cronobefallningsmannen Proviantmestaren Peer Olsson, hvilken blifvit gifft med hans döttrar och der bodt den andra effter honom åter Majorens Sahl Fader Rijttmestaren, Simon Ruth hwilken nobiliterat blef och så nu hans arfwingar effter honom alt med Bördsrättigheet effter hwarann ännu en annan gammal, ährligh Rijttarwärdh Sigfredh Matzson ifrån Tontila sin 80 åhr, den der bekende sigh grantt minnas Johan Timisson, hwilken warit en krigzman, men hwadh chargie han tientt kan han intet weeta och i dett öfriga medh besittandet intygadhe han äfwen som den förre, såsom ock at han icke af heller sin fader som öfwer 100 åhr lefwat hafwer eller andra hördt annat ähn det warit Johan Thimissons arfwejordh och Bördesrätt effter honom blef af dee öfrige äldste i sochnen een förehafdh be:dh Matz Johansson i Sahlo, sammaledes ährligh och boofasth sina 60 åhr gammal bekände äfwen som dhe andre, at han icke heller annat i sin tidh mins eller af sine förfädher el:er andhre hördt änn Woipola alltidh warit medh Bördzrättigheet denne slächten tillhörigh, och när ingen som annat wisste att berätta. Hwarföre och nu derwedh stadnade och sadhes att Majoren skulle och ju förr ju heller införskaffa att införas dee skriffter och skiähl han beropar sigh på detta ährendet wedkomma.

Den 14 Instälde sigh åter Majoren Rutenhielm och inlade glorwördigst i åminnelse Sahl. Konung Sigismunds bref dat Stockholm den 22 Juni 1594, hwarutinnan förmäles at be:de Johan Timisson hofman under Anders Boijes fahna är förundt och nådeligen effterlåtit att niuta, bruka och behålla en skattjordh i Woipola som han besitter hwars Räntta, som deraf åhrl. borde uthgöras, rächnas honom af i hans återstående Löhn och Skadhestandh, befallandes sitt Cammar Rådh, Cammererare medh flere wederbörande sigh detta efterretta, att honom Timisson intet hinder mehra eller förfångh skulle deremot tillfogas. Hwarmedh Majoren mehnar bewijsa, att såsom Timisson då denne skatten som ähr halfwa dehlen af Woipula hafwer besutit och från ledh till ledh sedermehra i arf gångit, dett skall wara hans och hans förfäders Rätta arf och Bördejordh, änn opwijste han Kongl. Rådets och Lagmans i Söder finne Laghsaga Sahl Höghwällborne Gref Jacob De la gardies laghmans dombref af d. 14 Jan. 1619 der utj förmähles att Majorens Sahl Fader fadher Per Olsson, hwilken ändå onobiliterad war, uthan den skatten hafwer köpt utaf een Hend. Bertilsson i Woipola be:dh half fempte öhres Landh och derföre in alles uthlagdt pening:ar 147 D:r och Spanmål 17 T:or 14½ C:or Änn Peer Olsson kiöpt af Cle-

met Eskelsson i Woipola deell till een Rätt utj en Qwarn för 24 mk: sammaledes hafwer han kiöpt af sin hustrus Broder Jöran Johansson halffierdhe dryghe i Wallkiakåski qwarn och 3 Teger Uthjord i Witanpäldo för 80 mk Swenska, dett alt föreskrefne doom bref innehåller och förmähler och emedan hwarken Munteligen eller Skrifftel. War om denne arfrättigheet och bördh wijdare att intyga, blef detta således till Protocollet fördt och Kongl. Maij:tt i Underdånigheet refererat.»

Inför det sålunda hopade bevismaterialet föll konungen till föga. I sin skrivelse till kammarkollegiet av den 10 nov. 1687[1] konstaterar han, att Woipala väl blivit infört av krigskommissarien Gripenberg i den av denne upprättade militiejordeboken, men att vid en, av den nya indelningskommissionen hållen undersökning, av åtskillige »gamble mäns» vittnesmål framgått, »att Woipola alltijdh warit medh bördzrättigheet denne slächten tillhörigt »samt att konung Sigismundi brev av år 1594 och greve Jacob de la Gardies dombrev utvisade »att Johan Thimisson Hoffman af Konung Sigismundo ähr förundt och efferlåtit att niuta, bruka och behålla een Skatt Jordh i Woipola, hwars ränta honom uthi dess återstående löhn och skadeståndh ähr afräknadt. Men den andre skatten haar Majorens slächtingar för Penningar och Spannemåhl sigh tillhandlat.» Konungens befallning till kammarkollegiet blev därför att låta »wijdare betänkiande» fara samt inrymma majoren Ruthenhielm och dennes syskon »i offta ber:de Woipola Säthrij.» »På dhet dhe således wärkeligen må hafwa at hugna sigh af dhen nådh wij dem i så måtto betedt hafwe.»

Om Ruthenhielmarna än längre gjorde sig några illusioner om den kungliga nådens beständighet och dess vilja att skydda gård och grund för vidare efterräkningar, foro de dock storliga vill. I »Reductions jordeboken för Nylands och T:hus Län» finnes följande anteckning gjord för de omskrivna 5 hemmanen och 2 skatterna i Woipala by af Sääksmäki socken:

»Ryttmestaren Sahl. Simon Pehrson bekom under Nork. besl. wilckor d 7 Mertj 1674. Reducerade af landtcom. som pur donation med 1683 åhrs räntta. Men sedan har Majoren Jöran Ruthenhielm och dess broder fått hälften häraf såsom skattebonde arfw effter bref d. 15 Junij 1685 och den andra helften är lembnad bem:de Major i lifstijdh effter K. M:s bref den 6 sept 1685. Hemfallit H M:t och Cronan effter Kungl. brefvet d. 6 November 1691 och militien tilldehlt.»

I 1703 års jordebok för Tavastehus-Nylands län förekommer ofta nämnda Woipala som berustat säteri av krononatur. Som ägare är annoterad Margeta Bäck eller öfwerstel. Rutenhielm. Jordeboken upplyser oss vidare om, att lägenheten är »ryttarestom af Säxmäkie Compagnie» och att densamma blivit förmedlad från 5 hemman 24 öre 4 mantal och 125 D:r 9 öre 21 $^{3}/_{5}$ p:s ränta till 1 hemman 17 $^{1}/_{6}$ öre 2

[1] Riksregistraturen, avskrift i Statsarkivet.

mantal med årlig ränta av 85 D:r 26 öre 15 $^{3}/_{20}$ p. I 1728 års Generalregister för ovann. kavalleriregemente meddelas slutligen, att Woipala N:o 14 på grund av kong. maij:tts resolution av d. 8 januari 1694 bibehåller den förmedlade räntan mot en häst.

Det ovann. kungliga brevet av den 6 nov. 1691 och den kungliga resolutionen av den 8 januari 1694 hava vi icke varit i tillfälle att taga del av. Vi torde dock icke göra oss skyldiga till felslut av allvarligare art, om vi antaga, att det just var på grund av den kort förut emanerade bestämmelsen att skattejord, vilken såsom arv tillfallit frälseman, skulle betraktas som feodal donation och reduceras, som Woipala förklarades hemfallet under kronan.

Då reduktionsbesluten utsträckte sin retroaktiva verkan århundraden tillbaka i tiden, kunde de kungliga »öppna» breven, som blott några år tidigare garanterat den ruthenhielmska familjen besittningen av dess gamla arvejord, lätt anses som värdelösa och betraktas som helt enkelt varande non scripta. För att emellertid åt ruthenhielmarna skapa något modus vivendi fick familjen — antagligen på egen ödmjuk anhållan — behålla lägenheten som ett berustat säteri, d. v. s. med rustningsskyldighet men med avsaknad av vissa förmåner och friheter, vilka hörde det ypperliga frälset till. Som ovan är nämnt, blev den årliga räntan för Woipala i avsevärd grad förmedlad och taxerades till c:a 85 D:r silver. Då redan en hemmansränta à 60 Daler silverm. i Tavastehus-Nylands län ansågs mer än väl kompensera en ryttarerustning med häst och allt, fingo sålunda ägarena till Woipala som ett slags »beau reste» av den dem så ofta bevisade kungliga nåden räkna sig till godo en något rundligare tilltagen ränta än den, som kom en vanlig ryttarebonde till del; en ringa ersättning dock för dem, vilka förlorade sin ärvda skattejord och återfingo den som blott ett berustat säteri med krononatur!

Sådant var nu i gemen reduktionsförfarandet. För detsamma syntes de ledande, lagligt fastslagna principerna vara till endast för att lederas. Vad man betraktade som en naturlig sak i dag, blev påföljande morgon en övervunnen ståndpunkt, och allt flera och flera områden av den adliga jordbesittningen drogos så under reduktionen, områden, vilka kort förut betraktats som fullkomligt fridlysta och oangripbara även av de mest deciderade reduktionsmännen. Men revolutionens väsen är nu en gång sådant och reduktionen var ju intet annat än en med våld genomförd förändring av de bestående förhållandena, huru ivrig man än syntes vara att vädja till gällande lag och författningar. Det är just detta ständiga åberopande av landslagen — även när icke ens skenet av rätt lagtolkning kan uppehållas — som göra reduktionsprocedurerna så motbjudande för en senare tids uppfattning, så mycket mera som Karl XI:s impulsiva natur och resoluta läggning förr eller senare togo ut sin rätt och han, oberoende av lagbuden, dikterade besluten som den allom bjudande och suveräna konung han var. Men vare nu

härmed huru som helst; ur vilken synpunkt vi än bedöma reduktionen och dess drivande kraft, konungen, står det dock fast, att man har svårt att tänka sig Svea rike utan detta revolutionära nedbrytande av 16-hundratalets stormannavälde. Den gordiska knuten kunde näppeligen lösas på annat sätt, än det konungen valde. Trots allt, kan man därför icke underlåta att skänka konungen en gärd av beundran för hans mod att träda fram och offra sitt lugn för det allmänna bästas skull samt draga övér sig själv och sin ätt den börda av skuld och väld som kom att vila på honom, reduktionens mästerman, han som blev orsaken till tusendens och åter tusendens olycka.[1]

Seth Snellman.

Till släkten Wildemans historia.

Några familjeanteckningar.

I ett exemplar av det hos Amund Laurensson i Stockholm 1549—50 tryckta Nya Testamentet, som med den Flemingska donationen kommit till Uppsala universitetsbibliotek, finnas i slutet några otryckta blad med skrivna anteckningar. Bibeln har tidigare tillhört släkten Wildeman, varav flera medlemmar äro väl kända från Finlands och Sverges historia. Den mest ryktbare bäraren av namnet, amiralen och ståthållaren Arvid Tönnesson Wildeman, är en av ägarne till ifrågavarande Nya Testamente, och han har däri gjort flera anteckningar om sig och sin släkt, vilka i många fall komplettera vår kunskap om hans familjeförhållanden,[2] framför

[1] I fråga om ätten Ruthenhielm, se J. W. Ruuths uppgifter i Bergholms Sukukirja, i sammanhang med släkten Ruuth. Bröderna Jöran och Israel Ruuth blevo $^{14}/_{9}$ 1681 adlade under namn av Ruthenhielm på grund av fadern Simon Pehrssons förtjänster, men blevo dock icke introducerade. Av vittnesförhöret inför den Creutz-Hornska kommissionen förefaller det, som om denne Simon Pehrsson själv skulle blivit nobiliterad. Ättlingar till Jöran Ruthenhielm torde kvarleva som allmogemän i Sydöstra Finland. Den här ovan nämnde Johan Timisson är Johan Timoteusson Stjernkors, herre till Woipala och gästgivare i Sääksmäki. (J. W. Ruuth, ovann. arbete och Jully Ramsay: Frälsesläkter). I »Frälsesläkter» uppgivas Johan Timoteussons barn ha varit tre, näml. Timoteus, Israel och Kerstin. Ur ovanciterade vittnesförhör synes dock framgå, att Pehr Olsson haft ännu en svåger, Jöran Johansson.

[2] Utförliga uppgifter om Arvid Tönnessons liv och verksamhet finnas bl. a. i Lagus, Finska adelns gods och ätter, s. 414 ff., och Kurt Antell, Arvid Tönnesson Wildeman, i Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland, 105: Förhandl. o. Upps. 25 (1911), s. 209—238. — Jfr. även sistnämnde författares uppsats »Gerby boars roff» i Nyländingen, nr 12, 1916, s. 14—18.

allt ifråga om hans barns födelsedata,[1] samt även lämna smärre bidrag till hans fader, Tönne Olofssons, biografi. Då dylika släktuppteckningar vanligtvis äro pålitliga källor, framför allt, när de äro samtida med däri skildrade händelser, hava de ett visst intresse för den genealogiska forskningen, och då sådana små släktkrönikor såsom ofta och även här är fallet förekomma i tryckta arbeten, placerade på tryckavdelningarne i våra bibliotek, är ett offentliggörande av dem enda medlet att rädda dem ur glömskan. Jag har därför ansett lämpligt att erbjuda ifrågavarande anteckningar för publicering åt redaktionen av Historisk Tidskrift f. Finland som ett anspråkslöst bidrag till den finländska adelns släktkrönika.

Anteckningarne äro gjorda av olika händer. De som röra Arvid Tönnesson äro fr. o. m. 1603 tydligen skrivna av honom själv med en mycket oövad stil och ojämn ortografi, de tidigare, som förråda en van skrivarhand, härröra förmodligen av hans sekreterare. Vem som gjort den äldsta anteckningen, som bl. a. rör Tönne Olofsson Wildemans bröllop, kan ej med bestämdhet avgöras. Sannolikt härrör den från någon tidigare ägare, kanske den Cornelius Mortensson, vars namn möter oss på titelbladet,[2] i varje fall ej från Arvid Wildeman, enär den skrivande kallar hans moder, Brita Henriksdotter, »min fränka». En fjärde hand möter oss i de övriga anteckningar, som röra Tönne Olofsson och hans verksamhet.[3]

Anteckningarne meddelas i kronologisk ordning, i huvudsak densamma som är följd vid nedskrivandet. Originalets stavsätt är följt, men användningen av stora och små bokstäver normaliserad efter modernt språkbruk.

»Anno 1560 döde saligh konunngh Göstaff om Michilsmesso dagh vpå Stocholms slåth. Anno 1551 dödhe saligh dröttningh Margretta om Sanchte Lars tijdh [på] Tönnälsö. Anno 1554 then 9 Aprilis stod Tönnis Olssons bröllop på Tiusterby med min fräncko Biritta Henrichsdotter.

Ithem til minnes then 7 aprilis, drogh Tönne Olsson til Hans Nodz Kong:e Ma:ttz skep som logh vedh Kymen gordh anno etc.

[1] Dessa data saknas alldeles i Anreps Ättartavlor, flertalet även i Jully Ramsays Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden.

[2] »Cornelius Marthini me possidet.»

[3] Ett exemplar av Gustav Vasas bibel 1541, som även tillhört Arvid Tönnesson, innehåller ytterligare en del historiska anteckningar av hans hand. Dessa äro avtryckta i Gjörwell's Nya swenska bibliotheket, 2 (1763) s. 140—144. Endast i något enstaka fall meddela dessa anteckningar samma fakta som de här avtryckta. Det nämnda exemplaret av Bibeln, varur dessa anteckningar äro hämtade, tillhörde enligt uppgift, även det, Uppsala universitetsbibliotek, men har ej nu kunnat av mig där återfinnas.

1564 elle then nesste fredagen effther poska. Vppå thett årett thå man skreff 63 var Thönne höffuedzman vppå Wiborghs scipen, årett effter thå man skreff 1564 så var Thönne höffuedz man vppå ett skepp hett Gyllene Leijonen. Thett 3:e årett thå man skreff 1565 vår Thönne vppå ett skeep sum heett Brumbren. Thett fierde årett ther effter thå man skreff 1566, var Thönne med Hans Larsson til Rydzland. Thå man skreff 67 thå kom Thönne till Tauisthws och var ther in till 69 och kom så thedan om fadzlaghztijdh.

* *

*

Anno etc. 1593 den 22 Julij stodh mitt bröllop i Räffle, mz Anne Hans dotter, etc.

Anno etc. 1595 den 20 Januarij klockon 4 bleff min lille dotter Elisabett född i Jesu nampn på Tiusterby. Gud giffue henne wpwexe i Herrans fruchtan. Amen.

Anno etc. 1596 den 20 Januarij klockon 9. bleff min dotter Ingibor född på Tiusterby, Gudh latte henne wpwäxe i Herrans fruchtan, och sigh till salighett.

Anno etc. 1597 den 6 Julij bleff min lille dotter Britte födđ, klockon 3 om morgonen, Gudh lotte henne till wexe wdi Herrans fruchtan. Amen.

Anno etc. 98 den 3 December efftter middagen emellan 3 och 4 bleff min lille dotter Anne,[1] födđ, i Jesu nampn, Gud latte henne wexe sig sterk och bliffue hans barn.[2] Och dödde den 20 Augustij wedh Banckestaden (?). Gudh förlene henne en saligh opstondelse.

Anno etc. 1599 denn 7 December, afsomnede Elisabett Arffuedz dotter, i Herranom wdj Refle, om affttonen klockon 9. Gudh förläne henne en frögdefull opstondelse i det evige lifwedh.

Anno etc. 1600 den 12 Aprilis blef min dotter Karin födh klockan emellan 6 och 7 i Refle på domen, Gudh latte henne opwexe i Herrans fruchttan, Gudz nampn till ära och sigh sielf till salighett.

Annå 1603 emelan den 20 och 21 Aprilles om natten kloken mell 10 och 11 bleff min yngeste doter Elisabette fött wpå Wiborgess slåtth. Gud låtte hene bliffue sijtt baren och eruinge till det euige liffued amen.

Ano 1604 den 15 Apriless bleff min lile son[3] Hanss Aruedson i Herrens nam födh wpå Wiborghss slått kloken 4 s[l]agedh efftter midagen om en sundag. Gudh latte honom bliffue sijt baren och arui[n]ge til ded ene gledeness rijke amen amen.

[1] Ej nämnd vare sig av Anrep eller Jully Ramsay.

[2] De två följande meningarne senare tillagda, skrivna med svagare bläck och nu nästan oläsliga.

[3] Namnet tillagt med samma stil i kanten.

Ano 1604 den 4 Agust om natten klokon emelan elffue oc 12 affsommanade i Herreenom min yngere doter Elisabeth wed nam huarss sijl Gug (!) huxsuale i det euige liffuet amen amen.

Ano 1605 den 14 Juniuss förlosade Gud min kere hustru klokan 8 1 minuth före och gaff oss en litten dotter Margrette wed nam Jesuss hielpe hen att wpuexse i Heress frutten och bliffue salig amen.

Anno 1606 den 26 ochtober kloken nyss fem slaged[1]) förlosade Gud min kere hustru och gaff hen en son Töne Arffuedson[2]). Gud lotte honom wpwexse sijtt nam till ere och den kristelige församling til tienest och siden euinerligen salig warde dog först fo dop och kristendom. Amen.

Anno 1608 den 14 Januari förlosade Gud min kere hustru och gaff hene en dotter[3]) klokon 1 om natten imelan onsdagen och torsdagen. Gud förlene hene dop och kristen dåm och bliffue Gudz baren amen.»

O. Walde.

Ur G. A. Ramsays dagboksanteckningar under fälttåget i Tyskland 1813.

I.

Vi påbörja härmed publiceringen av utdrag ur en dagbok, som löjtnanten vid Värmlands fältjägarregemente Gustav Adolf Ramsay förde under det tyska fälttåget 1813. Som förste regementsadjutant deltog han bl. a. i striderna vid Gross-Beeren och Dennewitz samt i tredagarslaget vid Leipzig, varför hans anteckningar från kriget torde kunna påräkna ett allmännare intresse. I sin egenskap av regementsadjutant såg och erfor han ock mer än andra yngre officerare i lägre grad, och han bemödade sig därutöver, såsom anteckningarna visa, att genom studium av order och tillgängliga rapporter såvitt möjligt skaffa sig en översikt över stridsoperationernas gång och deras allmänna planläggning. En del av hans observationer sakna därför måhända icke ett krigshistoriskt värde ifråga om ett fälttåg, som ju ända in i senaste tid varit på vissa punkter omstritt av forskarne. Ramsays stil är ledig och löpande, hans humör den ungdomligt glade krigarens, hans iakttagelseförmåga den intelligente, bildade officerens, hans berättarförmåga anmärkningsvärd. Allra bäst kommer denna till sin rätt under skildringarna av raster, bivuakeringar och marscher

[1] Tillagt i kanten: Söndagen om morgonen.
[2] Namnet tillskrivet senare.
[3] Tillagt i kanten med samma stil: Eba wed nam.

före och mellan striderna, varvid berättarens glättiga sorglöshet och vakna intresse för allt som möter fängslar läsarens intresse. Av lätt insedda skäl har dock blott en mindre del av dessa gladare partier medtagits i nedanföljande utdrag. Ytterligare må anmärkas, att den nu föreliggande dagboken gör intryck av att vara efteråt rätt starkt överarbetad.

Om författarens person förtjänar nämnas, att han föddes d. 23 mars 1794 — sålunda vid dessa anteckningars nedskrivande var endast nitton år gammal —, som son till majoren och landshövdingen Anders Johan Ramsay och dennes maka Johanna Barbara Petersen, att han inträdde i svenska armén år 1811 såsom sergeant vid »arméens flotta» i Stockholm, att han följande året befordrades till förste adjutant vid Värmlands fältjägarregemente och att han, som av dagboken framgår, vid krigsutbrottet 1813 befann sig på besök i föräldrahemmet på Tavastby egendom i Elimä socken i Finland. Efter deltagandet i det tyska fälttåget, under vilket han erhöll tapperhetsmedaljen i guld för utmärkelse vid Leipzigs stormning, deltog han i det norska 1814 — från vilket även en dagbok föreligger — fick 1816 kaptens n. h. o. v., befordrades 1818 till stabskapten samt erhöll den 14 juli samma år avsked ur svenska tjänsten med majors rang, varpå han överflyttade till Finland, efter att någon tid ha umgåtts med planen att återflytta till sina fäders land Skottland. Efter återflyttningen till Finland tog han ett på denna tid icke ovanligt steg. Han ingick i rysk krigstjänst och vann i juli 1819 inträde som kapten vid det s. k. nyslottska infanteriregementet. Ett par år tjänade han därefter vid finska jägarregementet och finska skarpskyttebataljonen, varpå han överflyttade till rysk trupp i Ryssland och i denna ställning blev i tillfälle att deltaga i turkiska kriget 1829. Även under detta fälttåg skrev han dagbok.[1]

Om hans vidare öden må endast nämnas, att han 1832 tog avsked ur rysk tjänst, följande år erhöll överste n. h. o. v., 1837 blev landshövding i Kuopio län, där han under de föregående åren fungerat som vicelandshövding, 1854 tog avsked ur dåmera guvernörsbefattningen och slutligen dog i Helsingfors den 8 maj 1859. I sitt senare gifte med Vendla Gustava von Essen, som överlevde honom ett halft århundrade, hade han fyra söner, vilka alla blevo militärer och tjänade dels i Finland, dels i Ryssland. Den sista överlevande av dem, generalmajoren Adolf Ramsay, död i Helsingfors 1918, hörde till denna tidskrifts gynnare och förtjänar att ihågkommas för sina stora konstnärliga och historiska intressens skull. (En icke ringa del av de avskrifter, som tillhöra den s. k. furuhjelmska samlingen i Finlands statsarkiv, härröra från hans hand och äro frukten av trägna dagars skrivarmöda i petersburgska arkiv.)

[1] Denna finnes numera i original på universitetsbiblioteket i Helsingfors.

Den förevarande dagboken från 1813 förvaras numera hos G. A. Ramsays sonson godsägaren Arthur Ramsay på Biskopsböle egendom i Kyrkslätt och har av honom välvilligt ställts till förfogande. En omsorgsfullt utförd avskrift av den förärades förlidet år till universitetsbiblioteket i Helsingfors. — I detta sammanhang kan förtjäna erinras om, att senaste år i Sverige såsom nummer 1 i den nya på Bonniers förlag utkommande serien »Svenska memoarer och brev» utsänts en volym benämnd Kjell Christoffer Barnekows Dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—1814[1]. Genom denna publikation erhålla Ramsays dagboksblad rentav ett visst aktualitetsintresse, och de bägge svenska officerarnes anteckningar från samma fälttåg kunna i varje händelse anses i viss mån komplettera varandra. I det följande skall emellanåt hänvisas till Barnekows anteckningar.

Vi göra början med de första sidorna i Ramsays dagbok, som skildra de av gott humör och glada förväntningar fyllda förberedelserna för fälttåget, marschen till Göteborg och överskeppningen till Pommern. Dagbokens originala titel lyder:

År 1813.

Journal jemte Antekning af Wermelands Felt Jägares deltagande i fälttåget samma år förd af Lieutenanten vid detta Regemente Gustaf Adolf Ramsay.[2]

1813.

Ryktet att äfven Sverige snart skulle deltaga i det allmänna kriget, hann också till oss i Finland, nu permitterade Svenska Officerare. Bref af kamrater, underrättade om rustningar dertill, och om Regementernas ställande på den fot, att vid första Ordres vara marchfärdige.

Detta allt, verkade min bror Willhelms[3] och min snara återresa. Wi önskade båda, ej vara de sidsta, då Fäderneslandet återkallade oss, under sina fanor. Äran vinkade, och vi lemnade, den 2:a Martii, det annars kära hemmet Tavastby, ehuru vår permissionstid ännu ej var tilländalupen.

---

[1] Utgivna med inledning och personförteckning av Augusta Katarina Bergh. 160 sid., ill., Stockholm 1918.

[2] Bland G. A. Ramsays papper finnes även en annan, mindre dagbok eller »journal» från fälttåget. I denna äro anteckningarna ytterligt kortfattade och göra intryck av att vara dag för dag nedskrivna. Liksom den större är även denna av sin författare i original renskriven.

[3] Äldre brodern Johan Vilhelm, född 1788, död 1840, då löjtnant i arméens flotta.

Efter en den mest besvärliga resa, och sedan vi i sällskap med 5 andra Sv. kamrater, öfver 14. dagar, för drifis varit uppehållne å Signilds skär; ankommo vi till Grisslehamn på Svensk botten den 23. Martii, samt inträffade följande dag i Stockholm.

Här mötte oss samma underrättelser om Arméens förmodade snara uppbrott. Regementer och Corpser hade verkeligen erhållit ofvannämnde Ordres, och alla officerare i följe deraf, att inställa sig, på sina orter. Jag afreser således, redan den 26:e ifrån Stockholm och är i Carlstad den 28:e. Wid ankomsten till regementets ståndplats, finner jag här redan före mig, många kamrater samlade, ty de Officerare, hvilka icke äro boende i Wermeland hafva fått Ordres att inställa sig inom provincen.

Som mitt vanliga hem, var på Skarbohl, hos f. d. Capitaine Baron Fleetwood, och detta blott 7½ mil ifrån Carlstad, erhöll jag tillstånd att dit afresa, hvilken tillåtelse jag och genast begagnade, och ankom den 2. Aprill åter, till detta trefliga ställe, i sällskap med Lieutenanten Bar. Fleetwood vid vårt Regemente, värdens brorson.

Dagarne förflyta under jagt, promenader till grannarne på Svaneholm, och under conversation med den älskvärda gråhårsmannen vår värd, som sjelf gammal militair, under sin vandel, under utrikes tjenst, och resor, genomgått olika öden, och deraf inhämtadt den kunskap om verlden, som han under glättiga samtal, söker att meddela dem, han skänkt sin vänskap.

Vistandet på Skarbohl, förenar således både nytta och nöje, det senare kan endast afbrytas, utaf ovissheten och längtan att komma i verksamhet. —

Den 10. April. Kl. 8 om morgonen, återkomne trötte från en misslyckad jagt; möter oss på gården en ridande extra post, som efterfrågar om icke Lieutenanterna Ramsay och Fleetwood här äro boende, och på jakan härtill, lemnar oss hvardera med fjäder försedde uppbrotts Ordres af Regementets tjenstgörande Major.

Nyfikenhet, glädje, hopp äro de sinnesrörelser som väckas vid emottagandet, vid genomläsandet af dessa Ordres. — Wår önskan är uppfylld, de innehålla befallning att *genast* vid Regementet inställa oss, hvaraf 1:sta Bataillon, hvilken vi ock båda tillhöra, erhållit Ordres att med durchmarche afgå till Götheborg — för att der embarquera.

Wi möta Gubben Fleetwood på trappan, och med hänryckning meddela honom våra Ordres och vår glädje. Aldrig, skall jag glömma, det ömma deltagande, de råd, denna aktningsvärda gamla Krigsman oss lemnade. — »Det är från denna dag, Er egenteliga militaira bana börjar, det är nu ni äga tillfälle att rättvisa det hopp, det förtroende, ert Fädernesland, edra Befälhafvare, med skäl fästat vid ynglingar af Slägter, som alltid tillvunnit sig sina Landsmäns förtroende och aktning.» — »Det är redan från denna moment Edra pligter begynna, och ni böra redan genom skyndsamhet i att uppfylla de Ordres ni fått,

visa den lydnad, det nit, som alltid caracteriserar den sanna Soldaten.» — Sådane ungefär, voro den åldrade Krigsmannens ord till oss. —

Wi dröjde också icke länge att upfylla hans råd, och våra Ordres. Hastigt voro våra kläder, ehuru samma dag i tvätt utgifne, torrvridne, kappsäcken i ordning, och kl. ½1 e. m. afreste vi från Skarbohl. Under vägen voro vi uppe på Swaneholms bruk att taga afsked, af vår granne Brukspatron L. M. Uggla, styfson till den gamle Baron Fleetwood. — Att af ödet ryckas från verkeliga vänner, under utsigt att kanske ej mera återse hvarandra, är en känsla hvars minne alltid uppväcker alfvarsamma betaktelser, jag klagar ej öfver mitt öde, jag går att uppfylla mitt kall, men minnet af Swanskogs älskvärda innevånare, skall hos mig förenad med saknaden — aldrig af afståndet, af tiden, kunna utplånas. —

Resan fortsätta vi genast och framkomma om afton i god tid till Carlstad. — Af Officerscorpsen äro ganska få frånvarande, men vår Trouppe kan ej förr än den 15:e vara samlad. —

14. Apr. Officers Corpsen är i dag på Dinée och Soupée inviterad till Bergs-Rådet Arfwidson. — Soldater inkomma redan svärmtals och beklädas.

15:e. I dag äro alle Jägare inkomne och beklädas. Bataljon är samlad, och utgör 450 man utom befäl.

På Regements Orderne för dagen — utkommer om Officerarnes placering på Compagnier. — Jag blifver kommenderad att förrätta Adjutants tjenst hos Regements Chefen Öfverste Lieutenant Holmstedt, som sjelf åtföljer den afgående Bataillon. — Afton dansa vi hos Fru Capitainskan Wennerstjerna. — Innevånarne täfla i att bevisa oss artighet. —

16:e. Dinée hos Majorskan von Matern. —

17:e. Bataillon uppbryter kl. 8 om morgonen, efter att hafva defilerat i Parades vid torget. — Våra kamrater af 2:dra Bataillon skiljas från oss med saknad, och beklaga sig öfver att ej få dela med oss öden. — Fönstren vid torget äro fulla af åskådare, och mången af dem, mången af de gröna, har ännu en afskedsblick att återsända. — Mig binder inga relationer, Regementet är nu mitt hem, och sedan den 10:e tillhör jag ock endast detta. — Utom tullen stå öfver 200 bondkärror i linie — 2 man å hvarje kasta sig upp på desse — likaså de Officerare, som ej hafva egna Voiturer, af hvilkas antal ock jag är. Under Lieutenant Tersmeden och jag taga place tillsammans. Ifrån Queuen gifves nu signal, att alt är klart, hvarpå vi börja vår fart. — Under det Trouppen passerar de emellan Lillnor och Malöga Gästgifvare gårdar befintelige 2:ne färjor, begifva vi oss, flere Officerare upp till Carlberg, dit inviterade på Dejeunée af värden, t. f. Landshöfdingen Öfverste Lieutenant v. Eckstedt, fordom Chef för Wermelands Fältjägare Bataillon. — Här tömmes många bålar, och den såkallade Dejeunéen räcker långt in på eft. middagen. — Alla tyckas hafva bortglömt att

Regementet är under marche. Lyckligtvis återföra sig Herrar Befälhafvare sig detta till minnes. Wi taga ändteligen afsked af vår Landshöfdinge och dess Famille, och fortsätta marchen. — Wid passagen öfver Ramsunds färja, finna vi åter, af en der närboende Possessionat (Öfverste Lieutenant Eneschöld på Segermon) i ett hus tätt vid stranden en magnifik dinée arrangerad. — Ingen, åtminstone af dem, som varit på Carlberg, har numera kraft, att gå hans goda villja till mötes, dock för Wermelands lycka, för vår värds, för qvarlemnade vänners, tömmas ännu några glas, och vi skiljas från honom, och snart äfven från Provincen — ankomma till Dalsland. — Om afton sent inrycker Bataillon i Åmål 7¾ mil från Carlstad — der nattqvarter intages. — Skref hem till min mor i Finland. —

18:e Aprill. Sedan förra årets möte bekanta i Åmål, hafva vi äfven i denna lilla Stad, vänner som vilja betyga sin artighet, mot de nu i fält tågande Jägarne. — H:r Commerce Rådet Nordström bjuder Officerscorpsen på en frukost, hans anbud refuseras visst icke, och således ej med tomma magar fortsätta vi nu åter i dag marchen. Emellan Lund och Mellerud G. gårdar passera vi det såkallade *Köpmannefjäll*, en verklig Sweitzer nejd. — Bataillon inrycker om afton i Wennersborg, der ock nattqvarter intagas. —

19:e. Uppbrott kl. 7 f. m. ifrån Wennersborg, jag åtföljer Regements Chefen Öfverste Lieutenant Holmstedt och afreser förut. — Wi ankomma om afton kl. 7 till Götheborg, hvars vackra belägenhet och reguliera byggnad, lemnar hvarje främling redan vid dess ankomst, en glad anblick. — — — —

21. Officers Corpsen gör i dag uppvaktning, hos Öfver Commendanten General Major Silfwersköld, Commendanten Öfverste Gjerss, samt Landshöfdingen Grefve von Rosen. —

24. På Dinée och Soupée hos Directeuren vid Ost-Indiska Compagniet H:r Sorbons.

25. Ankommer General Majoren Friherre C. H. Posse i egenskap af Befälhafvare för alla i Götheborg embarquerande Troupper.— — —

27. General Majoren Baron Silfwersköld förrättar med Wermelands Fält Jägare på Masthuggstorget Besigtnings och Aflefvererings munstring. — Slitningen ifrån denna dag går nu för Kronans räkning, och Herrar Compagnie Chefs Beklädnads Passevolance (byxarende) upphörer. — För att dränka sorgen i bålen, och taga ettömt afsked af denna *visa* inrättning, af de redan temmeligen *loslitne* under plaggen anställer våra 3:ne H:r Compagnie Chefs en magnifique middag, på ett värdshus invid Munster platsen. — I dag inrycker äfven Skaraborgs Regemente —

Maij.

1. H. K. H. Kronprinsen Carl Johan, åtföljd af Dess Son Arf Prinsen, ankomma kl. 11 om afton. Infanteriet uppstäldt å ömse sidor

af Götha Elf emottager Honom med Salut ur handgevären. Artilleriet med 128 kanonskott. Staden är illuminerad. En mängd å Quaierna å båda sidor af Strömmen, nära till Vattnet, tätt vid hvarandra, fästade Lampor, likaså å hvalfbågarne å de flera öfver Floden varande bryggor, är isynnerhet hvad som genom ljusets reflexion å vattnet, gifver en vacker anblick, och i smakfullhet utmärker denna Illumination, framför de vanliga. — — —

6. På eftermiddagen utgafs af General Major Friherre Posse Ordres till de hans fördelning utgörande Troupper, neml. 2:ne Divisioner Artillerie, Westgötha, Skaraborgs och Elfsborgs Infanterie Regementer, samt 1:sta Bataillon af Wermelands Fält Jägare Reg:te, att morgondagen embarquera på den vid Götheborgs redd liggande Engelska Transport Flotta. — — —

8. Wår flotta utlöper ifrån Götheborgs redd och ankrar vid *Winga sand.* Af Regements Chefen har jag i dag på morgonen, varit commenderad att vara närvarande vid Proviantens utdelning, för att dervid bevaka våra Soldaters rätt.

Härvid har jag tyvärr, ej mycket kunnat uträtta. Den Engelska Monsieur Proviantmästaren, en liten rödnäst Herre med en Filtmössa på örat, af samma färg, sitter i en sorts hundkoja, med en liten Skottglugg till öppning, och ropar, fram Backmästare N:o 1, N:o 2 o. s. v. hvarpå han inom en half minut utdelar hvad denne för 8. man tillkommer i Proviant, och med mått och vigter på hvilka vi ej kunna göra beslag, såsom för oss okände. Jägarne klaga öfver deras lilla portion i bröd, den de mest i smulor af det Engelska så kallade *Tjeks*, eller småbullar af hafrebröd utbekomma. För öfrigt består Provianten af Ost, Russin, Risgryn, Hvetemjöl, Pudersocker, samt Rum. Med dessa alla artiklar, är icke den Svenska Soldaten särdeles bekant, än mindre med den Engelska *Plommpudding*, den man nu anvisar honom att deraf koka. Ej underligt, att de i dag i mängd fartygen omgifvande Lotsar och Skärimän, finna rik afsättning, på medhafde matvaror, såsom bröd, sill etc. Officers backlaget befinner sig ännu rätt väl. Vår värd, har såldt oss den skönaste Porter, för att skölja ned den annars flinthårda och centner tunga Plommpuddingen. — — —

22. Efter 6 dagars rullning på böljorna, ty jag kan ej säga segling, emedan vi ofta, såväl legat för ankar, som ock vid Falsterboref, drejat bi, hafva vi nu i dag tidigt Pommerska Wallen tydligt i ögnasigte, och de höga kritbergen på Rügen. — Kl. 8 f. m. äro vi i höjd med udden Jäsmund. — Aldrig har väl någon Militair Expedition från Sverige utgått, hvars bestämmelse blifvit hållen så hemlig, som denna.

Regementet afgick till Götheborg utan vidare kännedom om dess destination. Här embarquerades vi den 7:e Maj, och erhöllo Ordres dertill den 6:e om Afton. Under vår segling har ej en gång Reg:ts Chefen, haft kunskap om den ort, som var utsedd för vår debarquering. — I dag hissas Signal på Commodor Capitaine Hills skepp, som inne-

håller Trouppernes landsättande vid Pertz. Vinden skralar och aldeles under landet, måste vi ännu under flera timmar lovera. Dock i sidsta stund tyckes åter Neptun visa sig huld mot Eric Väderhatts landsmän och de gamle Vikingarnes söner. — Hastigt svänger sig flögen och en vind kåre förer oss med fulla segel in på redden vid Pertz, der vi kl. 5 eft. midd. kasta ankar. — I hamnen ligger redan före oss en med Trupper nyligen ankommen Flotta från Carlskrona. Man håller som bäst på, att debarquera Smålands Dragoner och Skånska Carabiniererne.

23. Ordres till debarquering ankomma, Med verkelig saknad taga vi afsked af vår hederlige Capitaine H:r Fischer. — Kl. 7 för midd. börjar vår Division att landsättas och Wermelands Fält Jägare, samt Skaraborgs reg:te äro de förste deraf, som beträda den Tyska jorden.

Bataillon ställes upp, folket uppropas, och genast anträda vi vår marche, lemna det flacka kustlandet och sandfälten vid Pertz, med Ordres att afgå till staden Bergen. — Med hvad lätthet går icke marchen på en förut okänd ort, der hvart steg fäster uppmärksamheten och återkallar minnet af Fäders bedrifter och mundteliga berättelser. Nyfikenheten, hoppet, äregirigheten, Nationela stoltheten, allt lifvar och förskönar utsigterna å den bana, som vi med denna dag gå att börja. Med sång, med dans gå vi, eller rättare leka oss fram den första halfva milen. Här göres halt vid en by, och vi Officerare begagna oss af vår rast, för att gå in deri. Man gör svårighet vid att emottaga vårt Svenska Pappersmynt, till dess en hederlig Skolmästare i byn, lofvar antaga det som gällande. Han lemnar oss i utbyte mot våra trasiga Tolfskillingar — sköna Filbunkar, ägg m. m., hvad hans tarfliga hus kan frambjuda. Den som i 3:ne veckor varit på Sjön felar icke appetit, och en Soldat under marche fruktar ej för indigestion. Ställning slås, åter under gevär. Gerna hade vi längre dröjt i byn, för att kunna göra jemnförelser emellan våra Svenska flickor och dessa Platt Tyskor. Men här tillät ej vår Reg:ts Chef oss några jemnförelser.— De enda af denna sort vi i hast sågo i byn, lofvade ej goda utsigter för framtiden.

Kellgren har philosopherat på Landsvägen, men han var ensam och således kunde hans satser ej blifva så många och så varianta, som de hvilka här yttrades af den mängd framför Bataillonens tête, nu vandrande Philosopher. Om alla reflexioner och yttranden voro de rätta och några ej behöfde justeras, förbjuder vår modestie att bestrida. Nog af — ingen var utan tankar, och ingen som ej yttrade dem. Då man är glad, så är man aldrig inbunden och alla voro vi Glada Gossar, som utan saknad lemnade Fosterlandet, för att söka de ställen der äran kunde skördas. Mången återblick föll dock på fosterjorden, jag påminte mig med stolthet min Gamle Far, som också trampat dessa Fält och 3:ne Förfäder, som med Gustaf Adolf här följt sitt Fosterlands banér, och under desamma, ock här fallit. Sköna minnen, glada dröm-

mar följde mina steg, och med en ren blick å det förflutna — hemställde lugn till Försynen, att efter behag behandla mitt öde.

En slägtinge Capitaine Abraham Brunkrona, som jag träffade ej långt ifrån Pertz, der han låg, med ett kommando af Arméens flotta, underrättade oss, om de nyligen vid Bautzen och Lützen lefvererade batailler, der de Allierade blifvit slagne. Att Napoleon var i anmarche mot Berlin, och således hopp för oss, att snart få känna krutlukten.

Redan är det afton då vi ankomma till Bergen, uttröttade af vår hastiga marche, af ovanan att promenera på fasta landet, och af regnet, som sedan en timme runnit ned från våra hattar, på nacke och ryggknotor. Innevånarne i Bergen emottaga oss på det mest vänskapsfulla sätt. Egna landsmän hafva ännu aldrig bevist oss sådant deltagande. Alla fönster öppnas, och i hvarje står en redlig värd, eller vänlig värdinna, som gratis utbjuder bränvin, mat, ja vin åt våra tröttade Jägare. — Åtföljande Regements Chefen, gör jag en visite hos stadens Gouverneur, en rätt artig man. Hos honom passeras en timme. Vi återvända sedan till ett värdshus, der de andre kamraterne redan arengerat ett bord, ej sämre utstyrdt, än det »Min son på Galejan» hade hos gubben Carnegie på Masthugget vid utresan från Götheborg. Hade han Engelsk Plompudding, så hade vi tysk Speck-aal och Grönsoppor, dylika ännu ej Svenska kokkonsten uppfunnit. — Der Fisch must schwimmen, säger Tysken, och så kom åhlen hos oss ej i torra magar. Allt hade varit bra, om ej en högst i otid inkommen husar, hade afbrutit vår glädje vid bordet. Den fördömde karlen medförde Ordres, att genast åter fortsätta marchen för att i byar ännu 1½ mil fram, ifrån Bergen intaga cantonerings quarter. — Gallan hos hvar och en steg nu upp åt hjernan. I stället för liqueur på maten, vankades nu svordomar, Generalitetet, Adjutanter, Skrifvare — intet spardes, ingen Consideration, ingen Pardon. Vi voro af samma lynne som Wielands Pervonte, vi morrade — men gingo. Dock likväl ej längre, än tills vi föllo, ty mer än hälften af Trouppen, blef under natten, och i mörkret, af trötthet liggande utmed Landsvägen.

I staden hade jag hos vederbörande anskaffat några fordon för sjuke och en mångsitsig Jagtvagn för Öfverstelieutenant Holmstedt.

Denna artighet förskaffade mig ock en plats derpå, och var således från en gångande Riddare, förvandlad till en åkande. Bataillons Chefen Major Liljeström och Lieutenant Ulfsparre voro äfven passagerare å Skutan och ankommo vi alla lyckligt om natten till en Egendom (Hoff) benämnd Teetzitz, tillhörig en Friherrinna von Üsedom.

Rymligt och väl logerade, hvilande på, och betäckte af ejderduns kuddar, insomnade jag och vaknade först då min trogne Hjert, om morgon inkom med underrättelse att caffébordet var serverat i Regementschefens kammare. — — —

27. Fransyske Generalen Grand-Jean, densamme som commenderade mot Sv. Troupperne 1806, har äfven legat här med sin stab, några

dagar. Wårt värdsfolk berättar oss flere drag af det galanterie och den artighet, som så egit caracteriserar denna Nation, hvars fiender vi nu blifvit, ehuru till lynnet och Geografiskt läge, aldrig ämnade att vara sådant. — Det förolämpande sätt, hvarmed Pommern i fjol occuperades af deras Troupper, flere hos oss af kejsar Napoleon gjorde, vår Nationela heder kränkande fordringar, sådant har väl nu bidragit till verkelig fiendtelig sinnestämning emellan de fordne gamla vännerna. — Men att förakta sin fiende gör aldrig den från hopen upphöjde och Svenskarne skola alltid högakta den Nation mot hvilken de nu gå att föra vapen, såsom upplyst, bildad och tapper, och påminna sig de gamla Bundsförvanter, som med dem delade äran af den Westphaliska freden.

28. Näktergalen hvars egentlige sångtid nu är inne låter här på Teetzitz hvarje afton höra sig. Wi promenera då i Trädgården och höra med nöje dess driller. Under Societets nöjen, under promenader, framgår vår tid här, rätt nöjsamt. — Wår rödhåriga, men fina Fröken bidrager icke litet härtill. — Hon har snille, talenter och den mest bildade sällskapston. Å vår sida göra vi äfven vårt bästa, på det hon ej måtte finna en alltför stor skillnad, emellan de här förut inquarterade Söderlänningar och de nu ifrån Nordpolen ankomne gäster. — Menniskan är fåfäng och täflan om ett imaginairt företräde, är ofta hvad som leder henne i dess handlingar. Detta är nu kanske driffjädern till den i sanning Chevalereska artighet Lieutenant Ulfsparre visar vår Fröken. — Han är uppmärksam å hennes smak för trädgården, anmärker dess plan till byggande af en Berceau, af gräsoffor och dylikt — och följande morgon, vid sin promenad till favoritstället, finner fröken Üsedom, såsom genom ett Féerie, allt anlaggdt, allt uppbyggdt, med noggrant iakttagande af den idée hon omtalt. — Jag förmodar nu att General Grand Jeans Adjutanter blifva nedsatte, men fruktar sjelf för samma olycka. — — —

31. Ändteligen erhålla vi i dag uppbrotts Ordres. På ett artigt sätt anhåller vår Chef, att få ersätta den kostnad vårt 8 dagars vistande gjort huset, — men då detta afslås, blifver ett rikt sammanskott till betjeningen det enda medel, att visa vår tacksamhet. — Med verkelig förbindelse för åtnjuten höflighet och tillbragte glada dagar, skiljas vi kl. 10 om afton ifrån Teetzitz och afmarschera till Cartzitz, der Compagnierna tillsluta och Bataillon formeras. Vi fortsätta vår marsch genom natten. — Den är lugn och lik våra Sv. midsommarnätter. Näktergalens sång ökar ännu behaget af vår promenad.

Julii Månad.

— —

25. Länge väntade uppbrotts Ordres ankomma sluteligen idag. Troligen lära Arméerne snart Concentreras, heldst de i Prag började underhandlingar icke tros leda till önskade resultater.

H. K. H. Kronprinsen är i dessa dagar till oss återkommen, efter att den 12:te i denna månad bevistat det stora Krigs Rådet i Trachenberg uti Schlesien. Enligt der gjorde Generalförslag uppgår nu den Allierade Arméens stridskrafter till *812,000 man*, nemligen Österrikes 262,000; Rysslands- 249,000; Preussens — 277,000; och Sveriges — 24,000 man. Lägg nu härtill de Franska hårarne och man häpnar vid antalet af de 1,000:de, som nu trampa Tysklands fält — och af de samma skola födas.

26. Uppbrott. Afmarche ifrån G r o s s S c h w a s s, genom R o s t o c k, der vi rasta en stund. På ett värdshus (Köhlerska) utmed torget, låta vi i hast anrätta en frukost och tömma äfven en liten bål. Hvarefter marchen nu går lättare. Vi ankomma på eft. middagen till staden S c h w a n, der enligt Marche-ruoten Bataillon intager Nattquarter. Jag erhåller ett utmärkt gott logis hos H:r Prepositus (Dom Probsten) Erdman. Min värd, en redlig, ålderstigen, men glad man, visar mig den mest förekommande artighet, och efter några minuters sammanvaro, äro vi redan fullkomligt bekanta med hvarandra. Med förvåning hör jag af honom, att jag i Schwan äger en Slägtinge, en Ramsay, äfven af Engelsk extraction. Efter att hos min värd passerat en timme, går jag att uppsöka denne anförvandt, Postmästare här i staden, träffar i honom en altför belefvad man och blir okonstladt gladt emottagen. På ömse sidor göra vi frågor om vår härkomst och finna oss snart vara verkelige Slägtingar. Denna Ramsays Far var från England öfverkommen till Tyskland, och äfven kände han noga att Dalhousie i Skottland var Famillens Stamgods. Han var en ung och glad man, hade nyligen gift sig. Jag gjorde och bekantskap med dess unga, vackra Fru, och efter att i deras sällskap passerat en rolig stund, återgår jag att souperа hos min gamla och vänliga Hr Domprbost. —

(Forts.).

P. O. v. T.

Underrättelser.

Emil Hildebrand †. Riksarkivarien Henrik Robert Teodor Emil Hildebrand, som avled i Stockholm den 24 sistlidne augusti, under en lång följd av år intog en av de främsta platserna i den svenska hävdaforskningen och historieskrivningen. Han föddes i Stockholm den 22 oktober 1848 i en familj, i vilken det historiska forskarintresset var hemma. Hans fader Bror Emil Hildebrand var riksantikvarie och hans äldre broder Hans, som efterträdde fadern, gjorde sig tidigt ett namn som arkeologisk och historisk författare. Emil Hildebrand disputerade 1875 för graden med en avhandling *Engelska samhällsförhållanden före den normandiska erövringen*, blev fil. doktor i Uppsala, inskrevs s. å. som e. o. amanuens i riksarkivet samt utnämndes 1880 till lektor i modersmålet, historia och geografi vid Högre elementarläroverket (på Norrmalm). Såsom lärare var han nitisk; ännu under sina sista levnadsår utgav han förtjänstfulla historiska läro- och läseböcker. Tillika arbetade han träget som historisk forskare. Den som besökte riksarkivet såg honom städse där på sin plats de timmar, då han icke var upptagen av skollektionerna. Riksarkivet var hans värld. Särskilt var han intresserad av att göra bekantskap med utländska forskare och meddela dem upplysningar. Mången finländsk historiker står i tacksamhetsskuld till honom, bl. a. författaren av dessa rader, som under besök i Stockholm oavlåtligt rönte prov av hans välvilja och trofasta vänskap.

En framskjuten ställning bland de svenska historikerna fick Hildebrand vid bildandet av Svenska historiska föreningen 1880. Han var en av stiftarna och utsågs till föreningens sekreterare med åliggande att redigera dess publikation *Historisk Tidskrift*, som utkom från 1881. I 25 års tid, t. o. m. 1905, stod han kvar på denna post. Han planlade häftena, granskade uppsatserna samt läste korrekturen. Tidskriften fick sin prägel genom att den utgick ur den krets, som stod riksarkivet nära, och Sveriges statsutveckling var huvudämnet i häftena. Den svenska och utländska litteraturens företeelser följdes av utgivaren uppmärksamt. Han skrev i tidskriften ett antal med kritisk skärpa utarbetade uppsatser, i synnerhet rörande Gustav Vasas och hans söners tidevarv, som blev ett huvudområde för hans forskning.

I tidskriften publicerade han (1883) »Wallenstein och hans förbindelser med svenskarne», däri han med stöd av aktstycken ur riksarki-

Föreningen, vars medlemsantal utgjort 21, höll under verksamhetsåret 1918—1919 fyra möten: d. 14 nov. 1918, d. 28 febr., d. 25 april och d. 14 maj 1919. Som föreningens ordförande efter prof. P. O. von Törnes avgång fungerade dr G. Nikander; som dess viceordf. mag. B. Lesch, samt som dess sekreterare och skattmästare mag. E. Anthoni. I programkommittén sutto mag. F. von Ramm samt studd. A. Grönvik och H. Hirn.

Följande föredrag eller referat förekommo vid föreningens möten: Prof. Carl von Bonsdorff: »Sveriges diplomati under Krimkriget»; dr G. Nikander: »Några historiska arbetsuppgifter» och »Några gustavianska byggherrar»; dr J. Sundwall: »Theoderik den stores inrikespolitik»; prof. P. O. von Törne: »Historien och sociologien» och »Karl XII-litteraturen»; stud. A. Grönvik: »De politiska strömningarna i upplysningstidens historiografi»; stud. H. Hirn: Max von Boehn: »Vom Kaiserreich zur Republik»; stud. R. Törngren: »Åbo akademis siste svenske kansler.»

E—c A—i.

Östgotisk-väst-romerska studier. I en volym benämnd *Abhandlungen zur Geschichte des ausgehenden Römerturms* (318 sid., Helsingfors 1918; Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar, Bd. LX, 1917—1918, Afd. B, N:o 2) har doc. J. Sundwall egnat den intressanta frågan om den romerska kulturens och de västromerska kulturbärande släkternas fortvaro och politiska inflytande under tiden från Odovakars statskupp till det östgotiska väldets fall en serie på djupet gående och till sina resultat anmärkningsvärda undersökningar. I den första av dessa bringar han på ett sjuttiotal sidor en utredning om den kronologiska följden i biskop Ennodius' skrifter. Ennodius, nitiskt verksam i Theoderiks tjänst (död 521), har efterlämnat det förvånande antalet av fortåt femhundra kända opuscala, tal, brev och dikter, vilka alla förf. sammanför i ett schema och presenterar i en som det synes omotsäglig, noggrann tidsföljd. I den därpå följande avhandlingen — i boken gå de skilda avhandlingarna under benämningen »kapitel» — behandlar han »de sista romarne», uppräknande med tillgängliga biografiska data och korta källhänvisningar i alfabetisk ordning namnen på tre och ett halft hundratal romare i framskjuten ställning, vilka varit verksamma under den tidsperiod han behandlar — »då under det gotiska herradömet den romerska kulturens sista livsgnistor uppflamma, innan det byzantinska herraväldet och den longobardiska ödeläggelsen förinta också denna sista rest av romersk anda.» Av större intresse äro styckena om Boethius, Cassiodorus och Symmachus, och icke utan undran tar man del av tvenne rätt vidlyftiga släktregister för släkterna Boethius-Symmachus och Avienus-Decius, som man knappast väntat att få se forskningen i stånd att sammanställa för en tidsperiod, vilken

i gängse föreställningssätt redan framstår som kännetecknad av en allmän upplösning och ett långt gånget inbrytande barbari. Upplösningen var dock ännu icke så allmän, barbariet än ej så överhängande som man a priori är benägen antaga, därom ger förf:s fjärde och sista studie *Der Senat und die Politik* en klar uppfattning. Noggrannt och med säker kombinationsförmåga följer han här på ett omfång av etthundratjugu sidor de politiska händelsernas utveckling från tidsperiodens början till dess slut genom den byzantinska erövringen. Det är i sanning överraskande, hur mycket här genom ett samvetsgrannt siktande av de knapphändiga och spridda källuppgifterna kunnat ur dem utvinnas och hur fullständigt nästan i enskildheter det blivit oss möjligt att följa det dramatiska och för möjligheten av den romerska kulturens direkta fortbestånd avgörande händelseförloppet så gott som år för år. Särskilt framstå de viktiga vändpunkterna nu med tillfyllestgörande klarhet, och det är märkligt att iakttaga, hur långt förf. på många punkter lyckats nå utöver de epokgörande resultat, som vunnos av Mommsen i hans på sin tid uppseendeväckande undersökningar »Ostgothische Studien» (1889—90). Det huvudsakliga innehållet i sitt arbete har doc. Sundwall redan meddelat denna tidskrifts läsare i en uppsats i fjolårets årgång, benämnd »Theoderik den stores inrikespolitik» (s. 139—154). Vi nöja oss här med att fästa uppmärksamheten vid några enskildheter i det nu föreliggande utförliga arbetet. Förf. börjar med att utreda, att redan Odovakar lyckades åvägabringa ett gott förhållande mellan sig och senaten i Rom, som sammansatt av förnäma storgodsägarfamiljer, bosatta i världens gamla huvudstad, i honom fann ett villigt stöd för sina strävanden till makten över Italien. Till Thoederik slöt sig senaten därför först då denne definitivt slagit Odovakar, men kom av samma orsak snart på god fot även till honom, oberoende av att vardera alltjämt måste betrakta kejsaren i Östrom som rikets egentlige och laglige överherre. Då Theoderik som känt förstod att bibehålla ett gott samförstånd också med de byzantinska kejsarne, gestaltade sig de tre första årtiondena av hans »de facto» regering i Italien avgjort lyckliga. Även den svåra frågan om goternas ställning och förseende med jordagods eller därtill svarande underhåll såsom krigarkrasten i samhället synes han ha förmått ordna utan svårare slitningar. Konungen stöddes härvid av ett inflytelserikt »italiskt sinnat» parti i senaten, synbarligen bestående av samma grupp som redan slutit sig till Odovakar mot Byzanz, och senaten var å sin sida föremål för den gotiske härskarens ynnest. Det enda orosfröet ligger i en tilltagande ortodoxt-religiös stämning, som vinner mark bland senatsfamiljerna i Rom. Småningom uppkommer ock en viss spänning mellan dessa och hovkretsarna i Ravenna: Theoderiks hovstat, som utgör en egendomlig blandning av goter och merändels lågättade romerska ämbetsmän, ser med ovilja den anspråksfulla senatens växande inflytande. Inemot 520 tillkommer ett nytt orosele-

ment i den från Byzanz utgående smygande propaganda, som tar sikte just på det växande ortodoxt-religiösa intresset i de kretsar som omgiva senat och påve. Theoderik lyckas dock under ett ständigt och oroligt aktgivande på den mindre förtroendeingivande ställningen i Rom bibehålla det yttre lugnet ända intill år 523, då hant t. o. m. kunde glädja sig över mer än vanligt goda relationer både till Östrom och till senaten, vars måhända främsta ledamot Boethius han året förut kallat till sin »magister officiorum» i Ravenna. Detta blev emellertid den ravennatiska hovklicken för mycket. Den beslöt störta Boethius och företog sig att för konungen misstänkliggöra de förhandlingar, som på denna tid med utgång från Byzanz inletts för att återförena de åtskilda öst- och västromerska ortodoxa kyrkorna. Då detta under rådande förutsättningar lätt lyckades och Boethius storsinnat gick i god för att hans vänner senatens utskickade icke voro mera landsförrädiska än han själv, råkade han i en skev ställning genom att den igångsatta undersökningen verkligen ådagalade, att åtminstone en av senatens mest framskjutna män icke stod alldeles fri från vank och synbarligen låtit sig locka något för långt av det intrigerande byzantinska hovet, där redan Justiniani imperialistiska anda var rådande. Detta blev Boethius' ofärd; konungens hämnd drabbade honom skoningslöst och utan att han blev satt i tillfälle att försvara sig inför rätta. Hans avdagatagande inträffade på sommaren 524, icke 525 som vi hittills varit vana att läsa i tillgängliga framställningar. Senaten, inom vilken en byzanzvänlig klick begynt uppkomma, tog kallt avstånd från Boethius' påstådda brottslighet; icke desto mindre var dennes dödsdom ett svårt felgrepp av Theoderik. Hans romerska undersåtars fasta tilltro till hans rättrådighet rubbades, och den östromerska politiskt-religiösa propagandan kunde vinna stadigare fotfäste i Italien. Även förhållandet till senaten försämrades, trots upprepade medlingsförsök, genom åtskilliga störande mellanfall och ytterligare övervåld från konungens sida, jämte en tillskärpt religiös motsättning som slutligen började bereda även de så lojala romerska hovkretsarne i Ravenna bekymmer. Att allt detta fördystrade den åldrande goterkonungens sista år, är känt, och att han insåg, att han gått för långt, att hans välde över Italiens romerska och ortodoxa befolkning utan den romerska senatens stöd var illusoriskt, intygas av det visdomsord han vid sin död lämnade åt sina arvingar och sina goter — »att de skulle älska romerska senaten och folket.» — Att läsa om det romersk-gotiska samhällets förfall och slutliga katastrofartade undergång tre årtionden efter den store Theoderiks död, är att i författarns sakrika och klara framställning följa den djupt sorgliga historien om den summariska tillintetgörelsen av det högsta kulturskiktet i ett ärevördigt samhälle, om de gamla romerska ämbetsmanna- och senatorsfamiljernas systematiska utrotande. Med rätta anmärker förf., att tanken ledes till våra dagars bolsjevistiska gräsligheter. Sakens andra sida, det östgotiska folkets tragiska undergång,

har ju hittills varit den mera kända; så mycket hemskare framstår nu i den nyaste forskningens obarmhärtiga ljus den skonslösa utrotningskampen mellan romare och östgoter, under den upplösning, som framkallats av den byzantinska imperialismens kallt beräknande politik och den sålunda alstrade oförsonliga motsatsen mellan den växande gotiska nationalismen och den romerska befolkningens ilatiska patriotism, vilken yttermera hämtade styrka ur ekonomiska, politiska och kyrkliga intressen. »Senatens ändalykt betecknar slutet på en lång utveckling», så avslutar förf. sin framställning. »Därmed sjönk forntiden i Italien definitivt i graven, ty senaten hade varit den sega förbindelseleden med den gamla romerska kulturen och traditionen, också under barbarväldets tider.»

Sundwalls arbete om »senaten och politiken» har tillfört den vetenskapliga litteraturen ett tillskott av bestående värde genom att skänka en med skicklighet utförd, uttömmande och sammanhängande framställning av den politiska utvecklingen i Italien under ett i många hänseenden märkligt, icke alldeles kort tidsskede i historien.

En jubileumsskrift. Till vår frejdade litteratur- och kulturhistoriker prof. Werner Söderhjelms sextioårsdag den 26 juli detta år utgavs av hans lärjungar och vänner en ståtlig *Festskrift*, omfattande icke mindre än 329 sidor i stort format (Helsingfors, Holger Schildt; Stockholm, Albert Bonnier 1919) och innehållande bidrag av över ett tjugutal författare inom alla de nordiska länderna. Åtskilliga av bidragen ha även ett mer eller mindre direkt historiskt innehåll. Just Bing skriver om *Goethe och Spinoza;* Francis Bull bringar en intressant utredning om *Schillers betydning for Bjørnsons historiske skuespildigtning;* Olaf Homén utreder i uppsatsen *När skrevs Soldatgossen* att dikten tillkommit under tiden mitten av december 1856—mitten av januari 1857; Martin Lamm skriver om *Huvudriktningarna inom sjuttonhundratalets estetik;* Otto Sylwan behandlar *En artikel av L. J. Hierta* (från 1842), och Emil Zilliacus anknyter i uppsatsen *Anabasis och »ur Anabasis»* till Frödings kända dikt några utdrag ur och reflexioner till Xenofons urtext. Mera speciellt tilldrager sig dock en längre artikel av John Landquist historikerns intresse. Under rubriken *Historieskrivningens objektivitet* inlåter sig förf. på behandlingen av frågor, som för historieskrivningen städse förbliva brännande och av ingripande betydelse. »En kritik av Heinrich Rickerts lära om den historiska begreppsbildningen», kallar han i en underrubrik sin studie. Han ger oss alltså här en inblick i den tyske kulturfilosofen Rickerts system med dess brister och förtjänster, något som vi i och för sig böra vara honom tacksamma för. På vissa huvudpunkter egnar han emellertid Rickerts lära en rätt nedbrytande kritik. Enligt R. är nämligen den historiska forskningens och skildringens uppgift att

ur massan av historiskt stoff verkställa ett urval och att göra detta med kulturvärdet såsom grundläggande norm; även en historisk personlighets betydelse blir beroende av det värde vi tillägga honom som individ ur synpunkten av hans kulturella värde. För historikern bli överhuvud företeelserna individuella, medan exempelvis naturvetenskapen har att uppdaga vissa allmänna lagar. Mot Rickert invänder Landquist nu, att historien själv utför denna värderingsprocess, att den själv s. a. s. släpper fram de överlägsna individerna och de livskraftiga företeelserna, som det sedan åligger oss att utan något överlagt beslut från vår sida sysselsätta oss med i avsikt att få dem helt förklarade och förstådda mot bakgrunden av andra kulturvärden än de dem närmast omgivande. I sitt litteraturhistoriska sysslande har L. funnit rikligt tillfälle att se exempelvis den stora författarpersonlighetens objektiva värde oberoende av våra tillgöranden. En mängd av hans anmärkningar präglas ock av ett slående skarpsinne och en fin observationsförmåga. Det kan dock ifrågasättas, om icke Rickerts system ändock är användbart och värdefullt såsom arbetskonstruktion. Vår valfrihet ifråga om det historiska stoff vi vilja behandla är praktiskt taget så stor och utnyttjas faktiskt i den grad, att skapandet av en allmän norm för vad vi böra sträva att sysselsätta oss med omotsägligen bör hava en hälsosam inverkan på historieforskningen. Om icke som filosofisk syn på det historiska skeendet, så i alla fall som metodologiskt direktiv för forskningen bör den rickertska historieåskådningen onekligen tillerkännas ett betydande värde. Särskilt för oss i Finland med vårt lands torftiga historiska förgångenhet ligger frestelsen alltför nära tillhands att på relativt betydelselösa företeelser spilla ett dyrbart intellektuellt arbete och en tidsödande forskarmöda. — Gentemot Rickerts krav på att historikerns objektivitet skall vara av det slag, att han avhåller sig från varje art av värdering vare sig i positiv eller negativ riktning, framhåller Landquist med övertygelse, att förståendet av en gången tids liv ofrånkomligt innefattar en värdering därav och att den verkliga objektiviteten just betyder en högt utvecklad och förfinad förmåga av värdeomdöme. Förf. hänvisar på denna punkt till A. Grotenfelts »Die Wertschätzung in der Geschichte» (1903); de sidor han egnar den historiska objektiviteten äro i övrigt fulla av träffande och tankeväckande iakttagelser. — Dr Landquists studie bör på det livligaste rekommenderas envar historiker till läsning, begrundande och uppbyggelse. — —

Vi begagna tillfället att i detta sammanhang bringa i erinran prof. W. Söderhjelms stora förtjänster som skildrare av hemlandets kulturella utveckling i olika riktningar. Andra arbeten icke nämnda tillåta vi oss blott framhålla de tvenne märkliga volymerna »Profiler ur finskt kulturlif» (1913) och »Åboromantiken» (1915), för vilka de historiska forskarnes krets har särskild anledning att hembära honom sin tacksamhet, då han nu vid fyllda sextio år blickar tillbaka på en

ovanligt rik forskar- och skriftställargärning i den fosterländska odlingens tjänst.

Sv. Litteratursällskapets Skrifter ha under året ökats med några nya volymer. Som nr 143 i serien har Robert Tigerstedt utgivit en historik över *Åbo Gymnasium 1828—1872*, ett grundligt, väl disponerat, synnerligen sakrikt arbete på över trehundra stora sidor, vars icke minsta förtjänst är att det är underhållande som läsning (322 sid., illustrationer, däribl. ett stort antal porträtt, Helsingfors 1919). Följande nummer utgöres av en ny upplaga av den *Äldre västgötalagen i diplomatariskt avtryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar*, utgiven av Bruno Sjöros (305 sid., Helsingfors 1919). I sin kommentar till denna monumentala edition av den för vår kännedom om de svenska landskapslagarnas samhälle grundläggande lagtexten har utgivaren även flerstädes egnat utrymme åt en rättshistorisk analys. — — Äntligen ha vi att anteckna en ny volym av sällskapets Förhandlingar och uppsatser, nummer 32, 1918 (skrifter 142, 95 + 223 sid., Helsingfors 1919). Den vidlyftigaste uppsatsen i volymen är Carl v. Bonsdorffs *Finländska militärfrågor vid ryska tidens början*, i vilken förf. på halftannat hundratal sidor ger en intressant framställning av det ämne han upptagit till behandling: G. Fr. Stjernvalls och G. M. Armfelts ansträngningar att få en inhemsk militär till stånd, jämte de förslag som syftade i denna riktning, »nationalarméns» uppställande och den härför igångsatta insamlingen bland allmänheten m. m., som kompletterar förf:s tidigare vidlyftigare undersökningar av då rådande strävanden och stämningar i vårt land. — K. E. Lindén meddelar *Anteckningar om frikårerna i 1788—1790 års krig*, behandlande de allmogefrikårer som under nämnda krig vid karelska gränsen värvades av för saken intresserade officerare, främst landshövdingen i Uleåborg J. F. Carpelan och hans broder landshövd. i Kuopio S. W. Carpelan. Det var icke obetydliga styrkor, som på detta vis fingos på benen, ehuru det med utrustningen och delvis även med moralen delvis synes varit något klent beställt. — Vidare ingår i detta band G. Nikanders märkliga föredrag vid sällskapets årshögtid: *Politiska opinioner i Gustav III:s Finland.*

Till Redaktionen insända skrifter:

W i l h e l m T h e s l e f f, *Upplevelser under krigsåren 1914—1918.* 169 sid., Holger Schildts förlag, Helsingfors 1919.

E r i c h L u d e n d o r f f, *Mina minnen från kriget 1914—1918.* Förra delen, 422 sid., ill., kartor, Holger Schildt, Helsingfors 1919.

R o b e r t T i g e r s t e d t, *Åbo Gymnasium 1828—1872.* Skrifter utg. av Sv. Litteratursällsk. i Finl. 143, 322 sid., ill., Helsingfors 1919.

Äldre Västgötalagen i diplomatariskt avtryck och normaliserad text jämte inledning och kommentar utgiven av B r u n o S j ö r o s. Skr. utg. av Sv. Littskpt 142, 305 sid., Helsingfors 1919.

Meddelanden fr. Sv. Riksark. Ny följd, I:42—44, 45—47.

J o h. A x. A l m q u i s t, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630.* Andra delen h. 1, 344 sid.; tredje delen h. 2, 96 sid. Meddelanden från Sv. Riksarkivet. Ny följd, II: 6. Stockholm 1919.

Historisk Tidsskrift (norsk), 4. Levering 1918, 1. Lever. 1919.

Svensk Humanistisk Tidskrift h. 3, 1919.

Historiallinen Aikakauskirja h. 1, 1919.

Finsk Tidskrift t. 86 h. 6, t. 87 h. 1—4.

Finlands förra ställning inom det svenska riket.

Av

CARL v. BONSDORFF.

I.

Under den vidlyftiga och merendels med mycken hetsighet förda diskussion, som pågått rörande de åländska öarnas framtida politiska öde, har uppmärksamheten kommit att riktas jämväl på den ställning Åland under den s. k. svenska tiden intog inom och till Finland, och i samband därmed har tillika Finlands förra position inom det svenska riket, om också mer i förbigående, bragts på tal. Vilken betydelse en utredning av dessa spörsmål månde äga för den slutliga lösningen av Ålandsfrågan, är en sak, som vi här inte skola inlåta oss uppå. Och likaledes lämna vi ur räkningen ett bedömande av de innersta grunder, som framkallat, och de motiv, som framförts för att överskyla anspråken på Ålands lösslitande från sin ställning inom storfurstendömet, numera republiken Finland, för att endast hålla oss till frågans rent teoretiska, historiskt-vetenskapliga del.

Först några ord om Ålands ställning under den svenska tiden.

Intill senaste tid ha historieforskarne levat i den föreställningen, att Åland hänfördes till den del av riket, som sammanfattades under benämningen Finland, senare storfurstendömet Finland. Alla vårt lands historiker, vilkas mening kunnat utdragas ur deras arbeten, ha utgått från den förutsättningen, om det naturligtvis inte undgått dem att Åland, liksom till större eller mindre del även andra landskap, i vissa avseenden intog en särställning, som betingades av dess insulära läge, dess befolkningsförhållanden och tidigare utvecklingsskeden. Ena-

handa uppfattning har delats av flere svenska historiker — och därtill flere bland de främste — försåvitt man nämligen är berättigad att ur ett och annat uttalande deducera sig till deras uppfattning i saken.[1] Och samma mening, som historikerne delat, uttala ett par geografiska författare från den svenska tidens slut — Tuneld, vars ryktbara geografi ett halft århundrade och kanske mer utgjorde huvudkällan för allmänhetens kännedom om konungariket Sverige, samt efter honom Djurberg i sin år 1806—1808 utgivna »Beskrifning om Svea rike» — med en tydlighet, som inte lämnar rum för något tvivel rörande deras och — efter all förmodan — deras läsares och samtidas föreställning om, till vilken del av riket den åländska ögruppen närmast hänfördes.

Men denna, såvitt jag kunnat finna, allmänna uppfattning bland lärde och olärde har under sista tiden utsatts för motsägelser. I samband med och med anledning av yrkandena på Ålands förening med Sverige har en revision av den tidigare uppfattningen företagits, och därur har såsom resultat en helt annan mening utgått, en ny tolkning, som framdrivits med obetingad fordran på integritet. Till en början lancerades det påståendet, att Åland inte blott politiskt, utan också geografiskt och administrativt hörde det Egentliga Sverige, och inte Finland till, men senare formulerades yrkandet därhän, att Åland före år 1809 bildat en administrativ och provinsiell enhet med säregen befolkning, som stod tämligen skilt för sig och endast tidtals, av praktiska skäl, administrerades tillsammans med Finland, som således inte i sig inbegrep Åland. Med anspråk på ve-

---

[1] H. Hildebrand (Sveriges hist. till tjug. seklet II: 32), Emil Hildebrand (Sv. statsförf. hist. utv. s. 65), Styffe (Skand. u. unionsden s. 302 följ.), Schlyter (Sveriges äldsta indeln. i landskap s. 50), Odhner (Lärobok i fäderneslandets hist.) hänföra Åland under medeltiden till Finland; Tengberg gör det indirekt i sin undersökning om den äldsta territ. indeln. i Sverige genom att inte nämna Åland. Geijer (Sv. folkets hist. I: 83) kallar Åland ett övergångsland mellan Sverige och Finland, med urgammal svensk befolkning, men fullt av spår efter lappska och finska invånare. Malmström (Sv. polit. historia, 2:dra uppl. I: 328) gör på tal om Nystadsfreden ingen åtskillnad mellan Åland och Finland. Clason (Sv. hist. t. tjug. seklet IX: 72) meddelar, att till riksdagen 1809 infann sig »blott ett enda ombud från Finland, en präst från Åland.»

tenskapligt bedriven argumentering har denna uppfattning förfäktats av prof. S. Tunberg i Stockholm i hans broschyr »Ålands ställning i historisk tid», som utgör en direkt polemik mot prof. M. G. Schybergsons uppsats i Finsk Tidskrifts januarihäfte 1919 om »Åland i historisk tid» och som indirekt träffar även mina artiklar i Hufvudstadsbladet, mars 1919, om »Ålands ställning under svenska tiden».[1] »Åland har — så lyder hans slutsats om ögruppens särställning — visat sig som ett gammalt svenskt landskap, med tydlig karaktär av ursprunglig samhällelig enhet. Dess relativa självständighet gentemot närliggande provinser har av samtiden i allmänhet blivit erkänd, och i landets förvaltning har den under olika tider och på olika sätt satt tydliga spår.» Och, tillägger prof. Tunberg, med denna yttre och inre självständighet sammanhängde öbefolkningens starka känsla av »sitt lands egenartade ställning» och sina speciella intressen, som den på olika tider beslutsamt hävdade inför statsmakterna.

Samma mening, som prof. Tunberg förfäktat i fråga om Ålands fristående ställning, har den svenska regeringen velat hävda dels direkt i den svarsnot hon i juni 1919 meddelade vår regering, dels genom sina delegerade till den s. k. fredskonferensen i Paris. I nämnda not håller nämligen regeringen för, att Åland under den svenska tiden alltid betraktades som ett särskilt landskap för sig med sina egna intressen, att dess samhällsskick bibehöll utpräglade särdrag, som skilde det i viktiga hänseenden från förhållandena inom landskapen öster om Bottenhavet. När Åland under vissa tider var i administrativt avseende förenat i ett län med vissa finländska landskap, innebar detta intet politiskt eller administrativt införlivande med Finland. Att även ur geografisk synpunkt Åland räknades som ett landskap för sig, anser regeringen framgå av den åtskillnad, som i officiella handlingar från 1600—1700-talen göres mellan Åland och Finland, samt av ett flertal kartor från samma tid. — Med en elegans och skicklighet, som utan tvivel verkat imponerande på de med förhållandena obekanta, upprepas samma tema i den in-

[1] Sina artiklar i Ålandsfrågan, som ingått i Finsk Tidskrift och Hufvudstadsbladet, har prof. Schybergson publicerat i en broschyr med titeln »Åland i historisk tid» (Frågor för dagen 20). Även mina artiklar ha utgivits i broschyrform (Striden om Ålandsöarne 1).

laga, som av de svenska delegerade senaste vår inlämnades till de allierades konferens i Paris (La question des îles d'Aland, quelques données présentées à la conférence de la paix). Främst stödja de delegerade sina påståenden på de gamla kartornas tysta färgspråk, men för säkerhets skull — »s'il en est besoin», heter det förekommande — meddelas ett antal historiska uppgifter, avsedda att yttermera ådagalägga, hurusom den åländska skärgården inte inbegreps i de finländska landskapen, utan betraktades av den allmänna opinionen som ett självständigt territorium, och att den åländska befolkningen i alla tider känt sin solidaritet med Sverige.

Men, såsom redan antyddes, revisionen av den historiska uppfattningen har inte stannat härvid. Från frågan om Åland har den utsträckts till förhållandet mellan Sverige och Finland i allmänhet eller, närmare preciserat, till den ställning Finland i forna tider intog inom det svenska riket. I detta förhållande ha nämligen både den svenska regeringen och prof. Tunberg tyckt sig finna stöd för sin uppfattning rörande Ålands säregna, fristående position och därmed om ålänningarnes historiska rätt att i denna ödesstund själva bestämma över sitt och sitt lands framtida öde — för att citera slutorden i prof. Tunbergs broschyr.

I den redan nämnda noten av juni 1919 framhåller den svenska regeringen, hurusom Ålands förening med vissa landskap i Finland inte kunde innebära något införlivande med detta land »redan på den grund att Finland då utgjorde endast en geografisk kollektivbenämning på landskapen öster om Bottniska viken, men icke en statsrättslig eller administrativ enhet». De svenska delegeradena i Paris framhålla, hurusom omfattningen av Finland under äldre tider var mycket växlande, och att däri ingående landskap inte bildade någon särskild administrativ enhet, utan såsom guvernement subordinerade »directement et séparément» under den centrala myndigheten i Stockholm. Som bevis på de finländska länens karaktär av spridda administrativa områden anföres, att R. F. 1634 — »la constitution suédoise» såsom de delegerade kalla den — uppräknar dem blandade med de svenska länen. En delning av konungariket Sverige i tvenne administrativt taget skilda delar kallas för »une construction de date récente». Uttrycket »storfurstendömet

Finland» betecknade endast en titel, som vissa svenska konungar och furstar togo sig efter år 1581, varför det ock vid fredsslutet i Fredrikshamn befanns nödigt att uppräkna de till Ryssland avträdda provinserna med undvikande av uttrycket Finland och storfurstendömet Finland. Finland bildade aldrig — så sammanfatta de delegerade sitt påstående — en administrativ enhet, utan utgjorde på sin höjd en tämligen svävande geografisk beteckning, jämförlig med det obestämda kollektivuttrycket Norrland — »tout au plus une notion géografique de sens assez vague, notion qu'il faut rapprocher de celle de Norrland, désignant d'une façon générale collectivement les provinces septentrionales de la Suède, sans que l'on sache toujours au juste de quelles provinces particulières il s'agit.»

Vad den svenska regeringen och dess agenter i Paris uttalat i postulaternas korta, axiomatiska form, det har prof. Tunberg velat bestyrka genom en historisk utredning av begreppet »Finland». Han kommer därvid till det resultatet, att med »Finland» ursprungligen förstods Egentliga Finland, men att redan på 1300-talet därmed stundom betecknades ett vidsträcktare område och att man från denna tid möter en sammanblandning av termerna Finland och Österland. Den senare benämningen var den under medeltiden vanliga, för att inte säga officiella för svenska kronans besittningar öster om det egentliga Sverige, mellan vilka någon verklig enhet dock inte förefanns. Vid nya tidens början bortfaller namnet Österland och lämnar plats för uttrycket »Finland», som ersätter den gamla beteckningen Åbo biskopsdöme, men användes blott som *en praktiskt bekväm geografisk beteckning utan all reell innebörd.* Dock växla gränserna för detta område, så att man kan tala om ett Finland i inskränkt bemärkelse, de sydvästliga landskapen, och ett »större Finland», »Finlandia major». Prof. Tunberg medgiver, att om man uppdelade riket i tvenne *geografiska* huvuddelar, så var det en naturlig sak, att »Sverige» och »Finland» ställdes bredvid varandra, och han kan inte förneka, att »detta större Finland eller storfurstendömet Finland, såsom det understundom benämnes, synes under 1700:talet vid vissa tillfällen uppträda med anspråk på att vara ej blott ett geografiskt begrepp». Han gör således en mycket riktig iakttagelse, som alldeles undgått de svenska

Paris-delegeradene. Men han skyndar att tillägga, att man »säkerligen» har att söka en huvudorsak till denna företeelse i det gemensamma öde, som övergått samtliga Sveriges östliga provinser under stora och lilla ofredstiderna och därav beroende gemensamma undsättningsåtgärder. Om man plägade uppdela riket i två huvuddelar, Sverige och Finland — så sammanfattar prof. Tunberg sin mening — så innebar detta ingalunda någon administrativt-rättslig tudelning av riket i en svensk och en finländsk hälft. »De på finländsk sida liggande länen voro såväl som de på svensk sida provinser i ett och samma svenska rike, och deras belägenhet öster om Bottniska viken konstituerade dem ingalunda till någon enhet gentemot det övriga Sverige.»

II.

Sådan är i huvudsak den uppfattning rörande Finlands ställning till Sverige och Ålands till Finland, som på senaste tid lancerats från svenskt håll. Att dessa teorier — ty mer än teorier äro de inte — i mycket avvika från vad som tidigare ansetts för det riktiga, är naturligtvis inte egnat att väcka häpnad, ty huru ofta har inte en nyare tids forskning kastat över ända äldre föreställningar! Vad som ur den vetenskapliga forskningens synpunkt kan anmärkas, är att de nya uttalandena äro i hög grad tendentiösa, avse att befrämja ett politiskt syfte, varpå vi inte här vilja närmare inlåta oss. Men inte heller denna omständighet behöver verka misskrediterande, ty även tendensen har sitt berättigande och tjänar ofta till att klara begreppen. Det må också lika gärna först som sist utsägas, att prof. Tunbergs utläggning, så ensidigt polemisk och ofullkomlig den än är, inrymmer vissa fakta och synpunkter, som inte kunna förbises vid ett objektivt bedömande av de föreliggande tvistefrågorna, de historiska nämligen, ty om de övriga är det, såsom redan påpekats, här inte tal.

Av dessa frågor lämnar jag — åtminstone tillsvidare — å sido den, som rör Ålands ställning före 1809 och som utgjort den egentliga utgångspunkten för diskussionen. Jag inskränker mig till att, med ledning av här tillgängligt källmaterial, lämna mitt bidrag till utredningen av Finlands ställning inom

det svenska riket intill skilsmässans år 1809. Såsom från svenskt håll mycket riktigt påpekats, äger en sådan utredning en rätt stor betydelse för klargörandet av Ålands ställning inom och till Finland under den s. k. svenska tiden.

Först vill jag emellertid anmärka, att jag avstår från en närmare distinktion av begreppsrelationerna mellan de under medeltiden använda benämningarna Finland — Österland — Åbo biskopsdöme. Prof. Schybergson presterar i denna punkt en mycket grundligare och plausiblare utläggning än prof. Tunberg, vars resonnement är skäligen ytligt och ensidigt. Men jag medgiver, att lösningen av denna fråga förtjänar en fortsatt diskussion. Jag åtnöjer mig med att konstatera, att under medeltiden Österlanden = Åbo biskopsdöme betraktades som ett ecklesiastikt och judiciellt område för sig samt att uttrycket Finland ända från 1200-talet användes för att beteckna detta område, om det också ofta nog — och i den mån biskopsdömets gränser utsträcktes åt öster och norr måhända oftast — avsåg den äldsta delen, det sydvästliga Finland. När Bengt Birgersson och Valdemar Magnusson av Folkungaätten kallas hertigar eller jarlar av Finland, så torde med tämlig visshet kunna sägas, att benämningen Finland, Finlandia, inbegrep i sig hela det svenska väldet i Österland — »omnes terras osterlandiarum, videlicet totam diocesin aboensem», såsom det heter i skiljedomen av 1357 mellan konungarna Magnus och Erik. Men t. ex. i ett kungl. brev av år 1334 rörande skatteförhållandena i landet begränsas namnet till sydvästra Finland — nuv. Eg. Finland — och i stadslagens köpmålabalk (§ 34) talas om »alle av Finland, utan Åbo byamän, av Nyland, Roden m. m.»[1]

Under nya tiden, ända till den svenska tidens slut, användes benämningen Finland fortfarande i tvenne olika bemärkelser: en vidsträcktare för att beteckna allt Sveriges krona tillhörigt land öster om Ålands hav och Bottniska viken — de under storhetstiden tillkomna provinserna naturligtvis undantagna — samt en mer begränsad, upptagande större eller mindre delar av detta utanför det egentliga Sverige tänkta och därifrån även i

---

[1] R. Hausen, Finlands medeltidsurkunder I: 276 och Åbo domkyrkas svartbok s. 46; Rydberg, Sveriges traktater I: 316, 319.

andra hänseenden än det geografiska avsöndrade område. »Den landsändan Finland» eller »de landsändar i Finland», »där i Finland», »ditöver till Finland» o. s. v. heter det jämt och ständigt i kungliga brev och påbud. Befallningar utfärdas tid efter annan från centralregeringen i Stockholm till ståthållare, landshövdingar, fogdar och skattebetalande undersåtar i »meniga Finland», »över hela Finland», »i storfurstendömet Finland». Det talas om riksens råd i Finland, om riksens ständer, frälset eller ridderskapet och adeln, kleresiet, köpstäderna och menige allmogen i Finland, om krigsfolket och krigsbefälet i Finland o. s. v. År 1537 skriver Gustav Wasa ena gången till sina »älskelige tromän ridderskapet innan råds och utan, som bygga och bo uti Åbo biskopsdöme», andra gången till sina »gode män, alle friborne frälsemän innan råds och utan i menige Finland», dem han underrättar om den oförrätt »den menige allmogen där i landet lidit». Tio år senare påbjuder han »menige adelen över hele Finland, våre fogdar och befallningsmän därsammastädes» att sammankomma och rådslå »om några viktige och anliggande ärenden, som besynnerligen den landsänden Finland — — mycket anrörande vore». År 1563 tillsäger Erik XIV »fogderne utöver allt Finland, såväl i förstendömet som ock uti de andre län», att sända ombud till herredagen i Stockholm.[1] År 1602 utfärdas ordningar rörande fogdarne och saltpeterbruken i Finland. I sina berättelser till regeringen 1638—40 talar Per Brahe om »landsens regering och administration», om akademiens inrättande »här i landet», »uti storfurstendömet Finland», och i sin tänkebok antecknade han de kända orden: »jag var med landet och landet med mig väl tillfreds.»[2] Etthundra år senare (1747) nämner konungen i brev till Åbo akademis kansler greve Tessin, hurusom denne framhållit såsom ett medel till storfurstendömet Finlands upphjälpande, att »detta lands» studerande ungdom måtte bibringas böjelse för lanthushållning o. s. v.[3]

---

[1] Arvidsson, Handlingar II: 249, V: 336, 349, VII: 200, X: 74—75 m. m.

[2] Sv. litt. sällsk. Förhandl. o. Upps. IX: 323; 330, 336; Handl. rör. Skandinaviens historia XXXI: 443 följ.

[3] Kanslersbrev till Åbo akademi, K. brev till kansler $^{30}/_{1}$ 1747.

I diplomatiska avhandlingar och traktater med främmande makter träda Finland och dess innebyggare i allmänhet inte fram, utan subsumeras under Sverige, det svenska riket. Men från denna regel göra — av väl förklarliga skäl för resten — flera fördrag med Ryssland undantag. Titt och ofta omnämnes i dem Finland såsom en mer eller mindre sidoordnad eller fristående del av det svenska väldet och åtskillnad göres mellan svenskar och finnar. I stilleståndsfördraget av år 1575 mellan Johan III och Ivan IV förenade sig fredsunderhandlarne om att under två års tid intet krig skulle företagas emellan storfurstens »stora Novgorods rike» och den svenska konungens »land Finland», så att från rysk sida intet anfall skulle göras »in i Finland heller på någre orter vid de finske gränser», och å andra sidan alla vid gränserna i Finland tillsägas att avhålla sig från liknande företag in på storfurstens rike. Fördraget bekräftades samma år av konung Johan, som i ratifikationsbrevet talar om fiendskapens upphörande »både i Finland och Ryssland» och i notifikationen till tsaren om stilleståndet mellan »vårt furstendöme Finland och det novgorodske furstendöme», ävensom följande år av Ivan Wasiljewitsch, som i vresiga ord täcktes nådigst förklara, att han inte ville förändra vad hans bojarer och rådspersoner överenskommit rörande stilleståndet »emellan vårt Kejs. Maj:ts furstendöme Store Novgorods rike och Finland». Tjugu år senare, år 1595, ingicks i Täyssinä den slutliga, evigvarande fredstraktaten, vari stadgades: å ena sidan, att »utav Sverige, Finland, Estland och utur Lappland och det Kajanske land samt alle slott, som allestäds utmed sjöstranden ligge, över hele Sveriges rike», intet krig skulle föras mot stora Novgorods slott, län och land m. m., och å andra sidan från ryskt håll ingen skada tillfogas »Sveriges rike, Finland, Viborg, Nyslott och alle slott och län, som ligge i Finland o. s. v.» Vidare föreskrevs i sistnämnda fördrag, att »alle svenske undersåter utur alle städer i Sverige, Finland och Estland» finge obehindrat segla till Narven, medan den store herrens och tsarens, över allt Ryssland zamoderjetz, undersåtar lika obehindrat skulle tillåtas att segla till de städer i Sverige, Finland och Estland, som de behagade; alla utländske köpmän skulle på väg till tsarens land få passera »genom Sveriges rike, Finland och Estland»; ryskt folk skulle inte få bortföras från Kexholms

län till »Sverige och Finland» o. s. v. I Stolbovafreden bekräftades den fria köpenskapen, så att den svenska konungens undersåtar, köpmän såväl i Sverige, Finland och Estland som i Ingermanland och Kexholms län, skulle få bedriva handel i den store herrens, tsarens land och herrskap m. m.[1]

I det nämnda brevet av år 1575 till storfursten talade konung Johan om »vårt furstendöme Finland». Samma uttryck användes i början av år 1555, innan hertigdömet upprättades, av den finländska adeln, som i brev till konung Gustav Vasa lovade att mota dem som hade »något argt företagande emot detta E. K. M:ts förstendöme Finland i sinnet».[2] Från slutet av Johan III:s tid begynte användningen av benämningen storfurstendömet Finland och fortfor därefter allt framgent — ofta nog och med tiden allt oftare, visst inte understundom, såsom prof. Tunberg vill göra troligt. Det sammanhängde med upptagandet av orden »storfurste till Finland» i den svenska konungens titulatur. Huruvida denna nya titel blott och bart var ett uttryck för Johan III:s fåfänga och skrytaktighet, såsom prof. Tunberg förmenar, eller om Yrjö Koskinen har rätt i sitt antagande, att den därjämte berodde på önskan att hugfästa minnet av Pontus De la Gardies och hans finländska underbefälhavares kort därförinnan vunna stora segrar för riket, måste vi lämna oavgjort. Visst är, att titeln användes av konung Johan och hans efterträdare, inte blott av »vissa svenska konungar och prinsar efter 1581», såsom de svenska delegerade uppgivit för konferensen i Paris, utan regelrätt av alla regenter t. o. m. drottning Ulrika Eleonora — av Karl IX med den förändringen, att han kallade sig finnars, karelares och kajaners konung, medan tronföljaren fick bära titeln storfurste av Finland.[3] De följande regenternes (Fredrik —Gustav IV Adolf) huvudtitulatur lydde, försåvitt tryckta

---

[1] Rydberg, Sveriges traktater V: 21—25, 64, 79—90, 254, 263 m. m.

[2] Arvidsson, Handlingar VIII: 184.

[3] Prof. Tunberg anmärker, för att framhålla motsättningen emellan Finland och Åland, att Johan III utnämnde sin yngre son till »hertig uti Finland, greve till Åland.» Uttrycket är fullt korrekt, ty med Finland måste här ha åsyftats nuv. Egentl. Finland, som var ett hertigdöme, liksom Åland var ett grevskap. Det Finland åter, vartill Johan III kallade sig storfurste, innefattade allt land öster om Bottniska viken.

förordningar m. m. giva vid handen, endast »Sveriges, Götes och Vendes konung etc. etc.», vartill fogades en svit av apokryfiska släktvärdigheter, såsom arvinge till Norge, hertig uti Schleswig-Holstein o. s. v. Huruvida storfurstetiteln totalt upphörde och av vad anledning det skedde, kunna vi lämna därhän, ty att denna förkortning av titulaturen inte innebar någon förändring i fråga om uppfattningen rörande Finlands ställning i riket, framgår bl. a. därav, att uttrycket storfurstendömet Finland fortfarande användes och minst lika flitigt som förr. Redan i Nystadsfreden nämnes det upprepade gånger för att beteckna svenska rikets område från Ålands hav och Bottniska viken till ryska gränsen; likaså i fredstraktaten i Åbo tjugo år därpå. I den senare talas bl. a. om »den i detta krig igenom hennes kejserliga majestäts vapen av storfurstendömet Finland erövrade provinsen Kymmenegård» samt om kejsarinnans av Ryssland löfte att så snart som möjligt »utav dess intagne och nu i besittning havande länder av storfurstendömet Finland till hans kungl. majestät och Sveriges rike restituera och åter inrymma provinserne Österbotten, Björneborg, Åbo, öarne av Åland samt provinserne Tavastehus och Nyland» m. m. I den av konung Fredrik undertecknade ratifikationen till fördraget, som med all önskvärd tydlighet angiver storfurstendömets omfång, talas om »Åbo i storfurstendömet Finland».[1] Såväl Tuneld (1794 års uppl.) som Djurberg (fjärde bandet, utk. 1808) behandla i sina geografier Finland såsom en särskild huvuddel av riket under titeln storfurstendömet Finland.

Med titeln storfurstendöme följde också särskilt landsvapen, upphöjt över de skilda landskapsvapnen. Huruvida detta vapen — lejonet med svärdet och ryssabeln — förekom redan på Finlands fana, som jämte särskilda landskapsfanor bars vid Gustav Vasas begravning, lämnar Bomansson i sin utredning om de finländska vapnen oavgjort; det pryder emellertid nämnda konungs på 1570-talet förfärdigade gravmonument samt Katarina Jagellonicas ett årtionde senare tillkomna gravvård, och det användes sedermera på kungliga sigill och porträtt, på krönings-

---

[1] Tidskr. Suomi 1843 s. 171, 173, 179, 226, 228, 230, 235, 241.

och begravningsbanér, på bisättningstavlor, i postillor och krönikor m. m.[1]

Rättsvården handhades i Finland liksom i Sverige av underrätter: härads-, rådstugu- och lagmansrätter, samt av överrätter: konungsting och hovrätt, vilka sistnämnda fungerade för hela landet. År 1407 instiftade konung Erik av Pommern en överdomstol för hela Finland, kallad landsrätt, som år 1435 erhöll en slutlig organisation. I Kristoffers landslag stadgades, att åtminstone en gång om året konungs räfst- eller landsting skulle hållas för Finland i Åbo. År 1563 utsände Erik XIV en person för att anställa ransakning »i Östrebottnen och över hela Finland, så väl uti furstendömet som eljest», och året därefter fingo tvenne riksråd i uppdrag att hålla konungsräfst »med den menige man, både andelige och världslige, utöver hele Finland».[2] Under Gustav II Adolfs tid avskaffades räfstetingen, och sedan Svea hovrätts domsmyndighet en kortare tid varit utsträckt — kanske mer nominellt än reellt taget — till landet öster om Ålands hav, inrättades år 1623 i Åbo en hovrätt, varunder samtliga finländska lagsagor samt rådstugu- och häradsrätter blevo ställda.[3] Denna anordning bekräftades genom R. F. 1634, som stadgade, att den tredje hovrätten i riket skulle vara »Finlands hovrätten i Åbo», varunder skulle lyda »allt vad, som begripes under storfurstendömet Finland och begge Karelerne». I halvtannat århundrade var Åbo hovrätt en överdomstol för hela Finland; först år 1775, endast tre årtionden före den svenska tidens utgång, inskränktes området för dess jurisdiktion genom tillkomsten av Vasa hovrätt.

I ecklesiastiskt avseende ägde Finland i biskopen och domkapitlet i Åbo en gemensam överstyrelse från den äldre medeltiden intill medlet av 1500-talet, då en indelning i tvenne stift genomfördes. För den världsliga förvaltningen var Finland, liksom Sverige, indelat i ståthållardömen, län och härad, vilka subordinerade under centralförvaltningen i Stockholm, regerin-

[1] K. A. Bomansson, Finlands landskapsvapen i Hist. Arkisto X: 298 följ.

[2] Arvidsson, Handlingar X: 54, 99.

[3] Jfr. K. R. Melander, Kuvaus Suomen oloista 1617—1634, s. 108 följ.

gen, kollegierna m. m. Men ofta nog ställdes över de finländska länen eller största delen av dem en gemensam styresman, en gubernator eller generalguvernör med sina kanslitjänstemän. Så var särskilt förhållandet under Vasatiden, men också ett par gånger senare. År 1556 förordnade Gustav Wasa hertig Johan att hava »överste befallningen över hele Finland», efter hertigens fall fungerade Gustav Fincke såsom gubernator åren 1562—66 och under Johan III:s och Sigismunds regeringstider påträffas tämligen regelbundet gubernatorer eller ståthållare över hela Finland, enligt vad åtminstone Stiernmans Höfdingaminne — som dock i enskilda punkter kanske tarvar rättelse — giver vid handen.[1] Vidare styrdes landet av generalguvernörer åren 1623—34, 1637—40, 1648—54, 1664—69 och 1710—12. År 1657 uppdrogs åt Erik Gyllenstierna »generalguvernörschargen — — uti vårt storfurstendöme Finland med angränsande provinser» och år 1674 kallades Henrik Horn till generalguvernementet, men ingendera kom att tillträda tjänsten.[2] I R. F. 1719 och 1720 förbjöds inrättandet av generalguvernement inom riket, men detta hindrade inte regering och ständer att ännu en gång (1747—54) ställa storfurstendömet under en gemensam högste styresman. Ännu år 1804 var det fråga om att utse en generalguvernör för Finland (G. M. Armfelt) men planen förföll av orsaker, som vi inte behöva beröra.[3] Ofta, och inte blott under krigstider, överläts ledningen av hela krigsväsendet i Finland åt en högste militärbefälhavare. Så var t. ex. fallet under tiden mellan stora och lilla ofrederna, då överbefälhavarposten faktiskt var ett ordinarie ämbete (B. O. Stackelberg 1722—34, C. Armfelt 1734—36, A. Löwen 1737—39, C. Cronstedt 1739—40, Ch. E. Lewenhaupt 1740—42).[4] Efter Åbofreden fungerade som högste befälhavare A. Ehrensvärd och M. Klingspor.

Slutligen må, såsom exempel på, huru Finland i vissa avseenden tidtals betraktades som ett förvaltningsområde för sig, erinras därom, att, särskilt under Vasatiden, dels enskilda perso-

[1] Jfr. vidare K. Grotenfelt, Suomen hist. uskonpuhd. aikakaudella, s. 234 följ.

[2] R. R. $^{31}/_{1}$ 1657, $^{27}/_{8}$ 1674; Hist. Arkisto XII: 372—373.

[3] Hist. Tidskrift f. Finland 1916 s. 20 följ.

[4] E. Juvelius, Suomen puolustuskysymys, s. 47 följ.

ner dels kommissioner utsändes i olika uppdrag till Finland och att särskilda ämbetsmän, kamerala och andra, tillsattes för vissa förvaltningsgrenar. Gustav II Adolf utnämnde räntmästare, proviantmästare, kamrerare, fiskal, bokhållare och understallmästare för Finland, probermästare eller »werdej utöver hela Finland» o. s. v.[1] Under Johan III:s regering fanns inom Kammaren en särskild räntekammare för Finland och Livland samt inom räknekammaren en avdelning av kamrerare och kammarskrivare för Finland och Livland, som år 1592 var skiftad i två.[2] På 1700-talet, åtminstone under frihetstiden, existerade inom samma kammarkollegium ett finskt provincie-contoir.[3] Vid 1738 års riksdag petitionerade Piikis härad i Åbo län i en inlaga till kanslikollegium om att få en à part generalguvernör i Finland eller, om detta inte gick an, »en särskild regering eller åtminstone ett à part kammarkollegium m. m.»[4] — Särskilda år uppgjordes specialstat för Finland, så t. ex. åren 1638—1639.[5]

I riksens allmänna möten och samkväm deltogo ombud för samhällsklasserna i Finland enligt samma grunder som de svenska, och liksom i Sverige sammanträdde i Finland ständen länsvis till s. k. landskaps- eller provincialmöten. Men stundom hände, att ständerna i hela Finland sammankallades till gemensamt möte inom landets egna gränser. Så höll år 1457, samtidigt som de svenska ständerna sammanträdde i Stockholm för att utkora konung Kristian I till rikets konung, riksrådet Erik Axelsson Tott i samma syfte ett möte i Åbo med biskopen och lagmännen jämte »allt klerkeriet i Åbo biskopsdöme, friborne och frälsemän, borgmästare, rådmän och köpstadsmän i Åbo stad och mena allmogen i Åbo län». År 1547 rådplägade medlemmar av frälset i Finland med biskopen och kapitlet samt borgarne i Åbo om särskilda

[1] Riksreg.; Melander, Suomen oloista, s. 51—53.

[2] M. Edén, Centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, s. 238, 241.

[3] Hist. Arkisto VI: 171. I instruktionen för kammarkollegium af $^{11}/_{10}$ 1734 hänfördes till kontorets verksamhetsområde samtliga finländska län samt dessutom Västerbottens och Västernorrlands landsh. dömen. Modée, Utdrag utur publique förordn. II.

[4] Kirjallinen Kuukauslehti 1872 s. 7.

[5] Tigerstedt, Handlingar, s. 45 följ.

frågor rörande landets handel. År 1602 höll hertig Karl möte i Åbo med samtliga ridderskapet och adeln i Finland, som förenade sig om ett gemensamt beslut, »de finskes försäkring om deres trohet». År 1616 sammanträdde »Sveriges rikes råd och landsständer i storfurstendömet Finland» till en allmän lantdag i Helsingfors, och år 1676 höllo »riksens ständer här i storfurstendömet Finland» ett likadant möte i Åbo.[1] Under Gustav III:s krig med Ryssland planerade självständighetsmännen en »allmän riksdag» för Finland, som dock aldrig blev av.

När det i officiella handlingar talas om Finland, hela Finland eller storfurstendömet Finland, framhålles mycket ofta och mycket bestämt dess karaktär av ett utanför det egentliga Sverige liggande område, som stod i viss motsättning till detta eller tillsammans därmed konstituerade det svenska riket. »Här i Sverige» och »där i Finland» äro uttryck, som jämt och ständigt återkomma i de kungliga breven, och när regenterna uppehålla sig inom Finlands gränser, byta adverberna plats. Under besöken i Finland 1555—1557 talar Gustav Wasa om sina avelsgårdar »uti alle landsändar så väl uti Sverige som här i Finland», han tillkallar krigsfolk, svenskar, tyskar o. a. »ifrån Sverige och till Finland» o. s. v. År 1539 utfärdar han ett mandat till alla slottslän i Finland, vari han nämner, att »menige allmogen här i Sverige» klagat över att »dem så ringe tillföring sker av Finland». År 1523 nämna konungens fullmäktige vid Viborgs kapitulation, hurusom »hans nådes herres högmäktighet haver med sig allt Sveriges rike, Stockholms slott och stad och alle andre slott och städer i Sverige och så i Finland, förutan Viborg och S:t Olofsborg».[2] Hertig Karl skriver under besöket i Åbo 1602 om »adeln här i Finland», som skall bevisa, att den har privilegier framom »adeln i Sverige», och han tillsäger den att framdeles infinna sig i Sverige för att vid en allmän riksdag »med de andre utav adeln på den svenske sida bevisa, vad privilegier som de kunne have ytterligare att fordre»; han talar vidare om »adelns landbönder

[1] Grönblad, Nya källor, s. 51 följ., Arvidsson, Handl. II: 258 följ., Waaranen, Handlingar I: 203 följ., Stiernman, Riksdagars o. mötens beslut I: 701, bihang s. 448.

[2] Arvidsson, Handl. II: 149, VI: 184, IX, 163, 192, 215.

så väl här som i Sverige» och han ålägger de förre att utgöra gärder till rikets tarv »så väl som det uti Sverige sker». I början av år 1612 utsänder Gustav II Adolf tvenne riksråd för att jämte trenne finländska herrar »på våre och ständernes vägnar här uti Sverige» underrätta de grevar, friherrar m. m. »som bygga och bo i Finland och dess tillhörige landskap» om vad som gjorts och belevats av »riksens ständer i Sverige» på mötet i Nyköping, dit »ständerna i Finland» inte kunnat infinna sig.[1]

I brev av år 1631 till gubernatoren i Finland Gabriel Bengtsson Oxenstierna nämner förmyndareregeringen, att enligt Oxenstiernas meddelande »där i storfurstendömet Finland fast ett annat tillstånd hos allmogen är än på den[ne] sida kan vara med odelkvarnarne», och han samtycker till att avlysa en skatt i Finland, »som allaredan här i landet skett är».[2] I en förordning av år 1636 talar regeringen om »våre huvudstäder Stockholm i Sverige och Åbo i Finland», och i en annan förordning av följande år ($^{26}/_{8}$ 1637) om »storfurstendömet Finlands huvudstad Åbo». I ett kungl. plakat av $^{4}/_{9}$ 1636 om lösdrivare, som skola »begiva sig utur Sverige tillbakar åt Finland», uppgives, att till regeringens kännedom kommit, »huruledes en stor hop av våre undersåtere uti *storfurstendömet Finland* — — tagit sig den ovanan före att vika och förlöpa deras hemvist, begivandes sig uti alle provinser här uti vårt *konungarike Sverige*, varest de sig allestädes på skogarne hoptals förhålla och dölja». Regeringen tillbjuder emellertid under vissa villkor sin konungsliga pardon, gunst och nåde åt »ovanbe:te finske karlar och drängar, som utur storfurstendömet Finland vikne äro och sig på överskrevne sätt här i Sverige uppehålla». I plakat av åren 1662 $^{9}/_{10}$ och 1670 $^{24}/_{11}$ rörande tobakshandeln förbjuder regeringen »våre undersåtare här i Sverige, storförstendömet Finland, så ock hertigdömet Skåne, Halland m. m.» att införa tobak i riket, »hit in i vårt rike Sverige, storförstendömet Finland, så ock hertigdömet Skåne m. m. samt ock herredömet Ingermanland m. m.» Gästgivarordningen av år 1734 föreskriver skjutstaxan för »alla län i Sve-

---

[1] **Waaranen, Handl. I: 193, 197, 230—234, IV: 13 följ., vidare R. R. $^{21}/_{1}$ 1612.**

[2] **Riksreg. $^{16}/_{11}$ 1631.**

rige och Finland», legohjonsstadgan av år 1739 förbjuder tjänstefolk att flytta »ifrån storförstendömet Finland till Sverige» o. s. v.[1]

Allmänna förordningar, reglementen, plakat och påbud riktade sig vanligen till riket i dess helhet eller undersåtarne i gemen, men mycket ofta säges, att de gällde Sverige och Finland, vilka således betraktades såsom med varandra koordinerade delar av Sveriges rike, tillsammans bildande detta eller grundstommen därav. Så utgavs år 1614 ett mandat till »alla fogdar och skrivare både uti Sverige och Finland», 1646 »ordning varefter köpmän och skeppare, som på Sverige och Finland handla sig uti in- och utseglande rätta skole», år 1647 en »resolution och förklaring angående städernes i Sverige och Finland ordning och session på riksdagarne», år 1669 och 1720 en allmän »ordning och skrå för hantverkarne i Sverige och Finland», åren 1699—1712 plakat om kontributionen i Sverige och Finland, år 1730 en förplägningsordning för fästningarne i Sverige och Finland o. s. v. Vanligt var vidare, att kungliga brev och cirkulär, enligt riksregistraturet, voro ställda till alla ståthållare eller landshövdingar »i Sverige och Finland». I Sveriges rikes sjölag av 1667 riktade sig regeringen till alla ständer, »som bygga och bo i vårt konungarike Sverige, storfurstendömet Finland samt alle andre Sveriges krona tillhörige och där under liggande hertigdömen, län och herrskaper.»[2]

Såsom sistnämnda exempel utvisar, nämndes i allmänna förordningar, jämte huvudländerna Sverige och Finland, ofta även de under storhetstiden erövrade provinserna antingen i klump eller vid namn. Så emanerade år 1681 ett protektorial för vissa tullbetjänte »i Sverige, Finland och de där underliggande provinser» samt en accisordning för »Stockholm och alle städer uti hela Sverige, Finland och andre inkorporerade provinser», 1664 »städernes i Sverige och Finland samt Skåne, Halland och Blekinge ordning och session vid riksdagarne».[3] De årligen ut-

[1] Stiernman, Commerceförordn. II: 55—56, 68, 107, III: 109, 821. — Modée, Utdrag utur publ. handl. II.

[2] Stiernman, Commerceförordn. II: 429, 478, III: 513, 733; Modée Utdrag II; Höppeners katalog över årstryck; riksregistr.

[3] Stiernman, Commerceförordn. III: 200, IV: 342.

kommande tryckta plakaten om solenna bön- och tacksägelsedagar m. m., under 1600-talets senare hälft ställdes än till »hela Sverige, storfurstendömet Finland, hertigdömena Skåne, Estland, Livland m. m.», än till »Sverige, storfurstendömet Finland samt alla dess underliggande och tillhörige landskaper»; än åter och vanligen gällde de »över hela Sverige och dess underliggande provincer, jämväl storfurstendömet Finland samt Liv- och Ingermanland». Under hela 1700-talet lyder titeln tämligen regelrätt: »Plakat om — — allmänne — — tacksägelse — — dagar över hela Sveriges rike, storfurstendömet Finland och alla Sveriges krono tillhörige och underliggande furstendömer, land och herrskaper».[1]

Av särskilt intresse för bedömandet av uppfattningen om Finlands ställning inom rikskroppen äro vidare de uppgifter, som möta oss i riksdagshandlingarna och till dem sig anslutande aktstycken av statsrättslig art.

I dessa gör sig, såsom naturligt är, i regeln rikssynpunkten gällande. Resp. ärenden behandlas såsom allmänna riksärenden och stånden framstå såsom riksstånd. Det talas om Sveriges rike, om Sveriges rikes råd och ständer, grevar, friherrar m.m., om samtliga prästerskapet i gemen, om menige riksens allmoge o. s. v. Riksdagsbesluten undertecknades av adeln efter klasser och ättenummer, av övriga stånd efter stift, städer och län enligt hävd eller föreskriven rangordning, utan att någon särskild gruppering av svenska och finländska herredagsmän förekom, vilket naturligtvis inte hindrade de senare att då och då framträda s. a. s. i sluten trupp. Men försåvitt de för mig tillgängliga tryckta källorna giva vid handen,[2] förekommo flera undantag, som tyda på en åtskillnad, om också inte precis någon motsättning mellan de tvenne rikshälfterna. På 1590 års riksdag avgåvos tvenne förklaringar av »ridderskapet och adeln uti Finland».[3] Prästeståndets försäkring vid riksdagen i Örebro 1610 är avgiven av »klerkeriet och prästerskapet både av Sverige och Finland», borgar-

---

[1] Höppeners katalog. Årstryck.

[2] Stiernmans riksd. o. mötens beslut, Modées Utdrag utur publique förordn., officiellt årstryck m. m.

[3] E. Hildebrand, Sv. Riksdagsakter 2, II: 970—973.

ståndets av »borgerskapet i alle städer både i Sverige och Finland», bondeståndets av »menige allmogen utöver allt Sverige och Finland». I riksdagsbeslutet år 1680 (§ 5) stadgas om reduktionens verkställighet »både i Sverige och Finland», i riksdagsbeslutet 1683 (§ 14) om fot- och kavalleriregementenas framtida inrättande »över Sverige och Finland» o. s. v. På sistnämnda riksdag medgiver (§ 23) »samtlige allmogen i Sverige och dess underliggande provinser samt storfurstendömet Finland» en krigshjälp efter närmare angivna grunder, medan ridderskapet och adeln (§ 11) samtycker bl. a. till en hjälp i fredstid, vid vars utgörande ett gärdesmantal i Finland skall svara mot en hel gård i Sverige. I skrivelse av år 1731 till K. M:t tala riksens ständer om »generalmönstringen med regementena i hela Sverige och Finland».[1] I ständerbevillningarna av 1723 och 1727 talas om »alle av vad stånd de äro i städerna och på landet så i Sverige som Finland».

Kallelserna till riksdagar och andra allmänna möten utgingo dels i form av kungl. befallningar till landshövdingar, fogdar, biskopar och domkapitel m. m., dels i form av allmänna plakat till innebyggarna i landskapen eller riket.[2] Under frihetstiden och gustavianska tiden ställdes de tryckta riksdagskallelserna, såvitt jag av ett dussin exempel kunnat sluta till, regelrätt till »riksens ständer, grevar, friherrar m. m. — — som bygga och boende äro inom Sveriges rikes gränser och storfurstendömet Finland». I de kungliga resolutionerna på ståndens allmänna besvär tyckes under 1600-talet i regeln ingen åtskillnad gjorts mellan herredagsmännen från Sverige och Finland, men stundom skedde undantag från denna regel. Så inleddes 1642 års resolution för städerna uti gemen med förklaringen, att den tilldelats »samtlige borgerskapet av städerne i Sverige och Finland». År 1698 gavs nådig resolution och förklaring på de allmänna besvär, som vid föregående års riksdag inlämnats av »ridderskapet och adeln i Sverige och Finland». Under seklets sista årtionden voro åtminstone sex gånger (1668, 1680, 1683, 1686, 1689, 1697) resolutionerna åt bondeståndet adresserade till »riksens allmoge uti Sverige och Finland»; dessutom avgavs år 1680 en resolution för samt-

---

[1] Westrin, Sv. riksdagsakter, andra ser. III: 542.
[2] Steyern, Bidr. t. sv. riksdagens hist., s. 51; riksreg.

lige rustningshållare i Sverige och Finland. Från frihetstiden har jag anträffat sjutton resolutioner givna åt riksens menige allmoge eller skattskyldige allmoge i Sverige och Finland, elva för städerna och sju för prästerskapet i Sverige och Finland, vilket visar, att med avseende å de ofrälse stånden en distinktion regelrätt gjordes mellan de båda landen. De nådiga resolutionerna och förklaringarna på det första ståndets allmänna besvär voro ställda till ridderskapet och adeln i gemen, men åtminstone fem gånger (1734, 1739, 1748, 1757, 1762) gåvos resolutioner åt krigsbefälet vid de indelta regementena i Sverige och Finland samt en gång (1731) åt krigsbefälet i Finland. Från gustavianska tiden har jag antecknat resolutioner för riksens allmoge i Sverige och Finland åren 1786 och 1793, samt resolution för städerna i Sverige och Finland år 1786.

På frihetstidens riksdagar tillsattes upprepade gånger (1742, 1746, 1755, 1761) s. k. finska besvärs- och beredningsdeputationer för att uttala sig om »storfurstendömet Finlands uppkomst och vältrevnad,» och mellan riksdagarna arbetade finska ekonomiekommissioner (1743—46, 1757—61, 1763—65) i samma syfte.[1] Av de berättelser och memorial, som av dessa utskott inlämnades till regeringen och ständerna, förtjänar särskilt att framhållas det »betänkande om storförstendömet Finlands upprättelse och förkovring», som den $^{29}/_{1}$ 1747 avlämnades av »riksens höglovl. ständers över ärenderne som angå storförstendömet Finland förordnade deputation». I detta märkliga betänkande, som uppsattes av den ryktbare prosten Serenius och bakom vilket stodo såväl svenska som finländske riksdagsmän, göres en åtskillnad mellan »detta storförstendömet» Finland, Sverige och Sveriges rike. Sverige nämnes huvudlandet och moderlandet, vars storhet och makt fått sin början »genom accessionen av Finland». Om Finland säges, att dess näringsfång äro skiljaktige mot Sveriges, men att det alltid fått underkasta sig alla bevillningar och utskrivningar, som utgått »över huvudlandet eller här å svenska sidan». När man oväldigt betraktade framfarna tiders förvaltning i Finland, var det svårt att säga, vad som var förtjänt av större

[1] A. Mickwitz, De finska deputationerna och ekonomiekommissionerna under frihetstiden I—II.

attention: Sveriges försumliga sätt att vårda Finland eller Finlands trohet mot Sverige. »Ty det landet — heter det om Finland — har snart 700 år lytt under Sveriges krona, men aldrig varit ännu 25 år å rad i fred, utan har ofta tre gånger i en mansålder blivit härjat och utplundrat, men ändå straxt därefter, såsom en oroad bistock, satt sitt bo igen och samkat honung för Sveriges inbyggare. Alla Sveriges stygn av dess svåraste fiende äro gångne genom Finlands hjärta, och det oaktat är det ändå den starkaste tävlare med Sveriges landskaper om prisen av en oförkränkt trohet och ståndaktighet under svenska kronan.» Deputationen säger sig ha igenkänt ständernas »innerliga åstundan att samma land — storförstendömet Finland — måtte så hulpit varda, att det engång må röna frukten av den förmån och hedren att med Sveriges rike under en krona förenat vara», och de deputerade framhålla som ett huvudsyfte för Sveriges regeringskonst »att inbyggarena i Finland göras nöjde med moderlandet och alldeles tillfreds med dess regering».[1] På samma 1746-års riksdag föreslog den finländske adelsmannen A. H. Ramsay i ridderskapet och adeln, att två av finska nationen måtte utses till ständiga representanter för Finland i allmänna besvärsdeputationen, vilket också bifölls, ehuru inte utan invändningar.[2] Vid elektorsvalet i borgarståndet på 1789 års riksdag hemställde borgmästaren Norrmén från Raumo, ehuru utan framgång, om att elektorerna måtte väljas så att de representerade alla landsorter i riket samt att de finska städernes representanter finge samfält utse tre elektorer från Finland.[3]

Det är väl företeelser av denna art som fäst prof. Tunbergs uppmärksamhet vid att »storfurstendömet» Finland vid vissa tillfällen under 1700-talet framträdde med anspråk på att vara »ej blott ett geografiskt begrepp». Men detta för honom egendomliga anspråk avfärdar han med den ytliga förklaringen, att det »säkerligen» grundade sig på en först genom stora och lilla ofredens lidanden framkallad känsla av gemensam nöd och gemensamt hjälpbehov. Ställd inför en observation, som varit egnad att mana

[1] Historiall. Arkisto VI: 164—172.
[2] Riddersk. o. adelns protok. $^{10}/_{12}$ 1746.
[3] Borgarståndets protok. vid riksdagen 1789, 4 febr.

till ett vidare studium av de finländska »anspråken» och som för övrigt bort framträda långt tidigare, om den inte trängts tillbaka genom ivern att fullfölja ett bestämt, från början utstakat syftemål, hejdar han eftertanken och avbryter vidare konklusioner med en invändning, som visar, huru främmande han står för en ingående kännedom och en djupare uppfattning av Finland och dess innebyggares ställning inom den svenska rikskroppen.

Prof. Tunberg har — liksom de delegerade i Paris — fäst synnerlig vikt vid den omständigheten, att R. F. 1634 § 23, som han gjort sig mödan att h. o. h. avtrycka, vid uppräknandet av rikets 23 hövdingedömen inte fördelat dessa efter deras läge väster och öster om Ålands hav, utan upptager svenska och finländska län utan vidare åtskillnad blandade om varandra. Regeringsformen betonar härigenom, menar han, att det är fråga om provinser med alldeles samma ställning i förhållande till varandra och till riket, ej om delar av tvenne rikshalvor, Sverige och Finland. Det kan så vara. Men prof. Tunberg glömmer att framhålla, att också Preussen, Livland, Estland, Ingermanland och Kexholms län ha sina platser i förteckningen, och detta är ju inte alldeles utan betydelse. Övertänka vi nämligen förhållandet närmare, finna vi, att här inte föreligger blott ett konstaterande av länen och guvernementen, utan att det tillika är fråga om en rangordning för desamma, en länsrangordning, som sedan återfinnes tämligen oförändrad — endast med vissa av tidsförhållandena påkallade förändringar, tillägg och undantag — bl. a. i R. F. 1719 och 1720, i riksdagsförteckningarna över bondeståndets ledamöter från frihetstiden och i statskalendrarna från gustavianska tiden.[1] »Landsregeringen fördeles i visse hövdingedömen eller guvernament efter ordning och sätt som följer», heter det i inledningen till paragrafen. Det befanns m. a. o. nödigt att efter vissa värdighetshänsyn, ålder o. s. v., sortera länen, alldeles såsom man i samma regeringsordinance ordnade efter en bestämd rangrulla kollegierna, hovrätterna, lagmansrätterna, landsöverstarne och regementena samt senare städerna. Vid en sådan förrättning, då det gällde att tilldela inte blott de gamla svenska

[1] Kalendrarna för 1791—92 upptaga dock först de svenska länen i en följd och sedan de finländska.

och finländska länen, utan jämväl de ockuperade tyska, baltiska och ingermanländsk-karelska generalguvernementen och provinserna deras rättvisa plats i ordningsföljden, måste helt naturligt rikssynpunkten giva sin prägel åt förteckningen, oberoende av det territoriella läget. De finländska länen inordnades sålunda vart för sig inom riksenheten utan hänsyn till det samband, vari de stått och stodo till varandra.

Men denna fördelning eller omgruppering av rikets hövdingedömen och guvernament efter vissa anciennitets- och värdighetssynpunkter hindrade inte lagstiftarne på 1634 års riksdag att upprepade gånger sammanföra de finländska länen till en enhet för sig. Redan i samma paragraf, vari den ovannämnda rangeringen företogs, heter det i fortsättningen, omedelbart efter det av prof. Tunberg citerade utdraget, att där riksens heder och tarv det fordrade, kunde några bland riksens råd förordnas till överlandshövdingar i särskilda provinser: Västergötland, Finland, Livland, Preussen och Småland. Och i följande paragrafer av regeringsformen ställas Sverige och Finland gång efter annan vid sidan av varandra såsom tvenne riksdelar eller rikshalvor, vilka egentligen konstituerade riket, medan övriga områden hänfördes till kategorien av vad § 46 kallade »landskap som nyligen äre vunne eller framdeles vinnas kunne under Sveriges krono». — »Ingen, som icke är bofast innan om Sveriges och Finlands enskilte och av ålder fattade gränser haver något ord på riksdagar eller i andre rådslag och regementet och vad därav hänger», förklaras det uttryckligt (i § 46), och om ridderskapet och adeln särskilt nämnes, att där någon svensk av ridderskapet drog »utur Sverige eller Finland» och bosatte sig i Livland, Ingermanland eller annat erövrat landskap, hade han ingen rätt att säga uti riksens ärenden, utan skulle han utan insaga lida och draga vad som beslutat blev — »och komme — hette det vidare — till sin stämma icke igen förr heller annorledes än att han skifter sitt bo och sätter sig neder i Sverige eller Finland». Om representationen vid riksdagar stipulerades vidare (§ 45), att till dem skulle förskrivas och komma alle bofaste grevar, friherrar, riddare och svenner, »som till laga år komme äre och sitte i Sverige och Finland», därnäst »bisperne och superintendenterne i Sverige och Finland» m. m. samt sist en bonde av vart härad i Sverige och Finland.

Till utskottsmötena skulle bl. a. förskrivas »bisperne och superintendenterne av Sverige och Finland» (§ 44). — I överensstämmelse med uttrycken i R. F. 1634 hade åtta år tidigare i R. H. O. 1626 föreskrivits, att »hela ridderskapet uti Sverige och Finland, så gammalt som nytt», skulle antecknas på riddarhuset och att då allmänna riksdagar utskrevos, »då skall allt ridderskapet över Sverige och Finland, så många av dem till laga år komne äre, låta sig finna tillstädes». I R. F. 1719 och 1720 samt R. O. 1723 talades om riksens ständer och stånden i allmänhet, utan särskilt omnämnande av de särskilda riksdelarna, vilket ju heller inte var nödigt, då alla kronan underliggande hertigdömen och herrskaper gått förlorade med undantag av de tyska besittningarna, som hade sin särskilda författning. Men i de adliga privilegierna av år 1723 upprepas ånyo talet om »ridderskapet och adeln i Sverige och Finland» samt om »Sveriges och Finlands gräns och landamäre.» I kungl. förordningen av $^{21}/_{2}$ 1789 om kronohemmans försäljande till skatte stadgade Gustav III om de fri- och rättigheter, som därvid skulle tillkomma »allmogen i Sverige och Finland» eller, som det även hette, »skattemän och menige allmogen uti Sverige och Finland». Och tvenne dagar därpå avgav konungen sin »öppna och nådiga försäkran och stadfästelse å »Svenska och Finska allmogens fri- oh rättigheter», som slutade med löfte om att med kunglig nåd och ynnest städse omfatta »dess trogne undersåtare av allmogen i Svea och Götha rike samt Finland».

*

Med det i officiella och andra handlingar ständigt återkommande talet om Finland såsom ett område för sig, skilt från Sverige men förenat därmed till ett rike, sammanhänger, såsom det sist anförda privilegiebrevet antyder, skillnaden mellan svensk och finsk eller finne mellan den svenska nationen och den finska nationen. Det talas jämt och ständigt om »de finske», den finska allmogen, det finska frälset, de finska prästerna, det finska krigsfolket eller folket, de finska hovmännen, de finska fogdarne och de finska räkenskaperna, den finska skärgården o. s. v. Det händer nog, att begreppen finne och finsk tagas i språklig och etnografisk betydelse. Men det vanliga och normala är, att orden böra uppfattas i territoriell bemärkelse, om också på grund av för-

hållandena i landet den språkliga karaktären mer eller mindre starkt framträdde. Några exempel därpå.

De tidigare omnämnda fullmäktige, som på Gustav Vasas vägnar år 1523 övertogo Viborg och Olofsborg, berätta, att besättningarna på slotten utgjordes av »svenske, tyske, danske, finske». I Täyssinä fredsfördrag talas om »alle svenske, finske och estske köpmän, som under Sveriges rike bo», samt om fångars frigivande från Ryssland »de måge vara svenske, finske och estländske».[1] Adelns beslut på mötet i Åbo 1602 kallas »de finskes försäkring». I ett brev av år 1603 riktade sig hertig Carl »till sina trogne tjänare och undersåtar av adel samt befälet och gemene ryttare, som uti Finland äro, både svenske och finske» — alldeles som man 1½ århundrade senare under och efter »finska campagnen» gjorde åtskillnad mellan den finska armén och de svenska trupperna, de finska dragon- och de svenska kavalleriregementena.[2] R. H. O. 1626 medgav svenskmannarätt och privilegium samt introduktion på riddarhuset för adelsman, »som är födder av svensk eller finsk fader och moder eller av svensk och finsk fader allena». Kristinas förmyndare motiverade sitt beslut om Åbo akademis grundläggning med de kända orden att »finnarne äro ett simpelt folk och de högnödigt hava att excoleras i exercitiis theologicis och politicis».[3] I ett plakat av 1663 ($^{17}/_{7}$) om »bortreste eller förrymde utur storförstendömet Finland», förklarar regeringen, att som till följd av rymningarna berörda storfurstendöme led stor brist på manskap, hade hon, på grund av den bevågenhet och försorg hon visade »samme nations befordrande och conservation i dess egit fosterland», funnit gott att »igenkalle och revocere alle förber: de av samme finske nation, evar de kunne vara stadde och vistas», tillförsäkrande dem förlåtelse o. s. v. Endast två månader senare ($^{25}/_{9}$ 1663) utgick ett annat kungl. »plakat över dem, som av varjehanda tillfälle äre avvekne utur Sverige», vari regeringen uppgiver sig ha erfarit, »det åtskillige av vår svenske nation — — skole av varjehanda tillfälle och lägenhet vara förorsakade att begiva sig ut i främmande land och sig där söka att uppehålla» —,

[1] Rydberg, Sveriges traktater V: 83—84.
[2] Waaranen, I: 27, 203; II: 1. Arvidsson II: 150.
[3] Tigerstedt, Handlingar, s. 455.

»varföre» — heter det vidare — »alldenstund vi likväl gärna drage en gunstig bevågenhet och försorg till vår nations bibehållande här i riket, som ock äre överbödige att görligen bete alle våre undersåter vår konglige mildhet emot dem, ty have vi funnit gott sådane med vårt brev och plakat kalla tillbakar och hem igen o. s. v». Ensamt för sig skulle detta sistnämnda plakat naturligtvis uppfattas såsom gällande hela riket eller Sverige och Finland, men jämfört med det kort därförinnan utfärdade torde det knappt ha avsett annat än Sverige i egentlig mening och »vår svenska nation» i detta land.

Ett särskilt intresse erbjuder motsättningen mellan svenskar och finländare genom den tävlan, som yppade sig mellan ämbetsmän av svenska och finska nationen med avseende å tjänstebefordringar inom Finland. År 1600 supplicerade Österbottens allmoge om »att där uti landet icke måtte någre finske till fogdar eller domare förordnet blive, utan svenske»; men ett sådant betraktelsesätt var nog ett undantag; annars önskade man nog hålla »de svenske» på avstånd. På riksdagen 1664 anförde Åbo stifts representanter i sina postulater, hurusom »dem svenskom, som i Åbo stift för synnerlige orsaker skull i akademien och skolor inkorporerade äro», d. v. s. som överkommit från Sverige, blivit utlovat, att de skulle befordras till ymnigare lägenheter i Sverige, till följd varav prästerskapet nu anhöll, att samma löfte måtte uppfyllas och att åtminstone, om de svenske inte kunde transfereras till Sverige igen, »att då icke så många, som här i stiftet intet tjänt och meriterat hava, måtte inkvarteras till de bäste lägenheter, som här i stiftet vara kunna, som nu nyligen skett är». Dessutom anhöllo ombuden, att väl kvalificerade personer av finska nationen måtte befordras till ämbeten i Sverige, andliga och världsliga, »att de måtte se, att de voro under en konung och krona». Svaret blev också gynnsamt. I resolution av $^1/_9$ 1664 lovade regeringen, att de svenske betjänte vid akademien, som voro trötte vid arbetet och meriterade promotion, »måge till bättre tjänst och villkor bliva hit i riket befordrade igen», samt att då regala gäll i Finland blevo lediga, skulle de infödde i landet och stiftet »njuta någon förmån för de svenske och främmande, när de så väl som andre kunne göra sig meriterade och kapable», K. M:t dock obetaget att besätta platsen oberoende av, i vad

»land eller stift» sökanden var född. Också lovade regeringen att befordra »dem av finske nationen» till lägenheter i Sverige, när de visade sig därtill skicklige.[1] Nära ett århundrade senare — det var vid 1746—47 års riksdag — hemställde den i det föregående redan nämnda deputationen »över ärenderne som angå storfurstendömet» i sitt betänkande till riksens höglovliga ständer om att alla »betjäninger», som immediate hade att skaffa med menige man i Finland, skulle besättas med »infödde finske män», att Åbo hovrätt och akademi skulle åtminstone till $^{2}/_{3}$ delar besättas med »nationelle ledamöter» och underbetjäningen helt och hållet »av finska nation» samt att de »av svenska nation», som befordrades till Finland, skulle förstå finska språket. Vidare föreslogs, att samtliga kollegier skulle förses »åtminstone med en ledamot och sådana ämnen av finska nation som der i landet beklätt publike ämbeten» samt att dessutom underbetjänte, som kände Finland, måtte antagas »på det inbyggarne och landsens barn må hava någon uppmuntran till bekostnad, flit och idoghet att göra sig skickelige till sitt fäderneslands tjänst».[2] På föregående riksdag (1742—43) hade A. H. Ramsay i memorial till Ridderskapet och adeln supplicerat om att de till Sverige flyktade finska officerarne måtte behandlas i Sverige på samma sätt som de svenske i Finland, att det finska krigsbefälet i Sverige måtte ömsom med de svenske officerarne brukas till kommenderingar, på det man måtte undvika »en obehaglig jalusi de finske och svenske officerare emellan»[3].

Mot den svenska tidens slut erhöll således begreppet »finska nationen» — som i sig inneslöt inte blott »infödde finske män» eller »nationelle ledamöter», utan jämväl från Sverige överflyttade ämbetsmän, militärer, köpmän o. a., när de vistats i landet så länge att de kunde anses därstädes acklimatiserade[4] — en allt starkare framträdande prägel och betydelse. Särskilt framträdde det levande inom litterära och vetenskapliga kretsar, där man närmast intresserade sig för hemlandets hävder, språk och diktning, samt bland en del politiserande och fronderande militärer och godsägare, som eftersträvade sitt finska fosterlands lösryckande från

[1] Leinberg, Finska prästerskapets besvär, s. 128, 145.
[2] Hist. Arkisto VI: 171—172; Riddersk. o. adelns protok. $^{7}/_{2}$ 1747.
[3] Riddersk. o. adelns protok. $^{31}/_{3}$, $^{1}/_{6}$ 1743.
[4] Jfr. t. ex. Malmanen, Anjalaförbundet, s. 40.

det svenska riket. Huru detta finländska eller finska självmedvetande tilltog och huru det manifesterade sig, är emellertid ett vidlyftigt spörsmål, som jag avstår från att utförligare utveckla [1], åtnöjande mig med att blott påpeka dess betydelse under årtiondena före 1808—1809 års »finska krig». Den nationellt-territoriella särkänslan och det politiska självständighetsbegäret slår mot oss ur G. M. Sprengtportens, J. A. Jägerhorns och K. H. Klicks brev och memorialer. Om den finska livssynen, sådan den framträdde inom vetenskapliga och litterära kretsar, inhämta vi åtskilligt av historiska författare under århundradets lopp, från Daniel Juslenius till och med Porthan och hans lärjungar. Den förstnämnde, som efter Joh. Rudbecks exempel konstruerade en förgången storhetstid för Finland och dess konungar av Magogs stam, talar i sin år 1700 utgivna dissertation »Aboa vetus et nova» om Åbo såsom inte blott huvudstaden i storfurstendömet Finland, utan såsom »denna vårt älskade fosterlands huvudstad». I första numret av Åbo tidningar (1771) hälsas läsaren med följande av Porthan diktade ord:

Du folk av scytisk stam och Nordens äldste ätter,
Vars snilles eld ej släcks av landets snö och is,
Som uti vett och dygd en grundad ära sätter,
Kom, låna oss ditt ljus till fosterlandets pris!
Du ungdom, Finlands hopp, kom att din tanka öva,
Att tävla på den ban, som öppnas här för dig.
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
Ett älskadt fosterland, lät glada frukter skörda
Utav din trägna flit, din insikt och ditt vett,
Låt eftervärlden få i dina skrifter vörda
Det ljus, som lycklig grund till hennes väl berett.
Nog kan den finska bygd dig ymnigt ämnen giva.
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
Vårt land ännu ej känns, dess teckning vanställd finnes,
I språket saknas rykt, i våra hävder ljus.

[1] Jag hänvisar bl. a. till V. Vasenius, Zacharias Topelius, V. Söderhjelm, Åboromantiken, M. G. Schybergson, Historiens studium vid Åbo universitet och Henrik Gabriel Porthan.

I sin stora hymn till K. Finska hushållningssällskapet år 1800, kallad Finlands uppodling, spörjer F. M. Franzén sina landsmän:

»Var svensken ej din bror i rikssal och i tält?»

och han skådar framåt mot den tid, då

— — »även du, o Finland! skall omsider,
Ibland Europas barn, ditt huvud lyfta opp.»

och då vidare

— — — »Finland, lyft vid Sverges sida,
Beundras av en värld, som glömde att det fanns.»

I december 1808 tågade resterna av den finländska armén, i enlighet med konventionen i Olkijoki, över Kemi älv. Med vilka känslor de överskredo den gamla gränsen mellan Finland och Sverige, skildrar en bland deltagarne i marschen, kapten Gripenberg vid Björneborgs regemente, med följande ord: »Det var ömt att se våra soldater, då de passerade en fjerndelsstolpe inom svenska gränsen. Av sig själv stannade hela bataljon, vände sig om och sågo ännu en gång åt Finland. Tårar uppstego i mångas ögon — och så fortsattes marschen».[1]

*

III.

Vad lära vi nu av allt detta? Vilka slutsatser äro vi berättigade att draga ur de historiska källornas uppgifter rörande den ställning Finland och dess innebyggare intogo eller ansågos intaga inom det svenska riket?

För att kunna besvara denna fråga få vi inte begränsa vår uppmärksamhet till ett fåtal uppgifter eller några enstaka uttryck, som ensamma för sig utsäga för mycket eller kanske bevisa intet. Så böra vi taga i betraktande, att i fråga om en del i det föregående anförda exempel den invändningen väl kan göras, att även de svenska landskapen länge bevarade ett slags provinsiell självständighet och att liknande exempel kunna an-

[1] J. R. Danielson, Finska kriget, s. 550.

föras även om dem — om vi också alltid böra ihågkomma, att Finland — när det inte togs i den trängre bemärkelsen av sydvästra Finland, Fenningia specialiter dicta, såsom Wexionius kallar det — innefattade en komplex av landskap, så att, när det t. ex. i mötesbeslut av år 1657 talas om riksens ständer i Wästmanland, Nerike och Värmland eller om ständernas av Östergötland och Småland beslut, motsvara dessa uttryck inte alldeles den s. a. s. provinsiellt-politiska innebörden av »riksens ständer i Finland» eller »riksens ständers beslut av storfurstendömet Finland och Åbo landshövdingedöme». Men å den andra sidan få vi inte alltför mycket rida på sådana termer, i vilka »konungariket Sverige» och »storfurstendömet Finland», »Svea och Göta rike» samt Finland ställas invid eller mot varandra, ehuru sådana uttryck i de officiella handlingarna ju ha en rätt märklig symptomatisk betydelse. Utan böra vi, för att komma den rätta uppfattningen så nära som möjligt, söka att överblicka hela mängden av uttryck och uttalanden, som möta oss under olika tider och på skilda områden, sammanställa och kombinera dem samt sålunda deducera oss till den allmänna syn på Finlands ställning inom riket, som döljer sig bakom uppgifternas växlande mångfald, den mer eller mindre medvetna grundåskådning, som bestämde den officiella terminologien och det enskilda betraktelsesättet i fråga om förhållandet mellan Finland och det egentliga Sverige.

Först konstatera vi då, att Finland i statsrättsligt avseende icke intog någon självständig politisk ställning. Ingen har heller påstått motsatsen, så att en närmare motivering av denna slutsats vore liktydig med en argumentering mot en fiktion. Finland var en integrerande del av Sveriges rike, eller Svea och Göta rike, och styrde enligt samma lagar och regeringsgrundsatser, som det egentliga Sverige. Särskilt gentemot utlandet inbegrepos Finland och dess innevånare vanligen under begreppet Sverige och svenska nationen, men även annars förekom det nog så ofta. I adliga priv. 1617 lovar Gustav II Adolf att besätta rikets höga ämbeten med infödde svenske män, av riddare och svenner. I R. F. 1660 stadgas, att vid tjänsters besättande »de av svenske nationen, när de kapable finnas, icke måtte efter de främmande sättas tillbakars» och att kollegierna skulle besättas med »personer av svenske infödde män, av Sveriges ridderskap och adel, jämväl

ock av andra stånd». I en kungörelse av $^{30}/_{5}$ 1781 om förbud mot sjöfolks utförande ur riket talas det om svenskt sjöfolk, svensk hamn och svensk man o. s. v. Många voro också de finländare, vilka räknade sig för goda svenskar och talade om svenskmanna ära och yverboren svensk tapperhet såsom dem tillkommande dygder. Ännu ett par veckor före utbrottet av 1808 års krig lovade innevånarne i den lilla staden Tammerfors att »med svenskt mannamod» gå fienden till möte. Ända till den svenska tidens slut ansågo flere Sverige för sitt rätta fädernesland, om också andra gåvos, vilka opponerade sig mot en sådan uppfattning, medan väl de flesta tänkte som Viborgslektorn Barthollus Lacmannus, vilken i en oratio panegyrica till Karl X Gustavs ära kallade Sverige och Finland för konungens och sitt eget gemensamma fädernesland, »ty — förklarade magister Barthollus — vi ha icke blivit upptagne till träldom, utan till förbund, vänskap och statlig sammanlevnad».

Det ligger vidare stor sanning i de svenska parisdelegerades av prof. Tunberg understödda förklaring, att Finland inte utgjorde någon administrativ enhet, att Finland och Sverige inte voro skilda från varandra i administrativt hänseende, »au point de vue administratif». Idén om en administrativ delning av riket i Sverige i egentlig mening och i Finland är enligt de svenska delegerades mening en konstruktion av nyaste datum. Nu vet jag precis inte, om det är rätt att påstå, att en sådan konstruktion blivit gjord eller proklamerad på vårt håll. Men alldeles utan grund vore den inte. Ty ehuru Finland i högsta instans styrdes av de centrala myndigheterna i Stockholm och ehuru det gemenligen var indelat i större och mindre förvaltningsområden, bildade det tidtals en under nämnda centralorgan subordinerande administrativ enhet, det var under de tider på 1500—1700-talen, då gubernatorer och generalguvernörer förde spiran i landet och högre generalpersoner innehade militärkommandot. En sådan konsolidering av förvaltningen var inte det normala, men den är egnad att modifiera prof. Tunbergs resoluta påstående, att »under hela Sveriges historia fram till år 1809 har någon administrativ uppdelning av riket i tvenne huvuddelar, Sverige och Finland, ej förefunnits». Någon avgörande vikt för bestämmandet av Finlands förhållande till Sverige äga de temporära guvernementena och militärkom-

mandona naturligtvis inte, men de sakna inte sin betydelse såsom uttryck för den sammanhörighet, som bestod mellan Finlands olika landsdelar och varförutan sådana administrativa anordningar säkerligen inte kommit till stånd.

Gå vi efter dessa förbehåll vidare för att i enlighet med den metod, som nyss angavs, söka härleda oss till ett positivt resultat, så kunna vi inte tyda det oavbrutna och under alla tider återkommande talet om Finland som ett område för sig eller i sammanhang med Sverige annorlunda, än att en mer eller mindre bestämd både territoriell och nationell åtskillnad gjordes mellan Sverige i egentlig mening och Finland — det forna Österlandet — vare sig det då fattades i den vidsträcktare bemärkelsen av »hela Finland», storfurstendömet Finland, eller i något begränsat omfång. Ehuru statsrättsligt och med avseende å den högsta förvaltningen intagande en provinsiell ställning inom riket, utgjorde Finland i vidsträcktare mening mycket mer än »endast en kollektiv benämning på landskapen öster om Bottniska viken», för att ännu en gång citera den svenska regeringens uttryck. Till följd av landets genom havet avskilda läge, till följd av flertalets av befolkningen från den svenska nationen avvikande nationalitet och språk — till följd av en mängd sociala, kulturella och administrativa egendomligheter samt olikheter i fråga om lynne, seder och bruk, åskådningar och livsintressen — på grund av allt detta och kanske andra orsaker därtill framstod Finland i det allmänna medvetandet såsom en utanför det egentliga Sverige stående och med detta i flerehanda avseenden olikartad riksdel, såsom en — visserligen underordnad — rikshälft, som tillsammans med Sverige — Svea och Göta rike — bildade det svenska riket eller rättare huvudstommen därav, vartill övriga genom gemensamma bragder och uppoffringar vunna provinser anslöto sig såsom »Sveriges krono tillhörige förstendömen, länder och herrskaper».[1]

---

[1] Med anledning av de svenska parisdelegeradenes jämförelse mellan Finland och Norrland, vars omfattning de dock ej kunnat klargöra, tillåter jag mig några anmärkningar.

Att Norrland, vars omfång noga angives av Tuneld och Djurberg, länge intog en skarpt markerad provinsiell särställning, främst på grund av sitt läge, men väl också till följd av sin talrika finska och lappska befolkning, framgår till fullo av historiska handlingar från medeltidens slut in på 1700-talet,

Sålunda uppfattades, såsom jag förstått de historiska källornas innebörd, det faktiska förhållandet mellan Sverige och Finland under tiden för deras förening, sedan denna hunnit någorlunda stadga sig. Att närmare definiera och precisera detta förhållande är knappast nödigt och låter svårligen på ett fullt tillfredsställande sätt göra sig — alldeles som det under vår ryska tid ställde sig för de rättslärde svårt att inpassa det med avseende å sin inre styrelse autonoma Finland i deras vanliga statsbegrepp. Det är emellertid på goda grunder prof. Stavenow i sin korta men förträffliga konturteckning av »Det svenska stormaktsväldets uppkomst »talar om »den svensk-finska staten», om »det svensk-finska statsområdet» och »svenskt-finskt välde i öster», t. o. m. om Karl IX:s planer på naturliga gränser »för hans finska stat». Det skulle glädja mig, om han inlagt i sina uttryck: »rikets andra huvuddel Finland» och »de båda rikshalvorna på båda sidor

---

och någon gång nämnes det på ett sätt, som kunde fresta oss att betrakta detsamma såsom en särskild riksdel, sidoordnad med Sverige och Finland. Så t. ex. när Karl IX i det märkliga plakatet av $^5/_6$ 1605 påbjuder tull av varor, som exporteras från riket, »desslikes av det gods, som föres hädan ifrån Sverige och åt Finland och Norrbotten», varför tullnärerna »såväl här i Sverige som i Finland och Norrbotten» skulle utgiva kvittenssedlar på de utförda varorna. Men en ställning som Finland intog Norrland nog inte. Det hade ingen territoriell titel och intet landsvapen såsom Finland. Det upptogs inte i konungens titel, där dock stundom svenska landskap omnämnas, såsom Wästmanland under Gustav II Adolfs tid och de från Danmark erövrade provinserna under Karl XI. Huruvida gemensamma lantdagar höllos för hela Norrlanden, känner jag inte, då de svenska landskapsmötenas historia är så gott som outforskad, men tvivlar därpå. När allmänna påbud ställdes till samtliga befallningshavande, när kallelser utfärdades till riksens ständer eller resolutioner gåvos åt riksstånden, kunde de ställas till samtliga landshövdingar och ståthållare, till riksens ständer o. s. v. i Sverige och Finland, liksom bönedagsplakaten riktades till Sverige och Finland, tidtals med tillägg av de skånska och baltiska provinserna, men Norrland nämndes inte, utan inbegreps i Sverige. Man talade om de norrländska städerna, Norrlands borgare, de norrbottniske o. s. v. men den norrländska nationen har jag inte funnit nämnd. Och jag tvivlar på, att det fallit en norrländsk skald in att uttala sig om sin provins och dess framtid »vid Sveriges sida» på samma sätt som Franzén yttrade sig om Finland i sin nyssnämnda dikt av år 1800. — Misstager jag mig emellertid i dessa iakttagelser, inverkar detta inte på frågan om Finlands ställning inom det svenska riket, utan är det på uppfattningen om Norrland rättelserna med ty åtföljande reflexioner återfalla.

Ålands hav» samma mening som jag, på grund av ovanstående utredning, ville giva dessa epitet.

Den särställning, den ställning av en rikshälft med särskilda etnografiska, språkliga och sociala egendomligheter, som Finland intog inom det svenska riket, förutsatte helt naturligt en inbördes samhörighet, icke blott en geografisk sammanhörighet, mellan de skilda landsdelar, som under tidernas lopp kommo att konstituera storfurstendömet Finland. Denna samhörighet fanns inte till under de äldsta tiderna, men den uppstod under det svenska väldets fortgång, stärktes och befästes genom den gemensamma regeringen och det gemensamma samhällsskicket, genom gemensamma ekonomiska, militära och politiska, av regering och ständer gemenligen förbisedda intressen, tills mot den svenska tidens slut känslan av att i Finland äga ett särskilt fosterland, visserligen inom riket och vid sidan av Sverige, vuxit så stark, att den möjliggjorde sådana företeelser, som kejsarinnan Elisabets manifest av år 1742 och självständighetspartiets propaganda under Gustav III:s regering.

Att ha sammanbundit de forna Österlandens många landskap inom en gemensam rikskropp, att ha sammanfört de inom dessa landskap boende finska och svenska stammarna till ett slags folkenhet med en viss nationell eller blott territoriell gemensamhetskänsla och att sålunda ha förberett det finska folkets självbestånd och slutligen dess politiska självständighet — detta hör — jämte den religiösa och kulturella missionen — till den svenska tidens och det svenska väldets stora och bestående insats i vårt lands utvecklings historia.

Meddelanden och aktstycken.

En resa till Moskva i anledning av kejsar Alexander II:s statys avtäckande.

General Bobrikoffs utnämning till generalguvernör i Finland 1898.

Till redaktionens förfogande har av greve C. A. Armfelt på Åminne välvilligt ställts efterföljande »utkast till några fragmentariska anteckningar för en ifrågasatt publikation» av minnen från hans tjänstetid vid statssekretariatet i S:t Petersburg, såsom han själv anspråkslöst önskat beteckna det.

År 1898 i augusti avtäcktes kejsar Alexander II:s minnesstod i Moskva. Bland deputationer, som infunnit sig till högtidligheten, var en från Finland, bestående av representanter för lantdagen, k. senaten samt den finska militären (befälhavaren general Ramsay jämte en truppdel av finska gardet). Därjämte närvoro från statssekretariatet t. f. ministerstatssekreteraren general V. Procopé samt undertecknad såsom varande chef för Hans Maj:ts Kansli för Finland. Jag hade tidigare företagit en resa till Moskva för att anskaffa rum åt deputationen och fått sådana i hotellet »Славянскій Базаръ», där den finska deputationen även vid kejsarparets kröning år 1896 varit inlogerad. Inbjudna att övervara de vid avtäckningen förekommande festligheterna, kommo vi bland andra sådana att bivista en s. k. rout, som gavs av generalguvernören i Moskva storfurst Sergei Alexandrovitsch och hans gemål Elisaveta Feodorovna i generalguvernörsresidenset vid Tverska gatan. Kort efter vår ankomst till festen sammanträffade general Procopé med general Bobrikoff, som meddelade honom, att H. M:t samma dag, på föredragning av krigsministern Kuropatkin, behagat utnämna Bobrikoff till generalguvernör över Finland. Om härvid utspann sig något vidare samtal, kän-

ner jag ej; men, då Procopé kort därpå meddelade mig nyheten, anhöll jag att av honom bliva föreställd för Bobrikoff, vilket ock omedelbart därpå skedde. Hans utnämning kom strax tilltals och jag sade honom utan omsvep, att föredragningen av denna utnämning ankomme å ministerstatssekreteraren, som ock ägde underställa H. M:t förslag till öppet brev i saken, vilket brev ock borde vara försett med general Procopés kontrasignation. Bobrikoff genmälte härtill, att han ansåg ett dylikt förfarande onödigt, helst hans utnämning redan var definitiv och något vidare icke vore att i saken tillgöra. Då Procopé härvid framhöll, att han av kejsaren icke emottagit något meddelande om utnämningen, svarade Bobrikoff: »Ni får det antagligen ännu i afton.» Med sorg i sinnet skildes vi nu från Bobrikoff, men sammanstötte snart åter med honom och med Kuropatkin, som närmade sig från olika håll. Vi stannade alla; vändande sig till Kuropatkin och visande på Procopé och mig sade Bobrikoff: »Dessa herrar förmena, att min utnämning ännu måste bekräftas genom ett nådigt reskript med general Procopés kontrasignation.» Med retad stämma utropade då Kuropatkin: »*Hans Majestät har redan på föredragning av mig undertecknat ett reskript om general Bobrikoffs utnämning till generalguvernör och kommer icke att underskriva något annat.*» Jag påminner mig icke, att general Procopé härvid skulle gjort någon invändning, men då Kuropatkin, som, stående mitt emot och seende på mig, tycktes utslunga dessa ord speciellt mot mig, ansåg jag mig berättigad taga till ordet: Jag sade, det jag redan för general Bobrikoff framhållit, att enligt instruktionen för statssekretariatet ministerstatssekreteraren egde för monarken föredraga alla ärender rörande Finland och kontrasignera dennes nådiga beslut härutinnan, att i denna sak, för att general Bobrikoffs utnämning skulle vara laglig och för Finland gällande, det erfordrades ett kejserligt reskript eller s. k. »Öppet Brev» (»Грамота») med general Procopés kontrasignation samt att denna ordning hittills städse iakttagits vid generalguvernörsutnämningar. Med vredgad uppsyn och höjande rösten samt stampande med foten utfor då Kuropatkin: »Jag skall säga Eder att H. M:t, på grund av Sin härskarevilja, behagat införa en annan ordning» (»Государь Императоръ, Своей Державней Волею, изволилъ ввести другой порядокъ»).

Denna scen bevittnades av en stor del av storfursteparets gäster, som omgåvo oss såsom en mur, där vi stodo mitt i en av salarna; bland andra syntes generalen, baron Georg Ramsay och hovjägmästaren C. Linder följa med det som passerade, och sporde även Ramsay mig senare om vad saken gällt, eftersom Kuropatkin synts så uppbragt; jag svarade, att han förivrat sig.

Emellertid hade vi fyra skingrats, Procopé och jag gingo tillsam-

mans emot salens utgång, varvid P. i förebrående ton sade: »Varför skulle Greven förivra sig?» Jag genmälde då, att jag aldrig känt mig så lugn och tillfreds med mig själv som vid detta tillfälle och att det jag sagt hade måst sägas. Därmed skildes även vi två åt; jag, som dock, det måste ju medges, var något upprörd, sökte mig till nedre våningen, där jag visste att buffén med förfriskningar var anordnad, och aldrig har kylslagen champagne smakat mig så härligt som det glas jag här tömde till botten. Då jag, på återväg till festvåningen, befann mig på trappans översta krön, mötte jag Procopé, som meddelade, att han åter sammanträffat med Kuropatkin och av denne ombetts att påföljande morgon vid 9-tiden besöka honom i hans bostad vid Tverska gatan för att få del av ett och varje, som han hade att säga, och uppmanade han därvid Procopé att »medtaga» mig, tilläggande, enligt Procopés utsago orden: »då han (d. v. s. jag) ju tyckes vara inne i frågorna» (»такъ какъ онъ по видимому знаетъ дѣла»). — —

Anseende oss numera ha nog av överraskningar för dagen, föreslog jag Procopé, att vi skulle bege oss hem till hotellet för att resonnera och genomgå »akterna» för den händelse, att det ännu skulle bli fråga om utnämningen.

Jag hade nämligen haft försiktigheten, för att icke säga förutseendet, att medtaga från P:burg alla statssekretariatets akter ifråga om utnämnande och avskedande av generalguvernör, ty redan under sommarens lopp hade rykten cirkulerat, att den generalguvernör Finland ännu saknade, möjligen skulle utnämnas under festligheterna i Moskva och ville jag i min egenskap av kanslichef vara beredd för alla eventualiteter och särskilt kunna bereda ärendet, i enlighet med gammal praxis, till underdånig föredragning av Finlands t. f. ministerstatssekreterare. Detta förutseende kom oss nu väl till pass, ehuru så att säga, i motsatt syfte, i det att det nu gällde att, med stöd av våra akter, uppvisa det oriktiga i förfarandet att utnämna generalguvernör i Finland med förbigående av den finske föredraganden.

Jag vill här inflika en liten episod från nyssnämnda fest. Under aftonens lopp hade Procopé och jag tagit plats i den sal, genom vilken den kejserliga kortègen skulle passera på väg till danssalen; vi befunno oss sålunda på vänstra sidan om den öppna plats eller gång, som bildats av att de närvarande talrika gästerna ställt sig i »spalier» i tvenne rader i salens längdriktning. Då nu kortegen närmade sig, kommande från de s. k. »Inre gemaken», märkte jag, att kejsaren, som gick främst med änkekejsarinnan, sin moder, vid sin högra arm, fäste blicken vid Procopé, som huvudet högre än »allt folket» måste hava avtecknat sig redan på avstånd; denna blick lämnade icke Procopé under det kejsarparet skred framåt, ja den förblev fästad vid honom även sedan monarken redan gått något förbi Procopé, det var liksom

hade den svårt att släppa taget, att lösgöra sig från Procopé, i det kejsaren nästan måste se bakåt; det var en egendomlig blick, antydande — om jag så må säga — triumf, parad med förlägenhet och forskning. Då jag sade till Procopé, att jag fann blicken högst märkvärdig, sade han: »Jaså, Greven märkte den också?»

Men låtom oss åter gripa den för en stund avbrutna tråden.

Befriade från uniformens tryck, i hemdräkt och vid ett glas té överlade vi nu. Jag gjorde general Procopé förtrogen med den ordning, som under tidigare skeden iakttagits vid generalguvernörsutnämningar, ty vi betvivlade ingalunda, att det förestående samtalet med krigsministern allt fortfarande skulle gälla dagens fråga.

Följande morgon strax efter kl. 8 begåvo vi oss till det beramade mötet till fots, emedan Kuropatkins bostad var helt nära. Vår kurir bar de statssekretariatets akter jag ansåg nödigt medtaga såsom försvar, i händelse gårdagens samtal komme att återupptagas. Då vi trädde ut på hotellets trappa, sågo vi kejsarens ekipage, en öppen kalesch, köra ut genom Kremls portar; enligt programmet skulle Deras Majestäter denna morgon avlägga besök i Troitsky kloster. Jag blev intresserad att få se, huru kejsaren skulle förhålla sig vid mötet med Procopé, ty då vi voro de enda fotgängarne och intet åkdon syntes till (troligen hade gatan avspärrats i vardera ändan), måste Majestätet ovillkorligen märka Procopé; men mina beräkningar slogo fel; av någon tillfällighet drogs kejsarparets uppmärksamhet åt motsatt håll, och snart voro vi distanserade av det förbiilande åkdonet, och endast dånet av det svarta orloffparets mäktiga trav å den smala gatans asfaltbeläggning kvarstod som intryck från detta oväntade möte.

Hos Kuropatkin möttes vi av en hans adjutant, som bad oss stiga in i ett väntrum, sägande att krigsministern för tillfället var upptagen; under denna väntan inträdde Bobrikoff, som, sedan vi hälsat på varandra, förtäljde, att han kl. 8 samma morgon blivit emottagen av Majestätet och därvid varit i tillfälle delgiva honom, vad som passerat emellan oss aftonen förut, och hade kejsaren då kategoriskt förklarat sig icke ämna underteckna något vidare dokument rörande utnämningen, då ett reskript i saken redan utfärdats. Procopé anmärkte härtill, att i sådant fall Bobrikoff bleve utan lön, alldenstund något förordnande om sådan ur finska statsmedel icke förelåg. Bobrikoff förklarade då, att saken icke brådskade, att han kunde existera på sina enskilda medel, tills H. M. i oktober återkomme till P:burg, då Procopé kunde göra den nödiga framställningen härom. Nu inträdde Kuropatkin, han bad om ursäkt för att ha nödgats låta oss vänta, och sade sig varit upptagen med att instruera de flygeladjutanter, som på kejsarens befallning skulle avresa till olika trakter av Ryssland för att göra sig underkunniga om och till Monarken avge rapport rörande den i landet rådande nödens utbredning och beskaf-

fenhet. Vi bjödos stiga in i krigsministerns arbetsrum, varvid jag, min ställning av kanslichef likmätigt, stannade i rummets nedra ända, där jag på ett bord lät placera mina »akter». Uppmanande de närvarande att sätta sig ned, placerade sig Kuropatkin framför sitt skrivbord, och då jag kvarstannat orörlig på min plats, riktade han en särskild uppmaning till mig att komma närmare och intaga stolen vid skrivbordets långsida mitt emot honom själv; Procopé hade satt sig vid skrivbordets ena ända och Bobrikoff strax därinvid i ett hörn vid fönstret. Jag fann det högst märkvärdigt, att jag, en underordnad tjänsteman i förhållande till dessa tre höga funktionärer, skulle deltaga i en konferens sådan som denna.

Sedan Bobrikoff för Kuropatkin redogjort för sitt ovanberörda morgonbesök hos kejsaren, som resulterat i ett bekräftande av krigsministerns aftonen förut uttalade åsikt, tog Kuropatkin till ordet och framhöll det fullkomligt oriktiga i, att ministerstatssekreteraren för Finland tagit befattning med utnämnandet av generalguvernörer i Finland, förklarande sistnämnde funktionär vara rysk ämbetsman, icke finsk, och företräda Hans Majestät och Rikets intressen i gränslandet; det var krigsministern som det ålåge att hos H. M. föredraga sådan utnämning och hade han, Kuropatkin, även nu så gjort. Men även i annat hade de finska ministerstatssekreterarne förfarit olagligt och till och med för Majestätet fördolt och förvrängt fakta o. s. v., hänsyftande med denna senare beskyllning särskilt på en händelse, som inträffat samma sommar men intet haft att skaffa med nuvarande t. f. ministerstatssekreteraren eller kastade någon skugga på de föregående innehavarene av ämbetet, utan förorsakats av en otydlighet i statssekretariatets akt av år 1878 angående värnpliktsinstitutionens införande i Finland, varigenom en av krigsministeriets kansli från H. M:t Kejsarens kansli för Finland utbegärd avskrift av framlidne ministerstatssekreteraren baron Stjernvall-Walleens skrivelse till dåvarande krigsministern Miljutin fått en från originalskrivelsen något avvikande lydelse.

Då Kuropatkin riktat sina ord liksom till mig, i det hans blickar, under det han talade, varit fästade på mig, ansåg jag det åligga mig att upptaga den kastade handsken och bemöta de beskyllningar, som gjorts emot vårt kära, gamla statssekretariat. Jag protesterade först i ord, framhållande det ogrundade, det sårande i de gjorda beskyllningarna, under försäkran att de finska ministerstatssekreterarne städse åtnjutit sina monarkers fulla förtroende och alltid gjort sig förtjänte därav genom ett öppet, ständigt sanningsenligt och opartiskt framhållande av allt, som kunde inverka på sakernas avgörande, och att de aldrig bedragit, aldrig fört bakom ljuset vare sig monarkerna eller deras ryska ministrar; härpå uppsteg jag från min plats och tog våra vittnesgilla akter från bordet och uppvisade för den djärve belackaren ohållbarheten av hans påståenden, i det att varje

gång, alltsedan greve Zakreffskys utnämning och ända till greve Heidens, det gällt att utnämna eller avskeda en generalguvernör, ministerstatssekreteraren fått emottaga från för tiden varande antingen hov- eller krigsminister en skrivelse, i vilken honom delgivits monarkens *uttryckliga befallning att till H. M. inkomma med underdånig föredragning i ärendet och förslag till s. k. Öppet brev* (Грамота) *angående tillika namngiven persons utnämning till generalguvernör över Finland* eller avskedande från ämbetet. Då jag under denna bevisföring begagnade mig av den benämning, som under årens lopp vunnit burskap i landet, nämligen: generalguvernör över storfurstendömet Finland (Генералъ Губернаторъ Великаго Княжества Финляндскаго), utfor Kuropatkin, som synbarligen fått svar på tal, med häftighet: »Vad är det för en generalguvernör för Storfurstendömet Finland, det finnes ingen sådan, utan en finsk generalguvernör (Финляндскій Генералъ Губернаторъ) liksom Moskvas generalguvernör, Kieffs generalguvernör o. s. v.» Jag, som allt ännu tummade om mina akter, uppvisade då ett brev från generalguvernören greve Heiden, vars blankett bar i tryck stämpeln: »Генералъ Губернаторъ Великаго Княжества Финляндскаго». Tablå! Sist och slutligen inbjöd han mig att vid återkomsten till Petersburg besöka krigsministeriet, där man skulle göra sig ett särskilt nöje att för mig uppvisa olikheten emellan originalbrevet till krigsminister Miljutin och den avskrift som i somras utgivits från H. M:s kansli för Finland. Jag klargjorde i korthet orsakerna till olikheten och betackade mig för äran att få inhämta ett vetande, som jag långt bättre än förevisaren innehade. Om jag icke missminner mig, hämnades Kuropatkin senare genom att i någon tidning låta publicera den förenämnde skrivelsen och avskriften, men härmed åstadkom han inga repressalier, ty saken var icke värd ens trycksvärtan.

Procopés påfallande passivitet kan av mig icke förklaras, lika litet som att han efteråt inveg mig i orsakerna därtill. Kanske fann han beskyllningarna för grova i det som rörde ministerstatssekreterarnes personliga förhållande till monarkerne och därför onödiga att bemöta, men beskyllningen att statssekretariatet gjort intrång å annan myndighets gebit och rätt, hade han dock bort gendriva, helst här fanns till hands dokumentala bevis för att ministerstatssekreterarne endast uppfyllt monarkernes befallningar.

Besöket hos Kuropatkin var ändat, ett minne, ett sorgligt minne blott; förföljelsen mot vårt land var redan i full gång, fastän man ännu icke kunde utpeka dess ledare, eller något detaljerat program ännu icke förelåg; verktyget blev Bobrikoff, och det är ju politiken mot Finland, som gjort hans namn känt över hela världen och odödligt åtminstone i Finland!

Då vi återkommo till hotellet funno vi där ett handbrev från Kuropatkin till Procopé angående Bobrikoffs utnämning, vilken medde-

lades Procopé endast »till kännedom», varhos brevet avslöts med följande mening: »Därjämte får jag meddela Eder, på grund av Nådiga reskriptet, att det är General Adjutanten Bobrikoff som själv skall underrätta Finlands Senat om sin utnämning i och för publicerande i författningssamlingar m. m.», och då Procopé senare fick emottaga avskrift av krigsministerns föredragningsnot om Bobrikoffs utnämning, befanns den vara försedd med följande kejserliga påteckning: »Delar fullkomligt de här framhållna synpunkterna», varvid av krigsministern tillagts: »Hans Majestät har härjämte i nåder befallt att vid utnämning i framtiden av Generalguvernörer och Kommenderande trupperna rätta sig efter de här framställda grunderna»; noten är daterad redan den 11 augusti 1898, alltså före ankomsten till Moskva, och 6 dagar förr än saken delgavs Finlands t. f. ministerstatssekreterare. — —

Efter festligheterna i Moskva hade jag begivit mig på tjänstledighet till Åminne; när jag återkom till P:burg, såsom jag vill minnas en dag i början av oktober, fick jag höra, att Bobrikoff samma afton skulle avresa till H:fors, där han ännu icke varit sedan sin utnämning. Jag kände mig då intresserad av att besöka honom och begav mig i sådant avseende till det kvarter han i egenskap av stabschef för trupperna i P:burgska militärdistriktet bebodde vid Palatstorget, blev emottagen bland koffertar och annat flyttgods och bjuden att sitta på en lår; han talade om sin resa och sin avsikt att snart komma åter för att närvara vid t. f. ministerstatssekreterarens föredragning, ty han, som så länge varit föredragande hos storfurst Wladimir Alexandrovitsch, visste nog vilket avgörande inflytande på sättet för ärendenas slutliga lösning den föredragande personen utövade, med andra ord, han ville icke mera tillåta Procopé att ensam öva detta inflytande. Vidare påstod han sig redan hava emottagit flere ansökningar av ryssar att bliva guvernörer i Finland, men tänkte icke fästa avseende vid dem »emedan andra än finske infödingar ju icke kunna få bekläda statstjänst i landet», såsom hans ord föllo. Huru snart skulle han icke komma till andra åsikter! Under samtalets lopp berördes ännu flere andra frågor, och jag blev i tillfälle att som jag tyckte korrigera hans uppfattning i mångt och mycket.

Icke långt härefter tillsade Procopé mig att uppsätta föredragningsnot och förslag till nådigt reskript angående utanordnande av lön ur finska statsmedel åt Bobrikoff i egenskap av finsk generalguvernör, till ett årligt belopp av åttatiotusen (80,000) (?) finska mark, tilläggande härvid: »Bobrikoff ville ju att det skulle ske i oktober»; jag förstod visserligen icke varföre Procopé ville så snart få denna sak klargjord, men jag ansåg mig icke böra göra någon invändning utan uppsatte föredragningsnoten samt reskriptet, som kontrasignerades av Procopé och avsändes till Köpenhamn, där kejsaren för tillfället vistades.

Då ärendet efter någon tid återkom, saknades reskriptet, men å noten hade Majestätet skrivit: »A n s e r d e t t a (d. v. s. lön ur finska medel) ö v e r f l ö d i g t, d å j a g r e d a n f ö r o r d n a t o m e n l ö n a v 20,000 r u b e l u r r y s k a m e d e l å t G e n e r a l-A d j u t a n t B o b r i k o f f.» Den nådiga resolutionen är dagtecknad: »Köpenhamn 23 September 1898» (gamla stilen).

Bobrikoff tillträdde den 9 augusti gamla stilen nominellt sitt nya ämbete, men lämnade det att tillsvidare skötas åt generalguvernörsadjointen Gontscharoff. Först den 30 september (12 okt.) anlände han till Helsingfors och övertog personligen sina ämbetsåligganden, men redan åtta dagar därförinnan hade Bobrikoff underrättat Procopé att han undfått nådigt tillstånd att närvara vid föredragningarna, då han ansåge sådant nödigt.

Utgången av lönefrågan delgavs Bobrikoff i handbrev av $^{2}/_{14}$ oktober. Han skyndade att i brev till Procopé uttala sitt stora missnöje över att ärendet utan hans vetskap blivit för Majestätet föredraget, vilket haft till följd att han nu gått miste om sin rättmätiga avlöning. Han hade naturligtvis haft för avsikt att personligen närvara vid lönefrågans föredragning för att få den avgjord i enlighet med sina avsikter.

Emellertid hördes intet om saken förr än efter c:a en månad, då Procopé en dag visade mig ett brev från kejsaren av följande lydelse: »F ö r n y a f ö r e d r a g n i n g e n o m b e s t ä m m a n d e a v l ö n å t F i n s k a G e n e r a l G u v e r n ö r e n o c h å t e r s ä n d d ä r-j ä m t e d e n t i d i g a r e n o t e n i f r å g a n.»

Bobrikoff hade således icke varit overksam, han hade lyckats ingiva Majestätet uppfattningen att frågan orätt framställts av Procopé, varföre den borde rättas, därvid antagligen framhållande att han ingalunda ville ha lönen för egen del, utan för att därmed befordra högre »riksintressen», t. ex. uppmuntra de i det fientliga »gränsområdet» för Rikets intressen sig uppoffrande ryske tjänstemännen, kanske även »rättrogna» finska sådana.

Alltnog, Procopé anmodade mig nu att från arkivet framtaga den härovan nämnda noten av 23 september och uppsätta ny not i vilken de föregående generalguvernörernas till olika belopp utgående löner borde angivas och noten avslutas med hemställan om att åt Bobrikoff måtte i nåder, »för tidens dyrhets skull», bestämmas en lön av 80,000 mark.

En så stor lön hade endast generalguvernören greve Adlerberg uppburit och detta blott under de senaste åren av sitt generalguvernörskap; därförinnan var hans lön densamma som greve Bergs och baron Rokassoffskis, nämligen 65,140 mark 20 penni, medan greve Zakreffsky och furst Menschikoff erhållit endast 10,285 rubel 80 kopek vardera.

Förenämnda föredragningsnot insändes omedelbart till Maje-

stätet, och redan följande dag återkom den nya noten jämte ett på ryska språket hos kejsaren avfattat och av honom undertecknat reskript av följande lydelse: »Till Vår Generalguvernör i Finland. Vi anbefalla att ur finska statsmedel skall till Vår Generalguvernör i Finland utanordnas ett årligt belopp av åttiotusen finska mark att av honom användas utan redovisningsskyldighet åt någon utom åt oss personligen.» På själva noten befanns följande resolution: »Ense härmed (d. v. s. med Procopés hemställan om en lön av 80,000 mark) men med det villkor att hela den här föreslagna (sic!) summan skall, utan redovisningsskyldighet, överlämnas till General-Adjutanten Bobrikoffs fulla disposition för att användas i enlighet med av mig personligen honom given anvisning»; denna not såväl som reskriptet äro dagtecknade: 11 november 1898. Reskriptet blev nu i officiell skrivelse tillsänt Bobrikoff, medan däremot ordalydelsen av kejsarens resolution delgavs honom i handbrev från Procopé.

Naturligtvis var denna resolution dikterad av Bobrikoff, som genom slutrefrängen i densamma velat göra troligt att medlen skulle användas till ett av Majestätet godkänt ändamål.

Av önskan att till eftervärldens kännedom bevara bevis på Bobrikoffs stora inflytande eller kanske rättare kejsarens obegripliga undfallenhet för och förtroende till denne, hade jag tidigare låtit taga avskrifter såväl av noten av den 23 september med kejsarens därå gjorda anteckning, som av vårt koncept till det reskript som kvarblivit hos kejsaren, för att bifogas den statssekretariatets akt, som skulle sammanställas av handlingarna i denna lönefråga; sålunda återfinnas nu i akten avskrifter av de dokument som av kejsaren dels återfordrats dels kvarhållits.

I början av nyåret fick Procopé ett den 6 (18) januari daterat handbrev från Bobrikoff med anhållan om att »i officiell skrivelse» få sig meddelat Hans Majestäts förordnande »om att de 80,000 marken icke vore att anse såsom avlöning utan blott ett extra anslag till hans förfogande, på det att man icke skulle få den uppfattningen att han uppbar lön från tvenne skilda håll!»

Beredvilligt följde Procopé denna Bobrikoffs anvisning, och i en ytterligare föredragningsnot utverkade Procopé Hans Majestäts förnyade uttalande därom, att det förenämnda anslaget icke skulle »benämnas lön», utan »extraordinär summa till generalguvernörens förfogande o. s. v.» Även om denna sin hemställan skyndade Procopé att underrätta Bobrikoff.

Såsom man av det ovanrelaterade sett, hade Procopé sökt tillmötesgå Bobrikoffs önskningar även där de dikterades av uppenbar egennytta och småaktighet.

Redan vid denna tid, men ännu mera under förloppet av vintern, då februarimanifestet såg dagen och fråga uppstod om dess tillämpning, tyckte jag mången gång, att Procopé hade kunnat intaga en mera självständig hållning till såväl Bobrikoff som Kuropatkin.

Bobrikoff hade uppnått sitt mål, han disponerade nu, om ock under olika titlar, dubbel generalguvernörslön, men hans penningetörst var dock ännu icke släckt; i annat sammanhang skall jag få tillfälle visa, huru han kom i besittning jämväl av sin nyutnämnde adjoints general Schipoffs finska lön. — Men en s. k. reglering av Bobrikoffs löneförmåner försiggick i juni 1900 under v. Plehwes medverkan; därom känner jag dock mindre, emedan jag dåmera icke hade någon beröring med vårt f. d. Finska Kansli.

C. A. Armfelt.

Utdrag ur G. A. Ramsays dagbok under fälttåget i Tyskland 1813.

II.

(Forts.)

Augusti månad.

10. Redan bittida uppbryta vi ifrån Gross-Haslow. Vi marschera åter förbi Wittstock, och äga således ännu en gång det nöjet (ehuru på afstånd) att betragta de fält, som vittna om förfädernes bedrifter. Vid byn *Herzsprung*, här sammanstöta åter alla Troupper af 4:de Brigaden. *Gut Morgen mein lieber Herr Pfarrer* i Hertzsprung! Till svar på vår artiga påhelsning, anvisar Du oss Ditt hus, der redan på bordet står framsatt en prydlig' Öhlbägare och ett fat med sirligt bredda smörgåsar. Aj! hvad ser jag! — en Roxelane! Nej! ett grufveligt misstag, det är ju Prestfrun — Herr Pfarrers 60-åriga följeslagerska, den han nu under djupa bugningar presenterar. — Förlåt! min älskvärda, att jag ej kan fästa mera uppmärksamhet vid din person och dina orationer, vår tid är kort och jag rodnar vid att säga, att jag finner Smörgåsarne der på bordet mera attraherande. Sie haben ein vortrefflichen butter — men hör! — Åter den fördömda Musiquen — trumman kallar. Adieu! Noch ein mal adieu! *Lieber Herr Prepositus.* — Nu äro vi åter i marche. För mig sjelf gör jag nu mina Reflexioner öfver det land vi nu genomtåga. Hvilken kraft, såväl hos Regering, som folk; hvilken National anda utvecklar icke nu Preussen, vid den hotande faran. Den gamle Fredrics skugga tyckes åter mana till striden för fosterlandets frihet. Svenskarnes lösen vid Leipzig »*Segra eller dö*» blifver nu ock Eder. Snart är stridshandsken åter kastad och Preussen skall pånytt »födas» eller ock skall upphöra att vara.

Öfverallt ser man blott rustningar till Striden. I byarne finnas endast Gubbar, qvinnor och barn — alla vapenföra hafva skyndat, att begära en plats under Fäderneslandets fanor — och sedan några veckor, eller under stilleståndet, har Preussen åter formerat sig en armén af nära 300,000 man. — Marchen fortsättes. Landet har allt samma utseende, flacka fält. Ögat upptäcker ej annat än en fortsättning af omäteliga slätter. Med ett ord, ingen skugga för oss Soldater! Den djupa sanden gör oss marchen ännu tungare. Sluteligen få vi nu sigte af staden *Wusterhausen*, detta vårt bestämda mål. Vi ankomma sent om afton till denna lilla och illa byggda Stad, förut belaggd med Inquartering af Rysska Uhlaner. Här blifver jag inquarterad i samma hus med Brigad Chefen, men denna gång ty värr har jag ej anledning, att gratulera mig öfver interessant värdsfolk. —

11. I denna Stad dröja vi ej länge. — General marche slås. Kappsäcken i ordning. Bataillon formeras utom Tullen. — Allt klart. Marche! Adieu! — Vi gå nu åter Regements vis. — Väderleken är den mest vackra. Ändteligen kan man då i Preussen blifva quitt den fördömda räkningen af die Grosse und Kleine Meile som nyttjas öfverallt i Pommern och Meklenburg. Här hafva vi nu uppmätt väg, och hvarje Viertel meile, kunna vi nedsätta oss på Pied-de-stalen af en väl byggd fjerndels-stolpe af sten, hvilken anvisar afståndet mellan närmaste städer och byar. Preussiska milen är mycket kortare, än den hittills nyttjade Tyska, åter en uträckning af den store Fredric, hvilken under det han förkortade Måttet, ålade hvarje resande en afgift till Staten beräknade efter miltalet. Det är ett verkeligt nöje, att här höra allmogen, ännu berätta något om denna deras älskade Konung. Likasom Carl den XII hos oss, ännu af Folket blott benämnes med Kung Carl, så kallas och Fredric här enkelt för Alte-Fritz. — Minnet och tacksamheten följer öfverallt denne store man, hans blotta namn väcker Nationella stoltheten och likasom en Electrisk kraft tyckes då åter upplifva, de redan nu länge urartade Preussarne. — Flera af de byar vi i dag hafva passerat voro omgifna af Alléer med Poppelträd. Anblicken deraf var för mig, som Nord-bo, ej blott främmande, men äfven, om jag må säga, imponerande. Trädens alltid raka stammar, deras ovanliga höjd — ger dem ett lika så stolt, som vackert utseende. — — — — —

21. Efter vanligheten blifver jag om natten, väckt af ankommande Ordres, som vanligt innehålla intet af betydenhet, men dessa äro nu ändteligen af vigt. Mina halföppnade ögon upptäcka vid skenet af en nästan slocknad vakteld, att de anbefalla uppbrott. Dylika Ordres jaga snart bort sömnen, det är nu ej mera fråga om hvila. Hela Svenska Arméen[1] afmarscherar från fältet vid Charlottenburg kl. 8 om morgonen, Colonnvis åt Potsdam. All Tross afgår åt Spandau. Enligt Ordres skall och den tyngre, tält, större kok-kittlar m. m. der quarlemnas.

[1] Jfr Barnekows dagboksanteckningar, s. 64—65.

Det lärer således ej numera komma i fråga för Herrar Infanterister att framdeles ligga i Tält. En del af Arméen förlägges i *Potsdam.* Wermelands Jägare gå derigenom och vi intaga quarter i Byn *Gruben,* men knapt framkomne erhålla vi redan Ordres till afmarche för följande dagen.

22. Klockan 3 om morgonen afgå vi härifrån. För 3:dje gången passera vi nu Potsdam. Med nöje betragtar jag der en byggnad, som hittills undgått min uppmärksamhet — det Kongl. Stallet. Dekorationerna, Attributerne derå, äro utmärkt vackra. Dessa varianta ställningar å Hästar, lemna vid åskådande både nöje och beundran. (Det platta taket är gammalt med i Colossal Storlek gjutne Hästar i Bronze, alla i olika Attitude).

Vid Potsdam formeras nu Brigaden. Marchen går åt Teltow. I dag se vi för första gången Ryska Arméen under denna Campagne. En Colonne af General Woronzows Corps passerar oss förbi. Under fortsatt marche närmas vi Teltow. Kanondundret underrättar oss nu om fiendens granskap. Dess afsigt att framtränga till Berlin och genom denna djerfva Maneuver öppna Campagnen är synbar. De Franska Colonnerne hafva redan i går börjat debouchera. General Bertrand, Commenderande 4:de Franska Armée Corpsen, har i dag tidigt på morgonen, vid Trebbin anfallit den der stående Preussiska styrka af Divisionen von Thümen; och nödgat denne, att draga sig tillbaka åt Thürow. Den avancerande fiendteliga styrkan har äfven mot middagen tillbakaträngt den vid Wilmersdorff under Öfverste von Stutterheim stående Preussiska Brigad, derefter forcerat Wittstock, bemägtigat sig Skantzen vid Jühnsdorff: hvarigenom den vid Thürow, uppställde Division von Thümen blifvit satt i fruktan att afskäras från Bülowska Hufvud Corpsen. General v. Thümen har derföre dragit sig tillbaka och gjort en retraite af 2:ne mil. — Häftigt förföljd af fienden, har han öfver Damsdorff sluteligen, mot afton sent, kunnat förena sig med Bülowska Corpsen i Heinersdorff.

Sådant var förhållandet då Svenska Arméen framkom till Ruhlsdorff. Elden upphör snart och Arméen bivouaquerar framom Teltow vid nämnde by. Regementets Jägare formera förpostkedja för den i slagtordning å 2:ne Linier, bivouaquerande Arméen. Wermelands Jägare i skogsbrynet fram om byn *Ruhlsdorff.* —

Fransyska Bivouaque eldarne äro äfven synlige. — Hela Norra Tyska Allierade Arméen är nu concentrerad. —

Då dessa anteckningar af denna och morgondagens händelser, ej göras af mig förrän jag af Chartor, Bulletiner och Rapporter, kunnat få af det hela en redigare öfversigt än den en Soubaltern vanligen äger om en affaire på sjelfva Bataille dagen; så vill jag till Egit, och kanske till några vänners nöje, häraf göra ett utkast, för att till minnet återföra loppet af 2:ne dagar, — hvilka efterverlden med skäl skall anse som afgörande. Denna skall troligen och, som ett begånget Militairiskt fel,

tillräkna kejsar Napoleon, det i Poischwitz den 4:de Junii afslutne Stilleståndet. — Härigenom lemnades Preussarne tillfälle, att uppsätta nya härar — Österrikarne att negociera — Ryssland och Sverige att låta sina arméer närmare framrycka. Nog af! Kejsar Napoleon ville nu åter med ett decisift slag öppna Campagnen. Åt Maréchall Oudinot (Duc de Reggio) Chef för 12:te Armée Corpsen, lemnades detta uppdrag.

Han emottog Comando öfver 3:ne Corpser Infanterie, nemligen: 4:de under Général Bertrand, 7:de under Regnier, samt 12:te hvilken nu (under dess Egen befattning som Öfver Géneral) commenderades af Victor (Duc de Belluno) — äfvensom den under Arighi (Duc de Padua) — 10,000 man starka Cavallerie Corps.

Alla dessa Corpsers styrka uppgifves till något öfver 80,000 man. Dermed hade han nu befallning, att genast rycka mot Berlin, hvilken Stad med trots af all uppoffring skulle intagas. — Maréchal Oudinot samlade sina troupper vid Baruth, och marcherade på Berlin, ifrån hvilken Stad, han nu efter att hafva fördrifvit Preussarne ur Trebbin, Wittstock och Juhnsdorff endast var något öfver 2 Tyska mil aflägsen. Gemensam med denna attaque, var det i samma tid af General Gérard ifrån Magdeburg gjorde utfall. — Allt var förberedt till Preussens upplösning. Carl Johan, som Fältherre — var den Genius, hvilken med sin värjande sköld, tillbakahöll hvarje anfall. —

Hans Armée, äfven omkring 80,000 man, hade nu intagit följande defensiva ställlning. 4:de Preussiska Armée Corpsen, eller Divisionerne Wobeser och v. Dobschütz, under befäl af General Lieut:n Grefve v. Tauenzien, utgjorde det yttersta af venstra flygeln, stödjande sin flanque på moraset och hade besatt byn Blankenfelde, hvilken sålunda utgjorde nyckeln till denna position. — Generallieutenant v. Bülow med 3:dje Preussiska Armée Corpsen hade fattat position framom byn Heinersdorff. Svenska Arméen i Centern med byn Ruhlsdorff framom sig. Ryske under Generalerne Winzingerode och Worontzow, utgjorde den högra flygeln, hvars yttersta utgjordes af en Preussisk Corps till Saarmund, under General Hirschfeld — och lätta Ryska Cavallerie Troupper utsträckte den än vidare åt Belitz. — Sådan var Allierade Arméens ställning denna dag om aftonen.

23. Aug. Division von Borstell beordras att från Mitterwalde, der den varit stationerad, öfver Klein Ziethen inrycka i 3:dje Preussiska Corpsens linie. Klockan 9 om morgonen börjades Bataillen genom Franska höga flygelns framryckande (eller 4:e Corpsens, General Bertrands, anfall på den Tanenzienska vid Blankenfelde). Såväl för att understöda denna Corps, som och att sluta den lucka, som befann sig emellan den 3:dje och 4:de Armée Corpsen, genom hvilken fienden, ifall han lyckats bemäktiga sig Blankenfelde, kunnat kasta sig. — och derigenom såväl skiljat Tauenzienska Corpsen (4:e) ifrån Hufvudarméen, som och hotat dennes venstra flanquer: — gjorde General Bülow en rörelse åt venster och besatte dervid byn *Gross Behren.*

Snart kallades han likväl af Kronprinsen (som af fiendens å samma gång gjorde simulerade attaque med 12:te Corpsen på Allierade arméens högra flygel vid Ahrensdorff) förmodade en verkelig attaque på sin center, — tillbaka till sin förra ställning vid Heinersdorff. Vid denna återmarche besattes byn Gross Behren af Divisionen v. Borstell. Under denna attaque på Nord-arméens begge flyglar — och under det denna ännu väntade ett anfall på sin center — framryckte Franska 7:de Corpsen (Régnier), jemte Cavalleriet under Hertigen af Padua, och intog oaktadt tappert motstånd med storm byn Gross-Behren. Genom förlusten häraf var den Allierade Arméens ställning högst brydsam. Tauenzien var afskuren från Hufvud Corpsen, Nordarméens venstra flygel i fara att tourneras, och byn Klein Behren kunde nu mera svårligen försvaras. Starka Fransyska Colonner voro redan i anmarche för att begagna de vundne fördelarne. Sådant var nu tillståndet. Berlin, hvars tornspetsar visade sig ifrån Slagfältet, Preussens sjelfständighet, allt i fara: endast återtagandet af byn Gross-Behren kunde ännu återställa den redan förlorade jemnvigten. H. K. H. Kronprinsen befalte General Bülow, att *coute qu'il coute* intaga densamma. Trenne Divisioner Infanterie (omkr. 18,000 man) gjorde nu anfallet.

Infanteriet framryckte i slutne Colonner. — Sextio kanoner utgjorde têten deraf — Cavalleriet Queuen. En förskräcklig kanoneld öppnade Attaquen. Tvenne Divisioner anföllo en front. Division von Borstell hade afmarcherat till vänster och attaquerade fiendens högra flanque. Då regnet, hvilket hela dagen fortfarit, men nu än starkare föll, försvagade verkan ur handgevären, anbefalltes storm med bajonetten. Division v. Kraft återtog nu Gross-Behren från 7:e Franska Armée Corpsen. Preussiska Cavalleriet högg in på de fiendtelige Infanterie massorna och hindrade all återformering. —

Nu anbefaldte Maréchal Oudinot retraite, den han verkställde i god ordning. — Regn, mörker, samt couperad terrain, försvårade allt förföljande. Franska Arméen drog sig åt Elben, till Wittenberg och Torgau. —

Så slutades denna Bataille omkring kl. 8 om afton. — Byn Gross Behrens stormning afgjorde segern, hvarföre och densamma, efter denna by, benämndes. Svenska Artilleriet hade mycket bidragit till utgången, ty under sjelfva stormningen af byn, hade Franska Colonner avancerat, för att ur högra flanquen anfalla de stormande Preussarne, då Öfverste Cardell med 6 kanoner i Carière framryckte, hindrande deras vidare frammarche och gaf Preussiska Cavalleriet tid, att hugga in på fienden, som då i oordning och med förlust af sitt Artillerie drog sig tillbaka.[1] Med undantag af mindre afdelningar Artillerie och Cavallerie hade Svenska och Ryska Arméen ej deltagit i striden. All fiendens maneuver skedde egentligen mot Nord Arméens venstra flygel, hvar-

[1] Jfr. Barnekows dagboksanteckn. s. 66.

före denna ensam kom i Elden. Resultatet af denna affaire var — Berlins befriande och Preussens utrymmande af Franska Arméen, hvilken nu drog sig åt Saxen. — Fiendens förlust 26. kanoner, omkring 30. Ammunitionsvagnar och 1,500 man i fångne. — Den Preussiska i denna och 2:ne föregående dagar öfver 1,000 man i döde och blesserade.

I slagtordning, vid våra bivouaque eldar, tillbringa vi natten — mindre lugnt. Regnet upphör dock sluteligen. Beständigt ankomma patruller, fångar och blesserade. Utan allt National hat, utan all skillnad emellan grader, ligga vi nu af olika Nationer, Officerare — Soldat — Vän — Fiende, förtroligt om hvarann, och söka vid brasan värme och hvila. En mörk natt, och skenet af många Eldar, gör att Patrouiller ofta gå vilse, ofta stöta ihop, och kunna på 10 steg ej igenkänna hvarandra. En Fransk Cavallerie Patrouille, har framträngt ända till, den knappt 500 steg ifrån Wermelands Jägares Bivouaque, af samma Bataillon stående Fältvakt af 50 man under befäl af Lieutenanten Ulfsparre. Med sabeln hafva dessa djerfva Ryttare besvarat anropet vid Vedette kedjan, inom några ögonblick, eller under det Vedetterne sökt att sluta sig tillhopa till försvar, huggit 23 man utaf 50, hvarpå Husarerne utan någon förlust lika hastigt återvändt, som de kommit. Endast mörkret, regnet och saknaden af bajonetter, är hvad som kan urskulda Wermelands Jägare för utgången af denna olika strid — hvilken kunnat haft än värre följder. Ty då intet enda skott lossades af fältvakten, af skäl att gevären, i följd af det oupphörliga regnet ej gåfvo Eld — då stojet vid Bivouaque eldarne hindrade oss att höra detta anfall, och vi således derom först af de blesserades tillopp blefvo underrättade, hade det varit lika lätt för dessa käcka Fransmän, att äfven hugga ned mången af oss, vid brasan sofvande, som försvarslöse hvilade, under ett billigt tilltroende af större vaksamhet hos våra förposter.

De tappre tillhöre alltid aktning, och så mycket mer dessa djerfva Husarer, som de voro framryckte ifrån en retirerande Armée, hade genomgått Allierade Arméens Avant Garde, Kavallerie Vedetter och Patrouiller, innan de kunnat kasta sig på Infanteriet — och denna coup de main i en mörk natt, då de således ej kunde känna hvad styrka de anföllo.

Vid våra blesserade kamraters rapport, fatta vi genast gevären, en ny Fältvakt med bättre Fängkrut utsättes, och då allt åter är stilla, kopplas igen våra studsare, samt vi kasta oss omkring våra Eldar, der vi nu trygga få njuta en välkommen hvila.

24. Passeras ännu på fältet vid Ruhlsdorff. Franska Arméen är i fortfarande retraite och förföljes af Allierade Arméens Cavallerie. I dag ankomma beständigt fångar. Till deras transporterande kommenderas nu äfven 150 man af Wermelands Jägare. En mera vacker åsyn, än den af fångarne, väcker ankomsten af en transport bröd och Brännvin, en Present af Berlins innevånare till Officers Corpsen. Vi hafva

skjutit en af de på fältet kringlöpande blesserade hästar, tillagat oss deraf en skön biffstek, kanske ej fullkomligt jemngod med den hos Mamsell Lovisa i Stockholm, men enfin, vi finna vår Dejeunée rätt smaklig — och hafva äfven dervid inbjudit officerare från öfriga Jägare Corpser. I från Berlin ankomma menniskor hoptals för att bese Slagfältet. Det förundrar mig att se Equipager med folk af bättre Class. Åsyn af ett slagfält tyckes ej för dem böra äga något lockande, alldra minst för det till ömmare känslor bestämda könet.

Hvarje till Staden gående Soldat, emottages med hurrarop och trakteras. Preussarnes glädje och Enthousiasme är nu öfver all beskrifning.

25. Svenska Arméen uppbryter ifrån fältet vid Ruhlsdorff kl. 10 f. m. Wermelands Jägare afmarchera till *Philipsthal*, ett hoff, der Bataillon förlägges. —

Af krigets förödelser se vi nu de största spår, men äfven af oordningen i en stor Armée, sammansatt af olika Nationer, hvilka inbördes intresset, ej lynnet, ej tankesätten förenat. Plundringar i ett fiendteligt land, uppväcker vid åsyn deraf en deltagande medömkan — men då i eget land, och af allierade troupper, hvad kan det annat uppväcka än hat och tvedrägt emellan Nationerna. Det arma Preussen får nu lida, ej allenast af Fiendens, utan äfven af allierade Trouppers excesser. Denna by, med dervarande Hoff, är af Kosacker så utplundrad, att innevånarne icke ens äga ett kärill, att gifva våra törstige Soldater vatten med. Gubbar och barn äro endast hemma, de öfriga flyktade.

Vi blefvo logerade på Hoffet och här se vi förödelsen än större. Ingen menniska finnes i huset, allt är förstört, allt sönderslagit. Böcker, papper, sängkläder ligga på gården och i rummen hopvräkte och sönderrifne. Jag lägger mig ned på en sönderbruten Soffa, den jag sjelf burit ifrån en vind, för att nu derpå söka hvila efter dessa dagars utstånden fatigue.

26. Ännu få vi tillbringa en dag på det förstörda Philipsthal. Med deltagande beklaga vi dess innevånare, beklaga vi det arma Tyskland, såsom beständig krigstheater. Vår blick återkastas på det lyckliga Fäderneslandet, som tryggat genom sitt läge, blott någon gång å dess kuster fått emottaga besök af fiendteliga härar. Krigets rysligheter äro sedan ett sekel tillbaka okände i det fredade Sverige. Måtte den beskrifning deraf, dess nu bortavarande söner, vid hemkomsten en dag kunna gifva sina Landsmän — än ytterligare stärka deras fosterlandskärlek och komma dem att rätt värdera sin framför många andra Nationer lyckliga belägenhet. — — — —

31. Åter genom Niemeck, men marchen går nu framåt. Vi intaga Bivouaque vid byn *Hohen Werbig*. — Redan omgifva vi de trefliga bivouaque eldarne och några röfvade gäss äro halffärdiga till Soupéen, då ställning slås. Vi fatta gevären — men för att verkställa den mest hastiga retraitte. Franska Truppernas oväntade anryckande, är härtill orsaken. Vi se deras eldar och rörelser vid Skogsbrynet å andra

sidan af den slätt vi hafva intagit. Vårt hittills käcka Cavallerie, sätter nu af i Galopp och vi lemnas som Arieregarde på en omätelig slätt. Trötte af den starka marchen, och redan långt skiljde ifrån vårt Cavallerie, hade en mindre fiendtelig Corps af detta vapen, varit tillräcklig att upphinna, afskära och taga oss till fånga. Underligt nog, att de ej försöka denna maneuvre. Ändteligen svänger ett af våra regementen om, och sluter oss fotfolk emellan sig, och det öfriga Cavalleriet. — Det är nu kolmörkt. Truppen trött, vägen går öfver en högst ojemn terräng, men fienden, som förmodligen är oss på hälarne, återgifver kraft, att än ytterligare — retirera. Sluteligen upphinna vi *Niemeck*, och gå nu för 3:dje gången genom denna Stad, passera General Woronzows Infanterie Corps och bivouaquera jemte densamma ej långt från oftanämnde Stad. — Man försäkrar oss som orsak, till vår nog hastiga, mindre ordenteliga, jag må säga flyktlika retraitte; fiendens stora öfverlägsenhet, vårt svaga Infanterie (det utgjordes neml. endast af 3:ne Jägare Bataillоner, 2 Svenska, samt 1 Rysk), samt helt och hållet saknad af Artillerie. Må nu vara härmed huru som helst, — så hade striden ändå kunnat undvikas genom en bättre anordnad retraitte, ty dylika som den vi nu gjort, *uppväcka ej* Courage hos Trouppen. — — — —

September Månad.

2. Återmarche. Vi skiljas från Ryska Trouppernе och afgå tillbaka till Svenska Arméen. Här förenas de 2:ne Jägare Bataillonerne med 6:e Brigaden, under befäl af General Lieutenanten Friherre Boije. Bivouaque i nejden af byn *Rietz.*

Wi erhålla underrättelsen om Blüchers seger öfver Fr. Marskalken Macdonald (Duc de Tarent) den 26 Aug. vid Katzbach och deraf följande Schlesiens utrymmande af Fienden.

Fransmännens förlust är uppgifven till 103 Kanoner, 2 Örnar, 250 Ammunitionsvagnar, samt 18,000 man fångne. — — —

6. En dag hvars händelser verka på framtiden, på Nationers öden, är för stor, för märkvärdig, att oredigt, att okunnigt blifva berättad, än mindre uppteсknad.[1] Sådan var denna och dylik hade och en för tidigt antecknad relation deraf blifvit. Ur detta skäl har jag ej i min Journal infört denna dag, förrän en närmare kännedom deraf gifvit mig nog tilltroende att beskriva densamma. Jag har ansedt mig genast böra anmärka sådant, på det någon gång en vän, som genomläser detta, ej må med medömkan för författarens omdöme bortkasta dessa anteckningar om en Bataille, hvilka han möjligen kunde tro äro gjorda å samma dag, och således billigt sluta att händelse och relation, så närmade hvarandra, ej skulle kunna skänka något intresse vid, att höra den sednare.

[1] Jfr Barnekow, s. 73—74.

Marskalken Ney (Prince de Moskva) hade af Kejsar Napoleon blifvit skickad att emottaga befälet öfver den Armée, som vid Gross-Behren tvungen till retraitte, nu sammandragit sig omkring Wittenberg. Oudinot (Duc de Reggio), Dess förra Chef, erhöll Commando öfver 12:te Corpsen, hörande till denna Armée, hvars styrka nu kunde utgöra 65,000 man. H. K. H. Kronprinsen, hvars hög-quarter den 4:e var i Rabenstein, gick att med sin Armée vid Roslau passera Elbefloden, då en underrättelse ankom det fienden efter att hafva gjort mine att öfvergå till venstra Elbstranden hastigt återvändt till sine framom Teuchel och Tragun uppkastade förskantsningar. Häraf var att sluta dess afsigt, att antingen anfalla den Allierade Arméen under det hon passerade Elben, eller och att hastigt framrycka mot Berlin, hvarföre H. K. H. gaf Ordres, att uppskjuta den anbefaldte öfvergången. Alla rapporter annoncerade Franska Arméens framryckande. Den 4:de anfölls den i Zahne, under General von Dobschütz, stående Corps, men staden bibehölls af Preussiska Troupperne. Fienden återkom den 5:te öfverlägsen, och fördref, ej allenast de i Zahne, men äfven de i Seijda, under General Tauenzien, förlaggde Troupper, och besatte straxt derpå dessa båda orter. Detta utvisade allt nog tydligt dess afsigt att återtaga offensiven — den rörelse fienden gjort åt Jüterbock gaf anledning, att förmoda dess afsigt, att genom tournering öppna sig vägen åt Berlin, af allt var att sluta det en Hufvud Bataille var nära. H. K. H. beordrade således Svenska Troupperne att om natten ifrån sina Bivouaque platser uppbryta, och med forcerade marcher afgå, för att å höjderna vid byn *Lobessen* intaga position. Efter en marche af mera än 2:ne mil ankom Svenska Arméen till Lobessen, der och Ryska Arméen nu med henne förenade sig, hvarpå båda uppställdes i Slagtordning å 2:ne linier. Men endast en half timme stod kanske de båda Arméerne i linie de Bataille, väntande den anryckande fienden. Den alltmera sig närmande kanonelden annoncerade Preussarnes tillbakaträngande och H. K. H:t befalte de förenade Svenskar och Ryssar utgörande 70 Batailloner Infanterie, 10,000 man Cavallerie, med ett Artillerie af 150 Kanoner, att nu till Preussarnes understöd framrycka. — I slutna Colonner med öppna mellanrum för hastig deploijering skedde nu anmarchen mot Jüterbock, belägen 3:ne mil framom Lobessen.

Preussiska Arméen innehade den 5:te om aftonen följande linie. General Tauenziens Corps, utgörande venstra flygeln, stod vid Jüterbock, General Bülow med Hufvud-Corpsen vid byn Kurz-Lippsdorff och General von Borstell besatte Passen vid Köpeniz samt höjderne vid Kropstedt. — Den Franska var concentrerad mellan Naundorff, Seehausen och Seijda. Den 6:te kl. 7 om morgonen satte sig dess Corpser i marche i afsigt att tournera Jüterbock, eller Allierade Arméens venstra flygel. Den 7:de och 12:te Corpsen tog sin rigtning mot Rohrbeck och Oehna, den 4:de att marquera dessas rörelser, derigerades såsom bestämd att kringgå Jüterbock, General Bülow, en chef kommen-

derande Preussiska Arméen, hade om morgonen kl. 6 öfvergifvit sin position vid Kurz-Lippsdorff, och i förmodan att 4:de Franska Corpsen, under General Bertrand, mot honom rigtade sitt anfall, gått att vid byn Eckmansdorff intaga en mot den öfverlägsna fienden starkare position. Affairen började omkring kl. 9 f. m. med ett häftigt anfall af 4:de Franska Armée Corpsens Avant Garde (Division Murand) på Tauenzienska Corpsens Avant Garde, framom Jüterbock. Detta repousserades af Fransmännen mot Staden. Knapt hade nu fiendens afsigt, att med hela sin styrka kasta sig på Tauenzienska Corpsen blifvit synlig, då General Bülow, på ordres af H. K. H., hvilken kännande sin Motståndares maneuvreskicklighet, förutseende denna sidorörelse, hade befaldt, i fall af en dylik, en skyndsam Attaque å den anfallande fiendens flanque, lät 3:dje Preussiska Armée Corpsen, utgörande Brigaderna v. Thümen, von Kraft och Hessen Homburg, jemte Reservkavalleriet och Ridande Artilleriet under Gen. v. Oppens befäl, framrycka för att tournera fiendens venstra flygel. Under detta hade en del af 4:de Franska Corpsen vidare framryckt, tvungit General Tauenzien, att draga sig tillbaka, och intagit Staden Jüterbock. Den öfrige del af denna Corps underhöll striden mot den 3:dje Preussiska. — Häftig och hårdnackad var denna strid, ty det gällde besittningen af 3:ne för dem hvardera högst angelägna Punkter, byarne Dennewitz, Nieder Geersdorff och Gehlsdorff. Flera gånger stormades och återtogos dessa byar turvis af Fransmän och Preussare. Sålunda hade redan i 4 timmars tid striden om dessa här fortfarit och Fransmännen i besittning af Dennewitz och Gehlsdorff, Preussarne af Nieder Geersdorff, då Maréchal Ney lät den 7:de Corpsen framrycka för att understöda den 4:de. Denna öfvervigt och Fransmännens anfall på Preussarnes högra flygel, nödgade denna (Divisionen v. Kraft), att draga sig tillbaka. — Påträngd af fienden drog sig Öfverste v. Kraft med 3:ne Batailloner af högra flygeln ur linien, men fattade straxt åter en fördelaktig ställning. General v. Bülow, seende sig i fara att öfverflyglas, lät en del af Prinsen af Hessen Homburgs Reserve Brigade framrycka, att skydda sin högra flygel, som nu allt mera hotades af de på denna punkt concentrerade fiendteliga massorna, heldst det Franska Artilleriet var det Preussiska mycket öfverlägset. Redan kunde ej segern länge blifva oviss, då General von Borstell med sin från Köpeniz (nu af Ryska Troupper aflöste Brigade) ankom att återställa jemnvigten, och byn Gehlsdorff återtogs nu igen af Preussarne. Dock ankomma snart åter, till anfall friska Troupper af den Fr. 12:te Armée Corpsen, och säkert hade ej mera Preussarne, redan utmattade och hvars styrka blott utgjorde 40,000 man, länge kunnat disputera segern åt de alltmera framträngande, dem öfverlägsne Fransmännen. Redan visade sig Segern i Perspectiv för dessa, då de ifrån Lobessen, nu ankommande Svenska och Ryska Colonnerne visade sig på höjderne vid Eckmansdorff. 40,000 man Cavallerie deraf, samt några ridande Batterier, framryckte nu

i galopp, att skydda de mest svaga punkter af Bülows linie. Dessa voro de enda Troupper, af de ankommande Colonner, som fingo deltaga i Bataillen, ty Maréchal Ney, hvars Corpser redan i flera timmar uthärdat striden, inväntade ej ett anfall af de Svenska och Ryska Troupperne, seende dessa anmarcherande friska Colonner, anbefallte han nu retraitte, hvilken med ordning, med skicklighet utfördes. 4:de Corpsen marcherade på Dahme. Den 7:de samt 12:te på Schweinitz. De åter nu luft gifne Preussarne förföljde med häftighet den retirerande fiendtliga Arméen, ända förbi Langen-Lippsdorff, hvarefter natten inbröt, och Preussiska Infanteriet bivouaquerade emellan Oehna och Bochow. Cavalleriet fortfor under natten att förfölja och taga fångar.

Så slutades denna dag, hvilken i Preussiska Krigshistorien säkert skall finna ett ärofullt rumm. — Den 6 September afgjorde troligen detta Lands öde, men mången Fosterlandets son offrade och på den sitt lif för dess frihet. Preussiska förlusten uppgifves till 7 à 8,000 man döde och blesserade. Den Franska till 18,000 man, i döde, blesserade och fångne. Den 10 September belopp den sig redan till mer än 10,000 man fångne, 80 kanoner, 400 Ammunitionsvagnar, 3 Fanor, 1 Standar, samt mer än 6,000 gevär upptagne på valplatsen. Svenska Arméen bivouaquerar framom byn Eckmansdorff, några lätta Troupper deraf, och deribland Wermelands Jägare, gå igenom Jüterbock, och intaga vid denna aldeles förstörda Stad, i Skogsbrynet, på sjelfva valplatsen sin Bivouaque. — Allt sedan fälttågets öppnande, hafva vi ej ännu gjort en marche mera svår, mera tröttande, än den i dag.

Wermelands Jägare indrog sina fältvakter och uppbröt ifrån sin bivouaque plats ej långt ifrån Wittenberg kl. 2 om natten. Efter en marche öfver de rysligaste sandfält, verkställd snart sagt utan någon rast, ty aldrig kopplades gevären, endast halt gjordes på en stund för att hemta andan, förenade vi oss kl. 6 f m. med de öfrige Troupper af Svenska Arméen, som nu Colonnevis anryckte att intaga den på höjderne vid Lobessen anbefaldte position. Kort före framkomsten tillstötte äfven Ryska Colonnerne till våra.

En stark blåst, vinden contraire, som dref moln af flygsand oss i ansigtet. Hela vårt Cavallerie, 10,000 man, marcherande i têten, allt detta gjorde, att oaktat 70 Batailloner Infanterie i Colonner anryckte, det knappast var möjeligt att åtskilja de närmaste. Det förskräckeligaste damm insvepte allt i ett Chaos, och förtog oss nästan andedrägten. — Törst och trötthet betogo de svagare deras krafter, och många Soldater, utmattade deraf, nedföllo under marchen. Jag medhade, lyckligtvis, några sura plommon i min ficka, och dessa hade jag kanske att tacka, att jag ej delade samma öde. En enda officer Lieut:t Ericson vid Elfsborgs Jägare var försedd med ett motmedel för den, nu oss alla angripande mest rysliga halsbränna och törst. Han bar öfver axeln en Cocos nöt fylld med ätticka och tillät gerna sina vänner, att dermed läska sina torkade tungor. Vi voro likväl ej många,

som kunde begagna detta medel. En Rysk sjukvagn passerade oss förbi, på hvilken fanns en pyts med vatten, vagnen nästan stormades, och inom några ögonblick, var detta osmakliga vatten af oss utdrucket. Vid framkomsten om afton till Jüterbock hade Wermelands Jägare gjort en marche af omkring 5 Svenska mil. Den vi gjorde å första dagen af vår ankomst till Tyskland, eller ifrån Pertz till Teetzitz, hade vi hittills räknat som den svåraste, men var att anse som lindrig mot denna. Likväl saknade vi då det lifgifvande, som i dag muntrade oss under marchen, Musique — och hvilken Musique! om ej kanske den mest vackra, så säkert den mest uttrycksfulla, den mest imponerande hvars crescendo tilltog alltmera vi närmades Slagfältet. Flere hundrade kanoner, hvilka oupphörligt spelte, voro de tangenter som slogo accorderne i de roullader, som oafbrutet fördes ifrån byn Dennewitz. Tätheten deraf var lika den mest lifliga Gevärs eld, och ljudet af kanonerne förtog alldeles det af Infanterie Salfvorne. Äfven här som vid Gross-Behren, var Fransoserne öfverlägsne de Allierade i Artillerie. De hafva väl i dag förlorat många piecer af detta vapen, men den verkan de sista Cartesch skotten gjort de stormande, hafva säkert lemnat luckor i de Preussiska lederna, hvilka ej äro så lätta att fylla, som förlusten af några jernbitar, af hvilka på hvarje Fästning för Fransmännen finnes tillgång till recrutering. — — — —

23. En Sachsisk Bataillon, som vid Wörlitz hastigt anryckt till våra Fältposter och der anmäldt sig sinnad att öfvergå till de Allierade, för att i deras leder strida för Tysklands räddning, inmarcherar idag middagstiden med full beväring och med trumslag i Coswig. — Häraf är att dömma sinnesstämningen hos Sacksarne ty endast denna, måtte man tillskrifva det ovanliga, och jag måtte säga mindre vackra i att se en hel Bataillon, med fullt befäl, öfvergå till fienden. En Major von Bühnau Commenderade denna Bataillon, hvars styrka utgjorde omkring 350 man. Efter en timmes rast, afgick den längre inåt landet. — — —

28. Vi uppbryta tidigt om morgonen ifrån Streetz, och ankomma omkring kl. 1 eft. m. till den anbefaldte raillements platsen vid den framom Staden Rosslau öfver Elben på båtar (Spits Kahnen) uppförde brygga. Här emottager Öfverste Björnstjerna befälet öfver de hit beordrade Trouppper, bestående af Drottningens Lif Regemente, Wermelands Jägare Bataillon, 2:dra Divisionens Jägare Compagnier, något litet Cavallerie, samt 2:ne kanoner under befäl af Lieut:ten vid Svea Artillerie Bar. Armfeldt. Alla dessa Corpsers styrka kunde uppgå till något öfver 1,000 man. Vi framrycka genast öfver ofvannämnda brygga, passera de till densammas skyddande upförde förskantsningar, hvilka innehades af Westgöta Regemente, men som hotades af den från Dessau utryckte fienden, hvilken gjort mine af, att bemästra sig bryggan och hindra Arméens öfvergång. Staden Dessau belägen ej långt ifrån Elbestranden — occuperades nu af 4:de Franska Armée Corpsen under Maréchall Ney. Denna Stad hade redan förut, utan motstånd,

blifvit besatt af Svenska Troupper under General Major v. Schultzenheim, men som åter vid den öfverlägsne fiendens anryckande evacuerat densamma och återgådt öfver Elben.

Wi nalkas snart staden. Infanteriet med 2:ne Kanoner framföre sig, framrycker i Colonner på Landsvägen. Vi Jägare formera, en sig långt på begge sidor om denne, sträckande kedja. Fransoserna indraga hastigt sina Vedetter. Inga Troupper synas utom Stadens murar, och redan nalkas vi desamma på ett afstånd af 300 steg; — då fienden på en gång börjar en liflig Tirailleur eld, såväl ifrån murarne, som de närbelägne dominerande husen. Utan att uppehålla oss med onödigt skjutande, på den betäckta fienden, framrycka våra Jägare, nästan utan ett skotts lossande, och hastigt äro vi komna till foten af den Staden omgifvande Ringmuren (ty annorlunda, eller reguliert, var ej Dessau befäst). Under skydd af denna, kunna fiendens skott ej mera skada oss, och för att sjelfva skjuta, måtte vi hvarje gång, gå några steg tillbaka, för att söka träffa, de bakom vallen och i husen ställde fiendtelige Tirailleurer.

Deras eld rigtas således nu mest åt vårt på Landsvägen uppställde Infanterie. Vårt Artillerie beskjuter porten. — Fransosernas mera svaga eld låta oss förmoda en mindre styrka. Såväl befäl, som soldat i ovetenhet om ändamålet af vår attaque (hvilken endast var en Rekognoscering) seende detta skjutande på den bakom bröstvärnet föga blottade fienden, utan båtnad, söka redan flera, och isynnerhet de längst å Wänstra flygeln varande Plutoner af Wermelands och Elfsborgs Jägare, att inrycka i Staden genom en dervarande Port, den de med Gevärskolfvar arbeta på att inslå, då Ordres att återgå, tillbakahåller dessa käcka Soldater ifrån deras djerfva afsigt.

Wåra Trouppers återtåg skedde i den bästa ordning. — Såsnart Colonnerne på Landsvägen började retirera, öppnade fienden Porten, och med Cartescher besköt vårt Infanterie. Artilleriet gjorde derpå åter hallt och besvarade denna eld, och med den ordning, som under en, å ett Exercis fält verkställd Evolution, fortsattes nu återmarchen. — Trouperne inryckte i de emellan Elbe och Mulda floderne uppförde förskantsningar. Wermelands Jägare ankomma om afton sent till staden Rosslau, der vi intogo Quarter.

Förlusten i döde och blesserade under denna affaire, utgjordes af en dödsskjuten Officer, Lieutenant Ericson, vid Elfsborgs Jägare. (Han föll vid det ofvannämnda försök, som gjordes af Jägarne vid Wänstra flanquen, att genom en sidoport storma staden). Lieutenant Lüth vid Drottningens lif reg:te illa blesserad, samt några och 40 man döde och blesserade. Häraf utgjorde Wermelands Jägares förlust 12 man blesserade. — Afsigten med vårt anryckande mot Dessau, var dels att fördrifva de Franska Troupper, som derifrån närmat sig Broskantsen vid Mulda; dels att söka inhämta kunskap om deras ställning, styrka, och verkeliga afsigt. — Denna tycktes vara att anfalla den Allierade

Arméen, under det hon passerade Elben. Expeditionen under Öfverste Björnstjerna var således egenteligen en stark recognoscering, och ej ett anfall. — Trötta och hungriga ty under hela dagen hade vi ej förtärt något, få vi ännu länge på Torget i Rosslau stå uppstälde, under en lång väntan på Inquartering. En oförlåtelig pedantisme af Herr Commendanten Öfverstelieut:en v. K......g, i att envist infordra förslag å vår styrka är dertill ordsaken. Herr Commendanten lärer således förmoda, att man under en affär sysselsätter sig med att uppgöra förslager. — Vi hafva hvarken räknat våra fiender, eller oss sjelfva, vi hafva hvarken papper eller pennor, men väl Patroner och komma hungriga och trötta ur elden, och begära Tak och Mat, — se där de Förslager och Propositioner, vi mundteligen få äran meddela. — Sluteligen få vi Inquartering utan förslag, och jag går att i det mig anvista Logis, hvila min trötta Lekamen.

Den hederlige Lieutenant Ericson, densamma jag i dessa anteckningar redan omtalat för sin vänskap mot dess Kamrater, under den svåra marchen den 6 Sept. till Dennewitz, har i dag fallit för äran och Fosterlandet. Vi sörja honom uppригtigt. — Beklagligen kunna vi ej bevisa honom det sidsta deltagandet. Vid Retraitten kunde ej Ericson medtagas, utan quarlemnades han på platsen som död, vid den oftanämnde Porten. Ericson var gift och hade Famille. Förut i Campagner redan i tillfälle att visa sin oförskräckhet, bar han till belöning derför 2:ne Tapperhets medailler. Han var allmänt ällskad och aktad af sine Kamrater.

29. Herr Commendanten har idag beordrat högvakt af Wermelands Jägare, och redan är den uppställd, för att afmarchera, då kl. 10 General marche höres på Gatorne. Ordres äro ankomne att oförдröjeligen afgå, att förstärka de Troupper, som äro förlagde till försvarande af de emellan Elbe och Mulda floderne uppförde Förskantsningar, hvilka nu af fienden hotas, som åter ur Dessau i större styrka framryckt.

General Lieutenant Bar. Sandels har ur nämnde förskantsningar, med Skaraborgs Regemente, utryckt honom till mötes. Redan har emellan honom och fienden affairen börjat, hvarje skott höres nu till Rosslau. Såväl detta som de nu sig här uppställande Troupper sätta dess innevånare i allarm och oro. De frugta att se sig öfverlemnade, till den plundring och de excesser, som oftast åtfölja en affaire i en Stad, och de tro sig nu snart falla i fiendens händer. Min värd är tröstlös, och jag hinner verkeligen ej, att lugna den stackars mannen, knapt nog, att rycka till mig någon bit ifrån det redan uppdukade Frukostbordet, dock med litet proviant i fickan, står jag nu färdig i ledet.

Bataillon afmarcherar. Patron köken fyllas utom Staden och vi inrycka i Förskantsningarne. Här blifva vi åskådare af Skaraborgarnes affaire med fienden. Striden fortfar ännu länge med liflighet, och redan äro vi beordrade att till förstärkning utrycka, då Skaraborgs Rege-

mente enligt Ordres drager sig tillbaka inom Förskantningarne. De oroas föga under deras retraitte, hvilken med den största ordning verkställdes. — I hast samlas alla Troupper af 2:dra Divisionen och uppställes uti dessa Förskantsningar, hvilka för några dagar sedan äro uppförde af General Sparre, för att skydda Arméens passage öfver Elben.

Anmärkningsvärdt är, att Konung Gustaf Adolf under 30 åra kriget, äfven vid Rosslau gick öfver Elben, och att grunden till de retranchementer, som nu af General Sparre uppfördes, då redan lades af de framryckande Svenskarne.

Med gevären laggde på Bröstvärnet vänta vi förgäfves ett anfall af Fienden. Divisionen bivouaquerar inom dessa fältverk. Natten är högst kall, jag passerar den vid en Stockeld, efter intagen Soupée, af några stekta potates.

Svenskarnes förlust i dagens affaire bestod i en dödsskjuten officer Lieutenant Silfwersparre, 10 blesserade, och omkring 240 man döde och blesserade, nästan alle af Skaraborgs reg:te. Då mörkret inföll, beordrades af Wermelands Jägare Under Lieutenant Tersmeden med 30 man, att gå framom förskantsningen, till slutet af den före densamma omkring 300 steg framåt sig sträckande småskog, och här i skygd af uppkastade jordtorfvor, obemärkt för fienden, söka hindra hvarje öfverrumpling. — Icke blott den säkra utsigten, att i händelse af anfall nedgöras eller blifva fången, ty retraitte för dessa avancerade Vedetter var ej tänkbar; men äfven den kalla fuktiga natten, gjorde denna kommendering i sanning till en af de svåraste. — Han återkom dock följande morgon, utan att hafva varit attackerad.

30. En slätt af omkring 800 stegs bredd, skiljer oss från fienden. Vid slutet af denna Slätt är en vacker Ekskog. — Vid ingången till denna är Franska förpostkedjan. Längre bort i Skogen kunna vi äfven utan tuber tydligt se, att der arbetas på uppförandet af Batterier, se deras slutne Troupper vid Stockeldar. Ljudet af yxhuggen, samt stojet i skogen höres noga till våra vallar. För att utröna beskaffenheten af deras arbeten utkommenderas en Fahnjunkare och 12 man af Skånska Husarerne. Denna käcka Soldat närmar sig under flanquerande aldeles tätt till Franska Vedett kedjan. Från alla håll, och stödjande sig bakom träden, söka de fiendteliga Tirailleurerna, att med en mördande eld straffa dessa käcka Husarer, för deras närgångenhet. Vi äro ifrån bröstvärnet åskådare af deras djerfhet och den eld, som från hela förpostkedjan rigtas mot dessa döden trotsande. Värdige att falla i öppen strid, och ej för de lömska skotten från en embusquerad fiende, har säkert ödet velat lämna dessa raska husarer en annan gång det nu förgäfves sökta tillfället, att man emot man mäta sig med andra lika tappre, och utan någon förlust, oaktat det kulregn hvarföre de frivilligt blottställt sig, återkomma de oskadde till våra förskantsningar. Wermelands Jägare återmarchera till sin förr i byn Streetz innehafde Canton.

Vid framkomsten hit erhåller Bataillon ett Paquette ifrån Fältpost Contoiret, och jag deri innelyckt ett bref af min mor ifrån Tavastby. — Långt aflägsnad ifrån Fosterlandet, ökar detta afstånd ännu intresset af dessa glada underrättelser. — (Forts.)

P. O. v. T.

Översikter och granskningar.

Publikationer på finska.

Till högtidlighållande av E. G. Palméns sjuttioårsdag, som inföll den 26 november, hade av hans medbröder i forskningen, av lärjungar och vänner utgivits icke mindre än tvenne olika festskrifter. Det synnerligen vidsträckta fält av historien och med den närmast besläktade vetenskaper, på vilket prof. Palmén själv till rikligt gagn för de historiska studierna och den medborgerliga bildningen i landet rört sig, hade i och för sig betingat, att ett mycket betydande antal — enkannerligen på finska skrivande — forskare och historiker velat i övlig form på sjuttioårsdagen bringa honom sin hyllning. Icke mindre än sammanlagt trettiofem författare ha sålunda bidragit med uppsatser till de båda festskrifterna. Den ena framträder som fullt fristående volym, den andra som ett digert jubileumshäfte av Historiallinen Aikakauskirja; i vardera är texten givetvis uteslutande finskspråkig.

Den förra skriften »Juhlajulkaisu E. G. Palménin 70-vuotispäiväksi» omfattar ett tjugutal uppsatser på 208 sidor i stort format och prydligt tryck med föremålets porträtt innanför omslaget (Werner Söderström O. Y., Borgå 1919.) Utgivningen har ombesörjts av en femmannakommitté av lärjungar och vänner. Uppsatserna i denna volym äro alla av en välgörande korthet. Vidlyftigheten bör ju ock i allt förnufts namn anses tillhöra ett helt annat slag av publikationer! — I den första upptar K. Krohn till besvarande den intrikata frågan: *Har Åland hört till Finland redan under hednatiden?* Som språkman söker förf. givetvis sina argument på det lingvistiska hållet och gör på grund av en del begrepps- och namnsammanställningar det onekligen synnerligen intressanta tillägget till sina tidigare epokgörande Kalevalaforskningar, att de ingermanländska runvarianternas geografiska term »Saari» borde lokaliseras rätt och slätt till Åland. Detta landområde anges nämligen som beläget mellan Egentliga Finlands skärgård, »Luotola», och Sverige eller Gotland, »Vuojola» (senare förvanskat till »Pohjola»). Besök av Kalevalahjältar på Saari-Åland omtalas rätt ofta i dikterna, och en av hjältarna figurerar rentav en tid i någotslags härskarställning i området. Förf:s iakttagelser äro som sagt omotsägligen synnerligen märkliga och bestyrka ytterligare

Kalevaladikternas lokalisering till sydvästra Finlands skärgård. För att besvara den i rubriken framställda frågan understryker förf. ytterligare den oavbrutna beröring mellan denna och Saari-Åland Kalevaladikterna intyga och förmenar sig på grund härav kunna utan vidare sluta till »det allra närmaste även samhälleliga samband» mellan Åland och Egentliga Finland i heden tid. — L. O. Th. Tudeer skriver om *det äldsta i Finland funna myntet* och ådagalägger, att de slantar som vid upptäckandet för ett par år sedan i tur hedrades med denna benämning äro tämligen sentida förfalskningar. — J. Rinne meddelar i populariserande form några iakttagelser om *krigföringssättet vid befästningar under 1100- och 1200-talen* i anslutning till medeltidskrönikor och äldre tryckta arbeten. — I en något längre studie undersöker K. E. Melander *kärrodlingens äldsta skeden i landet*, belysande dessa med talrika uppgifter hämtade ur 1600-talets domböcker. Förf. bestyrker den aning man kunnat hysa, att kärren under det nämnda århundradet för den jordbrukande befolkningen fingo en ökad betydelse och blevo föremål för ett intensivare bebrukande. Orsakerna härtill kunde tålt en närmare utredning. Man får intrycket, att kärren måhända först på denna tid verkligen belades med jordbruk, om ock givetvis ett sådant karaktäriserat av en strängt begränsad cirkulation, varom i uppsatsen närmare upplysningar meddelas. Man saknar dock hos förf. en strävan att klart skilja emellan ett antagligen äldre och primitivare stadium, som synbarligen i äldsta tid rätt allmänt förekommit — förf. finner spår av kärrodling ända in i medeltiden — och endast avsett att genom nödtorftig dikning förvandla en del kärr till naturliga ängar, samt ett senare, möjligen just från och med sextonhundratalet, tydligt framträdande stadium, vilket gick ut på ett åtminstone skiftevis intensivare bruk av kärren. Det sambruk av dem förf. häntyder på torde icke böra fattas såsom något bolagsmässigt utnyttjande av dem, utan som en i sämja genomförd fördelning av deras ytvidd mellan flere brukare eller t. o. m. byalag. — Rätt vidlyftig är ock följande uppsats av J. M. Salenius, *Om Kexholms läns indelning och kamerala förhållanden vid 1500-talets slut och 1600-talets början*, i vilken förf. ger en orienterande redogörelse för beskattningen i Kexholms län efter den första svenska erövringen 1580. De tidigare ryska skatterna, som genomgående synas ha vilat på en uppskattning av den årliga skörden (»arvio»), jämte vissa fastare avgifter på varje »rök», nedsattes något av den svenska regeringen men uppburos regelbundet under hela den första långa ockupationstiden till 1597. Märkligt är, att den svenska erövringen genast instinktivt av befolkningen uppfattades som varaktig. Den ursprungliga grekisk-ortodoxa befolkningen flyttade bort och en stark invandring av lutherska karelare från svenska sidan gränsen fyllde inom några årtionden — den övergående ryska regimen 1597—1611 gjorde häri föga avbrott — särskilt södra delen av Kexholms län med en ny befolkning. Kexholms län var sedan 1580 delat

i tvenne hälfter, en nordligare och en sydligare; till den förra återvände den ursprungliga befolkningen talrikt efter ofredstidens slut, varför den ortodoxa läran här till senaste tid bättre bibehållit sig. Utom dessa intressanta förhållanden — dem förf. tidigare egnat ett välbehövligt grundligare studium[1] — ingår han på det tillstånd som inträdde, då efter Stolbovafreden under ransakningar som höllos i bygderna och under granskning av tillgängliga muntliga och skriftliga upplysningar en skriftlig längd för beskattningen år 1618 uppgjordes. Denna förutsatte dock fortfarande årliga skördeuppskattningar, varmed man fortfor ända inpå 1760-talet, då en fast medelskatt per socken fastställdes inom den del av länet som fortfarande tillhörde svenska kronan. Huru förhållandet gestaltade sig inom den del, som i Nystads- och Åbofrederna återgick under ryskt välde, därom upplyser oss förf. icke. — I en uppsats på tolv sidor behandlar A. A. A. Laitinen det tämligen vidlyftiga ämnet »*konungens ställning i Sverige under 1600-talets början och de samtida svenska statsrättslärdas åsikter om förhållandet mellan monark och folk*». Efter en blick på konungens ställning, sådan den enligt landslagen i dennas 1609 förnyade form borde varit och sådan den i praktiken gestaltat sig, ger han en redig översikt av lagstiftning, beskattning, förvaltning och lagskipning enligt den praxis, som slutligen i 1634 års regeringsform fastslogs. Beträffande de statsrättslärdas åsikter, påpekar han de märkliga inflytelserna från utlandets statsrättsliga tänkande. Folksuveränitetens idé, de absolutistiska och monarkomakiska idéerna ha sålunda avsatt djupa spår i de svenska lärdes skrifter. Lenaeus, Loccenius, Laurentius Paulinus Gothus, J. Rudbeckius och I. Bringius uppvisa alla mer eller mindre klart skönjbara och medvetna intryck av de gängse tankeriktningarna rörande maktöverlåtelsens teori. Att »folket» eller samhället — begreppen variera eller äro delvis obestämda — överlåtit maktens utövning i större eller mindre omfattning åt suveränen, står för alla klart. Mest anmärkningsvärd finner förf. den synbarligen hittills för litet beaktade Bringius, vilken han betecknar som den förste framställaren av Sveriges konstitutionella rätt. Då B. grundar sitt system på landslagens bestämmelser och förf. själv hyser för denna en synbar förkärlek, har han redan på denna grund kommit att egna B. ett särskilt intresse. — I en uppsats om *de tidigaste nödåren i Finland* (ursprungligen ett föredrag) har K. Grotenfelt gjort en nyttig sammanställning av alla tillgängliga uppgifter om de i vårt folks hela liv tidigare så ytterst kännbart ingripande hunger- och nödtiderna. Han framhåller, att hungersnöden då den nådde en outhärdlig höjd ofta — och oftare än man anar — påverkat även de politiska händelserna, varförutom den »i hög grad bidragit att framalstra folkets psykologiska läggning». Den äldsta kända uppgiften om ett missväxtår i vårt land är från år 1421; mot slutet av samma århundrade bliva uppgifterna talrikare, och från följande sekel, synnerligast från de långa krigstiderna under dess senare del, ha vi

talrika, i all sin enstavighet skrämmande uppgifter om svåra hungertider i landet. Särskilt hemska voro hemsökelserna ett par gånger under 1600-talet, så åren 1601—02 och slutligen under de »stora dödsåren» 1695—97. Ehuru hungeråren under adertonde århundradet något begynte glesna, räknade man likväl då ännu med två nödår och tre dåliga år i medeltal på varje årtionde. Det var först potatisodlingens införande som kännbarare satte folket i stånd att hålla hungern på avstånd, vilket dock icke hindrade, att ännu under adertonhundratalet, exempelvis åren 1831—35, rätt svåra hungertider förekommo. Av stort intresse äro åtskilliga i uppsatsen intagna detaljuppgifter. — I. Manninen lämnar några *bidrag till Kexholms läns historia under stora ofredens första år*, skildrande åtgärderna för gränsskyddet i övre Karelen, svårigheterna att få detta effektivt och befolkningens från början svåra läge. — I uppsatsen *»Bidrag till handelns och köpmännens historia i Nyen»* redogör K. Soikkeli för de upplysningar som stå att hämta ur nyenköpmannen Matthias Wischmanns av honom återfunna räkenskapsböcker från sekelskiftet 1700 och vilka belysa export och import på denna tid i Nyen och Viborg. — I nästa uppsats redogör E. W. Juvelius på inemot tjugu sidor för *roteringsverkets införande i Österbotten*: Den österbottniska allmogens sega och hårda motstånd mot indelningsverket lyckades regeringen äntligen efter ett femtioårigt uppskov bryta. En 1732 tillsatt regeringskommission fick efter mödosamma förhandlingar och icke utan tvångsmedel slutligen de österbottniska socknarnas bönder att giva med sig, varpå rotekontrakten 1733 kunde underskrivas. För den uppnådda överenskommelsens innehåll redogöres detaljerat. — Rätt egendomligt är onekligen, att under lilla ofreden krigsfartyg av den påpassliga ryska krigsledningen byggdes i Finland, varom K. O. Lindeqvist i uppsatsen *Ryska galerers byggande i Finland under lilla ofreden* ger oss närmare upplysningar. På grund av åtskilliga svårigheter under byggnadsarbetet, vilket bedrevs invid Åbo och svårt betungade allmogen, blevo dock till fredsslutet i oktober 1743 endast 6 mindre galerer fullfärdiga, medan 4 lämnades ofullbordade. Emellertid hade omfattande reparationsarbeten på den ryska flottan medhunnits. — A. R. Cederberg skriver om *tabellverkets införande i Gamla Finland*, framhållande att kännedomen om det svenska tabellverkets inrättande redan på 1750-talet verkade, att på ryska sidan gränsen försök gjordes att få det infört, vilka dock denna gång strandade på det fredrikshamnska konsistoriets motstånd. Då emellertid de ryska vederbörandes intresse samtidigt från tyskt håll väckts, ledde detta till att 1767 befallning utfärdades till prästerskapet om förande av förteckningar över födde, döde och vigde. Även nu var konsistoriet dock gensträvigt, vilket förorsakade dröjsmål och bristfälligheter, för vilket allt förf. med rikliga källhänvisningar redogör. — P. O. v. Törne ger enligt ett rådstugurättsprotokoll i Lovisa rådhusarkiv en översikt av *huru 1772 års revolution genomfördes i Lovisa.*

Gustav III:s anhängares sak stod som känt i den lilla gräns- och garnisonsorten till en början icke väl, men räddades genom J. M. Sprengtportens kraftiga ingripande. Sedan garnisonen och kommendanten härigenom förmåtts att övergå till honom, sökte borgerskapet ännu i det längsta undandraga sig att erkänna sakernas nya ordning, men fann sig slutligen däri, sedan vicelandshövdingen konstaterat det lägre borgerskapets villighet att svärja den nya trohetseden. — G. Rein tecknar några merendels tilltalande och belysande drag rörande *Adlercreutz under fredstiden*, visande honom såsom ivrig jordbrukare och (två gånger) nygift äkta man på Kiala och Gammelbacka egendomar invid Borgå under 1790-talet och tiden före kriget. Synbarligen rätt mån om sitt eget och sina rättigheter skattades han dock redan på denna tid högt av överordnade och tjänstekamrater. Vid mönstringen på Parola malm 1802 vann han även för sin dragontrupps utmärkta tillstånd konungens personliga ynnest, samme monarks, som han knappt sex år senare skulle handgripligen göra till sin fånge. »Gamla seder, belevenhet och ordning ärade Adlercreutz städse», säger förf. — K. W. Rauhala ger en värderik översikt över inverkan av *filantropiska idéer vid förnyandet av vår fångvård under det ryska väldets första tider.* Nya, amerikanska filantropiska idéer framträda i en del uttalanden till vederbörande från år 1810 och påverka Alexander I, som ger befallning åt den inhemska styrelsen att från 1816 införa åtskilliga förbättringar i fångvården. På en 1820 förnyad uppmaning av monarken utarbetade senaten 1823 ett betänkande om fängelseväsendet, som förf. finner i hög grad märkligt. Det betecknade ett avgjort framsteg t. o. m. framom det amerikanska systemet och förordade arbetsinrättningar av ett nytt slag, varav dock blott en vid årtiondets slut upprättades i Viborg. Den glädjande utveckling som härmed kunnat inledas stördes beklagligtvis för lång tid framåt genom ett i rakt motsatt riktning gående initiativ från kejsarens sida, vilket återigen tog sikte på det beprövade ryska systemet med straffångarnas indelning i fångkompanier m. m. — Den aktuella frågan om det nordligaste Finlands gräns mot Ryssland belyses på ett förtjänstfullt sätt av G. Sarva i en uppsats om *bestämmandet av gränsen mellan Uleåborgs län och Arkangelska guvernementet.* Norrut från Kuusamo hade gränsen i själva verket aldrig uppgåtts, icke ens vid uppgörandet av rågången efter Täyssinäfreden 1595. Men en sämjorå hade småningom alltefter kolonisationens framskridande utbildats mellan de österbottniska och de ryskkarelska nybyggarna, dock ansenligt östligare än den ungefärliga skiljelinje Täyssinäfreden utstakat. Denna omständighet var fullkomligt obekant för såväl landshövdingen i Uleåborg som regeringen, då på 1820-talet till följd av klagomål från de ryska karelarnes sida frågan om gränsens »förnyade» uppgående blev aktuell. Svårigheter uppstodo på den grund vid gränslinjens uppgående åren 1826—30, men tack vare de högsta ryska myndigheternas påfallande förnuftiga tillmötes-

gående avgjordes saken av kejsaren därhän, att de östligaste finländska nybyggarområdena ej behövde överföras till Ryssland. På att låta gränslinjen utlöpa i havet synes man då bland de styrande hos oss alls ej vågat tänka. — M. Ruuth meddelar några bidrag till kännedom om den unge prästmannen L. J. Achréns förhållande till den pietistiska rörelsen under rubriken *Romantiken och pietismen* (ett par brevbilagor på svenska). — L. Harmaja skriver om *L. G. von Haartman som tullpolitiker*, sökande klargöra hans roll i de många »blandade» kommittéer för tullärendena, i vilka han var medlem under 1820- och 1830-talen. Frågan gällde i synnerhet malmimporten från Sverige, och märkligt är, att v. H. redan tidigt synes ha strävat att ernå den nedsättning i importtullarne, vilken han slutligen till kännbart gagn för landets ekonomiska liv skulle komma att uppnå. — Volymen avslutas med en synnerligen upplysande artikel av A. Wilskman om den ryktbara *Genealogia Sursilliana*, vars egen genealogi förf. bl. a. däri uppdrager. Med särskild sympati dröjer han vid verkets slutliga fullbordare, den hängivne släktforskaren E. R. Alcenius, berörande det färdiga arbetets första bedömande inför offentligheten på 1840-talet och dess 1847 äntligen inträffade framträdande i tryck. —

Den andra E. G. Palmén tillegnade publikationen, utgörande häftet 2—3 av *Historiallinen Aikakauskirja* för 1919, omfattar på 371 sidor text sexton delvis vidlyftigare uppsatser, förutom det vanliga innehållet av plock från arkiven, redogörelser och granskningar samt nyheter för fackmännen. Början göres som sig bör med ett arkeologiskt bidrag författat av A. Europaeus och behandlande *de äldsta stenvapnen i Finland* (illustrerat). De åsikter som här i korta drag framläggas påkalla onekligen uppmärksamhet. Beträffande de äldsta, släta rundyxorna, som enligt den svenska kronologin torde tillhöra den yngre stenålderns tidigare perioder (4000—2300 f. Kr.), anser förf. att de knappast kunnat inkomma till landet från Skandinavien, eller åtminstone lika väl från sydost som från sydväst. Efter en utförligare granskning av de ungefär samtida, hos oss talrikare förekommande, spjälkta och i genomskärning tunnare flintyxorna och mejslarna kommer han till resultatet att dessa tillhört en kultur, som över Karelen invandrat i landet och småningom spritt sig även i riktning åt sydväst, där de rätt ymnigt anträffats. Även ifråga om dessa flintredskap och sålunda den äldre stenåldern överhuvud är sålunda invandring från Skandinavien utesluten. De iakttagelser förf. speciellt gör beträffande de ostkarelska och olonezska fynden och fyndplatserna förefalla att vara av värde, och märkligt är i varje fall hans betonande av Olonenejdens betydelse för vårt lands tidigare stenålderskultur. Typen är i Olonez band- eller kamkeramisk och har enligt förf. trängt upp hit från Mellaneuropa, dock naturligtvis ej genom direkt invandring av centraleuropeisk befolkning. Förf:s kortfattade uttalanden om närmast yngre stenålderspe-

rioder besväras av någon oklarhet; de ryktbara s. k. båtyxorna beröras icke direkt i framställningen. — A. M. Tallgren redogör på ett intresseväckande sätt för *Finska fornminnesföreningens expeditioner till Asien åren 1887—89*, vilka kommo till stånd genom dåvarande statsgeologen J. R. Aspelins hängivenhet för saken och under tre år å rad arbetade med utforskandet av de fornturkiska gravplatserna i mellersta Sibirien. De vackra ansträngningarna ledde delvis icke till åsyftat mål: Den romantiskt-nationella förhoppningen att finna fornfinska minnesmärken slog fel, och expeditionernas resultat ha till stor del förblivit opublicerade. — A. Korhonen meddelar några reflexioner och väl avvägda, på sakkännedom grundade omdömen om historieforskningen i de baltiska länderna under rubriken *den estniska historieforskningens uppgifter*. Han framhåller den hittillsvarande tyska historieskrivningens och forskningens både förtjänster och brister och ger en synnerligen nyttig resonnerande bibliografi över hela denna tyska historiska litteratur. Bland uppgifter ställer han nu för esterna främst den egna nationalitetens historia men varnar samtidigt för att avbryta de sedan länge bedrivna stora tyska publikationsarbetena och för att helt skjuta åt sidan de tyska forskarne med deras vana och sakkännedom. — Av intresse är ett bidrag av H. Ojansuu behandlande *Satakundas namn*, i vilket förf. ger den mycket antagliga tolkningen av detta namn, att sammansättningsleden »sata» ursprungligen betytt »falla» och sålunda »Satakunta» det »fallande, d. ä. sluttande landet», en beteckning som synnerligen väl passar in på den västerut kontinuerligt sluttande och sig utbredande Kumo älvdalen. Den tidigare gängse härledningen ur räkneordet »sata», hundra (hundare!) är väl därmed definitivt utmönstrad. — V. Voionmaa egnar ett tiotal sidor åt *den finländska medeltidsadelns uppkomsthistoria*, därmed kompletterande sina tidigare medeltidsstudier. Avsikten är att meddela några iakttagelser som ge vid handen, att det skenbart så svenska och »främmande» medeltida frälseståndet ändock »skjutit starka rötter i den rent finska jordmånen och därur supit kraftig näring». För att förklara dess uppkomst har förf. redan tidigare hänvisat till kolonisationen av det inre landet med de möjligheter till bildande av större jordpossessioner förbundna med skattelättnader denna erbjöd. Eljes vill han huvudsakligen se frälseståndets upphov i de inom vissa storbonde- eller stormannafamiljer synbarligen nedärvda storgods, av vilka exempelvis i södra Tavastland ett par redan under den äldsta medeltiden äro påvisbara och därför böra ha existerat t. o. m. under urfinsk tid. Denna onekligen synnerligen beaktansvärda iakttagelse synes ge vid handen, att i vårt land alldeles som i Västeuropa och i Sverige en naturlig grundval för det världsliga frälseståndet förefanns i en redan på förhand färdigt utbildad jordägande aristokrati. I en del åldriga språkliga benämningar söker förf. finna bevis för samhälleliga funktioner som tillkommit denna aris-

tokrati i det primitiva samhället. (Ett par av hans härledningar ha sedermera från språkmannahåll av H. Ojansuu motsagts i påföljande häfte av Hist. Aikakausk.). — J. Jaakkola ger i en något utbredd framställning några »*bidrag till Kumotraktens ekonomiska och kulturella historia under medeltiden*», framhållande denna enligt hans förmodande hittills i litteraturen alltför mycket förbisedda kulturbygds stora merkantila betydelse för stora delar av vårt land. Under hela den äldre medeltiden ända framemot trettonhundratalets slut var Kumo älvs mynningsområde, dåförtiden Kumo socken, handelscentrum icke blott för hela älvdalen, utan ock för sydvästra Tavastland, intill dess Åbo slutligen kommersiellt underlade sig denna landsdel, utan ock för södra Österbottens kustland. En följd härav var den starka tillströmning till orten av tyska handelsmän, varom ännu de talrika av förf. anförda ortnamnen med sammansättningsdelen »saks-» bära vittne. På denna punkt lägger förf. i dagen en ypperlig sakkännedom och kombinationsförmåga som lokalhistoriker och hembygdsforskare. Av intresse äro slutligen de talrika spår av gillen han lyckas påvisa i urkundernas och ortnamnens torftiga belägg såsom skapelser av dessa tyska inflyttare eller gäster. En del tidigare som svenska ansedda ort- och släktnamn påvisar han vara tyska. En del av dessa mest över Visby kommande hanseatfamiljer begagnade alltjämt gravplatser i Visby kyrkor. Visbys handelsvälde över nejden daterade sig från 1220-talet (Ulvsbyperioden) och hade föregåtts av en kortare period då Södertelje haft ledningen (Teljeperioden), medan åter under den äldsta tiden Sigtuna dominerat ända till denna stads förstörelse. Det tyska inflytandet upphörde äntligen framemot det sextonde århundradets mitt. — Hilda Huntuvuori framlägger ytterligare några reflexioner rörande den bekanta folkdikten *Elinan surma's historiska upphov*. Hon anför talande skäl för att huvudpersonen i det hemska äktenskapsdramat verkligen varit den kände stormannen Klas Lydekesson Djekn, som omkr. 1390 försvann från södra Tavastland, där en hans dotter och svärson senare uppträda som ägare till Laukko, för att efter en lång tids tystnad i urkunderna åter dyka upp i Nousis-trakten såsom omgift. Att den besjungna händelsen inträffat på Laukko synes bestyrkt av flera fakta, icke minst av den omständigheten att svärsonen Jabob Kurk uppträder som ställets ägare. — E. Rein ger den finska läskretsen en redogörelse för greken *Laskaris Kananos och hans resa till norra Europa*. Efter vidlyftiga undersökningar kommer han på eliminationens väg till resultatet, att resan bör dateras till åren 1430—1434. — H. J. Boström bidrar med en livligt skriven skildring av *drottning Kristina som numismatiker*. Med förkärlek dröjer han vid den ärelystna drottningens minnespenningar och de tillfällen som framkallat dessa. Såväl den redan från fadern delvis härstammande myntsamlingens som den av drottningen själv hopbragta medalj- och kamésamlingens öden följer förf. enligt nyaste tryckta utländska källor så

långt de kunna spåras till tidigare Rom och senare Paris. Uppsatsen vore förtjänt av att i något koncentrerad form bliva tillgänglig för en rikssvensk läsarkrets. — *Sursill-släkten i Laihela på 1600-talet* är rubriken på ett kortare lokalhistoriskt bidrag av S. Seppälä, vari förf. bl. a. påpekar, att den bekanta seden att nytillträdande kyrkoherdar gifte sig med företrädarens änka eller någon av dennes döttar kan spåras redan vid 1500-talets slut. — K. R. Melander söker i en uppsats om *»bostäderna och deras inredning i vårt land under 1600-talet»* ge en bild av förhållandena på detta område. Förf:s material är rent urkundligt och i så måtto av värde. Märklig är iakttagelsen om rökpörtenas allmänna förekomst. Ej ens i städerna voro dessa ovanliga, och på landet bodde talrika prästfamiljer i sådana. — Känt är att åtskilliga utnämningar vid det forna Åbo universitet skedde på grund av högre ingripande. Så blev även fallet med sedermera biskopen J. Brovallius' utnämning till professor, varom J. R. Danielson-Kalmari har åtskilliga upplysningar att meddela i sin uppsats behandlande *förhållanden vid universitetet i Åbo under Johan Brovallius' professorstid.* I motsättning till det akademiska konsistoriet, som till den lediga lärostolen i fysik önskat en i landet född man, gav universitetskanslern greve E. J. Creutz försteget åt den av beskyddare i Sverige framskjutne Brovallius, som fann sig efteråt föranlåten att i en skrivelse till konsistoriet försvara sitt beteende och framhålla, att han eljes alltid ansett riktigast att till viktiga lärostolar befordra landets egna barn. Egnade att väcka förvåning äro de upplysningar som meddelas om B:s snabbt inhämtade och synnerligen grundliga kunskaper i finska språket. Kanslern Creutz egnade sig i övrigt med intresse åt den honom anförtrodda omvårdnaden om undervisningen och åt lärarkrafternas ökande genom docenter. Hattpartiets seger 1738 nödgade honom att lämna sin post, men efterträdaren frih. O. Cederström hade synbarligen Brovallius att tacka för att han blev ihågkommen. — Ett väl funnet ämne utgör föremålet för en skildring av M. Kovero om *Olof Vibelius som landshövding* med särskilt avseende på »orsakerna till hans utnämning och hans åtgärder till lantbrukets höjande». Dessa orsaker till hans utnämning lågo däri, att det nyinrättade Kuopio län under hela det första kvartseklet av sin tillvaro skötts på ett utomordentligt otillfredsställande sätt: Slapphet, oförsvarlig långsamhet, bristande kontroll och allehanda underslev hade utmärkt länsförvaltningen i Kuopio till den grad, att det slutligen blev av nöden att som hövding i länet placera en man med erkänd förmåga, handlingskraft, rättrådighet och god juridisk bildning. På den grund tilldelades Vibelius det ansvarsfulla uppdraget, och från sitt tillträde till ämbetet i juli 1803 egnade han sig med sällsynt hängivenhet åt sina åligganden. Under ständiga resor skaffade han sig kännedom om allmogens svårigheter, som orsakats framför allt av de vårdslöst och bedrägligt utförda storskiftesförrättningarna och de på dessa följande ännu godtyckligare

skattläggningarna. På härav föranledda missförhållanden sökte han med eftertryck råda bot — jordbruket i landsändan befann sig i synbar tillbakagång — men måste erfara, att befolkningen, dels på grund av den ekonomiska utsugning den varit utsatt för, dels på grund av rådande sociala förhållanden — mängden av arbetsovilliga inhysingar — icke svarade mot hans förväntningar. Han betecknade folket i sitt län såsom »långsamt, oeftertänksamt, likgiltigt, oföretagsamt, lättjefullt». I sitt bemödande att för missväxternas bekämpande utbreda potatisodlingen i norra Savolax och Karelen hade han dock glädjen att uppleva verkliga framgångar. — I en mera omfattande uppsats om *Krigsförklaringen vid finska krigets utbrott och David Alopeus' fängslande* framlägger U. L. Lehtonen åsikter som äro egnade att tilldraga sig ett mer än vanligt intresse. Prof. Lehtonen vänder sig i sin uppsats genomgående mot prof. S. Clason och den uppfattning om de nämnda händelserna denne gjort sig till tolk för framför allt i sin studie »Ryska depescher från Sverige vid krigsutbrottet 1808» (publicerad 1913 i samlingen »Gustav IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon»). Efter en kortare, i lätt polemisk ton hållen översikt av Clasons framställning, övergår förf. till att framlägga sina rätt revolutionerande synpunkter, stödande sig därvid på egna i Petersburgs arkiver utförda forskningar, vilkas rent materiella resultat dock redan tidigare som det förefaller till väsentliga delar av honom publicerats i tryck. Det hela kommer sålunda framför allt att röra sig om en olika tolkning än tidigare presterats av de motiv och avsikter, som påverkat händelseförloppet i början av året 1808. Och på denna punkt visar sig förf. nu ha kommit till nya, alldeles självständiga resultat, framför allt beträffande vissa logiska och fullt berättigade grunder för den ryska styrelsens handlingssätt. Hans bestämda uppfattning är, att Ryssland i det längsta ville skrämma Sverige till medgörlighet genom tomma demonstrationer (hösten 1807), men då dessa ej ledde till resultat och Frankrikes påtryckning ökades, tillgrepos hotelser med mera allvarligt innehåll, om vilka kejsar Alexander dock hyste den enligt förf:s mening fullt naturliga övertygelsen, att de måste stämma Gustav IV Adolf till eftergift, så omvärvt av fiender som hans rike hotade bli. Ännu det bekanta ultimatum, som slutligen dagtecknades den 17 februari 1808 och med en kurir avsändes till sändebudet Alopeus för att av honom i original överbringas till den svenska styrelsen, hade karaktären av ett sista försök att förmå denna att utan krig foga sig i de fransk-ryska fordringarna. Svåra isförhållanden jämte någon tids arrest i Åbo omöjliggjorde emellertid för kuriren att snabbt och inom beräknad tid avlämna sitt ultimatum i Stockholm. Då kuriren avsändes blott fem dagar innan krigsoperationerna från rysk sida avsågos begynna och enligt förf. det blott en enda gång inträffat, att en kurir gjort samma resa på fem dygn, medan den som regel krävde betydligt längre tid, har man väl att tänka sig förf:s åsikt således, att Sverige även efter krigs-

rörelsernas inledande från rysk sida ännu haft full frihet att utan vidare krig och genom lugn underkastelse under det oundvikliga avvärja händelsernas vidare utveckling i icke önskad riktning. Av intresse hade utan tvivel varit att erfara hans mening om orsaken till att man på ryskt håll, om man hade avsikten att blott tvinga till eftergift, exempelvis ej nöjde sig med att till en början blott låta trupper rycka in över svenska gränsen och tillsvidare västerom denna besätta ett mindre område, inom vilket dessa skulle stått stilla, ända tills svar på ultimatumet från Stockholm ingått. Överhuvud måste man hoppas, att förf. skall se sig i tillfälle att snarligen mera utförligt inlåta sig på sitt intressanta ämne. Hans uppfattning om den ryska regeringens ställning synes kunna karaktäriseras genom följande ord, som han använder på tal om Stedingks sista och resultatlösa audiens den 15 februari, att nämligen »Rysslands fredliga avvaktan av Sveriges beslut nu redan upphört. Alltför mycket tid hade till och med fått förflyta. Man fann sig nödsakad att för Sveriges betvingande tillgripa det yttersta medlet, kriget, vad än härav med tiden kunde följa.» Och han tillägger, att han i sin framställning hoppas kunna visa, att man allt fortfarande i de ledande ryska hovkretsarne »orkade» vänta ett hastigt återställande av freden. Prof. Lehtonen håller vidare före, att själva det sätt varpå Ryssland inlät sig i krigiskt mellanhavande med Sverige icke stod i strid med då gällande folkrätt, till stöd varför han anför rätt märkliga uttalanden av en samtida statsrättslig auktoritet, Göttingenprofessorn G. F. v. Martens. På belägg ur den för tiden gällande statsrätten fotar prof. L. yttermera en skarp förkastelsedom över Gustav IV Adolfs befallning att hålla Alopeus i husarrest och anför därförutom till stöd för sitt uppfattningssätt rapporter av österrikiska och preussiska ministrarne, vilka aktstycken giva vid handen, att händelsen livligt upprörde hela den diplomatiska kåren i Stockholm och att de protester mot det ovanliga förfarandet som av denna avgåvos voro fullt spontana och framsprungna ur en rent personlig indignation. I en sista, särskilt välskriven avdelning av sin studie upptager förf. ännu till granskning frågan om Alopeus' uppförande under arresttiden, och anser sig därom böra avge det omdömet, att den ryske diplomatens sammanlagt fem (ej sju) till Ryssland hemligt översända depeschkonvolut från denna tid icke innehållit något som kunde anses för honom moraliskt fällande, medan det mesta av de rent faktiska upplysningar han lämnat tagits ur de svenska tidningar, som officiellt tillställdes honom. Clasons uppgifter i denna del betecknar han därför som i hög grad överdrivna och missvisande. — De sista uppsatserna i volymen utgöras av en studie över *Skeppsrederirörelsen i Uleåborg under 1800-talet* av G. Kivistö med tabeller, samt en förtjänstfull artikel av G. Suolahti om *Början till Yrjö Koskinens skriftställarbana,* behandlande Koskinens studier, forskningar och litterära arbeten under 1850-talet.

I recensionsavdelningen ingå bl. a. en förträfflig kritisk översikt av en del nyare skandinavisk litteratur på det arkeologiska området, författad av A. Europaeus, en anmälan av S. Brings Karl-XII-volym av K. O. Lindeqvist, och en ställvis i entusiastiska ordalag hållen presentation av Kjelléns »Staten som livsform», författad av Y. O. Ruuth. I notisavdelningen framlägger en insändare det beaktansvärda förslaget att de finländska historieforskarne borde förskaffa sig någotslags stående ombudsman i Stockholm. — Volymens text besväras ledsamt nog av ett även för våra förhållanden påfallande stort antal tryckfel.

P. O. v. T.

Underrättelser.

Dödens skörd. Den 12 juli 1919 avled i Helsingfors direktören i statistiska centralbyrån, förre senatorn August Johannes Hjelt vid 57 års ålder. Hans verksamhet var huvudsakligen koncentrerad till det statistiska området, varjämte han tog en livlig del i det politiska och ekonomiska livet, men särskilt i yngre år var hans håg därjämte riktad åt historiska studier. Efter att redan som student ha utgivit ett par mindre publikationer (Nils Idman, Keiths dagbok, Suomen hautarauniot) disputerade han år 1887 för filosofie licentiatgrad med en avhandling om *Sveriges ställning till utlandet närmast efter 1772 års revolution*, som stöder sig inte blott på studier i svenska riksarkivet, utan också på forskningar i utländska arkiv. Sedermera publicerade han bl. a. i Historiallinen Arkisto några undersökningar och aktstycken rörande Finlands historia under 1700-talet och början av ryska tiden (bl. a. Några bidrag till Aurora-förbundets historia, Ett förslag till finska regeringskonseljens omgestaltning, bedömdt af biskop Tengström), och år 1900 meddelade han (i Fennia XVI) en intressant undersökning om *Det svenska tabellverkets uppkomst, organisation och tidigare verksamhet*, vartill såsom bilagor fogades »De första officiella relationerna om svenska tabellverket åren 1749—1757». — Från 1890-talet var Hjelt medlem av Historiska samfundet.

I den höga åldern av nära 82 år bortgick den 18 november 1919 en av våra främsta märkesmän från det förra århundradets slut och början av detta sekel, förre professorn i filosofi och vicekanslern vid universitetet i Helsingfors, verkl. statsrådet Karl Gabriel Thiodolf Rein (f. $^{28}/_{2}$ 1838). I de senaste femtio årens mångskiftande och orofyllda politiska liv framstod han som en av de till sitt väsen och uppträdande mest sympatiska och aktningsbjudande, som en de klara och rena principernas man, en representant för fosterländska tänkesätt och humana idéer. I finskhetssträvandenas historia intager han ett framstående rum, men hans bildning var svensk, och hans ställning i språkstriden den moderate partimannens som — i motsats till så många — erkände de båda språkens fulla rätt till fri utveckling och användning. Att detta uppskattades av motståndarne, framgår bl. a. därav, att han

på äldre dagar, då han väl torde stått utanför partierna, kallades till hedersledamot av Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Till professionen var Th. Rein filosof. Efter att år 1863 ha förordnats till docent utnämndes han år 1869 till professor i filosofi, i vilken egenskap han kvarstod intill år 1900, ehuru han i egenskap av rektor sedan år 1887 och t. f. vicekansler sedan 1896 faktiskt lämnat undervisningen redan ett årtionde därförinnan. Hans filosofiska ståndpunkt var till en början den hegelianska, som representerats vid universitetet av hans företrädare och läromästare J. V. Snellman, men med tiden övergick han till en uppfattning, som kunde kallas eklektisk och som väl mest närmade sig Lotzes och Spencers. Inom området för den filosofiska vetenskapen utgav Rein, utom ett par akademiska avhandlingar (Den filosofiska imputationsläran, Den filosofiska metoden m. m.) läroböcker i logik och psykologi samt ett vidlyftigt »Försök till en framställning af psykologin», som utkom i två delar (1876, 1891) men aldrig blev avslutat.

Men vid sidan av sitt filosofiska studium egnade sig Rein med stort intresse åt historisk forskning. Hågen därför hade väckts i fädernehemmet — fadren, kanslirådet Gabriel Rein var professor i historia — och den fortlevde under den följande tiden med sådan intensitet, att hans främsta litterära arbeten hänföra sig till historiens, närmare bestämt personhistoriens gebit. År 1871 utgav Rein från trycket andra delen av sin faders »Föreläsningar över Finlands historia» och under de följande åren deltog han med stort intresse i utgivandet av Biografinen Nimikirja, till vars innehåll han bidrog med ett stort antal artiklar, en del grundade på självständiga forskningar i Finlands nyaste historia. Dessa forskningar fortsattes sedermera med mycken flit och resulterade i den monumentala levnadsteckningen över *Johan Vilhelm Snellman* (del I 1895, del II 1899). Med filosofen, publicisten och politikern Snellman som central person skildrar förf. i detta arbete allmänna kulturella och politiska förhållanden i Finland under Nikolai I och Alexander II med sådan utförlighet, att arbetets titel, såsom förf. även själv medger, kunnat vara J. V. Snellman och hans tid. Tio år efter avslutandet av detta arbete utgav Rein (1908) i Sv. Litteratursällskapets publikationsserie Åbo universitets lärdomshistoria *Filosofins studium vid Åbo universitet.* Detta arbete innehåller dels allmänna karakteristiker av de filosofiska strömningarna i Finland, dels biografiska teckningar av resp. professorer vid Åbo akademi, bland vilka särskilt Anders Thuronius ådrog sig förf:s uppmärksamhet.

Under sina sista levnadsår utgav Rein år 1915 en översiktlig biografi över sin förre motståndare under språkstridens dagar, men stridskamrat under motståndet mot förryskningssträvandena *Leo Mechelin*, 1917 en levnadsteckning av sin fader, och år 1918, ett år före sin död, sin egen biografi, »Levnadsminnen». Dessa sistnämnda, i vilka förf. på ett flärdfritt, men intresseväckande sätt skildrar icke blott sitt

eget levnadslopp, utan även många allmänna och personliga förhållanden intill år 1906, utgöra vid sidan av det stora arbetet »J. V. Snellman» en viktig källa till belysning av Finlands historia under 1800-talet.

Rein var sedan 1881 medlem av Historiska Samfundet och sedan 1897 ledamot av Vetenskapssocieteten.

Fjorton dagar efter Th. Reins bortgång avled i Helsingfors, vid nyss fyllda sjuttio år, en annan märklig representant för de senaste årtiondenas politiska och kulturella strävanden i vårt land: förre professorn i finsk och skandinavisk historia, statsrådet frih. Ernst Gustav Palmén (född $^{26}/_{11}$ 1849). Mångsidigt begåvad, utrustad med ett livligt intellekt och en snabb uppfattningsgåva, dessutom kunskapsrik och verserad på samhällslivets olika områden, tog Palmén en verksam del i behandlingen av de allmänna frågor, som sysselsatte tiden, särskilt de politiska och ekonomiska. Såsom universitetslärare och vetenskapsman, såsom publicist och populär skriftställare, såsom lantdagsman och bankfullmäktig utsträckte han sin verksamhet till samhällsutvecklingens olika områden. I det politiska livet tog han en framstående del, ofta amper och aggressiv i sina uttalanden och därför utsatt för många mothugg; för de ekonomiska spörsmålen (bl. a. järnvägsfrågorna) var han likaledes livligt intresserad, men kanske främst, åtminstone under de senaste årtiondena, stod hans håg åt folkupplysningsarbetet inom den finska befolkningen.

Sin vetenskapliga verksamhet började Palmén (1876) med sin doktorsdisputation *Historisk framställning av den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustav Vasas regering till 1766*, ett duktigt, ännu i våra dagar med fördel använt arbete, som förskaffade sin författare docentur i nordisk historia och statskunskap 1877. De följande åren (1877—1880) utgav han Anders Chydenius' politiska skrifter jämte en vidlyftig levnadsteckning, och år 1883 specimineradе han för professuren i finsk, rysk och skandinavisk historia, som han erhöll följande år, med en akademisk avhandling *Sten Stures strid med konung Hans*, en kritisk översikt, som innehåller åtskilliga träffande anmärkningar rörande de dansk-svenska unionstvisterna, men såsom forskningsarbete företer en del svagheter.

Palméns följande historiska undersökningar utgåvos för det mesta i lärda samfunds publikationer och i den periodiska litteraturen. I Historiska Samfundet, till vars medlem han utsågs vid ganska unga år, utövade han under mer än fyratio år en synnerligen inflytelserik verksamhet, och i dess publikationsserie Historiallinen Arkisto riktade han med en mängd längre och kortare uppsatser och meddelanden, bland vilka må nämnas: »Tietoja vuodentulosta Suomen eri lääneissä 1730—1780», »Suomalaisen manviljelyksen tilasta puolitoista vuosisataa sit-

ten», »Lisiä lahjoitusmaakysymyksen historiaan» och »Vuoden 1852 yliopistosääntöjen synnystä». I Finska kyrkohistoriska samfundets skrifter publicerade han bl. a. en vidlyftig och upplysande framställning om förarbetena till 1869 års kyrkolag; till Historiallinen Aikakauskirja lämnade han åtskilliga bidrag (bl. a. »Kodifioimisaikeista 1830-ja 1840-luvulla» och »Unohtunut taistelu uskontovapauden puolesta») och i Oma maa publicerade han en mängd artiklar av historiskt innehåll. — Såsom ett fristående arbete utkom år 1907 förra häftet av en historisk-ekonomisk undersökning om *Helsingfors 1800—1900, byggnadsverksamhet och tomtvärde* (på svenska o. finska).

Ett särskilt föremål för Palméns intresse utgjorde de biografiska och genealogiska studierna, dem han befrämjade dels genom egna undersökningar, dels genom uppmuntran åt andra. Så bidrog han till Biografinen Nimikirja med ett stort antal artiklar, enligt uppgift $^1/_5$ del av biografierna, och i särskilda populära serier utgav han minnesteckningar över framstående landsmän o. a. Främst bland hans arbeten av detta slag står den på äldre dagar (1915—17) på svenska utgivna stora *biografien över fadren, Johan Philip Palmén* (del I—II), en i förhållande till Palméns övriga publikationer brett anlagd, utförlig framställning, som i likhet med Reins Snellmansbiografi utgör en värdefull källa till vår kunskap om Finlands historia under 1800-talets mitt och senare hälft.

Vid sidan av sina rent vetenskapliga arbeten utvecklade Palmén en mycket livlig verksamhet såsom populär författare, tidskriftsredaktör och publicist. Att närmare ingå på denna verksamhet, som mest hänförde sig till politiken och folkupplysningsarbetet, kan inte här komma i fråga. Men vi kunna ej underlåta att framhålla det verk, som väl får anses för Palméns förnämsta efterlämnade litterära arbete, samelverket Oma maa, en till kompositionen underlig, men till innehållet mycket förtjänstfull encyklopedi, vid vars utgivande Palmén var den drivande kraften och varav han kort före sin bortgång hann påbörja en ny utvidgad upplaga.

Palméns vetenskapliga och populärt-vetenskapliga publikationer präglas av ett ledigt, piggt och åskådligt framställningssätt. Ifråga om forskningens grundlighet och metodisk framställning variera de rätt mycket — såsom man ju måste vänta sig av en så rik och mångsidig produktion — och vad omdömena beträffar, ha de inte undgått inflytelsen av ett livligt temperament och en hastig slutledning. Med skäl kan det vidare sägas, att Palméns vetenskapliga produktion till stor del splittrats på en mängd delvis heterogena smådelar, men i vår historiska litteratur intager den ett framstående rum, dels genom de många nya och förtjänstfulla bidrag därtill, som den innehåller, dels genom de maningar till vidare forskningar den erbjuder.

Såsom universitetslärare utövade Palmén under sin långa akademiska bana stort inflytande på många av sina elever, och i universite-

tets förvaltning tog han en verksam del. Vid lantdagarna 1888 och 1891 representerade han universitetet, vid särskilda andra ståndslantdagar skollärarne i Kuopio stift; i enkammaren satt han ett par år (1907—1909). Hans politiska ståndpunkt var den gammalfinska. Statsrådstitel erhöll han 1910.

År 1911 lämnade Palmén sin tjänst för att egna sin återstående tid åt vetenskapligt arbete. Tvenne år därförinnan, på sin sextioårsdag, hade han hyllats av förra elever med en festskrift. På sin sjuttioårsdag fick han mottaga tvenne festskrifter, den ena utgörande ett dubbelhäfte av Historiallinen Aikakauskirja, den andra ett minnesalbum av arbetskamrater och lärjungar. — Endast åtta dagar senare, den 3 december 1919, gick han ur tiden.

C. v. B.

Släkthistoria. Filosofen, tankelekaren, den briljante bellettristiske essayförfattaren, docenten R. L a g e r b o r g har kommit med ett i sanning ypperligt bidrag till vår allt rikare spirande genealogiska litteratur, samtidigt ett synnerligen värdefullt tillskott till den redan sedan länge ymnigt flödande svensk-finländska kulturhistoriska skildringen. Ty arbetet, benämnt [*Ur*] *En Värmlandssläkts öden* ([c.] *1475—1875*) I, med tillägget »en serie tidsbilder» (392 sid., rikt illustrerat, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1919), går vida utöver vår fosterländska kulturhistorias ram och äger just häri en av sina väsentligaste förtjänster. Hur riktigt det är att då det gäller kulturen häruppe under gången tid icke snävt draga upp gränslinjerna efter vårt fäderneslands senare och först småningom stadgade politiska omkrets, detta visar just Lagerborgs arbete på ett slående sätt. Själv betecknar han sig som dilettant på sitt nya område, och som en sådan framstår han väl esomoftast på den vackra bokens blad, egnade hans fädernesläkts öden och förgreningar genom tiderna på alla sidor Bottenhavet. Men en dilettant så intelligent, så förfaren i forskningens konst, så historiskt bildad och så suveränt behärskande sitt svenska språk som han, skall förvisso hälsas välkommen i de historiska forskarnes och skildrarnes krets, även av de fackmän, som här och var kunna spåra smärre svagheter i hans med en vacker hängivenhet utförda arbete. En mängd tidsfärgen målande citat lysa upp skildringen, och fackmannen, som känner sig dömd att prestera en i allo tråkigare text, då han för pennan, kan endast önska, att förf. ändock ägt en obetydlighet mera facklärdom, varigenom dessa citat kunnat bliva icke blott utmärkta karaktäriseringsmedel som de äro, utan ock ett fylligt materialtillskott för den rena historieforskningen. Emellertid innehåller arbetet en rikedom på notiser och en förtjänstfull utredning om släkterna

Skragge (stamfäderna), Skraggensköld, Lagerborg och Hermelin, städse given mot väl träffad tidshistorisk bakgrund, huvudsakligen med stoff från sexton- och sjuttonhundratalen. Trots en på sina ställen väl utbredd skildring erbjuder denna första del av verket en särdeles underhållande läsning. — — Redan år 1917 utgåvo medlemmar av släkten Grotenfelt en ståtlig släkthistorisk volym, *Ätten Grotenfelt*, försedd med underrubriken *Anteckningar för släkten* (464 × LXXIV sid., ill., Lovisa 1917) författad av N. Karl Grotenfelt, Erik Grotenfelt och Kustavi Grotenfelt. Ursprungligen avsett att vara blott en »privat släktkrönika» blev arbetet senare tillgängligt i bokhandeln. De första kapitlen i boken innehålla värdefulla bidrag till vår herrgårdshistoria, speciellt inom Savolax, där de grotenfeltska släktegendomarna sedan äldsta tid äro belägna, till donationsväsendets och soldatrekryteringens utveckling under 1600-talet m. m. Ett trettiotal aktbilagor avtryckta efter originalen avsluta volymen, vilken fyller fullt vetenskapliga anspråk.

Herrgårds-historia. Efter långvariga förberedelser och åtskilliga motigheter påbegyntes till julen 1919 utgivningen av det stora illustrerade verket *Herrgårdar i Finland.* Förlaget är Söderström & C:os och för redigeringen av det hela står, efter G. Granfelts och senare Jully Ramsays frånfälle, docenten G. Nikander med mag. K. Antell som biträde och sekreterare i redaktionskommittén. Framträdandet av detta verk, som bör bliva ett vackert monument över en märklig sida i vår kulturs utveckling, hälsas med glädje av envar bildningsvän och alldeles speciellt inom de historiskt intresserades krets, icke minst på den grund att avsikten uppges vara, att egna särskild uppmärksamhet åt historikerna och åt de herresäten, som ägt en större kulturell och historisk betydelse, besitta rikhaltigare arkiv o. dyl. För de skilda uppsatserna har man lagt sig vinn om att förvärva kvalificerade författare. Välbetänkt är ock, att för varje fall anförtro de konsthistoriska partierna åt en förfaren forskare och kännare på området, museiintendenten dr K. K. Meinander. I det utkomna första häftet ingå uppsatser om *Sarvlaks* av P. O. v. Törne, *Laxpojo* av G. Rein och *Hertonäs* (ej avslutad) av G. Nikander. Inför offentligheten (Nya Argus h. 1 1920) har den anmärkningen framställts, att dessa tre egendomar redan allesamman tidigare behandlats i fristående tryckta volymer och att man därför gärna nu velat se några andra göra början. Det må ogärna erkännas att häri kan ligga ett visst berättigande; de tre författarne torde dock icke befinnas villiga medge, att deras arbeten endast bestått i kompilering av de tidigare större böckerna, om något dylikt därjämte med anmärkningen avsetts. Däremot kan man obetingat förena sig med samme kritiker i förhoppnin-

gen att i det följande illustrationerna till det goda verkets fromma genomgående måtte utfalla lyckligare än överhuvud i detta första häfte. — Utgivningstiden har beräknats till tre år för sammanlagt 20 till 25 häften, förenade landskapsvis i grupper eller band. Man måste hoppas, att de följande häftena skola kunna utgivas enligt planen och med nödig raskhet. Ett råd må på slutet här få tillfogas: Att ej vid herrgårdarna återge historiska porträtter av sådana personer som i livstiden innehaft dem, men vilkas konterfejer icke finnas på stället. Sådant kan ej anses historiskt riktigt och kan dessutom, ehuru företaget i bästa välmening, utfalla rent av missvisande, såvida ej nödiga förklaringar i texten bifogas. — Avsikten torde vara att i arbetets slut infoga ett bihang med källhänvisningar till forskningens tjänst.

Till Redaktionen insända skrifter:

Emil Zilliacus, *Sophokles*. Holger Schildts förlagsaktiebolag (Biografier n:o 8), 108 sid., ill., Helsingfors 1919.

Johannes Heimbeck, *Med Finlands vita*. Söderström & C:os förlagsaktiebolag, 284 sid., Helsingfors 1919.

Edv. Hjelt, *Från händelserika år*. Upplevelser och minnen. Från krigsåren och vistelsen i Tyskland. Söderström & C:os förlag, 252 sid., ill., Helsingfors 1919.

Haakon Lindén, *»Tarmoaffären»*. Söderström & C:o, 119 sid., ill., Helsingfors 1919.

Th. Segersven, *Wolynetzexpeditionen*. Söderström & C:o, 99 sid., Helsingfors 1919.

Gunnar Landtman, *Finlands väg till oavhängighet*. Söderström & C:o, 399 sid., Helsingfors 1919.

Rolf Lagerborg, *En Värmlandssläkts öden 1475—1875*. I. Söderström & C:o, 392 sid., ill., Helsingfors 1919.

Finskt Museum h. 1—4 1919.

Svensk Humanistisk Tidskrift h. 4—9 1919.

Historisk Tidsskrift (norsk) 1. Levering 1919; 2. Lever.: M. Birkeland, Historiske Skrifter I (297 sid., Kristiania 1919).

Historiallinen Aikakauskirja h. 2—3 o. 4 1919.

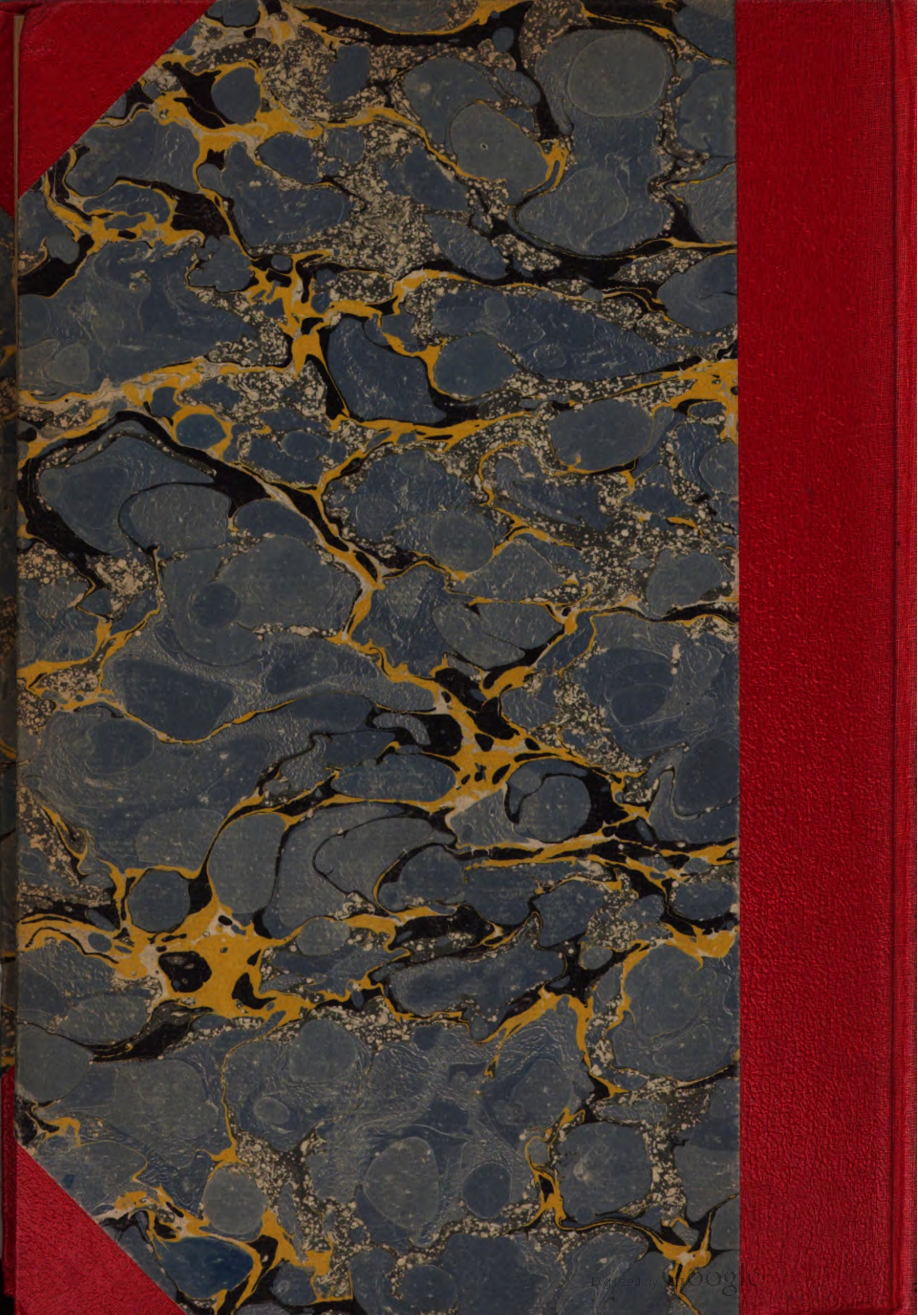
Finsk Tidskrift t. 87 h. 5, 6.

Tryckfel.

Sid.	96	r.	5	nfr.	*står*	Svec. Goth.,	*läs*	Sveo-Goth.
»	107	»	22	uppifr.	»	fördraget Kalmar	»	fördraget i Kalmar.
»	116	»	18	»	»	fördrag, direkt	»	fördrag direkt
»	126	»	12	»	»	*ondita* —	»	*condita*
»	127	»	6	»	»	Eub	»	Eyb
»	»	»	8	»	»	*Brunet*	»	B r u n e t
»	»	»	10	nfr.	»	CXLVII:v	»	CXLVII:^{V}
»	129	»	2	»	»	Lindblom	»	L i n d b l o m
»	130	»	1	»	»	Dipl. Norv. V	»	Dipl. Norv. V: 2
»	131	»	1	»	»	Dipl. Norv. V:^{2}	»	Dipl. Norv. V: 2
»	171	»	3	»	Ordet »delvis» utgår på senare stället.			

eget levnadslopp, utan även många allmänna och personliga förhållanden intill år 1906, utgöra vid sidan av det stora arbetet »J. V. Snellman» en viktig källa till belysning av Finlands historia under 1800-talet.

Rein var sedan 1881 medlem av Historiska Samfundet och sedan 1897 ledamot av Vetenskapssocieteten.

Fjorton dagar efter Th. Reins bortgång avled i Helsingfors, vid nyss fyllda sjuttio år, en annan märklig representant för de senaste årtiondenas politiska och kulturella strävanden i vårt land: förre professorn i finsk och skandinavisk historia, statsrådet frih. Ernst Gustav Palmén (född $^{26}/_{11}$ 1849). Mångsidigt begåvad, utrustad med ett livligt intellekt och en snabb uppfattningsgåva, dessutom kunskapsrik och verserad på samhällslivets olika områden, tog Palmén en verksam del i behandlingen av de allmänna frågor, som sysselsatte tiden, särskilt de politiska och ekonomiska. Såsom universitetslärare och vetenskapsman, såsom publicist och populär skriftställare, såsom lantdagsman och bankfullmäktig utsträckte han sin verksamhet till samhällsutvecklingens olika områden. I det politiska livet tog han en framstående del, ofta amper och aggressiv i sina uttalanden och därför utsatt för många mothugg; för de ekonomiska spörsmålen (bl. a. järnvägsfrågorna) var han likaledes livligt intresserad, men kanske främst, åtminstone under de senaste årtiondena, stod hans håg åt folkupplysningsarbetet inom den finska befolkningen.

Sin vetenskapliga verksamhet började Palmén (1876) med sin doktorsdisputation *Historisk framställning av den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustav Vasas regering till 1766*, ett duktigt, ännu i våra dagar med fördel använt arbete, som förskaffade sin författare docentur i nordisk historia och statskunskap 1877. De följande åren (1877—1880) utgav han Anders Chydenius' politiska skrifter jämte en vidlyftig levnadsteckning, och år 1883 speciminerade han för professuren i finsk, rysk och skandinavisk historia, som han erhöll följande år, med en akademisk avhandling *Sten Stures strid med konung Hans*, en kritisk översikt, som innehåller åtskilliga träffande anmärkningar rörande de dansk-svenska unionstvisterna, men såsom forskningsarbete företer en del svagheter.

Palméns följande historiska undersökningar utgåvos för det mesta i lärda samfunds publikationer och i den periodiska litteraturen. I Historiska Samfundet, till vars medlem han utsågs vid ganska unga år, utövade han under mer än fyratio år en synnerligen inflytelserik verksamhet, och i dess publikationsserie Historiallinen Arkisto riktade han med en mängd längre och kortare uppsatser och meddelanden, bland vilka må nämnas: »Tietoja vuodentulosta Suomen eri lääneissä 1730—1780», »Suomalaisen manviljelyksen tilasta puolitoista vuosisataa sit-

ten», »Lisiä lahjoitusmaakysymyksen historiaan» och »Vuoden 1852 yliopistosääntöjen synnystä». I Finska kyrkohistoriska samfundets skrifter publicerade han bl. a. en vidlyftig och upplysande framställning om förarbetena till 1869 års kyrkolag; till Historiallinen Aikakauskirja lämnade han åtskilliga bidrag (bl. a. »Kodifioimisaikeista 1830- ja 1840-luvulla» och »Unohtunut taistelu uskontovapauden puolesta») och i Oma maa publicerade han en mängd artiklar av historiskt innehåll. — Såsom ett fristående arbete utkom år 1907 förra häftet av en historisk-ekonomisk undersökning om *Helsingfors 1800—1900, byggnadsverksamhet och tomtvärde* (på svenska o. finska).

Ett särskilt föremål för Palméns intresse utgjorde de biografiska och genealogiska studierna, dem han befrämjade dels genom egna undersökningar, dels genom uppmuntran åt andra. Så bidrog han till Biografinen Nimikirja med ett stort antal artiklar, enligt uppgift $^1/_5$ del av biografierna, och i särskilda populära serier utgav han minnesteckningar över framstående landsmän o. a. Främst bland hans arbeten av detta slag står den på äldre dagar (1915—17) på svenska utgivna stora *biografien över fadren, Johan Philip Palmén* (del I—II), en i förhållande till Palméns övriga publikationer brett anlagd, utförlig framställning, som i likhet med Reins Snellmansbiografi utgör en värdefull källa till vår kunskap om Finlands historia under 1800-talets mitt och senare hälft.

Vid sidan av sina rent vetenskapliga arbeten utvecklade Palmén en mycket livlig verksamhet såsom populär författare, tidskriftsredaktör och publicist. Att närmare ingå på denna verksamhet, som mest hänförde sig till politiken och folkupplysningsarbetet, kan inte här komma i fråga. Men vi kunna ej underlåta att framhålla det verk, som väl får anses för Palméns förnämsta efterlämnade litterära arbete, sammelverket Oma maa, en till kompositionen underlig, men till innehållet mycket förtjänstfull encyklopedi, vid vars utgivande Palmén var den drivande kraften och varav han kort före sin bortgång hann påbörja en ny utvidgad upplaga.

Palméns vetenskapliga och populärt-vetenskapliga publikationer präglas av ett ledigt, piggt och åskådligt framställningssätt. Ifråga om forskningens grundlighet och metodisk framställning variera de rätt mycket — såsom man ju måste vänta sig av en så rik och mångsidig produktion — och vad omdömena beträffar, ha de inte undgått inflytelsen av ett livligt temperament och en hastig slutledning. Med skäl kan det vidare sägas, att Palméns vetenskapliga produktion till stor del splittrats på en mängd delvis heterogena smådelar, men i vår historiska litteratur intager den ett framstående rum, dels genom de många nya och förtjänstfulla bidrag därtill, som den innehåller, dels genom de maningar till vidare forskningar den erbjuder.

Såsom universitetslärare utövade Palmén under sin långa akademiska bana stort inflytande på många av sina elever, och i universite-

tets förvaltning tog han en verksam del. Vid lantdagarna 1888 och 1891 representerade han universitetet, vid särskilda andra ståndslantdagar skollärarne i Kuopio stift; i enkammaren satt han ett par år (1907—1909). Hans politiska ståndpunkt var den gammalfinska. Statsrådstitel erhöll han 1910.

År 1911 lämnade Palmén sin tjänst för att egna sin återstående tid åt vetenskapligt arbete. Tvenne år därförinnan, på sin sextioårsdag, hade han hyllats av förra elever med en festskrift. På sin sjuttioårsdag fick han mottaga tvenne festskrifter, den ena utgörande ett dubbelhäfte av Historiallinen Aikakauskirja, den andra ett minnesalbum av arbetskamrater och lärjungar. — Endast åtta dagar senare, den 3 december 1919, gick han ur tiden.

C. v. B.

Släkthistoria. Filosofen, tankelekaren, den briljante bellettristiske essayförfattaren, docenten R. Lagerborg har kommit med ett i sanning ypperligt bidrag till vår allt rikare spirande genealogiska litteratur, samtidigt ett synnerligen värdefullt tillskott till den redan sedan länge ymnigt flödande svensk-finländska kulturhistoriska skildringen. Ty arbetet, benämnt [*Ur*] *En Värmlandssläkts öden* ([*c.*] *1475—1875*) I, med tillägget »en serie tidsbilder» (392 sid., rikt illustrerat, Söderström & C:o förlagsaktiebolag, Helsingfors 1919), går vida utöver vår fosterländska kulturhistorias ram och äger just häri en av sina väsentligaste förtjänster. Hur riktigt det är att då det gäller kulturen häruppe under gången tid icke snävt draga upp gränslinjerna efter vårt fäderneslands senare och först småningom stadgade politiska omkrets, detta visar just Lagerborgs arbete på ett slående sätt. Själv betecknar han sig som dilettant på sitt nya område, och som en sådan framstår han väl esomoftast på den vackra bokens blad, egnade hans fädernesläkts öden och förgreningar genom tiderna på alla sidor Bottenhavet. Men en dilettant så intelligent, så förfaren i forskningens konst, så historiskt bildad och så suveränt behärskande sitt svenska språk som han, skall förvisso hälsas välkommen i de historiska forskarnes och skildrarnes krets, även av de fackmän, som här och var kunna spåra smärre svagheter i hans med en vacker hängivenhet utförda arbete. En mängd tidsfärgen målande citat lysa upp skildringen, och fackmannen, som känner sig dömd att prestera en i allo tråkigare text, då han för pennan, kan endast önska, att förf. ändock ägt en obetydlighet mera facklärdom, varigenom dessa citat kunnat bliva icke blott utmärkta karaktäriseringsmedel som de äro, utan ock ett fylligt materialtillskott för den rena historieforskningen. Emellertid innehåller arbetet en rikedom på notiser och en förtjänstfull utredning om släkterna

Skragge (stamfäderna), Skraggensköld, Lagerborg och Hermelin, städse given mot väl träffad tidshistorisk bakgrund, huvudsakligen med stoff från sexton- och sjuttonhundratalen. Trots en på sina ställen väl utbredd skildring erbjuder denna första del av verket en särdeles underhållande läsning. — — Redan år 1917 utgåvo medlemmar av släkten Grotenfelt en ståtlig släkthistorisk volym, *Ätten Grotenfelt*, försedd med underrubriken *Anteckningar för släkten* (464 × LXXIV sid., ill., Lovisa 1917) författad av N. Karl Grotenfelt, Erik Grotenfelt och Kustavi Grotenfelt. Ursprungligen avsett att vara blott en »privat släktkrönika» blev arbetet senare tillgängligt i bokhandeln. De första kapitlen i boken innehålla värdefulla bidrag till vår herrgårdshistoria, speciellt inom Savolax, där de grotenfeltska släktegendomarna sedan äldsta tid äro belägna, till donationsväsendets och soldatrekryteringens utveckling under 1600-talet m. m. Ett trettiotal aktbilagor avtryckta efter originalen avsluta volymen, vilken fyller fullt vetenskapliga anspråk.

Herrgårdshistoria. Efter långvariga förberedelser och åtskilliga motigheter påbegyntes till julen 1919 utgivningen av det stora illustrerade verket *Herrgårdar i Finland*. Förlaget är Söderström & C:os och för redigeringen av det hela står, efter G. Granfelts och senare Jully Ramsays frånfälle, docenten G. Nikander med mag. K. Antell som biträde och sekreterare i redaktionskommittén. Framträdandet av detta verk, som bör bliva ett vackert monument över en märklig sida i vår kulturs utveckling, hälsas med glädje av envar bildningsvän och alldeles speciellt inom de historiskt intresserades krets, icke minst på den grund att avsikten uppges vara, att egna särskild uppmärksamhet åt historikerna och åt de herresäten, som ägt en större kulturell och historisk betydelse, besitta rikhaltigare arkiv o. dyl. För de skilda uppsatserna har man lagt sig vinn om att förvärva kvalificerade författare. Välbetänkt är ock, att för varje fall anförtro de konsthistoriska partierna åt en förfaren forskare och kännare på området, museiintendenten dr K. K. Meinander. I det utkomna första häftet ingå uppsatser om *Sarvlaks* av P. O. v. Törne, *Laxpojo* av G. Rein och *Hertonäs* (ej avslutad) av G. Nikander. Inför offentligheten (Nya Argus h. 1 1920) har den anmärkningen framställts, att dessa tre egendomar redan allesamman tidigare behandlats i fristående tryckta volymer och att man därför gärna nu velat se några andra göra början. Det må ogärna erkännas att häri kan ligga ett visst berättigande; de tre författarne torde dock icke befinnas villiga medge, att deras arbeten endast bestått i kompilering av de tidigare större böckerna, om något dylikt därjämte med anmärkningen avsetts. Däremot kan man obetingat förena sig med samme kritiker i förhoppnin-

gen att i det följande illustrationerna till det goda verkets fromma genomgående måtte utfalla lyckligare än överhuvud i detta första häfte. — Utgivningstiden har beräknats till tre år för sammanlagt 20 till 25 häften, förenade landskapsvis i grupper eller band. Man måste hoppas, att de följande häftena skola kunna utgivas enligt planen och med nödig raskhet. Ett råd må på slutet här få tillfogas: Att ej vid herrgårdarna återge historiska porträtter av sådana personer som i livstiden innehaft dem, men vilkas konterfejer icke finnas på stället. Sådant kan ej anses historiskt riktigt och kan dessutom, ehuru företaget i bästa välmening, utfalla rent av missvisande, såvida ej nödiga förklaringar i texten bifogas. — Avsikten torde vara att i arbetets slut infoga ett bihang med källhänvisningar till forskningens tjänst.

Till Redaktionen insända skrifter:

Emil Zilliacus, *Sophokles.* Holger Schildts förlagsaktiebolag (Biografier n:o 8), 108 sid., ill., Helsingfors 1919.

Johannes Heimbeck, *Med Finlands vita.* Söderström & C:os förlagsaktiebolag, 284 sid., Helsingfors 1919.

Edv. Hjelt, *Från händelserika år.* Upplevelser och minnen. Från krigsåren och vistelsen i Tyskland. Söderström & C:os förlag, 252 sid., ill., Helsingfors 1919.

Haakon Lindén, »*Tarmoaffären*». Söderström & C:o, 119 sid., ill., Helsingfors 1919.

Th. Segersven, *Wolynetzexpeditionen.* Söderström & C:o, 99 sid., Helsingfors 1919.

Gunnar Landtman, *Finlands väg till oavhängighet.* Söderström & C:o, 399 sid., Helsingfors 1919.

Rolf Lagerborg, *En Värmlandssläkts öden 1475—1875.* I. Söderström & C:o, 392 sid., ill., Helsingfors 1919.

Finskt Museum h. 1—4 1919.

Svensk Humanistisk Tidskrift h. 4—9 1919.

Historisk Tidsskrift (norsk) 1. Levering 1919; 2. Lever.: M. Birkeland, Historiske Skrifter I (297 sid., Kristiania 1919).

Historiallinen Aikakauskirja h. 2—3 o. 4 1919.

Finsk Tidskrift t. 87 h. 5, 6.

Tryckfel.

Sid.	96	r.	5	nfr.	*står*	Svec. Goth.,	*läs*	Sveo-Goth.
»	107	»	22	uppifr.	»	fördraget Kalmar	»	fördraget i Kalmar.
»	116	»	18	»	»	fördrag, direkt	»	fördrag direkt
»	126	»	12	»	»	*ondita* —	»	*condita*
»	127	»	6	»	»	Eub	»	Eyb
»	»	»	8	»	»	*Brunet*	»	B r u n e t
»	»	»	10	nfr.	»	CXLVII:v	»	CXLVII:^{v}
»	129	»	2	»	»	Lindblom	»	L i n d b l o m
»	130	»	1	»	»	Dipl. Norv. V	»	Dipl. Norv. V: 2
»	131	»	1	»	»	Dipl. Norv. V:^{2}	»	Dipl. Norv. V: 2
»	171	»	3	»	Ordet »delvis« utgår på senare stället.			

Stanford University Libraries
3 6105 001 327 357

